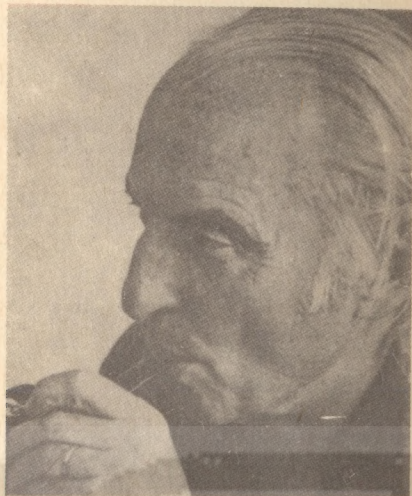

méliusz józsef

1100

méliusz józsef
orașul pierdut în ceață

méliusz józsef

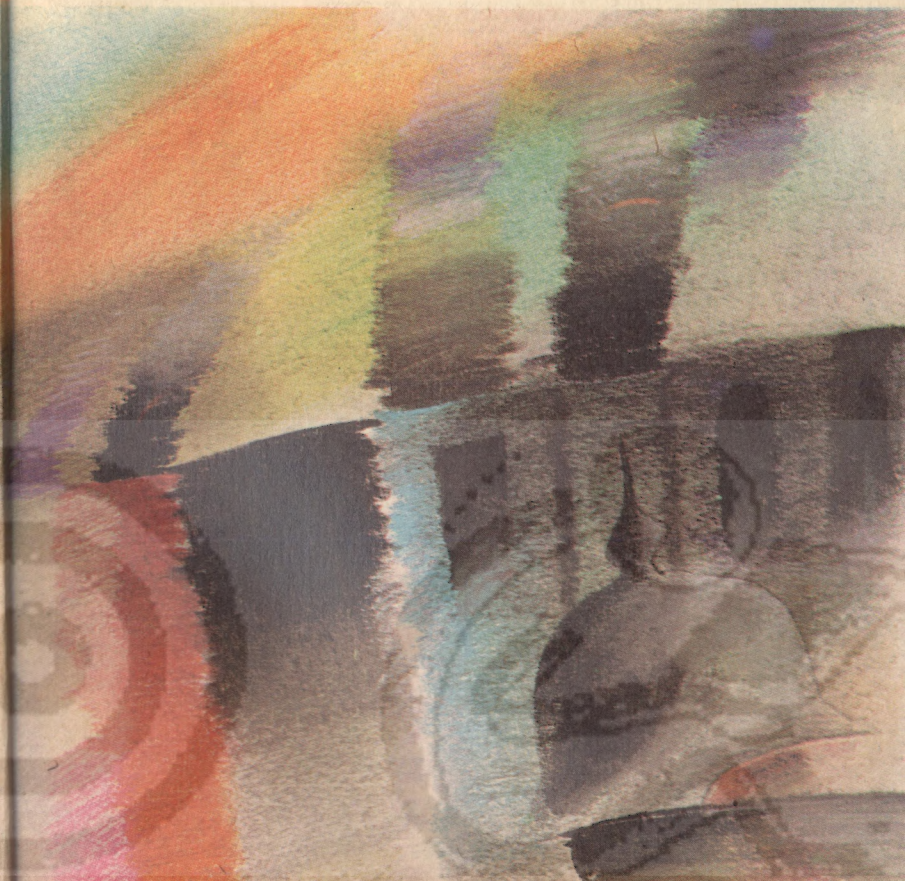

Vol. I 5 lei

editura minerva

«...Orașul pierdut în ceață nu este o scriere proustiană. Nu e o recucerire a „timpului pierdut”; îl reînvie pentru a-l dezavua și respinge. Dar, ca să-mi resping clasa, ca să-mi descriu clasa, a fost necesar să surprind poetic și documentar structura interioară a familiei mele. Familia în împrejurările social-istorice concrete.»

MÉLIUSZ JÓZSEF

Ilustrația copertei : *Vasile Socoliuc*

méliusz józsef

oraşul pierdut în ceaţă

ROMAN

TRADUCERE ŞI NOTE DE CONSTANTIN OLARIU

PREFAŢĂ DE CORNEL REGMAN

TABEL CRONOLOGIC DE SZÁVAI GÉZA

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI ● 1982

EDITURA MINERVA ● BUCUREŞTI

Méliusz József • Város a Ködben
Editura tineretului • București • 1969

PREFAȚĂ

Cunoscut multă vreme mai ales ca poet, reporter, eseist și publicist, iar în rîndurile cititorilor români prin mijlocirea amplului poem *Cîntec despre anul 1437*, popularizat în două traduceri, și a culegerii relativ tîrzii de poeme *Cît cuprind cu ochii*, apărută în 1962, care strînge laolaltă mai ales producții de tinerețe, Méliusz József face parte din acel detașament de scriitori care în România anilor 1930—1940 s-au rostit cu energie și curaj în sprijinul democrației și libertății, împotriva fascismului și a concesiunii spirit burghez, pentru o politică a înțelegerii și conlucrării între naționalitatea maghiară și poporul român. Radicalizarea sa moral-politică se desăvîrșește în acești ani datorită apropierii de mișcarea de stînga din epocă și i-a fost înlesnită în cea mai mare măsură de integrarea sa în cercul revistei de orientare progresistă *Korunk*, condusă de criticul Gaál Gábor. Reputația de scriitor a lui Méliusz se consolidează în deceniul următor, din păcate mai mult printre scriitori și mai puțin pentru publicul larg, odată cu elaborarea romanului *Orașul pierdut în ceață*, opera sa capitală de prozator, începută în 1938, încheiată în 1940, recitită pentru unele retușuri în 1941 și publicată în... 1969. O altă scriere în proză a sa, rod al anilor 1943—1944, a fost mai norocoasă. Editată întîia oară în 1946 (retipărită apoi într-o nouă versiune în 1973), ea a avut și misiunea

de a-l reprezenta pe prozatorul Méliusz în ochii marelui public ; misiune anevoioasă, căci operele literare, chiar ale aceluiași autor, dimpreună cu epocile lor de creație au particularitatea de a fi unice și ca atare greu interșanjabile. Nu-i mai puțin adevărat că în spiritul ce-o animă, ca și prin apăsatul caracter eseistic, cartea *Destin și simbol*, subintitulată „Romanul unei călătorii transilvane în o mie nouă sute patruzeci și trei, povestit în douăsprezece capitole“, putea aminti pe alocuri de *Orașul pierdut în ceață*, acest roman adevărat, dar cu unele accente de eseism, reporterism și memorii care-l înrudesce cu mai noua carte. Să mai spunem — tot spre întregirea imaginii despre scriitor și despre prestigiul său literar — că poetul Méliusz, multă vreme pe post de secund în conștiința prețuitoarelor avertizați, chiar atunci când volume ale sale (*Împreună cu lumea*, 1957 ; *Cit cuprind cu ochii*, 1960 ; *Convorbire pe chei*, 1962) suscitau aprinse controverse, își ia o binemeritată și mai ales deplin convingătoare revanșă asupra prozatorului odată cu volumul *Arena*, apărut în 1967, an dintr-un deceniu integral fast pentru creația și destinul operei sale. Nu va trece prea mult timp și cititorul român va face și el cunoștință cu principalele creații ale prozatorului și poetului Méliusz : în 1974 se tipărește *Orașul pierdut în ceață*, îi urmează în 1975 *Arena* și o selecție din „Cele mai frumoase poezii“, în fine, în 1978 apare în traducere *Destin și simbol*.

De pe acum chiar — și indicațiile cronologice oferite meticolos de autor la finele fiecărei cărți, ba și al fiecărui poem în parte, ne permit acest lucru — putem stabili două epoci de maximă fertilitate în creația scriitorului, despărțite între ele printr-un lung interval de douăzeci de ani cît i-a trebuit să-și regăsească identitatea. Prima epocă, între 1938 și 1944, aparține prozatorului și eseistului : sînt anii cînd a scris *Orașul pierdut în ceață* și s-a documentat pentru a și scrie imediat apoi *Destin și simbol*. A doua perioadă, între 1963 și 1967, marchează revenirea spectaculoasă și — am spune — „grupată“ a poetului din *Arena*. În acești ani s-au scris marile, simfonicele poeme care se numesc *Elegia carului cu fin* (datată „București, sept. 1966“), *Ingerul din cazan sau Elegia*

Hopla, Tîrzie elegie pentru Aloe, Elegia Isgadal-Cadiş, Elegie pentru A. (datată „Sinaia-Bucureşti 1963—1967“). Excepţie face cel mult *Elegia sfărîmată a lui Horace Cockery*, aşezată tot aici, uriaşă oglindă reconstituită din cioburi, dintre care fiecare poartă o indicaţie — enigmatică, de n-ar fi foarte transparentă — a locului (mereu acelaşi), un port imaginar swiftian : Dogshaven, şi anului compunerii : între 1949 şi 1954, ani coincizînd în fapt cu cea mai dramatică epocă din biografia scriitorului. Dar chiar fără astfel de accidente suplimentare, de pus pe seama unei istorii isterizate, fenomenul apariţiei unei cezuri atît de marcate în procesul creaţiei e departe de a fi reprezentat în epocă o abatere. El ilustrează, dimpotrivă, o situaţie relativ frecventă şi nu numai printre scriitorii unguri din România. Mai tragică e situaţia acelor scriitori din generaţia lui Méliusz sau mai tineri, cîndva de reale resurse sau promisiuni, care, după cezură, n-au mai avut glas să continue recuperator. Ar mai fi de remarcat faptul că în ciuda instrumentaţiei diferite şi a lungii perioade de timp care le separă, opera prozatorului şi poezia din *Arena* sugerează o uimitor de strînsă unitate subterană, indiciu, pe de o parte, al continuităţii de idei şi convingeri, de impulsuri morale proprii unei conştiinţe civice neblazate, iar pe de altă parte, al împrejurării, dintre toate mai fericită, că sursele care hrănesc cu seve scrisul s-au păstrat intacte, şi aceasta în beneficiul poetului, care pune în folosirea lor întreaga experienţă de artă dobîndită de-a lungul unei vieţi. Astfel, de pildă, dacă prozatorul Méliusz a făcut din propria-i biografie suportul predilect al prozei sale (ajutîndu-se în aceasta de o tehnică a rememorării „dirijate“ care nu dispreţuieşte — dimpotrivă — detaliul umil şi nici preocuparea retrezirii prin cuvînt a senzaţiilor, ceea ce nu-l va abate totuşi nici cu o iotă de la ţinta sa care e ansamblul dinainte gîndit, slujind consecvent o idee), va fi misiunea poetului să „răzbune“ ocaziile de lirism adeseori sacrificate sau prea strunite, umplînd acum cu o miele specială riguroşii faguri. În *Arena*, această „răzbunare“ se cheamă *Elegia carului cu fin* (pandantul liric al mai degrabă sobrului capitol *Józsi* din roman), incontestabil cea mai uimitoare împlinire estetică a acestui poet prin excelenţă citadin şi chiar european ca statură şi capacitate de

cuprindere cu privirea, poem prin mijlocirea căruia — dacă autorul a contractat cîndva vreo datorie narodnicistă față de stirpea sa țărănească nu prea depărtată, căci nu-l despărțea de ea decât o generație, el și-a plătit-o cu vîrf și îndesat. Nimic dintr-o mitizare nu vom găsi, într-adevăr, în proza lui Méliusz, încuscrită cu analiza lucidă, necruțătoare, pînă într-atît că fiecare categorie socială și chiar fracțiunile și nuanțele i se dezvăluie scriitorului cu „dreapta“, „centrul“ și „stînga“ lor. Or tocmai fabulosul, supradilatarea subiectivă a realului ca efect al potențării și hiperacuității senzoriale, un aer vrăjit de „a fost odată ca niciodată“, atît de prielnic poeziei, ne întîmpină din *Elegia carului cu fin*, povestea inițierii erotice a băiatului pășind spre combustii și infernaliile, adolescenței, și în același timp o paradisiacă viziune — în cadrul de pustă — a „veșniciei“ care, indiferent de meridian — de e să-i credem pe poeți —, „s-a născut la sat“ : „minunea pierise — / pierise oare ? / mai trăiește și azi / trăiește cum viu este și inexistentul sat / dintr-un ținut ce n-a fost niciodată / un univers / care-a durat o clipă o clipă cît o veșnicie / — o îmbrățișare cît o veșnicie gură-n gură / a celor / ce-au zburat atunci și nu vor învia nicicînd / și-au mistuit ființa în foc pentru vecie...“ (în traducerea lui Virgil Țeodorescu).

Acestui specificism care-l stîrnește pe poet să rețină cu feroare peste ani „mirosul roșu al talașului“ din atelierul de rotărie al unchiului Mátyás și „nădușeala oalei de lut roșu îngropată în iarba / înrourată a zorilor“ sau mireasma finului din carul ce-l aducea spre casă, „respirația de adio a ierbii și a o mie de soiuri de flori de cîmp“ sau, tot atunci, gestul bogat în miracole al Mariskăi de a-i arăta cerul : „mîna ei se luminează deodată / de parcă atinsese cu vîrf de degetului / o stea“, și în genere, întregului registru de farmece din *Elegia carului cu fin* îi dau replica — în celelalte poeme din *Arena* — preferințe și tropisme de o cu totul altă natură, care au făcut să putem vedea în Méliusz pe luminatul apostol al solidarității oamenilor împotriva infamiei, pe cetățeanul republicii fără granițe a poezilor libertății, și nu în ultimul rînd pe avangardistul îndulcit prin senzoriu, dar nu și momit să uite (înrudirea în acest punct cu românul Eugen Jebeleanu e manifestă) ororile și terorele secolului XX. *Îngerul din cazan sau Elegia Hopla*, evo-

cînd, de pildă, prezența „îngerului“ rătăcitor Rafael Alberti și a „umbrei“ sale Maria Tereza Leon într-un București canicular al anului 1963, devine firesc pentru Méliusz prilejul de a resuscita nu numai întreaga gintă a poezilor hispanici care au slujit revoluția, dar și zilele revoluției înseși, precum și — oricît de modeste (însă modestia înseamnă aici fixare în sol, alimentarea poeziei cu hrana ei de fiecare clipă : concretul) — punctele de incidență ale propriei biografii cu evenimentele tragice și eroice ale acelor ani. Un recviem e *Elegia Isgadal-Cadiș*, închinată celor sacrificați în holocaustul fascist (poemul — prea scheletic — nu e însă la înălțimea celorlalte), în vreme ce *Elegie pentru A.*, evocînd momente din viața lui József Attila, în aceeași manieră a colajelor-cînturi și intersectînd biografia proprie cu aceea a înaintașului, e o succesiune de versete în tonalități biblice, în care ieremiadele alternează cu crîncene reprezentări ale secolului concentraționar, întrecînd în bestialitate robia babiloniană. Sosise — scrie poetul — „epoca anchetatorilor sfîrșimători de oase și a esteților pudici / a eseurilor delatoare și a spatelui întors / întru speranță“: De unde și îndemnul final adresat copiilor și celor încă nenăscuți: „găsiți-vă o altă joacă / jucați-vă de-a arderea acestui secol. // Ardeți secolul acesta — în cenușă dăinuie ceea ce nu poate fi nimicit. // La vremea bărbăției cu aceasta să vă jucați și să rămîneți copii mereu“ (în traducerea lui Paul Drumaru). Mai „intimistă“ — așa cum poate fi intimistă poezia lui Méliusz, străfulgerată la tot pasul de amintiri și avertismente dureroase —, *Tirzie elegiș pentru Aloe* e în ultimă instanță o meditație puțin consolatoare, un monolog ceva mai obosit în preajma unicului aloe de pe masa poetului, punct fix în jurul căruia se rotesc și pe care se așează „păsările fără nume ale memoriei“. Umbre ilustre îl vizitează, după un ceremonial care a devenit în poemele lui Méliusz o preocupare absorbantă, fără nimic livresc-electic întrînsa, căci personajele acestea întrunesc dubla calitate de a fi artiști și revoluționari, luptători și luminați, de felul lui Ady sau Berzsenyei, cel care salută din sihăstria de la Nikla revoluția franceză. (Într-o Nikla a speranței și-ar vrea transformată poetul nostru și propria sa reclusiune.) În alte poeme apar Gaál Gábor, cel

ce „ca un doctor cunoștea europeană hartă a suferinței“, sau Thälmann, auzit cîndva la Berlin, sau Thomas Mann...

Oameni, împrejurări, locuri, însoțiri neașteptate ale istoriei cu geografia, revelații despre case, orașe, instituții —, dar nu sînt toate acestea chiar obiectul cărții scrise de Méliusz, încă tînar fiind, încă doritor să spargă zidul oricărei izolări, să comunice cu oameni vii, să comunice despre oameni ? Cartea aceasta scrisă în anii războiului se cheamă *Destin și simbol* și e una din cele mai incitante ale scriitorului care, scăpat de grijile *de a reduce totul la scară* ce-l țînuseră încordat pe toată durata alcătuirii romanului *Orașul pierdut în ceață* (pe de o parte, prezența unui dificil personaj-copil, cînd martor, acumulator de fapte pentru prelucrări ulterioare, cînd chiar erou și narator al experiențelor nemijlocite, pe de altă parte, însuși mediul descris, burghez și mic-provincial, surprins la limita cea mai de jos a trebuințelor moral-spirituale), se putea exprima acuma neconstrîns, căci avea a lucra într-un material cu deosebire drag, propriile gînduri și reflecții, călăuzite totuși de un fir conducător : călătoria. (O „călătorie romantică“, după cum o caracterizează însuși autorul.) A rezultat de aici cartea unei călătorii, care a și fost apropiată de fapta altui scriitor, Geo Bogza, săvîrșită aproape concomitent : *Cartea Oltului*. Nimic totuși mai diferit întrolaltă ca aceste două opere, dintre care una selectează de predilecție aventurile materiei și cadrul cosmic și privește pe locuitorii ținuturilor străbătute în mișcările lor esențiale, dictate de legile existenței, în timp ce cealaltă reține de preferință aventurile memoriei culturale, stîrnite de contemplarea instituțiilor și monumentelor. Timișoara, Aiudul, Sibiu, Brașovul — punctele de reper ale periplului lui Méliusz — sînt mai ales sedii de istorie tezaurizată, dar nu pentru un ghid inanimat, ci în vederea unei demonstrații pasionate, ce-și propunea să sublinieze conviețuirea întru creație a principalilor făuritori de cultură și istorie din mai vechea și mai noua Transilvanie : românii, ungurii, germanii. Referințe la prezent nu lipsesc și ele conțin o condamnare hotărîită a Dictatului de la Viena, menit o dată în plus a învrăjbi, în interesul manevratorilor, pe români și maghiari. La Sibiu, mai ales, prezența

invadatorului și a spiritului agresiv e simțită de vizitator la tot pasul, în chipul „uniformelor negre și al cizmelor negre“. Pagini pătrunzătoare analizează și alte aspecte ale momentului istoric tensionat și ele fac din cartea lui Méliusz și prilejul unei exprimări jurnalistice de superioară ținută. Le vom prefera totuși paginile de reflecție eseistică mai diversificată, mai aproape de idealul rîvnit de însuși autorul, care vedea în cartea sa un „roman al realității sufletești“, cum și cele cîteva episoade excelent povestite, dintre care unul vorbește, nu fără ca narațiunea să fie însoțită de armonicele reflecții ironice sau amare, despre o vizită a scriitorului în secuime, iar altul despre peripețiile ocazionate de o conferință a prozatorului Nagy István la Timișoara, înainte de război.

Toate aceste antecedente... ulterioare în timp nu vor fi fost — sperăm — fără urmări pentru mai adecvata înțelegere a primului roman scris de Méliusz, *Orașul pierdut în ceață*, și pentru mai buna lui fixare în ansamblul variabilelor scriitorului.

Apariția atît de tîrzie a unei cărți de felul romanului *Orașul pierdut în ceață*, după aproape trei decenii de la încheierea lui, necesită fără îndoială o explicație, care a și venit sub forma ingenoasă a unui text cu gust amărui — „Romanul romanului“ — adăugat de autor la finele cărții. E adevărat, multe alte opere aflate într-o situație asemănătoare, de n-ar fi să numesc, dintre cele mai ilustre, decît *Hronicul și cîntecul vîrstelor* de Lucian Blaga, *Lunatecii* lui Ion Vinea, sau *Zahei Orbul* și nuvelele lui V. Voiculescu, s-au lipsit sau au fost lipsite la apariție de asemenea auto-comentarii. Să spunem doar că autorii lor erau oricum în imposibilitate de a mai face acest lucru : muriseră. Romanul *Orașul pierdut în ceață* prezenta cu toate acestea, pe lîngă necontestatul interes literar, un interes aparte hotărît de actualitatea temei, care ar fi împus nu numai să fie cît mai repede cunoscut, ci și larg comentat, analizat. Dacă prejudecăți de tot soiul au făcut să se considere inoportună publicarea romanului în anii războiului, atît în România cît și în Ungaria, nimic nu se mai opunea în 1945—1946 și cu atît mai mult în 1949, într-o epocă ce se voia de clarificări

ferme și ținea la rezolvarea într-un context social-politic revoluționar a problemei naționale, ca romanul să fie neîntârziat publicat. Din nou s-au interpus însă obstacole violent extraliterare, care de astă dată au angajat și destinul omului, nu numai al scriitorului. Chiar mai târziu, prin 1955, când lucrurile păreau că s-au mai așezat, perspectiva publicării cărții avea să îndirjească o seamă de priviri dogmatice: „metoda” — se decidea într-un referat cu voință obtuz — „nu aparține realismului socialist și nici măcar realismului critic”, „scriitorul se postează pe punctul de vedere al lipsei de perspectivă burgheze” etc., și aceasta în ciuda faptului mai mult decît evident că romanul — o hiperlucidă pătrundere în mentalitatea publică pe toată durata derulării unui mare eveniment istoric (primul război mondial) — era una dintre foarte puținele scrieri-mărturie menite să destrame în fașă iluzionările interesate întreținute de naționalism. Poate că și pentru a preveni orice încercare tendențioasă de a privi opera în lumina unor exigențe care n-au stat la temelia ei, a ținut autorul să precizeze, într-un *Memento* așezat în fruntea mărturisirilor sale, că „romanul aparține literaturii dintre cele două războaie, nu celei de azi”.

O altă mărturisire a autorului situează originile cărții într-un ansamblu de preocupări și anchete sociologice, la ordinea zilei prin 1934—1938. „Sociografia” unui oraș și a unui moment istoric — așa se profila, în primele timpuri, scrierea lui Méliusz. Cunoaștem azi atîtea moduri de însoțire a romanului cu eseul, cu reportajul și documentul istoric, încît nu ne surprinde partea făcută documentului în acest roman al Timișoarei începutului de veac și al anilor primului război mondial. „Sociografie lirică” — își numește Méliusz, într-alt loc, opera. Denumire adecvată, dacă prin „liric” nu înțelegem efuziune, declarativism, realități în genere străine acestei cărți, cu destule elemente de autobiografie acută, scalpel necruțător incizînd în țesuturi foarte fine, și dacă prin „sociografie” nu înțelegem reducere la formula panoului de expoziție, ci realitate socială și morală trăită în plină tensiune a momentului istoric. Este poate adevărat că în structura narațiunii, extrem de ambițioasă

ca proiect, n-au ajuns să se armonizeze deplin impulsurile de factură contradictorie — unele împingînd observația spre universul intim și secret al povestitorului-copil, cu microcosmosul senzațiilor, al unor experiențe trăite cu acuitatea sălbăticiunii, iar altele îndemnînd la analiza matur-lucidă proprie minții coapte, în care își spun cuvîntul acumulările și examenul retrospectiv. Era și greu ca într-o primă experiență romanească încercată la nici treizeci de ani, asemenea dovezi de maturitate să se dezvăluie plenar. Mai ales dacă ținem seama că înseși tehnicile montajului epic, perfecționate enorm în ultimele decenii (poate și sub influența filmului, de la neorealism încoace), erau, în preajma ultimului război, oarecum în fașă. În tot cazul, ele n-au reprezentat nici pe departe o problemă-cheie pentru narator, care va păstra cel mult gustul confesiunii, fără însă vreo preocupare de construcție și experimentare epică, poate cerute de formula cărții. Vrem să spunem că lectura romanului dă pe față anumite inconsecvențe tehnice — poate firești, în cazul unei lucrări de tinerețe, observate de altfel de unii lectori ai manuscrisului, cum reiese din mărturisiri — derivînd cele mai multe din alternarea insuficient pregătită a planurilor apropiat-depărtat, din confesiunea martorului-copil. Dar așa cum se întîmplă cu acei autori la care deficitul de tehnică nu anulează nici finețea înăscută a mijloacelor ori darurile unei receptivități expresive, nici mai ales o fundamentală trebuință de a se face mesagerii adevărului, ai apelurilor vieții (istoria trăită intrînd aici cu toată greutatea ei), Méliusz reușește să contrapună nostalgiilor după perfecțiunea literarității realitatea unui text saturat de observație vie și de reflecție matură, cum puține imagini ale epocii și din epocă ne-au dezvăluit.

Scrierea, alcătuită din secvențe, din mari capitole aproape monografice, unele de o forță a evocării excepțională (*Józsi, În beci*), e mai ales o analiză lucidă, necruțătoare — începînd de la formele celulare ale vieții de familie, pînă la manifestările colective — a spiritului burghez și mic-burghez, care a animat pe susținătorii de foată mîna ai monarhiei habsburgice. Momentul ales :

anii primului război mondial, epocă de desfrâu cinic, de inegalitate sfidătoare și de suficiență naționalistă agresivă. Cititorul român, care cunoaște din *Pădurea spînzuraților* mai ales latura patetică a războiului și condiția jalnică a națiunilor asuprite, orbecăind în beznă și imaginîndu-și anevoie o altă așezare a lucrurilor prin abolirea strivitorului imperiu, obține din lectura cărții lui Méliusz o imagine complementară a beneficiarilor crimei colective, cu atît mai convingătoare cu cît, ca și în cazul operei lui Rebreanu, obiectivul nu prinde planul aulic și despersonalizat al cabinetelor tăcute, ci mișcările oamenilor comuni, cei ai lui Méliusz dintr-un foarte concret colț de provincie, destul de agitată totuși ca să ne dea ideea totalității. Lume de afaceriști, de învîrțiți ai războiului, de profitori ai serviciilor de aprovizionare, faze minuțios observate din procesul de putrezire a imperiului, concomitent cu treptata radicalizare a mulțimilor, pe măsură ce războiul se întoarce împotriva celor ce l-au declanșat, totul citit la scara detaliată a unei hărți militare —, Timișoara de epocă a lui Méliusz e un strașnic punct de fierbere pentru materiile cele mai eteroclite. Care și „fierb“, fiecare într-un alt moment al narațiunii. Căci dacă primele capitole vorbesc despre istoria dezlănțuită, entuziasmul patriotard al onorabililor „beamteri“ — ierarhia de slujbași de tot soiul pe care se sprijinea orgoliosul imperiu —, capitolele dinspre final sînt mai ales imagini ale derutei spirituale și morale a aceleiași lumi, ce se destramă văzînd cu ochii, și ale ridicării din adîncuri a unui alt chip uman, abia prefigurat, modelat de cei patru ani de front și de spiritul revoluției. Paralel are loc și procesul reorientărilor naționale ce prind viață pe măsura treptatei scufundări a imperiului. Méliusz urmărește de aproape și acest proces, surprinzîndu-i ecoul specific în mediul pe care-l investighează și a cărui degringoladă o observă lucid. În raza lui de observație vor intra mai ales „elastici renegați“ (Dragoneszku, Vujasić), foști și viitori beneficiari răsfățați ai puterii burgheze. (Scrise cam tot atunci, amintirile lui Szemlér Ferenc despre Brașovul anilor de război confirmă în linii mari semnele degringoladei anunțînd prăbușirea

imperiului austro-ungar și alegerea din nebuloasă a unei alte întocmiri pe ruinele privilegiilor abolite *.)

„Documentarul“ lui Méliusz — anchetă curajoasă care aruncă în aer atâtea din prejudecățile și falsele iluzii ale unei epoci prea radioase — este scris cu sinceritatea deloc comodă a cărților „pe multe de cuțit“. Ele nu liniștesc, dar e nevoie oare ca operele literare să liniștească ?

CORNEL REGMAN

¹ Szemlér Ferenc, *Pe altă planetă* (1938), în vol. *Rămas bun, tinerețe. Amintiri și confesiuni literare*, Cartea românească, 1977.

TABEL CRONOLOGIC

- 1909 Méliusz József, scriitor maghiar din România, s-a născut la Timișoara, la 12 ianuarie. Copilăria și-o petrece în acest oraș, despre care pe drept cuvânt s-a spus că ar fi putut fi modelul, copia miniaturizată a monarhiei austro-ungare — romanul *Orașul pierdut în ceață* (*Város a ködben*) evocă anii copilăriei, războiului, decăderii monarhiei. Urmează gimnaziul piarist din Timișoara. Citește, de timpuriu, revistele lui Kassák Lajos, reprezentant de seamă al mișcării de avangardă, precum și alte publicații de avangardă din țară și străinătate.
- 1927 Își ia bacalaureatul la Budapesta, apoi se înscrie la Facultatea de arhitectură a Universității din Budapesta. Speră să-și desăvârșească aici aptitudinile de pictor, deoarece tatăl său nu i-a permis să se dedice carierei artistice, spre care se simțea atras tot mai mult în ultimii ani ai gimnaziului.
- 1928 Părăsește Facultatea de arhitectură. Lucrează în atelierul lui Karl Rotschhingk, din Timișoara, care se

întorsese din München, apoi în atelierul unui artist în ceramică revenit din Viena, Schlosser Imre.

1929 Face o călătorie în Olanda, apoi la Londra și Paris. Influențat de poetul-preot Szombati-Szabó István, Méliusz József, care era romano-catolic, se convertește la religia reformată și se înscrie la Facultatea de teologie și filozofie de la Universitatea din Zürich. Printre altele, asistă la cursurile de teologie și etică, „dialectice” sau „existențialiste”, ale lui Emil Brunner. Prin intermediul acestuia îl cunoaște pe Karl Barth, fondatorul curentului, care avea să devină unul dintre conducătorii luptei moral-spirituale anti-hitleriste.

1930 Continuă studiile la Teologia Calvină din Cluj (printre profesori erau și adepți ai lui Barth). Își publică primele poezii în *Erdélyi Helikon* (*Helikon Ardelean*), revistă literară clujeană importantă în perioada interbelică. Face cunoștință cu scriitori și redactori (Kuncz Aladár, Gaál Gábor). Se alătură mișcărilor democratice ale tineretului, care apar în această perioadă.

De fapt, generația lui Méliusz a fost prima generație minoritară în viața spirituală, în literatura maghiară din România, care crescuse și se trezise la conștiință în noile condiții de după primul război mondial. Această generație revizuieste năzuințele, rezultatele înaintașilor, publică o revistă nouă, cu titlul *Erdélyi fiatalok* (*Tineri ardeleni*), în care apar concluziile cercetărilor sociologice întreprinse în scopul cunoașterii și dezvoltării realităților rurale din țară, alăturându-se altor reviste est-europene cu aceleași tendințe și însuflețită de inițiativele școlii sociologice a lui Dimitrie Gusti. Rezultatele cercetărilor sînt editate în așa-numite „caiete de documentare”.

1931 Continuă studiile la Universitatea din Berlin. Frecventează cursurile de artă teatrală.

Cafenea literară, Teatrul Brecht, Teatrul Piscator, acțiunile partidului comunist, familiarizarea cu literatura sovietică sînt tot atîtea elemente, uneori contradictorii, care contribuie la dezvoltarea, la formarea sa de antifascist comunist.

Apare, la Cluj, antologia *Új arcvonal (Front nou)*, cuprinzînd scrierile primei generații minoritare — 19 scriitori tineri, poeți, critici literari, esești. Méliusz publică aici un fragment de roman și tot el execută proiectul copertei antologiei.

1932 Se orientează către Gaál Gábor și revista de stînga *Korunk*. Își propune, împreună cu Szilágyi András și alți colegi tineri, să fondeze o sucursală a Uniunii Internaționale a Scriitorilor Revoluționari. În 1975, mărturisește despre acest proiect : „Chiar dacă propunerea noastră nereușită iscase aruncări de scaune și călimări — dar am încercat.“

În primăvara acestui an, Méliusz face o călătorie în secuime. Impresiile sale dramatice le transpune într-un articol și într-o poezie. Poezia (*Duminică seara, la dans*) a avut un răsunet neobișnuit, a stîrnit polemici vehemente ; în rîndul mișcării tinerilor, a prilejuit importante procese de diferențiere și de clarificare.

1933 Devine redactor la revista *Korunk*, la Cluj. Publică în această revistă ciclul de poezii *Ben Hepburn öröksége (Moștenirea lui Ben Hepburn)*. „Personajul“ și „moștenirea“ lui sînt ficțiuni poetice. Ciclul a stîrnit mare ecou, mai multe ziare din străinătate publică fragmente din el.

Deoarece revista *Korunk* nu poate susține doi redactori, Méliusz devine redactorul cotidianului de-

mocratic *Brassói Lapok* (*Ziarul Braşovului*) mai întâi la Braşov, apoi la Timişoara. Nu se desparte nici de revista *Korunk*, luînd parte activă în continuare la redactarea ei.

Din cauza cenzurii aspre din ţară, îşi publică o parte a poeziilor în reviste de limba maghiară din Canada şi Statele Unite,

1935 Petrece o lună de vară în Dobrogea. În compania lui Geo Bogza, cutreieră regiunea, studiind situaţia socială şi culturală a populaţiei dobrogene. Rezultatul călătoriei : un ciclu de reportaje în *Ziarul Braşovului*. Din cauza cenzurii excesive a unui articol scris de el, părăseşte redacţia ziarului.

1936 Între 1935—1938, cînd revista a fost prohibită în Ungaria, Gaál Gábor l-a trimis de mai multe ori la Budapesta pentru a contacta colaboratori de stînga. Face o călătorie în Cehoslovacia. Aici se întâlneşte cu reprezentanţii mişcărilor democratice ale tineretului, cu conducătorii organizaţiei Sarló (Seceră), cu intelectuali slovaci şi, ca „sol al grupării *Korunk*“, ia parte la a doua întîlnire a tineretului, în cadrul Frontului Popular, avînd denumirea simbolică de „Parlament de primăvară“, organizată la Komárom.

Întors în ţară, îşi relatează impresiile de călătorie în mai multe articole ; acestea au accelerat iniţiativele pe linia organizării unui „congres al tinerilor“ minorităţii maghiare, fapt care s-a realizat, în spiritul Frontului Popular, sub denumirea de Întîlnirea de la Tîrgu-Mureş.

1937 O nouă călătorie la Paris şi apoi în Elveţia, unde se întâlneşte cu Thomas Mann (intrase în legătură cu el cu ocazia unui proces ridicol de plagiat, renumitul scriitor german fiind acuzat de un „scriitor“ bănă-

țean. Méliusz a fost cel care a angajat avocat pentru Thomas Mann).

Inspirându-se din evenimentele răscoalei de la Bobâlna, scrie un ciclu de poezii, *Ének 1437-ről* (*Cîntec despre anul 1437*), care nu va putea fi publicat deocamdată din cauza cenzurii.

Participă la pregătirea Întîlnirii de la Tîrgu-Mureș (2—4 oct., 1937), unde ia cuvîntul ca delegat al revistei *Korunk*, militînd pentru democrație și drepturile minorităților și subliniază necesitatea conviețuirii pașnice, pentru a contracara fascismul în plină expansiune.

1938 Începe să scrie *Város a ködben* (*Orașul pierdut în ceață*) din care publică fragmente în *Korunk*.

1939 Méliusz întocmește proiectul primei emisiuni de radio în limba maghiară, care este înaintat oficialităților, însoțit de cererea difuzării unui program periodic în această limbă.

Publiciștii tineri de stînga se strîng în jurul revistei *Erdélyi Magyar Szó* (*Cuvîntul maghiar din Ardeal*). Pregătesc și organizează Întîlnirea Populară a muncitorilor, țăranilor și intelectualilor maghiari din România, organizată de M.A.D.O.S.Z (Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România, parte componentă a Frontului Popular, sub conducerea P.C.R.), (30—31 dec. 1939, Cluj).

1940 Cu ocazia Dictatului de la Viena, scriitorul se stabilește la Timișoara. Devine corespondentul agenției engleze de presă Reuter, apoi reporterul acesteia, pînă la intrarea primelor trupe germane în România. În timpul anilor războiului, își notează zi de zi impresiile într-un jurnal.

1941 Termină romanul *Orașul pierdut în ceață* (așa cum rezultă din jurnalul lui Méliusz încă nepublicat — „Mi-am terminat cartea. Este primul meu roman. Am adus manuscrisul de la legat. Am 32 de ani. Acesta ar fi fost cartea mea de vizită...“).

Romanul apare după trei decenii.

Redactează un ziar ilegal sub conducerea P.C.R. De-a lungul războiului, întocmește pentru secretariatul partidului revista emisiunilor străine la radio. În repetate rînduri, îndeplinește misiunea de „legătură“ între organizația de partid a P.C.R. din Bana și Comitetul Central. Întreține legătura dintre P.C.R. aflat în ilegalitate, și dr. Petru Groza, reprezentant al Frontului Plugarilor.

1942 Scrie, chiar și fără speranța publicării : poezii, un roman (rămas neterminat), un jurnal. Își grupează poeziile în volum și elaborează prefața. Cităm din prefața (nepublicată) a volumului (nepublicat) : „Privesc retrospectiv la prima fază a unei vieți de scriitor oarecum jenat, dar să mărturisim de la bun început că unei opere poetice ca aceasta, epoca nu-i era cea mai prielnică (...) exilat în tăcere, potrivit situației unui întreg front intelectual surghiunit, o mare parte a operei mele modeste a văzut lumina zilei în străinătate (...) Să-mi apară un volum, ceea ce pentru alții era atît de firesc, de asta nici nu putea fi vorba. Dar acum, în toiul războiului, crezînd în victoria unei cauze mai nobile, îmi grupez poeziile în volum, avînd speranța că se apropie vremea cînd îmi pot înfățișa opera și viața în fața forului public...“

1943 Din sarcină de partid, face o călătorie mai lungă în sudul Transilvaniei. Impresiile acestei călătorii le va transpune în romanul eseu *Sors és jelkép (Destin și simbol)*.

1944 Sub pseudonimul de Pór István, scrie articole în *Déli Hírlap* (*Curierul de Sud*). După 23 August, fondează la Timișoara colecția „Mica bibliotecă” a M A D O S Z-ului, care începînd cu anul următor își continuă activitatea sub denumirea de Uniunea populară a maghiarilor din România — M N S Z. În această colecție, apare reportajul său intitulat *Tanu : a nép* (*Martor : poporul*), care a avut un rol important în clarificarea principiilor fundamentale ale conviețuirii româno-maghiare, tulburate profund de război. Editarea în acest an a „cronicii poetice” *Cîntec despre anul 1437* (scris în 1937) este importantă și din acest punct de vedere.

1945 În primăvară, lucrează la Brașov cu Kurkó Gyárfás și Szemlér Ferenc, la ziarul editat de M N S Z. Apoi devine consilier al ministrului propagandei, lucrînd cu George Macovescu și Grigore Preoteasa. Este trimis la Cluj ; aici devine șeful direcțiunii maghiare a presei.

Leagă prietenii strînse cu Eugen Jebeleanu, Victor Eftimiu, Gala Galaction, Cicerone Teodorescu, Radu Boureanu și alții, continuînd legăturile prietenești din timpul războiului cu George Macovescu, Gheorghe Dinu, Mihai Beniuc, M. R. Paraschivescu.

La 17 mai, se înființează la Cluj Uniunea Scriitorilor Maghiari din România, avînd ca președinte pe Nagy István și ca secretar pe Méliusz József. În 1947, aceasta va fuziona cu Uniunea Scriitorilor Români, sub denumirea de Uniunea Scriitorilor din România.

1946 Apare volumul *Sors és jelkép* (*Destin și simbol*). Apare revista literară *Utunk*, la a cărei organizare un aport prețios aduce George Macovescu. Primii ei

redactori sînt Gaál Gábor, redactor-șef, și Mélius József, redactor responsabil.

- 1947 Este numit director general al teatrelor maghiare din România. În această funcție, duce la bun sfîrșit naționalizarea teatrelor și pune bazele Operei maghiare din Cluj, instituție înfăptuită conform proiectelor compozitorului Eisikovits Mihály. În numărul din 11 aprilie al *Contemporanului*, apare *Cîntec despre anul 1437*, în transpunerea lui F. Păcurariu, cu ilustrațiile Floricăi Cordescu.
- Termină romanul *Szerdától vasárnapig* (*De miercuri pînă duminică*) — singura narațiune fictivă în creația sa. Scriitorul nu a încredințat-o tiparului spre publicare.
- 1948 Este numit director și regizor la teatrul maghiar din Cluj. Predă istoria universală a teatrului și teoria regiei la prima facultate de artă teatrală și regie în limba maghiară din Cluj. Regizează mai multe piese.
- 1949 În toamna acestui an, este arestat și, după eliberarea lui, în 1955, este reabilitat de P.C.R.
- 1956 Scrie articole în cotidiene și în periodice. Militează pentru reevaluarea și reeditarea operelor literare interbelice.
- 1957 Apare primul volum de poezii al lui Méliusz József *Együtt a világgal* (*Împreună cu lumea*) și o selecție din articolele sale, sub titlul *Októberi szél* (*Vînt de octombrie*).
- I se pune în scenă o comedie, *Hai să jucăm teatru*, la cîteva teatre românești.

- 1958 Este numit în conducerea redacției maghiare a Editurii pentru literatură și artă din București.
Apare *Cîntec despre anul 1437*, în noua traducere a lui Vlaicu Bârna, și i se prezintă în Ungaria piesa *Hamiskártyások* (*Cei care trișează*).
- 1959 Părăsește editura. Scrie articole. I se prezintă comedia scurtă *Nem olyan egyszerű* (*Nu-i atât de simplu*). În poezie, continuă linia agitatorică a anilor treizeci, reactualizînd tonul politic, de avangardă, ce îl caracterizează la începutul carierei sale literare.
- 1960 Apare volumul de poezii *Ameddig ellátok* (*Cît cuprind ochii*) care stîrnește vii comentarii în presa literară a vremii. Părerile — privind valabilitatea, autenticitatea estetică și modernitatea poeziilor lui Méliusz — diferă și se contrazic.
- 1961 Apare culegerea de scrieri și articole *Kitépett naplólapok* (*Pagini smulse*), o selecție din scrierile sale, acoperind trei decenii.
- 1962 Apare în limba română *Cît cuprind ochii*, cu prefața lui M. Gafița, în transpunerea lui Radu Boureanu și Emil Giurgiuca (acesta din urmă primește premiul Uniunii Scriitorilor pentru traducere din acest an).
- 1963 Volumul *Beszélgetés a rakparton* (*Convorbire pe mal*) trezește din nou discuțiile din 1960, de data aceasta însă întîlnim și analize mai aprofundate ale versurilor libere ale lui Méliusz, datorate unor reprezentanți talentați ai generației tinere de critici.
- 1965 Apare volumul de versuri în colecția „Cele mai frumoase poezii” (Editura tineretului), prefătat de Szász János. În transpunerea lui Franz Liebhardt,

apare (în limba germană) volumul 30 *Gedichte* (30 de poeme).

1967 Publică volumul de poezii *Aréna* (*Arena*), pentru care poetul primește premiul Uniunii Scriitorilor. Primul succes necontroversat al poetului.

1968 Este ales vicepreședinte al Uniunii Scriitorilor din România și vicepreședinte al Consiliului oamenilor muncii de naționalitate maghiară din România, care se înființează în acest an.

1969 Apare volumul *Az új hagyományért* (*Pentru o nouă tradiție*), cuprinzând studiile cele mai valoroase de istorie literară ale lui Méliusz.

După 30 de ani de la terminare, la Editura tineretului vede lumina tiparului romanul *Város a ködben* (*Orașul pierdut în ceață*). Romanul este larg comentat. Iată câteva spicuiți : Kovács Sándor Iván, critic din R. P. Ungaria : „Destinul cărții *Orașul pierdut în ceață* este asemănător cu acela al *Ciclului Ficzek* de Hidas Antal, sau *Optimiștii* de Sinkó Ervin, dar coordonatele sale trebuie căutate în altă direcție, în rîndul romanelor născute în Europa centrală și răsăriteană, care se inspiră din procesul dezmembrării monarhiei Austro-Ungare multinaționale și din cruzimile primului război mondial — ilustrate de operele românului Rebreanu [*Pădurea spînzuraților*], cehului Hašek [*Sveik*] și croatului Krleža [*Drapeluri*]. Portrete asemănătoare cu cele realizate de Rebreanu se pot găsi cu ușurință și în cartea lui Méliusz — bineînțeles, nu în sensul inspirației filologice —, și cu toate că ironia sa critică se transformă mai rar în satiră, câteva pagini cu intenții satirice din cartea sa nu ar părea nelalocul lor incluse în *Sveik*-ul lui Hašek, și nu numai din cauza asemănării de ton.”

E. Fehér Pál : *Oraşul pierdut în ceaţă* este unul dintre primele romane maghiare, care reflectă dezmembrarea monarhiei, momentul naşterii noii naţionalităţi maghiare, noua înfăţişare a realităţii din Europa centrală — toate aceste cu o conştiinţă marxistă. ...este unul dintre cele mai importante romane maghiare din secolul al XX-lea.“ ş.a.

Este decorat cu titlul de Erou al Muncii Socialiste.

1971 Apare primul roman din trilogia cafenelei : *Az illuziók kávéháza (Cafeneaua iluziilor)*. Conţine eseuri, polemici, mărturii din perioada anilor 1966—1971.

1973 Publică varianta rescrisă a volumului *Destin şi simbol*. Această a doua ediţie va fi urmată de o a treia.

1974 Apare prima ediţie a *Oraşului pierdut în ceaţă* în limba română, în traducerea lui Constantin Olariu, cu prefaţa lui Adrian Marino.

1975 În traducerea lui Virgil Teodorescu, apare în limba română, la Editura Eminescu, volumul *Arena*, cu o tabletă de Geo Bogza şi cu postfaţa lui Nicolae Balotă.

Apar, în limba engleză, *Elegia Isgadal* şi, la Editura Albatros, un volum în colecţia „Cele mai frumoase poezii“, în traducerea lui Paul Drumaru.

1977 Apare al doilea volum din trilogia de eseuri-mărturisiri-amintiri : *Kávéház nélkül (Fără cafenea)*. Al treilea volum, *Európa kávéház — Cafenea Europa —*, în pregătire.

1978 Publică versiunea română a romanului *Destin și simbol*. Traducerea de Paul Drumaru, prefața de Ion Vlad.

1979 Cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani, conducerea de stat și de partid îi conferă ordinul 23 August clasa I.

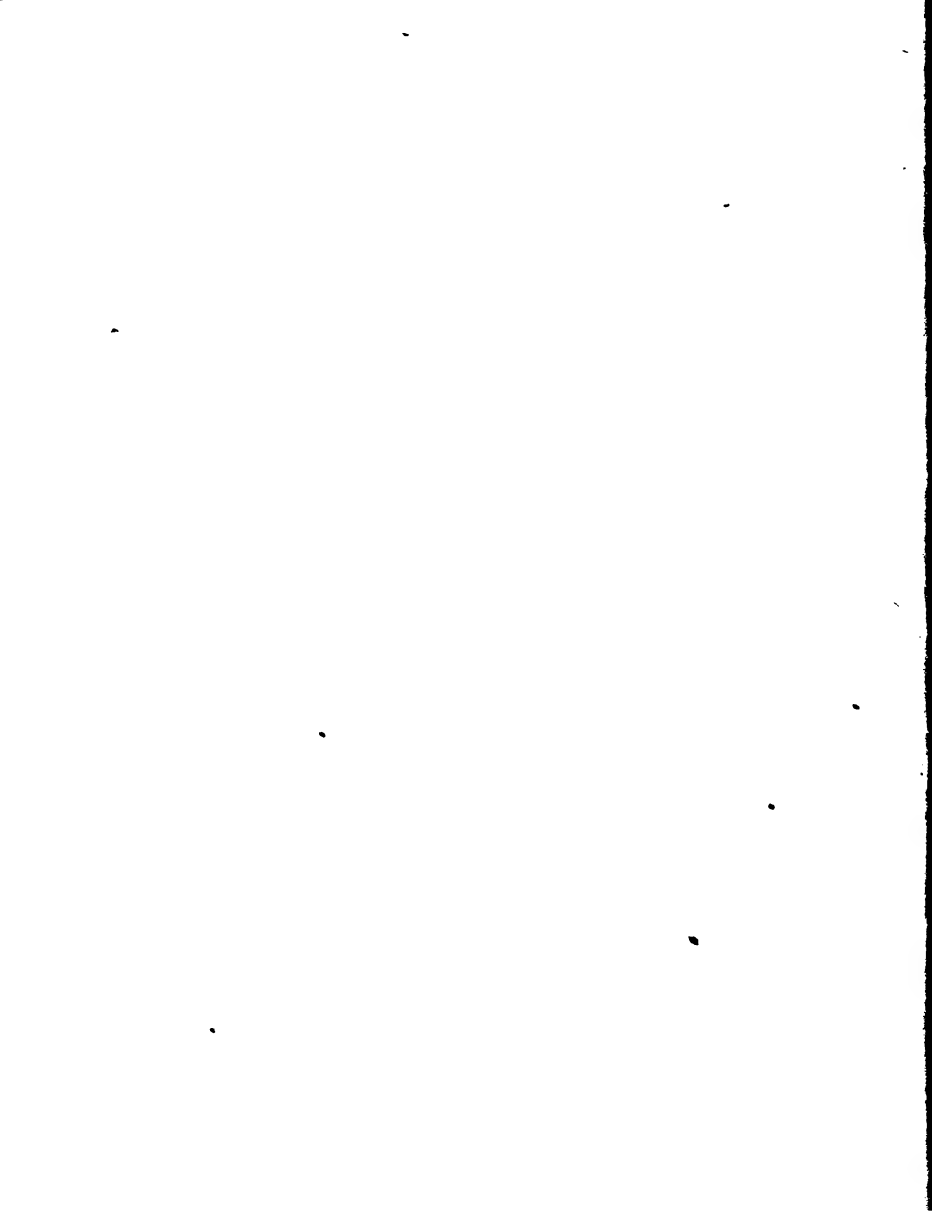
I se conferă, de asemenea, marele premiu pe 1979 al Uniunii Scriitorilor din R.S.R.

În cursul carierei sale literare, Méliusz József a tradus din românește scrieri de Arghezi, Bacovia, Bogza, Gheorghe Dinu, Geo Dumitrescu, Eugen Jebeleanu, Urmuz (aceasta din urmă fiind singura traducere integrală în altă limbă). De asemenea, a tradus din alte literaturi : din Carl Sanderweg, Eluard, Tristan Tzara, Bertolt Brecht, Jonannes R. Bechet, Hitscher.

A prefăcut ediții de József Attila, Radnóti Miklós, Gábor Andor, Hervay Gizella ș.a.

SZÁVAI GÉZA

ORAȘUL PIERDUT ÎN CEȚĂ

*Ce-i masca asta pe care ai făurit-o ?
Viața, în care suflet inspir, și oare nu
e amintirea reamăgită, toate dorințele-mi
de cîndva, necunoscutele-mi vise, o putere
într-adevăr curată, pe care-am irosit-o
zadarnic, și de care-am uitat.*

PAUL ELUARD

PRIMII SOLDAȚI

Nu exagerez cînd afirm că războiul a trecut aproape idilic peste familia noastră. Firește, de atunci familia s-a împrăștiat, aidoma frunzelor de copac toamna, în acei ani de urgie, cînd pămîntul și văzduhul se cutremurau în lung și-n lat sub canonada tunurilor. Dar oare războiul acela s-a sfîrșit ? Cine poate ști ? ! Împlinisem cinci ani de cînd a început măcelul, cînd evenimentele au răscolit acest oraș liniștit, de burghezi, cu muzici de noapte, cu afaceri bancare și în plină prosperitate, cu noile lui palate, șiruri de vile, cu așezări muncitorești ce se extindeau vertiginos, cu case mizere și subsoluri mărginite de ogoare pierdute în cele patru zări. În acea vreme, în fața perspectivei senine a harniceii acumulări burgheze, a modestei, dar sigurei îmbogățiri materiale, s-au strîns nori negri, dar care foarte repede s-au și împrăștiat din zarea familiei noastre. Tata era un om isteț, a trecut hopul cu bine. N-a plecat pe front. Din slujba lui de la județ a ajuns conștopist la birourile spitalului militar, apoi la serviciul de aprovizionare al garnizoanei, unde, cu o răbdare exemplară, întocmea nenumărate rubrici. Trecea în ele cifre și le adăuna, în condiții destul de acceptabile, în fundul întunecos al unei

magazii, lipsit de importanță și, neobservat de nimeni. În timp ce în toată Monarhia poporul de rînd consuma doar zahăr brut, cafeniu, cu gust rău, cumpărat pe bon, și chiar în cercurile mai înstărite nu se nimerea salam pe masă decît la întîmplare, mai mult de gust, tata a izbutit să se ascundă printre stivele de salam, sacii de mirodenii cu mirosoați și căpățînile de zahăr.

Nu-mi amintesc decît turbure de acea vară cînd inima mi-a tresărit la știrea pe care n-o înțelegeam : „a izbucnit războiul“. Serile ședeam sub nucul cel mare ce foșnea sub pala vîntului de vară, în peticul nisipos dintre casă și grădină, unde ziua alergam desculț, cu teamă să nu mă ating de boschetele verzi-închise, tunse cu meticulozitate. De la acest ceremonial al serilor liniștite — cînd, parcă fără să vrea, părinții mei rechemau în ei atmosfera serilor din copilăria petrecută la sat — tata lipsea adesea, dispărînd fără urmă. În timp ce mama mă alinta legănîndu-mă pe genunchi, tata zăbovea undeva, sub plopii șoptitori din curtea fabricii de bere, și acolo ochii tatei străluceau de lumina sinceră a prieteniei, chiar dacă uneori cei cîțiva ani de căsnicie îi încruntau înfricoșător sprîncelele. Nu mai e nevoie să spun că noi, acasă, nu-i vedeam niciodată privirea asta veselă, caldă, decît poate numai cînd aveam oaspeți.

În vara aceea și poate și-n următoarele veri furtunoase, în care familia noastră trăia ca scoica legănată pe nisipul din fundul călduț, dar neliniștit al mării, în vara aceea — copil singuratic fiind, lipsit de prieteni de joacă și, firește, de experiența societății — eram îndrăgostit. Oricît de ciudat ar părea și oricît de bizar ar suna, eram îndrăgostit de bunica mea, deși nu încapă îndoială că sentimentul acela era cu totul altceva, dar eu o țineam intruna că dacă mă fac mare, pe ea am s-o iau de nevastă. Oamenii rîdeau de mine fără noimă, ba chiar jignitor. Adică absurditatea asta n-o puteam numi dragoste ? Firește că nu. Căci de jocul turbure al instinctelor, de clipele

lor ce se vor numite într-un fel abia acum îmi dau seama, pătrunzînd printre cotloanele tainice, nesigure ale experiențelor mele de copil, acum cînd scrutez din memorie amintirile vagi legate de izbucnirea războiului, pentru ca, ajutat de imaginație, și coborînd pe urmele atîtor întîmplări auzite în familie și în oraș, să le reînvie cu sprijinul imaginației, căci de fapt acele clipe și urmările lor și-au lăsat amprenta pe toată evoluția vieții mele.

În vara aceea, uneori dormeam cu mama mare în bucătăria de vară, încăpătoare, lipită de zidul casei noastre noi, unde bătrîna locuia și trăia după canoanele ei. În astfel de nopți de vară tata o lua de braț pe mama și o conducea la cîrcul teatral, unde, în societatea familiilor negustorului de coloniale din colț și a celui de vinuri, domnul Toth, sau a altora, se delectau cu tot felul de scenete și cîntece la modă în acel an, piesete muzicale țesute și reîncălzite în așa-numitele scheciuri. Fericită simplitate sufletească a burgheziei acelei epoci lipsite de griji! Îndată ce mă culcam în pat, închideam ochii și oftam, ca foalele unui armoniu mai mic, de țară, cînd se ridică de lingă el cantorul; mă prefăceam că dorm, pentru ca mama mare să se poată dezbrăca netulburată. Inima îmi era mistuită de o curiozitate bolnăvicioasă. Mă uitam printre pleoapele mijite la femeia cîndva trupeșă și, fără îndoială, odată foarte frumoasă. În acele clipe nu mai era bunica mea, ci un fel de tainică, inexplicabilă, tulburătoare enigmă a existenței umane, lipsită de veșmîntul vreunui nume. Își lepăda fustă după fustă. Își dezbumba pieptarul și i se revărsau sîinii îngrozitor de căzuți la care supsesse, ultimul, tata, cel de-al treisprezecilea copil al ei. În cele din urmă, bunica rămînea în cămașa-i de pînză, cu gleznele umflate, depărtate una de alta, desculță. Așa va fi stat pe vremea cînd era tînără, în zori, în grădina de zarzavaturi ori pe ogorul de cartofi, în margine de pustă, unde și-a irosit cei mai frumoși ani ai vieții. Își lăsa cămeșa în jos pînă la brîu și se apleca peste ligheanul de

tablă cu smalt albastru. Se spăla pufăind și gemînd, pentru ca, după ce se ștergea cu prosopul, să-și desfacă încet conciuul rărit, nins și, stingînd lampa, să-și îmbrace cămașa de noapte cadrilată, de percal, întotdeauna proaspătă și frumoș mirositoare ; fie vară, fie iarnă, dimineata o scotea la aerisit, dimpreună cu așternutul de pat, în spațele bucătăriei de vară, pe o funie întinsă în dreptul cotelor pentru găini. Înainte de culcare își-rezema spatele de tocul ușii ce da în cămară și se freca îndelung de el, trosnindu-și oasele. Apoi se întindea în pat. Trosnea patul. Ea ofta adînc. Se răsucea de cîteva ori cu zgomot de pe o parte pe alta. Patul provenea încă din pustă. Era făcut de unchiu-meu, rotarul, care învățase meseria de la tata mare și se pricepea la tîmplărie. Adesea, ornicul cu limbă galben-arămie ce ticăia în liniștea bucătăriei de vară apuca să bată orele trei din zori — ornic pe care mama mare îl adusese fiului ei tot din pustă — și eu încă pîndeam emoționat, urmăream tremurînd, neliniștit, ritmul în care pieptul bătrînei răsufila. Dar de ce, și ce taină mă făcea atent, pînditor, neliniștit, habar n-aveam, și cu atît mai puțin mă încerca întrebarea : de unde și din ce cauză mă năpădea această emoție oarbă, dar fără îndoială nu lipsită de motiv, în prezența bunicii.

La douăzeci și opt iulie 1914, soarele salută plin de o netulburată strălucire zorii. Fără a bănuî ceva, orașul dormea liniștit. Pe hotarele răsunînd de ecoul țipetelor de pitpalac găzdoi șvabi își sculasera slugile, români sau unguri. Căci pe aceste meleaguri slugile erau români sau unguri. La fel de senin saluta soarele lumea și în Franța, cu două ceasuri mai tîrziu. Poate însă că aiurea ploua. Peste dimineata de vară plutea o răcoare neobișnuită. Dar viața continua cu tot dinadinsul să se scurgă liniștită, ca de obicei. Fără doar și poate că și în preajma Parisului vremea se scurgea ca-n orice zi de vară în Franța, după cum și viața noastră se pregătea de o zi obișnuită, cenușie. Dar seara, acolo în Franța, un poet — Cleram-

bault — sfîşie ambalajul de pe ziarul său cît un cearşaf, răsfoi jurnalul în fugă şi, adresîndu-se neveste-si şi celor doi copii aşezaţi la masă, nu spuse decît :

— Ia te uită ! E război !

Cei doi copii — ce fericiţi sînt copiii cînd sînt doi ! — se legănau încă în atmosfera evlavioasă a poeziilor citite puţin mai devreme de Clerambault, în inimă le pulsa oda aceea amplă a tatălui, pe care abia o scrisese, către pacea stăpînă pe oameni şi lucruri, proslăvind domnia apropiatei înfrăţiri generale. Numai mama reţinu ultimul cuvînt : „război“.

— Vai, Maxime, nu vorbi prostii !

Soţul îi arată jurnalul : „Austria a declarat război Serbiei“.

— Ah, da..., rosti vrednica mamă din romanul lui Romain Rolland, de parcă ar fi spus : „Oh, ce se petrece pe lună !...“

În acele seri tatăl meu nu ne-a citit poezii, niciodată nu ne citea poezii. Tata se omora pigulînd cifre, spre a pune la punct ultimele treburi ce mai rămăseseră de făcut pentru micul nostru cuib familial. Asta pentru că de trei zile începuse mobilizarea şi nu puteam şti ce viitor ne aşteaptă.

Înainte de masă. Zăpuşeala şi emoţiile greu stăpînite ne vlăguiseră pe toţi, mobilizarea îl ameninţa şi pe tata. Cu toate acestea, încă de dimineată devreme ieşiserăm la treabă în grădină. Udam straturile de legume torturate de căldură. Zarzavaturile se înşirau ordonat în straturi, aidoma steguleţelor corpurilor de armată pe o hartă a statului-major. În răstimpurile de odihnă tata lenevea, în cămaşă şi izmene, pe dormeza îngustă din sufrageria răco-roasă. Îşi savura înţelept, şi totuşi lacom, libertatea. Şi avea de ce. Era funcţionar judeţean cu definitivat, deci cu drepturi la avansare, la serviciul financiar al prefecturii. Mestecînd un coltuc uns cu untură şi presărat cu boia, mama îi adusese tatei ziarul, pe care chiar în minutul

acela îl aruncase poștașul printre gratiile de fier forjat, înflorate. Era pare-se foaia lui Rákosi Jenő, *Budapesti Hírlap*¹. Șezînd pe covor, eu îmi împărțeam singurătatea de copil între visări și jucăriile uzate : ca un adevărat copil singur ce eram, întotdeauna prea plin de închipuiri exagerate, în favoarea viselor mele. Tata desfăcu ziarul. Brusc, se sculă în șezut. Mama și eu am tresărit, ca întotdeauna cînd el făcea o mișcare neașteptată. Amîndoi ne temeam de el, deși niciodată nu ne mărturisisem asta unul altuia.

— Război, ce mai ! E totuși război..., exclamă tata întorcîndu-se spre mama. Iute, adă costumul gri, de lustrin ! Plec în oraș...

Mama pălise. Lăsă pe masă rămășița de pîine cu untură. La repezeală, nu înțelese despre ce e vorba, după cum nici Pauline, soția lui Clerambault, nu înțelesese îndată ce înseamnă treburile astea, cuvîntul ăsta, și cum nici o femeie din Europa nu va fi priceput în acele zile de sfîrșit de iulie ce e „războiul“, ce e acel ceva ce s-a pornit acum fără a avea un sfîrșit. Deși de trei zile, de cînd se dăduse ultimatumul, toată lumea — și în primul rînd bărbații — vorbea numai despre război...

Doamne, dar cine dintre toți știa, cine putea ști ceva despre război ? Acum doi ani, pentru noi războiul balcanic părea să se fi petrecut aievea ca-n lună. „Ce treabă avem cu el ?“ Iar în Franța, de la prăbușirea domniei lui Napoleon al III-lea, trecuseră treizeci și șase de ani de pace nesigură — în vecinătatea Germaniei. Mama mare îmi vorbea cînd și cînd de „pașopt“ : „Cînd tata era flăcău...“. Firește : știau și ele că există soldați și tunuri în lume. Dar cărei femei îi dădea prin minte să se gîndească mai serios ce va să zică un tun ? Cînd i-ar fi dat prin cap mamei, văzînd soldatul de plumb în uniformă albastră pe

¹ Ziar politic de orientare naționalist-șovină, întemeiat de scriitorul și publicistul Rákosi Jenő (1842—1929) ; a apărut în perioada 1881—1938. La începutul secolului XX, a susținut politica retrogradă a lui Tisza István.

are-l țineam în mină, că păpușa asta e... războiul ? Mama, cea tină ră femeie de douăzeci și unu de ani, bolnăvicioasă, înregistră enigmaticul cuvânt fără a-l înțelege. Venise abia de șase ani la oraș, dintr-un cătun sîrbesc prizărit, pe unde va pe malul Begăi, unde tatăl ei era un agricultor înstărit și, ocazional, negustor de vite, și cel mult în lungile ierni de iarnă le povestea celor două fete ale sale despre cătănia lui de șapte ani. Bunicul se descurca cel puțin în cinci limbi, petrecîndu-și anii de cătănie ba ca tîlmaci, ba ca felcer și bărbier, nu spre cine știe ce mîndrie a familiei sale împrăștiată prin Monarhie. Și în nici un chip nu se putuse lăuda familia cu faptul că între cătănie și căsnicie tata mare bătuse pe jos toată lumea, mîinînd vitele. Mîinase cirezi din Croația în Saxonia și Italia. Dar poate că nici nu-i va fi păsăt nimănui de el. Unul din frații lui tata mare ajunsese chiar canonic la episcopia din Hódmezővásárhely. Acolo, fata unui grof dintr-o familie foarte influentă a născut un băiețaș. Canonicul se numea nenea Károly — dacă nu mă înșel, așa-i ziceau mama și mătușa — și pare-se că tocmai datorită acestei legături scandaloase îi vor fi arătat societatea și biserica o cinste deosebită, și a și îmbătrînit în cinste, întru nu puțină mîndrie a ramurii dinspre mamă și mistuitoarea invizibilă a aceleia dinspre tată, deși, ori de cîte venea vorba de nenea Károly, tata nu uita să amintească, pentru a se căli, de înrudirea sa cu înalta față bisericească. După spusurile mamei, canonicul din Hódmezővásárhely îl iubise foarte mult pe bunicul, dar nu mai puțin și pe cele două nepoțele...

— Și ce-o să fie acum ? întrebă mama dezorientată.

Simțea că vor fi luați toți de șuvoiul unor evenimente necunoscute și periculoase, nemaipomenite, cum n-a mai pucat ea niciodată. Căci pentru noi Serbia nu era în lună. Trenul făcea pînă jos, la B., patru-cinci ceasuri, la apa

cea mare, și acolo, dincolo de apă, dealurile acoperite cu păduri seculare erau de-acum Serbia. „Serbia blestemată.

— Mîine seară s-ar putea să continue mobilizarea spusese tata fără să se uite la noi. Poate că mă cheamă și pe mine. Dau o raită prin oraș, trec pe la slujbă, să văd ce de făcut ca să scap. Nu-i de glumit cu războiul, continuă mai degrabă pentru el însuși, în timp ce-și lega șireturile ghetelor înalte, la modă, căptușite cu piele de căprioară.

„Tata abia trecuse de treizeci de ani. Mica noastră casă de familie fusese ridicată nu de mult, în afară de faptul că tata îi mai și dăduse unchiului meu, ofițerul, un împrumut, cu acoperire în polițe, opt mii de coroane, pentru construcție mai mare. În comparație cu slujba sa de funcționar, planurile tatei erau îndrăznețe și ambițioase, ținuse cu un excelent simț negustoresc, manipulînd acele modeste zestre pe care o promisese mama de la bunica. Așa s-a făcut că la vîrsta de patruzeci și cinci de ani și-a putut permite să declare : „Începînd de azi nu mai sînt silit să muncesc“. Dar nici o clipă nu lăsă baltă trebușoarele lui negoțului, afacerile.

Firește, tata nu s-a lăsat nici pe departe înfrînt de durerea resimțită la terminarea păcii. Ca om practic, judecător practic. Nu plînsese cu fața îngropată în palme, ca Cleram bault. Dar, ca toți burghezii ce-i semănau, la început fuseseră omorî mintea în felul lui, fără a se putea gîndi la altceva decît la întrebarea : „De ce anume să se apuce ? Pe unde să scoată cămașa ?“ Căci, ce înseamnă patria ? Patria, desigur, care în ultima vreme se țîn atîtea tirade ? Ce e patria pentru un funcționar de rînd, cîstit, doar funcționarul e un factor important, aproape tot atît de important cît un ofițer dacă nu mai important. Căci ce s-ar alege de patrie, fără funcționari ? Ev mediu, tulburări, anarhie.

Ce e patria ?

Patria e acea suprafață de pămînt, unde căznindu-te și gîfîind să trăiești bine, ajungi mereu mai sus pe scara sal-

rizării, pe treptele averii. În această patrie, cine știe să adune, cine se pricepe la treaba asta, poate să adune. Patria nu-și trădează credincioșii fii funcționari... Și această patrie, după un astfel de început strălucit, vrea acum să-i poftască jos pe răzbătători de pe drumul ce duce în sus, drum pe care pornise băiatul pribegit din pusta de jos la oraș, părându-și la vîrsta de nouăsprezece ani slujba lui de dascăl, lipsită de perspective, pentru a deveni funcționar la județ? Așa ceva e imposibil, căci, iată, micul cuib al familiei lui e gata! Patrie. Patria e „patrie“ doar atunci cînd te poți cuibări undeva netulburat în ea. Măcar pe-un locșor cît întinderea unei case. Și patria-i acolo unde viața nu ți-e amenințată de primejdii, nici mica avere strînsă de ici, de colo, și unde mica avere poate spori, devenind mare. Pînă acum, patria ți-a dat liniște, mulțumire, slujbă, poziție, nu înaltă, dar, oricît, o poziție socială. Tata, cînd străbătea de la un cap la altul satul aflat la patru kilometri de pustă, își purta fruntea sus, iar ghetele cu bumbi îi străluceau lună. Pînă și țărani bătrîni, prietenii ori cunoscuții de-acum. știrbi ai lui bunicu', îl salutau cu respect pe domnul născut în pustă. Patria dăduse fabrica de bere, unde frunzișul bogat al plopilor sușotea în serile de vară, aplecîndu-se de colo-colo, ca un uriaș evantai deasupra tinerilor bărbați, beamteri¹, ce petreceau, în timp ce goleau pe-ndelete conținutul butoișelor de bere rostogolite de la ghețar. Patria îl dăduse pe Franz Joseph, un adevărat împărat, și-un adevărat de două ori rege, al ungurilor și croaților, în una și aceeași persoană, pentru care pe drept cuvînt puteai să te simți însuflețit. Patria îl dăduse pe Tisza István², care

¹ Funcționari, slujbași (din germ. *Beamte*).

² Tisza István (1861-1918), om politic de mare notorietate în deceniile premergătoare primului război mondial, reprezentant specific al intereselor marii moșierimi și capitalului financiar. Politica sa favorizează menținerea Monarhiei Austro-Ungare și alianța cu Germania. La 31 oct. 1918 este omorît de soldați revoluționari.

se cerea, se cuvenea și trebuia să fie respectat, ba chiar admirat. „Un conte ungar ! Geniul plăsmuirii statului ungar ! Un nou Deák Ferenc ¹ !“ Patria dăruise steaguri cuceritorilor naționale și cocarde, și scena unor izbutite sărbători naționale, pe lângă mijloacele de îmbogățire de tip californian. Ce ani minunați au fost aceia, după festivitățile menite să marcheze un mileniu de la descălecarea Un Eldorado al ofițerimii beamterilor.

Ce frumos fusese totul pînă în acel ceas cînd s-a aflat că a izbucnit războiul. „Doar n-o fi înnebunit patria, să răstoarne într-adevăr cu dosu-n sus ordinea asta ? !“ se va fi întrebat pe drept cuvînt și revoltat tata. Și nu numai el, ci și ceilalți cetățeni, cărora patria le era moale culcuș. Patria unei clase.

„Bietul Franz Ferdinand ! Trage-n el un licean dintr-o optă, și gata ! Da' ce naiba a căutat în Balcani ?“ Mă bine venea în orașul nostru ; aici, dacă-i făcea plăcere îi cîntau țiganii pînă-n zori și-l țineau în urale cît e ziua de lungă. Cel mult cîțiva sărăntoci de social-democrați ar fi miriit, cîțiva zidari neciopliți, tipografi bețivi, chelneri sau ucenici-tîmplari, care țin, inexplicabil, să aibă drept la votul universal și secret. „Oare de ce-o fi atît de important votul universal și secret ?“ Ei da, firește, „trebuie să ne răfuim cu sîrbii !“ În privința asta, guvernul are deplină dreptate, dar, oricum, la ce bun atîta tevatură pe chestia asta ? Ce nevoie-i de război ? De ce s-a amestecat Tisza în război ? Dar dacă a făcut pasul, nu poate fi decît bine. Tisza e un om inteligent. Nu face el o treabă să nu folosească patriei. Tisza e reprezentantul ideal al Ungariei.

În orice caz, evenimentele se precipită. Trebuie să te străduiești ca pînă sosește, eventual, ordinul de chemare,

¹ Deák Ferenc (1803—1876), om politic liberal, figură proeminentă a istoriei maghiare din sec. XIX. Recunoscut pentru convingerile sale umaniste, s-a bucurat de o mare popularitate în epocă.

să se aranjeze totul bine, ~~pe-ndelete~~. ~~Prevederea~~ e mama înțelepciunii, cheia reușitei. Iată familia, ~~copilul~~, casa. Granița sirbească e într-adevăr la doi pași. Noroc că nemții țin cu noi — sau noi cu ei ? — și ~~absolut~~ sigur și italienii. Așadar, nu-i prea ușor ca dușmanul să treacă apa cea mare. Război ? Bine, bine, dar să nu exagerăm ; la urma urmelor nimeni nu se poate gândi chiar atât de serios la război. Și chiar pe ~~meleagurile~~ noastre să înceapă răpăiala ? La ce ? Articolul de fond de azi-dimineață are perfectă dreptate. Războiul ăsta de pedepsire, represiu-nea, nu poate dura decît cît mult cîteva zile, sau săptămîni. E normal să-i învețe minte pe sirbi, și la toată urma trebuie dezvățați de scandaluri, împușcături, aruncări de bombe.

Ce-i drept noi, aici, în orașul ăsta, n-am auzit în tot timpul războiului nici un bubuit de tun. La început, uneori, în nopțile lungi, de o tăcere mormintală, oamenii spuneau despre cîte un huruit îndepărtat că-i „bubuit de tun“. Dar putea fi tot atât de bine și zgomotul unui tramvai ce trecea pe după colțul străzii. Multe mai sînt în stare să trăncănească oamenii !

Îmbrăcat în costumul său nou, gri, de lustrin, tata alerga cu sufletul la gură pe străzile răscolite, unde abia de un deceniu, două, în plină mîngînă a fabricilor ce se înmulțeau tot mai vertiginos în jurul orașului, se iviseră ca din pămînt noile clădiri-palate din centru, în cafenelele cărora acum burghezia discuta, stăpînită de cele mai încăl-cite sentimente despre acel incredibil : „a izbucnit răz-boiul“. Uriașa fabrică de încălțăminte, fabrica de textile, de spirt, de chibrituri, de pielărie, de lanțuri, crescuseră de-a lungul canalului cu apă galbenă, murdară, în de-ce-niul trecut. Război ? „Fabrica e baza viitorului.“

Într-adevăr : din aceste fabrici a încolțit vertiginos, în bogata regiune, bogata industrie de război. Războiul nu se sfîrși după cîteva săptămîni. Sub aripa lui, fabricile au

crescut. La ceasurile schimburilor, sute și mii de muncitoare se revărsau întruna pe porțile lor, ca pe gura nesătulă a unui monstru. Apărură noi linii de tramvai, ziua-noaptea alunecau vagoane pe anumite trasee din centrul orașului. În umbra fabricilor, afaceriștii, negustorii, furnizorii, comercianții *en gros* și *en detail*, intermediarii ce cumpărau și revindeau pe sub mână, toată armata celor scutiți, tot acest nou univers de afaceri, șubreziseră comoditatea milenară, ciopbind definitiv și fatal fața orașului după chipul și asemănarea lor, dacă va fi avut cumva o față, o personalitate negustoria, căci desigur beamterii, corpul funcționarilor de stat, județeni și orășenești avea un caracter și un specific aparte, lesne de recunoscut, dar pe care negustoria și armata, pînă la urmă contopite, le-au estompat repede, înghițindu-le.

Ea însăși aproape o copilă încă, mama mă legăna în poală și plîngea. Îmi lăsam capul pe sînii ei mici și-i ascultam cuvintele, care răsunau în mine aîdoma vuietului adormitor strecurat prin zidurile fabricilor din cartierele „fumegătoare” ale orașului; locuiam în zona fabricilor. Mi-era somn, neliniștea ce năpădisese casa noastră mă doboră.

— Ce-o să fie cu taică-tu, ce-o să fie cu taică-tu ? Îl ia la război ! Ce ne facem ?

Nu pricepeam despre ce e vorba.

În oraș, toată suflarea se frămînta. Zvonurile circulau din gură-n gură. În fața geamurilor cafenelelor sute de oameni așteptau textele comunicatelor. În jurul stîlpilor de afișaj, dispăruți sub comunicatele privind mobilizarea, lumea se foia buluc. Unii citeau și de zece ori afișele ce cuprindeau amenințătoarea declarație de război. Tata abia putea răzbi prin mulțime. Îl tot opreau cunoscuiții lui ; unii îl îmbrățișau cu fețe-radioase, cu lacrimi în ochi, cu glasurile sugrumate de emoție :

— Frate Ferenc, iaca și războiul. Cea mai fericită clipă din viața mea !

— Zău ? !... se minuna tata și-și spunea : „E nebun“ !

Din cafenea ieși un ofițer austriac înalt, cu nas coroiat. În mână avea o cravașă ; între buzele sale subțiri, vineții, fumega o țigară egipteană consumată pe jumătate. Mulțimea îi deschise respectuos pîrtie. De parcă ar fi apărut însăși năluca lui Franz Ferdinand. Încordarea, pe care ziarele o sporeau zilnic de cînd cu atentatul de la Sarajevo, ajunsese, odată cu declarația de război, la culme, și explodează în clipa declanșării luptelor. Un avocat el evreu strigă :

— Trăiască războiul ! Trăiască armata ! Trăiască regele !

Mulțimea se clătină, ca o hoardă neputincioasă, beată, cuprinsă de amețală. Burghezii îl săltară pe ofițer pe umeri, purtîndu-l pe sus în urale. Se blocă circulația. Tramvaiul se opri. Pietonii își ștergeau lacrimile. O ținură așa în urale, cu lacrimi în ochi, pînă cînd ofițerul, îngrozit, călărind în cîrca unuia, porunci liniște, vînturîndu-și în pumnul crispat cravașa. Liniște ! Ca și cînd ar fi înjurat între zidurile cazărmii, ofițerul rosti o scurtă cuvîntare pe un ton nazal, aspru, zgîrietor, către burghezimea însuflețită și fericită ce sorbea cu sete aerul din preajma lui.

— *Wir werdn tie Mörder, tie serbischn Schweinehunde vernichtn. S-lebe unser Kaiser. S-lebe tie Armee.*¹ Thraiasca pathria, thraiasca, thraiasca...

Oh, acest „să nimicim“, și acest „trăiască“ !

Două străzi mai încolo, în aceleași clipe, ucenicul-lăcătuș Stefko Costiț, un tînar de nouăsprezece ani, se întîlnea cu tovarășul său de atelier, îmbrăcat deja în veston militar. Alaltăieri încă mai nituiau împreună grilajul de fier al unei vile în plină construcție. Cei doi tineri se opriră față-n față. Stefko îl privi pe prietenul său drept în ochi și-i spuse doar atîta, cu o mare tristețe :

¹ Vom nimici pe ucigași, pe porcii de sirbi. Trăiască împăratul nostru. Trăiască armata. (În pronunție dialectală austriacă.)

— Sanyi, nu trageți în frații mei !

Fața tinărului soldat se înroși gotcă. Cu o singură lovitură cumplită îl lungi la pământ pe flăcăul sîrb.

— Polițai, polițai ! strigă.

Cînd sosi omul legii, își dictă calm, fără ezitare, datele personale, iar despre muncitorul leșinat declară că înjurase regele, patria și armata. Polițistul nu-l putu salva pe lăcătușul sîrb de furia mulțimii bulucite brusc acolo, decît trăgîndu-l sub o poartă și zăvorînd masiva poartă de stejar deasupra căreia o frescă ștearsă, reprezentînd intrarea în oraș a prințului de Savoia, mai amintea de acele războinice vremuri de cîndva, anacronice.

Tata duse tratative mai întii cu doctorul Klein. Îl căută la cabinetul său ; nu așteptă pînă seara, să-l întîlnească la cafenea sau în curtea fabricii de bere. Medicul, în calitate sa de medic militar rezervist, își și îmbrăcase uniforma. Gest cu care, dealtfel, izbuti dintr-un foc să-și sporească prestigiul în ochii solidelor familii aristocratice din oraș, unde, ca medic de casă, trata amigdalite și colici, ori provoca întreruperi de sarcină.

Mama și eu așteptam acasă, ca două vrăbiuțe îngrozite, ce va fi, ce se va întîmpla cu noi. Mama mare își vedea însă de treburi morocănoasă, de parcă nu s-ar fi întîmplat nimic. Cu sufletul la gură, eu și mama trăgeam cu urechea, oare nu se aude vreun zgomot neobișnuit, vreun bubuit ori vîiet, glasul tunurilor. Firește că nu puteam auzi scrișnetul tunurilor de pe monitoare, întoarse spre Belgrad. Nu auzeam nimic, decît bătăile propriilor inimi. Mama îmi scoase pe neobservate dintre degete soldatul de plumb și-l scăpă în boschetul tăcut de lîngă noi. Se însera. În fundul grădinii, păsăretul întors la culcare mai pisculia foarte arar. Cînd și cînd, desetul tremurător al pomilor se clintea, de parcă o mină capricioasă, nevăzută și-ar fi întins degetul arătător lovind cu el cîte-o frunză,

apoi ar fi luat mai multe în palmă, scuturându-le și sfîrșind prin a dispărea misterioasă în neant. Dinspre casa scărîlor se auzi brusc bocănitul unor pași apăsați, îndreptîndu-se spre ușița ce dădea în grădină.

Sosise tata împreună cu cîțiva bărbați necunoscuți. Aveau fețe cu totul diferite. Blajine, triste, îngîndurate și grave. Privirile tuturor ni s-au întunecat.

Luna se ivi deasupra grădinilor. Din stradă se strecura în casă zgomotul unor discuții vii, deși altădată, la ceasul acesta, strada noastră, de obicei pustie, era evlavios de tăcută, aidoma unei nopți de la țară. O stradă pe care străinii treceau pînă și ziua oarecum sfioși, aproape în virful degetelor, ca nu cumva să tulbure liniștea, nu cumva să tulbure primăvara, muțenia salcîmilor cu parfum •îmbătător, liniștea visătoare a îngrijitelor căsuțe de burghezi ori tăcerea misteriosului castel din fața casei noastre, în grădina căruia nu apărea decît arareori un bătrîn, pentru a tunde trandafirii. Bărbații necunoscuți, apăruiți la poarta casei noastre împreună cu tata, păreau să fi venit numai pentru a călca în picioare, a destrăma această liniște de basm.

— Soldați, spuse tata simplu, arătînd spre bărbații speriați și înfricoșători.

Și în acest unic cuvînt, în acest gest, se ascundea realitatea că iată, e război, nu mai încape îndoială, e un fapt confirmat. Îi priveam cu teamă pe acești bărbați, cum privește băstinașul din cine știe ce colț de lume îndepărtat pe aventurierul înspăimîntător, capabil de orice, pe contrabandistul de stupefiant ori pe misionar. Încă nu-mi dădeam seama că bărbații aceștia pleacă să ucidă și sînt sortiți morții. Totuși, mă temeam. Soldați ? Mă minunam doar că-s îmbrăcați civil și se opresc în fața mamei, învîrtindu-și de colo-colo, stîngaci, pălăriile în mîinile butucănoase. Acei soldați pe care-i văzusem în însoritele după-amieze de duminică din balconul nașei, o femeie

durdulie și mereu veselă, ce locuia pe strada principală, acei soldați își purtau ireproșabil de țeapăn mundirurile croite din postav albastru și gri și erau frumoși, ca soldații mei de plumb, aparținând lumii legendelor și irealului. Erau soldații vremurilor de pace, soldați austro-ungari, K.u.K.,¹, natural, fără voia lor. Aceștia însă erau soldații războiului, misterioși și reali.

Soldații aceștia ciudați veniseră de aiurea, oameni pe care i-a ajuns chemarea împăratului și regelui austro-ungar, și a lui Tisza István, căci mai degrabă contele, și nu regele, era idol și autoritate. El era idolul ungar. „Se îmbracă mîine. Au sosit tîrziu. N-au mai găsit locuri în cazarmă, iar de hotel n-au bani“. Drept care burghezii cu simțăminte mai patriotice, între care la urma urmelor se număra și tata, îi primeau în casă peste noapte. „Mișcarea de binefacere patriotică spontană. Populația sprijină neprecupețit războiul.“

Ciudații soldați își pocneau stîngaci, dar cuviincios călcîiele, se aplecau brusc, cu o mișcare neexperimentată, în fața mamei, pentru a-i săruta mîna. Mama își retrăgea tot de atîtea ori mîna, cu o spaimă crispată. Încă nu se deprinsese cu acest obicei de la oraș. Obosiți, dar respectuoși, bărbații se așezară sub nuc, în jurul mesei. Mama alergă cu lampa de petrol în grădină, de unde se întoarse cu o ceapă de-acum vineție, cu mustăți, și cu salată verde ca brotăceii. Mama mare coborîse din pod ultima șuncă afumată și o bucată bună de slănină un pic rîncedă, dar încă trandafirie. Ușoara rîncezeală nu îngălbenea decît marginile. Această cină frugală fu prima ofrandă pe altarul patriei pornite în război. Nu peste mult o urmară strălucitoarele ceaune de bronz pentru bătut spuma, cratițele, oalele, mojarul galben-arămiu și altele, tot felul de obiecte lucitoare din bucătărie, la a căror lustruire, așezat lîngă

¹ Formulă prescurtată pentru *Königliche und Kaiserliche*; cheamaro-crăiesc.

mama mare în cîte-o după-amiază răcoroasă, după ce se încheia spălatul și ștersul, îmi dădeam și eu obolul. În jurul lămpii chioare ce lumina curtea, zburătăceau neobosit insecte, zumzăind amețite. Apoi bîzîiala țințarilor, ca atunci cînd umblam pe ascuns la vioara tatei, ciupeam cea mai delicată coardă și ascultam vibrațiile lungi ale glasului ei, pînă amuțea în liniștea camerei pierdute în semi-obscuritate ; așa zbura prin beznă cîte un țințar, rotindu-se, bîzîind în jurul capului.

Bărbații erau tăcuți și împovărați de gînduri. Nu țin minte să se fi arătat însuflețiți sau bucuroși că pleacă la luptă. Bucuria cuprinsese mai degrabă numai populația de burghezi ce forfotea pe străzile orașului. Beția războiului amețise mai degrabă mulțimile din preajma cafenelilor, dintre care cel puțin o parte va fi fost sigură de ceea ce în clipele mai lucide, luîndu-se după articolul de fond din ziar, gîndea și tata, și anume că, pînă la urmă, în două săptămîni îi batem pe sîrbi. Pe de altă parte, nici prin cap nu le trecea să-și dea și ei obolul în război. Doar Monarhia își are armata ei regulată, iar primele afișe cu mobilizarea apărute în seara de douăzeci și cinci iulie nu-i chemau încă pe stîlpii de cafea, ci pe cei mult mai tineri sau mai bătrîni decît ei, fiecare cu norocul lui. Dar chiar și cei ce fuseseră chemați sub arme de-aici, din lumea cafenelilor, puteau desigur să spere în legăturile ce le aveau, în sprijinul unora ca doctorul Klein. Consolarea asta îi scutea de a se gîndi la o eventuală aventură de front.

Asta era și părerea prietenilor tatei. Căci ei, atunci cînd izbucnise războiul — acest eveniment neobișnuit, așteptat de zile întregi — apăruseră la berăria „Gambri-nus“ aproape în același minut, fără să se fi vorbit, ca la un ordin. Berăria asta demult a dispărut de pe terenul din fața bisericii catolice, odată cu Monarhia, care parcă ar fi tîrît cu ea și pe burghezii ce beau la „Gambrinus“, acest cuib al pierderii de vreme cumpănite, comode, pline

de fum și vorbărie, unde pe vremuri, la ceasul prinzului, se strîngea „intelighenția“, negustori de postav nerăbdători să se îmbogățescă, tot felul de comercianți și aface-riști. Altă lume, altă atmosferă. După război, odată cu năruirea conjuncturii acestuia, localul a devenit magazin de mobile. Apoi cofetărie, unde în locul pogacelor rumene, cu jumări, a brînzoaicelor grase, a covrigilor cu sare și a berii blonde, cu guler lat, nu se mai vindeau decît prăjituri grețoase și siropuri cu iz rău. În cele din urmă, localul a devenit iar berărie, dar nu mai era ea vechea berărie. Zadarnic se numea iar „Gambrinus“. Altă lume, altă atmosferă...

Acolo hotărîră tata și prietenii lui ca, de vreme ce a izbucnit războiul, să-și dea și ei obolul la datoriile patriotice, și să invite la cină și dormit peste noapte pe mobilizații rămași fără acoperiș. În fond, acești oameni au să plece foarte repede pe front — să plece, pentru tata și prietenii săi, care pînă una-alta erau, vezi bine, scutiți să slujească în armată. Dar să fi fost oare chiar atît de sinceri în acest gînd? Greu de spus. Ideea lor prinse totuși tot orașul, și cînd ziarul local publică un articol despre această „acțiune umană“, tata și amicii săi își zîmbeau cu mîndrie îndreptățită, conștienți că, iată, așa fac ei istoria.

Ideea acestei acțiuni, care se vîntura fulgerător, cu forța seducătoare a modei, pornea de fapt de la domnul căpitan Faragó, directorul închisorii. El dealtfel putea găzdui oricîți candidați la titlul de erou, în sumbra clădire din piața Pongrác; doar majoritatea celulelor — optzeci la sută — stăteau goale. „Cu amnistia asta, ce a urmat mobilizării, mi-au plecat tocmai acum mare parte din deținuți și încă nu mi-au umplut închisoarea dezertori, falsificatori de acte, delapidatori, spioni și hoți.“ Căpitanul Faragó locuia el însuși în clădirea închisorii, iar clădirea, răsunînd a gol, parcă-i stătea pe nervi; nu se simțea într-adevăr bine decît dacă viața vuia între ziduri. La

cererea lui telefonică, secretarul de interne în problemele legate de închisori permise ca domnul Faragó să pună o parte a clădirii la dispoziția telurilor patriotice, după primirea și pe răspunderea lui personală, „iar în ce privește inițiativa patriotică, e pur și simplu un exemplu de urmat“, secretarul are s-o semnaleze personal excelenței sale ministrului de război, lăudînd-o, „bravo, Faragó, continuă tot așa“. Altminteri, în clădirea închisorii domnea nu numai o ordine, ci și o curățenie exemplară, mulțumită disciplinei de fier a căpitanului Faragó, pe care și-o cîștigase încă de pe vremea cînd era ofițer de jandarmi.

Și situația domnului Schmüller era ușoară. Abia de curînd își pusese în funcțiune uriașa spălătorie cu aburi, ridicată după modelul celor din Germania și adaptată la proporțiile orașului nostru, iar într-una din aripile încă neutilate ale clădirii putea caza peste noapte chiar și o sută de oameni. Mai puține locuri puneau la dispoziție tata și domnul Tischler, comerciant *en gros* de fier vechi, piei crude și oase, care încă din prima noapte de război prezisese că „în condiții de război, orice afacere serioasă se dezvoltă vertiginos“. Dealtfel, numai el singur din toată societatea susținuse ferm și conștient că războiul va putea dura și cîțiva ani. Din acest punct de vedere — deducea domnul Tischler — comerțul poate saluta cu aceeași bucurie (evenimentele ca și biserica, a cărei căpetenie de aici, episcopul, ținuse abia cu cîteva ceasuri mai devreme, din balconul palatului său baroc, sub steagurile Sfintei Maria și sub culorile naționale, în fața locuitorilor credincioși ai orașului, veniți la întrunire, un discurs patriotic și în-suflețitor. Pe vremea aceea, domnul Tischler era un om despre a cărui bogăție mersese vestea. Oricînd se putea conta pe promptitudinea lui în treburi filantropice. De-a-tunci, fabricile, șantierele, casele lui de raport din Viena — de parcă Dumnezeu l-ar fi răsplătit cu daruri aparte — s-au înmulțit, și el credea sincer că bunăstarea e dată prin grija Domnului. În vremea cînd averea lui Tischler sporea

văzînd cu ochii, am petrecut nu o seară de Crăciun în casa lor, împreună cu părinții, căscînd gura uluiți, cu copiii lor, la lumina feerică, strălucitoare a bradului, deși Tischlerii, după cum lesne se poate ghici din ocupația specială a domnului Tischler, nu erau nici creștini, nici bisericosi. De mult a murit directorul închisorii, cel care bea berea cu sorbituri mari, și de mult și-a dat duhul, doborît de delirium tremens și ciroză și domnul Schmüller, proprietarul cu față rotundă și mustați wilhelmiene al spălătoriei cu aburi. Au murit toți, dar nu lăsîndu-și oasele pe cîmpul de luptă. Pentru că, din cei patru prieteni, de fapt nici unul n-a mers pe linia-ntîi, cu excepția domnului Schmüller, deși nici el n-a fost chiar pe front, decît că s-a ținut de curvăsărie și de chefuri vreun an-doi pe un tren sanitar... S-a prezentat singur, să nu-și mai vadă familia infectă. Îi dăduse mîna, nu avea griji, căci, datorită mijlocirii domnului Tischler, moderna sa uzină-spălătorie lucra pentru armată, în fruntea căreia unul din consilierii biroului de rechiziții al ministerului de război își punea la buzunar o modestă participare. Însă domnul Schmüller era liber ca pasărea..

Așadar, prietenii înfruntară pericolele războiului aici în oraș, făcînd binefaceri, făcînd pe patrioții și petrecînd, treburi pe care numai vestea cutremurătoare a revoluției le-a tulburat, cînd populația răsculată, flămîndă, a românilor din satele de munte a pornit din codri, cu topoare și coase ce luceau amenințător, spre orașul legendar, bogat, unde clasa boierească, beamterii și burghezia înstărită, nu știuse niciodată ce sînt în realitate războiul și lipsurile... Prietenii, toți din capul locului burghezi, puși pe căpătuială, ca fericiți părtași ai unei existențe materiale mai modeste sau mai temerare, în plină ascensiune, se putuseră deci îngriji pe-ndelete și după ziua de douăzeci și opt iulie de sporirea averii lor, ca și de educarea odraslelor lor, cu alte cuvinte aducînd pe lume, ca o compensație, pe spinarea patriei, copii legitimi sau nelegitimi. Grijiile nu le săpară pe fețe cute

adânci, ca pe chipurile militarilor ce cinau plini de amărăciune sub nucul nostru, și nu căutară în Biblie cuvintele evanghelistului Luca, aidoma sectarilor nazarineni, care preferau să fie condamnați la moarte decît să pună mîna pe arme. „Căci iată au să vină acele zile, cînd se va spune : Ferice de cei sterpi și de pîntecele ce n-au născut și de sîinii ce n-au alăptat.“ Prietenii cultivau în inimile lor căldura optimismului, pe care amenințătoarea zi de douăzeci și opt iulie o atinsese doar cu o zguduire de o clipă, acolo, lîngă masa albă cu pogace, brînzoaice, melci, covrigi cu sare și bere blondă.

În această societate buna dispoziție se restabilea repede. Numai în spatele gardurilor verzi, îmbrăcate în iederă, ale berăriei, în umbra turlei repezite spre albastrul cerului a bisericii din sat zăboveau cu inimile zdrobite și deznădăjduiți bărbații tineri chemați sub arme prin comunicațele afișate pe ziduri, tineri pe care a doua zi dimineața îi așteptau, ca hingherii, o adevărată armată de medici militari cu fețe aspre, avîndu-l printre ei și pe domnul acela cu pistrui și ochelari, doctorul Klein. Ei ajungeau în fața doctorilor, ei, pe care „prietenii“ îi alegeau din mulțime pentru a-i găzdui peste noapte, cercetîndu-și oamenii pe cît posibil mai cu atenție, ca nu cumva să le aducă păduchi sau purici în casă, ori pur și simplu să șutească ceva, căci, ca să fim sinceri, cu astfel de liotă necunoscută niciodată nu poți ști ce te așteaptă...

Bărbații mîncau cuviincioși sub nuc. E drept, pîine erau siliți să consume din ce-aveau la ei, căci mama mare nu frămînta alta decît mîine, pentru ca dis-de-dimineață s-o ducem la brutar. Acolo bătrînele așteptau laolaltă cu slujnicuțele pînă apărea glumețul ucenic de brutar, cu picioarele lui ca două leuci, și după ce stropea cu apă rece fundul cuptorului, de se umplea cu aburi, lua lopata cu coadă lungă și vîra aluatul minunat crescut în fierbințeala de iad, între timp ciupind-o de pulpă pe cîte-o femeie mai tînără. Să vezi atunci fluturat de fuste, țipete și risete,

un întreg buchet de glasuri vioaie, o erotică muzică de cameră cu alto-uri uleioase și sopranuri scînteietoare, ca trilul de privighetoare în adîncul nopților lăsate peste livezile parfumate, și mai ales profundele alto-uri, ca vibrația caldă a unui violoncel ridicîndu-se din fosa orchestrei. Nu pot uita niciodată acea mare petrecere, veselie, acele țipete ascuțite. Dar nici că a doua zi dimineața nu mai apărură șolticarul de ajutor, ci însuși meșterul brutar, iar în brutărie nu mai înflori nici un zîmbet pe fețe, nu răsună nici un rîs. O vorbă rostită cu glas tare nu-i cine știe ce, dar nici măcar atîta nu s-a mai auzit. Muieretul vorbea în șoaptă despre război.

Sub nuc, tata discuta cît se poate de liniștit cu un domn cu guler tare, cu aspect de învățător. Poate să fi fost conșopist în vreo comună învecinată: urmasa și el la școala normală din spatele fabricii de bere, ca și tata, și părăsise și el repede cariera de dascăl al poporului, aidoma tatei. Dar cu mai puțin succes. Acest om, care era aproape un domn, primi loc sus în locuință, pe canapeaua cea îngustă, unde, în răstimpul concediului, tata avea obiceiul să se odihnească ziua, punîndu-și în ordine socotelile. Ceilalți se instalaseră jos, în pivniță, în spălătoria răcoroasă, pardosită cu ciment, unde în acele nopți de zăpușeală se va fi putut dormi bine pe finul dus acolo chiar atunci și pe tot felul de pături vechi — dacă vor fi dormit acei bărbați.

Eu picoteam, în patul meu, cînd oaspeții neașteptați porniră, cu pași grei și răsuflînd greu, la culcare, luîndu-și bun-rămas de la ultima noapte a vieții de civil.

Dimineața m-am sculat devreme și emoționat, dar nu i-am mai găsit pe oaspeți în spălătorie, pe acei necunoscuți care aduseseră un alt aer al vieții, neliniștitor, în casa noastră liniștită, izolată de lume printr-o grădină cu flori, făcîndu-mă să presimt că de-aci încolo toate vor fi altfel ca pînă acum. Mă tot opream în fața culcușului lor comun și mi-i imaginam pe rînd, așa cum li se iviseră aseară fețele

luminate de lampă prin catifeaua beznei, venind din fundul grădinii, unde boschetele de cimișir și smeur se contopeau cu trunchiurile vâruite ale pomilor și cu zidul netencuit al casei vecine. Niciodată n-aveam să mai văd acele fețe. Poate că se vor fi întors, pe undeva prin munții stîncoși ori mlaștinile Poloniei, definitiv și pe veșnicie în beznă. Sau poate se vor fi întilnit cu surda, cea din urmă umbră, undeva în afundul marelui șuvoi al Dunării. Sau vor fi căzut pe pietrișul din fața gării, înecați în propriul sînge, în fața puștilor cadetilor ce-au doborît revoluția în nouă sute optsprezece.

Dar seara sosiră alții. Iar dimineata plecară și ei. Și iar veniră alții. Și iar plecară. În fiecare dimineată alergam nerăbdător jos, în spălătorie. Nu mai țin minte nici o față. Urma trupurilor le rămînea zi de zi acolo, în finul moale, parfumat, acoperit cu pături...

Pînă la urmă, în pivnița noastră dormeau și slugi, și domni, fără alegere. Războiul îi făcea tot o apă și-un pămînt, încă înainte de a ajunge în tranșee. Orașul, viața se schimbaseră într-adevăr. La hotel — ale cărui geamuri pline de praf înainte de vreme se căscau plictisite spre una din stradelele înguste din centru — nu se mai găsea loc nici măcar în băi, ca dealtfel și în hanurile de periferie, unde, în nopțile liniștite, nu mai departe de acum cîteva zile se stecurau înăuntru bărbați cu poziții înalte, în compania unor femei cu o reputație îndoielnică, tați de familie, bunici, canonici îmbrăcați în civil. Acum, pînă și casele de burghezi se transformaseră în hotel. Spălătoria noastră din pivniță devenise adăpost de o noapte pentru bieții oameni speriați, nervoși și obosiți, un adevărat azil de noapte, cuib al disperării și nesiguranței, anticameră a neiertătoarei distrugerii sufletești, prag al morții. Numai noi dormeam comod și cît de cît liniștiți, în paturile noastre obișnuite, încăpătoare. Nutream speranța, întărită de promisiuni, că tata va fi scutit. Dormeau liniștiți și prietenii tatei, zelosul director de închisoare, proprietarul cu

profil de șvab al spălătoriei, bogatul negustor de fier vechi și îngerul păzitor al nostru, al tuturor, dar mai ale trupeșul, gîfiitorul doctor Klein, cu ceafa lui groasă... Doar de fețele lor zîmbind mulțumite îmi mai aduc aminte limpede, din acele zile cînd ne-a potopit războiul.

De fețele celorlalți, ale primilor soldați, nu-și va fi amintind decît tavanul afumat al spălătoriei, pe care-și tîntuiseră în acele ceasuri de noapte ochii lor larg deschiși cu urechile vuindu-le de huruitul trenurilor militare și plînsul iubitelor. Priveau tavanul pierdut în beznă, ca niște morți cu ochii căscați la cerul orb.

Părea că acea zi de douăzeci și opt iulie a smuls geamurile înfundate ale casei noastre, poarta de fier forjat și gardul de scînduri din jurul grădinii, care ne izola de lume, de realitate. Bărbații necunoscuți, primii soldați care, urmîndu-l pe tata, sosiseră din noaptea de război a orașului, călcînd pragul casei noastre de burghezi, cu existența ei de insulă, aduseseră presentimentul unei existențe necunoscute, necruțătoare, de o altă natură, de care nimeni din casa asta nu avusese habar pînă la izbucnirea războiului.

„SPÎNZURAȚI-I ! ÎMPUȘCAȚI-I !“

Atmosfera Catedralei, plină de mirosul tămâii și vuietul orgii ! Înainte de război, această biserică încărcată de aurărie era simbolul capriciilor grandomaniei „vieții spirituale“ a burgheziei ungurești și șvabe mai înstărite, cum dealtfel a rămas și azi, pentru urmași, care însă nemaifiind fără excepție înstăriți, sînt mai puțin evlavioși și mai temperați în orgoliul lor, nici de departe atît de ținzoși, atît de îngîmfați, ca pînă în 1918. Pe vremea aceea și familia noastră aspira spre acea categorie care, aproape investită cu drepturi aparte de la Dumnezeu, audia fastuoasele liturghii mari ale episcopului, cu muzică de Bach și Palestrina. Dar cîtă vreme mama era nevoită să gătească singură duminica, nici vorbă nu putea fi de așa ceva — mama mare își petrecea duminicile la fata ei, care trăia tot la oraș —, dar mama spera că atunci cînd nu vom mai avea datorii și, în sfîrșit, vom putea ține o slujnică, va veni rîndul și pentru asta, va putea ingenunchia și ea printre înaltele doamne și coane mari ale orașului, la liturghia mare ținută de episcop în Catedrală. Toate acestea, fastul acesta, glasul orgii și cîntecele corului sub arcadele baroce, pînă una, alta năluceau cețoase, ca visele tulburi, amețitoare,

din clipele trezirii, despre care nu știm dacă le-am visat în noaptea asta, sau cu ani în urmă. Toate erau o ceață din care azi se desprinde amintirea reală, tulbure sau doar închipuită, îmbrăcînd o formă, tablouri, întâmplări, fapte tîrîuri prefăcute în cuvinte. Copilăria mea în acest oraș, între zidurile apăsătoare ale vieții noastre de familie, era foarte săracă în cele spirituale, nenorocită și tristă. Știu cred că în această reconstituire încropită din închipuit și memorări, vechea și adevărata față a orașului, fața lui „de război“, anevoie poate apărea în contururile reale de altădată, de vreme ce nici măcar loviturile pe care vremea aceea le-a încrustat în mine nu s-au dovedit pe măsură, proporționale — ele prinzînd trup din haosul unor structuri demult dispărute. Judecînd după primele mele percepții, copilăria mea s-a scurs într-o junglă umană. Nicădată cadrul familial nu putea fi altfel, ca parte a întregului a pădurii virgine, a orașului, care, la fel, era o parte din lumea sălbatică mai largă, Monarhia.

Nu numai atmosfera Catedralei mi se înfiripă acum din ceață. Și aceea a pieței, piața din cartierul nostru, unde se înălța o biserică mai puțin fastuoasă decît Catedrala, ori fie și decît masiva biserică de rit catolic durată anume pentru anul festivităților mileniului în cealaltă piață a cartierului nostru, chiar vizavi de berăria „Gambrinus“, biserica sîrbească. În fața ei erau mormanele de flori galbene roșii și albastre ce pur și simplu le împresurau pe trupele florărese. De ele îmi amintesc. De tarabele largi și bogat încărcate ale zarzavagioaicelor, unde mama se tocmea pentru legumele pe care nu le aveam în grădina noastră, pentru vinete și conopidă. Și de ciuberele cu pește, în care crapii, somoteii, roșioarele se zbăteau, săreau, mișunau. Îmi aduc aminte de tarabele măcelarilor. De vițeii, porcii și jumătățile de vită ce atîrnau în uriașe cuie de lemn, muștind de sînge. De acele hălci care odată cu lunile și ani de război au devenit din ce în ce mai mici, pînă cînd, în cele din urmă, au dispărut cu desăvîrșire din ochii mistuiți

de febră foamei a muncitoarelor zdrențăroase și dîrze. Noi însă, firește, nu aveam astfel de griji. Cu cît mai proastă, cu cît mai puțină era carnea în oraș, cu atît mai multă se strîngea în oalele noastre din cotloanele răcoroase ale celarului. Mirosul cărnii, peștelui, zarzavaturilor și al florilor se amesteca ațîțător cu mirosurile emanate de veșmintele și trupurile femeilor ce inundau piața. În zilele de tîrg mare, marțea și vinerea, acest miros, amestecat cu praful străduțelor înguste ce dădeau în piață, inunda tot cartierul și în timp ce femeile se întorceau cu papornițele lor grele spre casă, pur și simplu înota pe străzi după ele, ca o amintire sau o senzație de care nu poți scăpa. Mirosurile care inundă azi orașul, arterele principale ale suburbiilor și centrul, pe-atunci ne erau încă necunoscute, pentru noi nu existau, deși în orașul nostru burghezii, ce-i drept, au mîncat întotdeauna mult și bine, mai mult și mai bine ca oriunde. Bogăția acestei cîmpii, care se întinde spre nord și vest pînă la șesurile Bačkăi sîrbești și ale Pustei de Jos, îți dă senzația infinitului. La sfîrșit de iulie, pămîntul se scufundă gemind sub greutatea griului copt, în livezi crengile pomilor se rup sub povara fructelor; în albiile rîurilor zburdă pești gustoși într-o senină și demnă de invidiat libertate, și pe pășunile mănoase rumegă puzderia cirezilor de vite, sătule, în extazul fericit al digestiei, aidoma acelei fericite categorii de oameni care în timpul războiului se putea îmbuiba pînă la refuz. Și toate acestea, toată această bogăție ce se năruia sub propria-i povară, ne părea nouă, burgheziei, cel mai firesc lucru. Căci, într-adevăr, cine s-ar fi gîndit, fie în anii idilici dinaintea războiului, fie azi, la chinul și sudoarea ce hrăneau pămîntul negru pe prin părțile noastre ? Zău dacă-și bate cineva capul azi cu așa ceva în locuințele burgheze, seara, cînd ai casei se pregătesc de clipele festive ale cinei ! În faptul serii, deasupra orașului se înalță aburul nevăzut al aromelor de mirodenii, aerul se umple de mirosul dulceag, excitant al piperului, boielei, dafinului, iar ceapa gustoasă,

tăiată în felii fine, rotunde, sfirîie și pocnește în untura încinsă, dînd cărnii ce abia așteaptă să se topească pe limbă un iz numai bun să stîrneasca setea. Pe grătarele și frigările încinse ale cîrciumilor și restaurantelor selecte sfirîie cărnurile deasupra jarului, lucind de grăsime și mujdei de usturoi, mîncăruri pe care înainte de război nu le cunoscusem niciodată. Căci și mîncărurile își au istoria lor ! Așadar, toate aceste mirosuri și arome plutind fantastic, amestecate, topite unele în altele, dau un farmec de-a dreptul fără asemuire serilor de vară din orașul nostru. Cred că fiecare oraș își are mirosul său, lesne de distins de cel al oricărui alt oraș. Doar mirosul brutăriilor, al pîinii proaspăt scoase din cuptor e pretutindeni la fel, în orașele mici și mari, ca și la sat. Aș putea povesti despre un șir întreg de orașe, care ce miros are — ce miros are Parisul. Parisul e un oraș vechi, un oraș mare. Orașul nostru e tînăr și mic. Hulpav, hrăpăreț și nesățios. Cum aș putea să-l pomenesc, asociindu-l cu Parisul ? Numai ei, cetățenii orașului de la începutul secolului asociau, în grandomania lor, orașul lor cu capitala austriacă, lipindu-i însă, ce-i drept, acea distincție : Mica. Dar oare ce oraș din soiul acesta corcit cu însemnele monarhiei nu aspira la mîndria de a fi poreclit „mica Vienă“ ? Parisul ? Habar n-aveau de el...

Orașul s-a clădit între mlaștini și s-a întins pe mlaștină. Mai țin minte duhnetul scîrbos al mlaștinilor aburinde din spatele tinerelor palate, încă mirosind a tencuială, din tînărul oraș. Deasupra lor, amurgul tot mai stins în zare era ca însăși spaima oarbă ; așa-l simțeam în copilărie. Mlaștinile mai împresoară și azi cartierele periferice, clădite casă lingă casă, otrăvesc aerul străzilor deschise înspre cîmpie, locuite de sărăcime. Noaptea, deasupra periferiei, luna, înveșmîntată în culori bolnăvicioase, păstorește ca peste-un sat, în timp ce ici-colo izbucnește simfonia înnebunitoare a broaștelor. Nouă însă, sensibililor burghezi, firește, ni se părea că strălucește feeric. Romantic. Visător. „Ca nicăieri pe-acest pămînt rotund.“ Orașul

nostru era cel mai frumos, cel mai perfect din întreaga Monarhie.

Dar în primele seri de război muzica nocturnă a mlaștinilor se estompă. Europa, și în ea și orașul nostru cu miros de grăsimi și mlaștină, se umplu în lung și-n lat de zgomotul omenesc, mai barbar ; și mai cu seamă în cafenele, căci orașul era înțesat nu numai de cârciumi și restaurante vestite pînă departe, ci și de cafenele, în centru înșirate una lîngă alta, iar suburbiile fiecare cu una sau cu două cafenele rivalizînd cu cele din centru. Un zgomot ca într-o casă de nebuni, unde s-au slăbit cămășile de forță, s-au crăpat ușile de stejar și grățiile celulelor, au fugit infirmierii, iar oastea năucă a bolnavilor, rămasă de izbeliște, bate cu pumnii, furioasă, nestăvilită.

Cafenelele ! Acum douăzeci de ani încă se mai cuibăreau în adîncurile lor, întocmai ca și azi, feluriți samsari, cu pălăriile date pe ceafă, iar seara clientela elegantă, domni cu gulere tari, tot atîți agenți comerciali, care, aidoma funcționarilor de bancă acriți, beamterilor, sau chiriașilor locuind în camere înțesate cu mobilă veche, miro-sind a tutun sau mîncare, legau, dezlegau, înnodau și în-vîrteau afacerile. Căci aici afacerile au o adevărată tradiție. Dar niciodată nu s-au pus la cale atîtea afaceri ca în timpul războiului. Aici, în locuințele burghezilor din orașul nostru, unde se înghesuiau cine știe cîte neamuri de oameni și cîte suflete, și care de-a lungul anilor, au învățat în egală măsură unii de la alții negustoria, felurile tertipuri folositoare ale îmbogățirii levantine, de parcă în aceste locuințe ar fi prins viață fantomele neguțătorilor din porturile Italiei evului mediu, tot atîți urmași ai lui Shylock, Harpagon și Volpone. Oameni care, stăpîniți de cuvintele vrăjite ale unei lumi de basm rele, sînt în stare să țină de decenii întregi departe de casele lor cultura, literatura, arta și știința. Adică tot ce marile spirite ale burgheziei au creat chipurile tocmai pentru această burghezie. Undeva sociolo-

gia șchioapătă, ca și cunoștințele noastre istorice. Orașul acesta și-a dat seama definitiv și total abia în ziua cînd a izbucnit războiul, și nu numai el, ci pare-se că toate celelalte orașe.

Ziua asta, pasărea asta cu aripa însîngerată, douăzeci și opt iulie nouă sute paisprezece, a trecut pe deasupra noastră, dar ne-a lăsat în urmă o spaimă : fantoma apăsătoare a izbucnirii războiului. Am căutat s-o uităm, dar n-am putut să ne eliberăm de ea nici măcar cînd războiul i-a adus păturii privilegiate, din care făceam parte, un adevărat avînt material, cum nu s-a mai pomenit. Ba o rudă, un flăcău tînăr, sfîrșea azvîrlit într-una din gropile comune din Carpați. Ba un cunoscut apropiat se întorcea de pe front mutilat sau cu un glonte în trup. Mă urmăreau pînă și-n vis înfiorătoarele întîmplări de front auzite de la oaspeții care luau masa la noi. Dar în noua conjunctură, noua formă de viață a burgheziei din orașul nostru aflat departe de cîmpurile de luptă s-a consolidat repede ; căci, la urma urmelor, cel căruia i s-a deschis măcar o porțiță spre sforăriile din spatele frontului, nu numai că nu avea motive de nemulțumire din pricina stării de război, ci putea da acatiste lui Dumnezeu pentru chilipir.

Totuși, ziua de douăzeci și opt iulie a trecut repede peste noi, devenind amintire, a dispărut cum dispăruse de pe bolta cerului acea cometă pe care eu n-am văzut-o niciodată, dar care de atunci, după cîte spunea bunica, demult săvîrșită, obișnuia să apară în ajunul bătăliilor, cum apăruse și în ajunul zilei de douăzeci și opt iulie. Mai trăiesc și azi oameni care susțin că tocmai în vara lui nouă sute paisprezece fusese foarte vizibilă, și că în noaptea aceea încărcată de presimțirea nenorocirilor putea fi urmărită cu ochiul liber, printre celelalte stele. Amenințătoare, tirîndu-și coama lungă, roșie, după sîmburele luminos, străbătuse extrem de încet cerul. Mai tîrziu, firește — atît tata cît și mama credeau în semn, și multă vreme eu însumi —, susțineam că am văzut-o și eu, deși era absolut sigur că

noaptele acelea de vară nu le petrecusem sub cerul liber, ci în bucătăria de vară, în pat, cu mama mare.

Așadar semnele cerești s-au adevărit, dar tot s-a nimerit o oază liniștitoare pentru tata, respectiv pentru mica noastră familie : domnului doctor Klein. Promisiunile optimiste ale domnului doctor Klein ne redaseră încrederea : fără doar și poate, tata va scăpa de pericolele și grozăviile frontului, deși pînă una, alta noi nu avem decît o părere romantică și cîtuși de puțin modernă despre realitățile războiului. Cu atît mai mult îl puteam crede pe domnul doctor Klein, cu cît numele său figura pe lista comisiei locale de recrutare. Ba, cum el însuși recunoscuse, izbutea să-și fructifice influența pînă la nivelul cel mai înalt, în fața nervoșilor, cînoșilor medici militari austrieci. Recrutau unguri, sirbi, români, bulgari, croați, evrei și „șvabi scîrboși“. „Cred că în compania colegilor unguri, opina doctorul, n-aș obține astfel de succese.“ Și, într-adevăr, cînd domnul doctor Klein cînta cîntece ungurești, cu un accent dezastruos, îți zgîlțuia urechea tot atît de neplăcut ca și atunci cînd vorbea ungurește, fără a mai aminti cît de fals cînta. Un căpitan cusurgiu îi și spunea numai „bocherul“¹. De altminteri, ofițerii unguri din familii de gentry² îi disprețuiau pe evrei, cel puțin tot pe atîta, pe cît de lipsiți de ură față de evrei erau austriecii, și mai cu seamă vienezii sau cehii praghezi. Doctorul avea succes în cercul colegilor săi austrieci, printre altele grație veselului său dialect vienez, ce părea autentic, și bunei dispoziții vieneze pe care-o afișa. Dar și havanelor sale pînte-coase, pe care le oferea necîntenit din port-țigaretul său din piele de porc ornat cu o frapantă monogramă de aur. Căci așa era doctorul Klein : nu-și scotea din colțul gurii nelipsitul trabuc nici chiar cînd își lipea urechea de spinarea transpirată a bolnavilor suspectați de tuberculoză

¹ Termen argotic : nătărăul.

² Termen folosit pentru a desemna cea mai de sus categorie a nobilimii maghiare (din engl.).

pulmonară, pentru ca apoi, rîzînd zgomotos, să tune cu vocea sa ca de bas-trombon :

— N-ai nici pe dracu', puîsor, doar o uşoară răceală pentru care o să-ţi prescriem ceva. *Kopf hoch, junger Mann*¹. Mai apucăm noi să bem o bere împreună. *Zum Teufel nochmal*², după părerea mea cel mai bun leac e un Pilsen la gheaţă, ce zici ? Dar pînă atunci mai aşteptăm un pic. Deocamdată ai să iei aspirină şi, ca să fii mai sigur, nu ţi-ar strica o clismă cu ceai de muşţel sau ulei de ricină.

Domnul doctor Klein îi liniştea pe toţi.

L-a liniştit şi pe tata, care dorea să scape de front : „Hotărît, colegii mei vor trebui să audă o mică hîrîială la plămîni, afară doar dacă nu-s surzi.“ Era o amintire scrisă în organism încă din vremea copilăriei petrecute la hodăile din cîmp. Odăiţa de argaţi din pustă, umedă, cu pămînt pe jos, şi mizeria celor treisprezece copii înghesuiţi pe saltele de paie aşternute pe pămînt. Veşnica supă de chimen, de dimineaţă, de la prînz şi de seara. Alergările, desculţ, de primăvara timpuriu, de cînd se topeau zăpezile, pînă la începutul lui decembrie, la prima ninsoare. Mizeria, scufundată pînă la uitare, continua să încolţească în plămîni. Trei din fraţii tatei au murit de oftică, cum îi zice în pustă tuberculozei pulmonare. Verişoara mea Katica, pe care-am iubit-o atît de mult, abia se emancipase un pic, apucîndu-se de croitorie, că a ucis-o şi pe ea tuberculoza. Şi unchiul cel cu păr roşcovan — multă vreme tîmplar în sat, iar acum aici, la oraş — mereu avea junghiuri la plămîni. Iar tata simţea adesea în picioare o vagă durere. „Nu-i rău ! *Ganz gut !*“³, spusese domnul doctor. În copilărie, tata scăpase tăişul toporiştii în fluierul piciorului. Deşi copil,

¹ Capul sus, tinere (germ.).

² Ducă-se dracului (germ.).

³ Foarte bine ! (germ.)

nu o dată îl ajutase pe bunicu-meu, rotarul, toamna la doborâtul copacilor din păduricea — de-atunci demult defrișată — aflată aproape de acareturile moșiei episcopale, dincolo de mlaștină. Cu un asemenea prilej se tăia se cu toporișca, din neatente.

Tot atât de adevărat e că în ochii comisiei de recrutare „hibele“ trupești de acest soi nu valorau doi bani. Încă din primele luni de război, nemaivorbind de anii cî le-au urmat, nu un tînăr bărbat cu cavernă deschisă ori cu tuberculoză osoasă fusese trimis în Volhinia, apoi, cînd francezii și englezii i-au cumpărat pe italieni, acești tineri au fost trimiși, fără ezitare, cu „glorioasa noastră armată“, în iadul Dolomiților. Firește, acești nenorociți nu aveau în spate un protector atât de puternic ca domnul doctor Klein al nostru, care, cum se vorbea în oraș, nu primise niciodată bani pentru a scuti de armată, și totuși, în anii de război, se îmbogățise ciudat, cumpărîndu-și și el casă la Viena, pe numele nevestei. Cîțiva, care-și mai amintesc bine de anii de război, susțin că pe vremea aceea temelia considerabilei averi a doctorului fusese pusă de doamnele din societatea aleasă și de femeile mai înstărite din clasele de mijloc. Mai precis acele femei ai căror soți, în împrejurări strănii sau nenorocoase, ca ofițeri de rezervă sau aghiotanți cu protecție, plecaseră totuși din oraș, ba pe cîmpul de luptă, ba în altă localitate unde, oricît de nesiguri erau de fidelitatea tovarășelor lor de viață, nu-și putuseră duce nevestele. Drept care, în timpul lungii absențe a soților, nevestele, mai curînd ori mai tîrziu și destul de des, se duceau la el pentru a scăpa de copii, căci, deh, dragostele de război se desfășurau furtunoase, romantice și într-o succesiune rapidă. În asemenea momente doamnele apelau, cu ochii înecați în lacrimi, la ajutorul domnului doctor Klein, nu atât pentru priceperea lui profesională, cît mai degrabă pentru cunoscuta sa discreție, deși pînă la urmă ieși vorba că-și rezolvă cu multă pricepere, chiar prea multă, obligațiile de

încredere. Dar poate că toate acestea nu vor fi fost decît birfe murdare.

— *Ja, diese Sitten !*¹ Se strică moravurile ! zicea adesea domnul doctor Klein. Cu atît mai vîrtos în cercurile înalte !

În spatele doctorului, prietenii tatei șopteau totuși că doar din tratarea cuconetului, oricît de stricate ar fi în ultima vreme moravurile, anevoie poți agonisi o casă mare la Viena. •

Așadar, nu aveam de ce să ne temem că tata va fi încorporat. În felul acesta și noi ne puteam arăta prin oraș cu fața rumenă, adaptîndu-ne repede la atmosfera generală a burgheziei, aplauînd cu însuflețire și strigînd urale. Puteam striga de-a valma, fără grijă, pe străzi, cînd din mulțimea fără sfîrșit se iveau, înălțîndu-se, un chipiu ofițeresc, împodobit cu fireturi de aur. Bieții ofițeri ! N-aveau ce face în fața unor astfel de sărbătoriri, ba cei mai mulți se și speriau cînd, cu țigara în gură și cu monoculul la ochi, grăbeau de la casele iubitelor lor spre cazarmă ori spre berărie, în timp ce strada admira în acești domni ofițeri, prea prozaici și cîtuși de puțin demni de a fi sărbătoriți, pe semizeii unui nou soi de legende religioase, o categorie aparte a celor chemați să fie preamăriți. Pe eroii care, cu strălucitoarele săbii în mînă, peste cîteva zile ori cîteva ceasuri, în fruntea inimoaselor noastre oști, vor mătura nimicitor pe nemernicii dușmani ai casei domnitoare și ai noștri, ai tuturor, pe ucigașii și geambașii de sîrbi.

Afară, în stradă, temerile și grijile mamei păreau să se șteargă cîte o clipă. Părăseam casa așa cum se nimerea, răvășită, cu paturile nefăcute, cu vasele nespălate și poate că uitam să învelim și pîinea în șorțul sîrbesc, țesut în casă, pe care acum, vara, de obicei îl umezeam ușor, pentru ca pîinile mari, cu coajă lucioasă, pe care trebuia să le ținem în casă chiar și o săptămînă, pînă la coptul următor, să nu se usuce. Toate rămîneau așa, alandala, căci bunica se

¹ Da, aceste obiceiuri ! (germ.)

dusesse la țară, pentru a-și domoli spaima la ramura de-acolo a familiei.

Dimineața, neașteptat de devreme, poate pe la șase, a sunat lăptarul și ne-a dat de știre că străzile sînt înțesate de oameni, ca niciodată. Altădată, în aceste ceasuri matinale, prin piețe nu se ciondăneau decît cel mult zarzavagioaicele și negustorii de pe la tarabe, muncitorii se grăbeau spre uzine sub braț cu merindea înfășurată în hîrtie de ziar, ori vreun cetățean mai împăcat cu el însuși se ușura, clătîindu-se, descriind un arc mare, auriu, spre zidul unei case de pe vreo stradă pustie, cum era să zicem a noastră. Ca de obicei, ne-am spălat și în dimineața asta în ligheanul albastru, din bucătărie. Dintre toate culorile, mamei îi plăcea albastrul florii de grîu. Obiceiul acesta nu l-am părăsit nici mai tîrziu, cînd vecinii vorbeau despre noi ca despre niște oameni de vază și înstăriți. Firește, nu fără un pic de invidie în cuvinte, ori dimpotrivă, cu stimă și chiar ostentație, fiecare după cum cereau măruntele interese de vecinătate. Nu că n-ar fi existat baie în casa noastră nouă, dar în acest ritual de fiecă dimineață desfășurat în bucătărie părinții mei păstrau poate inconștient, ca în atîtea alte obiceiuri, cîte o fărîmă din existența lor de țărani părăsită, din educația lor. Întocmai ca și în felul cum luam masa. Mîncam în bucătărie, nu în sufragerie, care avea mai degrabă rol de „odaie curată”. Mîncam dintr-o singură farfurie. Farfurie adîncă, și pentru supă, și pentru mîncărurile cu sosuri, și pentru friptură. Trebuia consumat fiecare fel pînă la ultima înghițitură. Nu rămînea nici urmă de legume ori carne în farfurie, pentru că la felul al treilea întorceam farfuria cu fundu-n sus. Prăjitura o mîncam de pe fundul curat. Așa se desfășura masa și pe pustă. Nici vorbă, cînd aveam oaspeți, și nu era tocmai vreo rudă de la țară, știam ce se cuvinte ! Oaspetele era așteptat „domnește” în sufragerie, cu masa așternută ca la carte, doar aveam de toate în bufet și-n scrinuri, fețe de

masă brodate, șervețele, farfurii frumoase, tacîmuri de al-paca pentru douăsprezece persoane, zestrea mamei.

Pregătindu-se pentru prima paradă de război, mama și-a îmbrăcat rochia de tafta verde-crud — în care-mi plăcea atît de mult —, cu nasturi cu aplice de sticlă colorată. În imaginația mea de copil, strălucirea acestor nasturi semnifica bogăția ei mirifică, despre care se vorbea atîta în jurul meu, pe care de fapt familia noastră n-o atinsese niciodată și ale cărei forme ultrarafinate, veritabile, cultivate și moștenite de burghezie nu mi le puteam imagina decît vag și pe departe, din tot felul de vești-povești și lecturi; nû le puteam imita decît după ceea ce văzuseră părinții mei prin casele prietenilor, ale familiilor burgheze mai înstărite decît noi, sau cum văzuse tata la superiorii lui umblați prin toată lumea, pe unde era primit. Dar tocmai din acest motiv jinduiam ei cu atît mai setoși la acea lume de vise feerice. Atît de aprig și mistuitor, cum numai țărani cu o brumă de pămînt sînt în stare să jinduiască după tot mai mult și mai mult. Părinții mei, mai cu seamă tata — căci el fusese cu adevărat sărac în copilărie — de fapt reproduceau în condițiile vieții burgheze instinctele lor țărănești; nu mai erau țărani, dar nici adevărați burghezi, ci în adevăratul sens al cuvîntului mic-burghezi, un fel de „burghezi începători“. Burghezi la treapta primară, cu toată grandomania și meschinăria, fățarnicia și tot provincialismul acestei pături.

Îndată ce-am ieșit pe poartă, am văzut cu mirare că în grădina castelului din vecinătatea casei noastre, bătrînul domn cărunt își udă atît de liniștit trandafirii înfloriți, de parcă emoțiile, veștile celor mai noi evenimente n-ar fi pătruns în misterioasa clădire înconjurată cu un gard de sîrmă vopsit în galben. Privindu-l pe bătrînul domn, tata fu de părere că ar trebui totuși să-i vorbească. Poate că nu citește ziarele și, izolat în tainica sa singurătate, l-or fi ocolit într-adevăr veștile, care asaltau orașul din minut în minut cu noi versiuni, de parcă și ele ar fi purtat una

împotriva alteia un război sălbatic și încrîncenat. „Pur și simplu, e posibil oare — se întreba tata — e posibil ca un om, chiar dacă a citit numai titlurile din jurnal, să-și continue obișnuita viață cu atîta sînge rece ?” Doar în casa noastră, la fel ca și în celelalte case de burghezi — mai exact : de burghezi în devenire — toate s-au întors cu dosu-n sus. Puii n-au primit apă. Purceii guițau flămînzi. Praful zăcea neșters pe mobile. Am neglijat cele mai importante treburi casnice, numai să ne vedem cît mai degrabă în stradă. În cele din urmă, după oarecare șovăială, tata se apropie de gardul de sîrmă, smerit, și-și ridică politicos jobenul sur, la modă ; se uită înăuntru cu respectul supusului dintr-un județ austro-ungar venit doar să salute pe un superior de rang înalt. Pînă și castelul de vizavi de casa noastră stătea, dinadins și plin de demnitate; ca un prefect în fața unui conțopist. Apoi și faptul că acelei clădiri cu aspect de conac, cu parter înalt și stîlpi de cerdac îi spuneau castel, apărea tot o megalomanie. Tata se înclină adînc și rosti smerit, cu glasul său plăcut, baritonal :

— Scuzați ! Domnia voastră n-a aflat încă de cele mai noi evenimente ? De luptele care de fapt se și duc de-a lungul Dunării ?...

Mama își netezea emoționată cutele rochiei foșnitoare și aștepta cu sufletul la gură ce-o să răspundă locatarul castelului, căci a sta măcar o dată de vorbă cu el era visul visurilor ei, cît despre faptul de a pătrunde între zidurile castelului nici măcar să gîndească nu avea curajul. Dar bătrînul domn nu aruncă decît o privire obosită spre cei opriți pe trotuar, ochii-i zburară pe deasupra mea, își așeză stropitoarea de tablă pe zgura roșie a aleii și, după o oarecare pauză, răspunse pe un ton obosit și răgușit, ca și cum tata l-ar fi întrebat cu totul altceva :

— E mult mai mare necazul, domnule, decît credeți în general domniile voastre, tinerii. Da. Război. Numai Cel de Sus poate ști cum se va termina nenorocirea asta cumplită. Dumnezeu să te ocrotească, domnule.

Și cu acestea își ridică stropitoarea și-și văzu mai departe de udatul florilor.

Accentul trist al cuvintelor, răcoarea ce înconjura pe bătrînul cărunt între trandafirii săi, puse capăt discuției, și tata nu mai îndrăzni să întrebe nimic. Elegantul și tînărul beamter mai zăbovi pe loc cîteva clipe necăjit și descumpănit ; își îndreptă butonii de aur împodobiți cu mărunte pietre de briliant, apoi cu o înclinare ușoară, dar de data asta vizibil reținută, își luă rămas-bun de la vecinul cu o gîndire „limitată“, atemporală, care retezase această unică discuție cu un „Dumnezeu să te ocrotească“ sec, de parcă mama și eu nici n-am fi fost acolo.

Nici eu nu putusem pătrunde vreodată în grădina aceea, cu toate că și eu jinduam, măcar atîta. Deseori, stînd în fața grilajului mă frămîntam ceasuri întregi cum aș putea ajunge dincolo de gard, ca să mă zbenguiesc alergînd după mingea mea săltăreată, cărămizie, rostogolind-o din iarbă pe zgura roșie a terenului de tenis, pe aleile dintre boschetele de trandafiri, unde pe un soclu acoperit tot de vegetație cățărătoare de un verde întunecat, un Cupidon cu nasul rupt își întindea brațele durdulii, cu degetele desfăcute, încît nu mă îndoiam că pe mine mă strigă și mă cheamă, și pe nimeni altul.

Ne-am retras un pic fierți, descumpăniți — de fapt umiliți. Iar cînd castelul și grilajul dispărură în urma noastră, dincolo de colț, prin dreptul prăvăliei de coloniale, tata rosti abia stăpînindu-și furia și umilirea :

— Totdeauna am zis că bătrînul ăsta-i nebun. Un excentric. Îi lipsește o doagă. Zău dacă știu cum ți-a trecut prin cap să-i facem o vizită în castel...

Cum aveam promisiuni sigure că tata va fi scutit, n-am mai stat să judecăm, ori măcar să cumpănim, ce nenorocire se poate abate asupra lumii din pricina războiului, nenorocire la care bătrînul stăpîn al castelului făcuse aluzie cu o față atît de tristă și pe un ton atît de stins. Castelul,

cum am mai arătat, nu putea fi numit așa nici exagerînd, imita cel mult „palatele“ mai mici de pe bulevardul Andrassy, care tot din grandomanie erau numite castele. Totuși, locuitorii de pe strada noastră și de pe străzile învecinate erau mîndri de mica clădire cu stîlpi de piatră și căptușită cu ardezie din mijlocul parcului ; prin faptul că-i ziceau castel, aveau senzația că își sporesc propriul prestigiu.

Pînă să ajungem noi în piață, mulțimea se și foia acolo de zor. Deocamdată doar în dezordine, ca o turmă fără stăpîn, dar mereu mai numeroasă. În cele din urmă mulțimea vuitoare se îndreaptă spre biserica sîrbească, retrasă în cel mai ascuns cotlon al pieței. Apoi șuvoiul începu să se rostogolească de colo-colo, cu o energie fără margini, prin fața grilajului ruginit. Oamenii aruncau priviri dușmănoase spre clădirea păraginită a bisericii și se strîngeau buluc, șușotind. Se simțea că mulțimea se pregătește de o faptă îngrozitoare, că e gata să se năpustească din clipă în clipă, pentru a face una cu pămîntul biserica. În primele momente n-am știut ce să credem despre acest vuiet înfundat, ca un tunet îndepărtat, care se înălța din sutele de guri schimonosite și se revărsa amenințător, nu numai în piață, ci aproape în tot cartierul acum răscolit, pe care-l înconjura semicercul des al coșurilor de fabrică, în cele trei piațete cu trei biserici, cea romano-catolică, cea românească și cea sîrbească. Manifestanții nu aveau treabă cu biserica românească, umbla zvonul că la București regele trecuse de partea puterilor centrale. Biserica sîrbească era de mult durată în mijlocul cartierului nostru, cea mai veche suburbie, cunoscută încă din vremea turcilor. Abia mai tîrziu, cînd mulțimea întunecată, amenințătoare, ne înghiți și pe noi, abia atunci am înțeles ce se petrece. Lozincile țîșniră din cele mai opuse puncte, ca la semnalul nu se știe cărui dirijor nevăzut :

— Jos cu panslavii !

— Afară cu sîrbii !

— Jos cu oamenii lui Jelačić¹ !

— La spînzurătoare cu criminalii !

„Jos cu oamenii lui Jelačić“ ? Ce-o fi simțit tata cînd a auzit asta ? Doar nu la banii croați se gîndeau cei ce urlau, ci la el, la tata, care, ce-i drept, azi nu mai știa nici un cuvînt în croată, dar bunicul din pustă mai ținea minte cîteva. Cînd mergeam în pustă, bunicul schimba cîteva cuvinte cu mama, care se născuse într-un sat sîrbesc. Dar străbunicul meu, care ajunsese, pe cînd era copil, dintr-un sat de pe lîngă Zagreb pe moșia episcopală de-aici, ca argățel, învățase ungurește pe apucate, de la ceilalți argați și de la slugi și biriiși, și de la nevastă-sa, pe care o va fi chemat-o Szabó, Kovács ori Szűcs Mária, nici tata nu mai știa sigur, și nici măcar bunica. O jignire de acest soi nici că i-ar fi dat prin cap lui tata ; niciodată nu-și bătuse capul ce amestec ar avea de pildă cu Zrínyi, Vitkovics, sau Petrovics², că există analogii, că acum, aici în piață, îl trimit la spînzurătoare nu pe Jelačić ci pe Zrínyi, Vitkovics și Petrovics Sándor și, ce-i drept e drept, nu pe tata, pe beamterul județean, acest minunat sprijin al administrației Monarhiei, nu, pentru că și el face parte din ei, le aparține ; adică ungurilor din străbuni, acum mîncători de sîrbi, și ungurilor făcuți din șvabi, în care peste noapte, la semnul vrăjit al declarației de război, se răscolise „Leul Hunniei“, cum era numită a doua zi, în articolul de fond al foii locale, această mulțime urlătoare, setoasă de sînge din fața bisericii sîrbești.

¹ Jelačić Bužim, Josip (1801-1859), general și om politic croat. Adept al separării Croației de Ungaria. În 1848-49, ca ban al Croației a sprijinit pe habsburgi în înfrîngerea revoluției ungare.

² Zrínyi Miklós (1620-1664), poet, ban al Croației și general antihabsburgic dintr-o familie de origină croată ; Vitkovics Mihály (1779-1829), scriitor de origină sîrbă, întemeietor al Academiei Ungare ; Petrovics Sándor = Petőfi Sándor (1823—1849) — oameni de cultură, literați și politicieni, care au luptat pentru independența Ungariei și înnoirea culturii și literaturii ungare.

Așa urlau deci oamenii sălbaticiți, ca beți, cu gurile spumegînd, tot mai furioși. Înăuntru, în spatele ușii de stejar zăvorîte a bisericii, în semiobscuritatea apăsătoare, la fel se vor fi cutremurat și sfinții înnegriți de vreme, de fumul des al luminărilor și tămîii, așteptînd să vadă cînd va țîșni vreo piatră zvîrlită de o mîină zănatică și va sparge vitraliile cu delicate desene bizantine.

Cu inima strînsă, mama m-a tras lipindu-mă lîngă ea. Desigur, și-a adus aminte de sat, unde — nu trecuseră nici zece ani de atunci — deși nu era odraslă de sîrbi, învățase să deseneze literele cirilice de la dascălul sîrb, și așternea cu mult zel, pe hîrtie, silabele, mișcîndu-și buzele și rostind fiecă literă, mai apoi cuvintele, cu ajutorul acelor semne străine, ciudate. Primele lecturi și le însușise în limba aspră, de o sonoritate aparte, dar muzicală a sîrbilor. În acea limbă care pentru mama, dacă ea ar mai trăi, și-ar avea izvorul încă și azi, la zilele-i bătrîne, în durerea copilăriei, pentru a păstra amintirile ei fericite.

În ziua aceea, pe ușa fiecărei prăvălii din orașul nostru atîrna cîte o tăbliță de carton tipărită cu litere aurii sau negre, ori scrisă de mîină : „Închis“. Țasta a fost norocul domnului Nenadović, negustorul de coloniale sîrb din colț. Altminteri manifestanții i-ar fi spart în cîteva clipe vitrinele prăvăliei, rafturile de sticlă din vitrine, frumoasele borcane cu bomboane, sticlele de șampanie cu capul înfășurat în staniol, întoarse cu gîtul în jos, și cele cu lichior, i-ar fi făcut harcea-parcea șocolățiile fondante, bucățile de salam și cașcavalurile olandeze îmbrăcate în ceară roșie, care pînă atunci invitaseră atît de ademenitor înăuntru nu puțin din cei ce acum își scuturau amenințător pumnii în fața prăvăliei și urlau cu obrajii congestionați. Cîțiva tineri năbădăioși își trecură ritmic bastoanele de promenadă de-a lungul obloanelor de fier vîlurite ale prăvăliei de coloniale a domnului Nenadović. Bubuitul ce însoțea izbiturile sălbaticе, în această uvertură wagneriană a războiului, părea să coloreze cu răpăit de arme barbarele

răbufniri cu care manifestanții își însoțeau lozincile jig-nitoare. În mijlocul acestui vacarm, cele trei biserici își înălțau rugător spre cer turnurile terminate în cruci, ca niște simboluri ale conștiinței ceva mai nepătate a populației cartierului nostru. Zadarnic însă, căci dragostea creștinească se destrămase încă de aseară, când, din balconul palatului său, episcopul nostru binecuvântase drapelele cu culorile națiunii, cu stemă și coroană, ce fluturau lângă prapuriile Sfintei Maria.

Turnurile ascuțite, zvelte ale bisericii catolice și ale noii biserici românești își aruncau umbra compactă în piața scaldată în soare de la picioarele lor, în timp ce umbra unicului turn, scund, al bisericii sîrbești, deși îndesată, se prelingea smerită, parcă prăbușită în ea însăși, peste poarta boltită. În vecinătatea noilor palate în stil secesionist, cafeneaua „Capra de argint”, ce mărginea piața, părea că se micșorase, se turtise. Făcea impresia că mai degrabă ar vrea să se scufunde în pământ, de rușine că devenise obiectul acestei insulte inimaginabile și mar-toră la această scenă de masc teatrală.

Primarul orașului nostru, mereu agitat, dar nu din pricina acestor scene, ca și înălțimea-sa mulțumitul prefect, ori comandantul corpului de armată și, mai sus, secretarii de stat ai ministerului de afaceri interne, ba pînă și însuși ministrul de afaceri interne, nici că luau în nume de rău farsele ce se reprezentau nu numai la noi ci, desigur, și aiurea. Că doar atmosfera farsei patriotarde era dirijată de acolo, de sus, cu metode ieftine, dar verificate. Mulțimea de pe străzi nu se rări nici la ceasurile tîrzii ale după-amiezei, ba dimpotrivă, spori; manifestarea de patriotism se întindea vertiginos, ca holera, ura împotriva sîrbilor se transmitea de la un om la altul, ca o molimă contagioasă izbucnită pe neașteptate. Nu se putea ști dacă cei ce începuseră să strige în fața bisericii sîrbești „Jos cu sîrbii! La spînzurătoare cu ei!” vor fi fost agenți ai poliției secrete, cu jobene, amestecați prin mulțime, ori

vreun puștan beat. ar oricine-ar fi fost, aruncase foc pe niște paie care acum ardeau așa cum se prevăzuse și-si împrăstiau spuza deasupra orașului. Oare toată această manifestație să se fi adresat bisericii, sfinților de dincolo de ziduri, încremeniți în muțenie ? Nici gând ! Se adresa celor abia vreo cîteva sute de familii sîrbești ce trăiau în orașul nostru, sau mai degrabă era o amenințare de om beat îndreptată împotriva întregii nații sîrbești. „Grijă, că vă scoatem mațele ! Vă zdrobim oasele ! Vă dăm foc caselor ! Vă sfișiem copiii ! Vă ștergem de pe pămîntul ăsta !“

Ciudat e că, pînă-n acea zi a manifestației din piață, nu puțini sîrbi din orașul nostru abia dacă se gîndiseră că sînt sîrbi. Și nu era o raritate nici faptul că, din propriu-i trecut, generația anterioară nu transmisese urmașilor decît vagi rămășițe ale limbii materne. În urmă cu cîteva zile, unii dintre ei încă-l plînseseră pe moștenitorul tronului, la fel ca și șvabii sau ungurii sau evreii, doar dispăruse o odraslă regească dintr-un basm, dintr-un mit, unul dintre personajele principale ale legendei Monarhiei, un prinț adevărat. Nu făcea excepție nici directorul tatei, român de origine, și el îl plîngea pe Franz Ferdinand, doar și el ținea de statul-major al prefectului și chiar dacă nu în întregime, măcar parțial își maghiarizase numele, scriindu-l Dragoneszku și nu Dragonescu.

Ura stîrnea ură, Sîrbii, care acum cîteva zile nu îndrăzneau nici măcar să se gîndească la așa ceva, se transformă, de la un ceas la altul, în șovini conspiratori, în naționaliști furibunzi. Uitînd de orice declarație de loialitate mai proaspătă, nici că le-ar mai fi păsat dacă pe vreun stîlp electric din oraș i-ar fi văzut atîrnînd în funie, unul lîngă altul, pe însuși Franz Joseph și pe Tisza István, treabă în care le dădeau dreptate doar cîțiva socialiști.

În prima clipă, nu înțeleseserăm deplin ieșirile furtu-noase ale manifestanților. Căci de vreme ce părinții mă crescuseră încă din leagăn ca ungur, la urma urmelor ei

Înșiși, aidoma majorității funcționării burgheze din oraș, trecuseră prin luptele interne de asimilare națională, de altă natură și conștiințe, din oraș, devenind din amestecul a cinci feluri de naționalități nu unguri, ci burghezi unguri, beamteri unguri, fără ca una din bunicile tatei, aceea oarecare Szabó, Kovács ori Szűcs Mária să le fi dat vreun motiv de laudă, câtă vreme și ea fusese tot slugă. Însă atunci, singele, negliobia cu ungurimea de rasă nu le dădea prin cap, nici măcar în cercurile burgheze. În copilărie, tata n-a auzit pe pustă, printre jeleri, decît vorbă ungurească, germana n-o păstra decît bunica, dar nu-i interesase nici asta, deși pare-se că un nepot de-al doilea al bunicii, cum descoperise tata, fără a se fi întîlnit vreodată cu această importantă rudă, era un istoric de artă pe nume Hekler, profesor întîi la universitatea din Budapesta, apoi la cea din Szeged.

Un canonic la Hódmezővásárhely, un profesor la Budapesta — iată suficiente motive ca familia noastră să poată avea pretenții îndreptățite pentru a fi socotită distinsă, pentru a nu „părea“ ridicată din țărănimea săracă, nevoiașă, ci „ceea ce sîntem“ — „domni“, o „familie de domni unguri“. Poate că toate acestea la un loc au contribuit ca acolo, în piață, părinții mei — chiar dacă mai cu măsură, dar îndreptățiți — să se îmbete o clipă de acel patriotism sălbatic și pus pe o distrugere nebunească, dar pînă la urmă, năpădiți de lașitate, căci lașitatea e practică, să se sperie de canibalism. Poate că nici ei nu știau de ce, dar s-au retras în grabă din piața ce vuia și unde se părea că acoperișul verde-brun, năpădit de mușchi, al bisericii sirbești putea fi cuprins de flăcări în fiecare clipă.

Azi, oricîte eforturi aș face să-mi reamintesc aceea înainte de masă cu atmosferă amețitoare, fețele din mulțime, nu izbutesc să le reînviiu. Însă chiar dacă aș izbuti, anevoie aș nimeri o față pe care să se fi ivit, deschis ori ascuns, mila, un semn, o fulgerare de omenie. Poate doar afară de zarzavagioaicele ce se uitau chiorși la zurbagii, la

acest adevărat circ, și ale căror tarabe cu zarzavaturi, coșuri și standuri în culori exuberante încărcate de flori, dispăruseră curînd din dreptul grilajului ruginit al bisericii sîrbești, pur și simplu măturate de manifestanți. Bietele zarzavagioaice abia își salvaseră, văietîndu-se, ce se mai putea salva, apoi se liniștiseră și se holbau să vadă ce minune se întîmplă.

Îmi mai aduc aminte vag doar că plîngeam speriat și, de groază, lacrimile parcă mi s-ar fi scurs înăuntru, în pieptul ce mi se zbuciuma sub răsufierea neregulată. Mi-era frică. După emoția primelor clipe, mama și-a revenit și m-a tîrît după ea, palidă și tremurînd. Tata înainta în față, pentru a deschide drum prin șuvoiul mulțimii, într-afară. Parcă ne-am fi căutat salvarea, și mama ne-ar fi apărat de primejdia unei hoarde de strigoi, care, ascunși sub înfățișări omenești, se învîrtejeau în juru-ne, neputîndu-ne aduce bine, ci numai spaimă, nenorocire, jale, năpastă și groază. Deși toate acestea nu erau decît rodul imaginației. Și ce folosește chiar și o imaginație mai optimistă în astfel de furtuni ?...

În acel vîrtej al groazei, în șuvoiul rotitor, încărcat de pulbere și țărînă al văzduhului, nu eram decît trei firave frunze de copac. Zadarnic ne zbăteam să ajungem la vreun țarm. Deasupra noastră izbucnise furtuna, smulgînd, sfișiiind, fără ca noi să fi știut exact ce sens are acest tunet neverosimil, strident, ce asalta cerul. Dar pînă la urmă, am răzbit afară din iad și ne-am putut continua drumul spre ținta cea adevărată, spre Centru.

În această tragică și bravă retragere a familiei, tata își purta mîndru, conștient, cu bucuria victorioasă a unui bărbat tînăr, costumul de duminică pe care desigur în orice altă zi obișnuită nu l-ar fi îmbrăcat, căci în privința vestimentației își avea o anumită ordine. Însă declanșarea războiului tulburase pînă și în capul său, altminteri cu o judecată lucidă și rece, ordinea burgheză, punctualitatea, deprinderile formate prin obișnuință, și la urma urmelor

simțămintele patriotice izbucnite artificial acționau și în el ca și în alți unguri din orașul acesta, răscolind și punând în mișcare cele mai conservatoare cotloane ale conștiinței naționale burgheze, aidoma unui curent stirnit brusc, ce răscolește praful și gunoiul strîns prin colțurile întunecoase din camerele neaerisite ale caselor vechi. Dealtfel, în acea dimineață, tata, aidoma tuturor celorlalți funcționari, negustori de coloniale, antreprenori, agenți de asigurare, medici și avocați, ca și cum ar fi primit o poruncă de pe cealaltă lume, îmbrăcase haine de sărbătoare demne de măreția evenimentelor, în semn de aprobare a celor ce se întîmplau acum, de fapt fără voia lui, ba chiar împotriva voinței lui, evenimente care, în ciuda măreției clipei, îi cauzau numai griji și necazuri, și totuși aprobase dînd din cap, cum dau din cap cei adînciți într-un somn hipnotic atunci cînd aud întrebările neînțelese ce li se adresează, și astfel votase chiar și în transă hotărîrea regimului : „Da! Război !“ Și absolut sigur acești burghezi nu-și puteau explica ce înțeles, ce sens au toate acestea care se întîmplau acum cu ei. Nu știau de fapt de ce se entuziasmează atît de turbulent, de ce fiecare din ei a devenit de pe o zi pe alta un bun patriot, ba chiar și cei care ieri le dădeau cu tifla conservatorilor cu un dispreț universal burghez, ca prietenul tatei, avocatul acela din provincie, proaspăt social-democrat, și care azi era de părere că războiul acesta e „just“, ba chiar „necesar“. „La spînzurătoare ! Împușcați-i !“ Căci tocmai în acest vacarm demential al lozincilor și frazeologiei umflate ne-am întîlnit cu doctorul Barna, care se împrietenise cu tata în urma unui proces oarecare, lipsit de importanță ; unul dintre vecinii noștri ridicase pretenții asupra cîtorva stîneni din grădina noastră, dar fără succes, căci doctorul Barna prezentînd în fața judecătoriei de ocol dovezi indubitabile, extrase după cartea funduară, și declarații ale burghezilor de vază din cartier, răsturnase pe toată linia nedreapta acuzație. Doctorul Barna invocase prestigiul exemplar de care se bucura

tata la slujbă și în societate, faptul că era un „domn”, și anume atingînd doar așa, „vorübergehend”, în treacăt, faptul cîtuși de puțin secundar că e o insultă murdară să bănuiești pe nepoata canonicului de Hódmezővásárhely și pe vărul de-al doilea al unui profesor universitar din Budapesta — „potrivit cărții funduare e vorba de o proprietate comună” — de însușirea cîtorva stînji pătrați, și nu numai să-i bănuiești, ci chiar să-i acuzi, cînd pînă și simpla bănuială ar fi un motiv suficient pentru ca pîritul, acuzat aci cu nerușinare — de a cărui apărare doctorul Barna simte că e o deosebită onoare să se ocupe — să ceară o satisfacție aspră, dar nu, el n-a făcut asta, ci a venit cu fruntea sus în fața onoratei judecătorii, pentru ca, sub ocrotirea legii, să-și apere proprietatea dovedită cu probe, pe care vrea să i-o răpească acum reclamantul, întemeiat pe dovezi false.

— Eh, dragă prietene, iaca războiul, ce zici de asta? îl opri doctorul Barna pe tata pe stradă. A izbucnit războiul, *alea jacta est*, trebuie să ne cunoaștem datoria patriotică. De la elită pînă la muncitori, pe care-i reprezintă în consiliul orășenesc, fiecare ungur aprobă înțeleapta hotărîre a lui Tisza István. În acest proces istoric, găsesc de datoria mea să sprijin apărarea sfintei coroane. Nu vom îngădui să se conteste nici măcar o palmă de pămînt din teritoriul sfintei coroane.

Cu o față uluită, ca și cînd i s-ar fi făcut o neașteptată onoare, tata asculta emoționat înfocata pledoarie a avocatului său întru apărarea pămîntului sfintei coroane, dar după ce doctorul Barna se înclină, încercînd să sărute mîna stimatei doamne — mama își retrase mîna înmănușată și se înroși pînă la urechi sub voal — și scutură îndelung, bărbătește, mîna tatei, iar mie îmi făcu un benghi în cap, tata îi spuse mamei, cîțiva pași mai încolo :

— Barna ăsta mă crede pur și simplu tîmpit. Scrie limpede la ziar că o să anexăm Serbia lui Karagheorghević, și el îmi vorbește ca și cum alde Karagheorghević ar vrea să anexeze Monarhia !

Mama se opri, își ridică voalul și, radiind de fericire, că tata catadicsise să stea de vorbă cu ea despre niște treburi atît de importante, îi răspunse :

— Doctorul Barna e un om foarte simpatic. Dar spune-mi, Ferenc, ce înseamnă să anexezi ?

Tata se uită uluit la mama ; „gîscă !“ îi fulgeră prin minte, dar nu rosti cuvîntul ; privirile i se umplură de disperare și tristețe :

— Lasă-ți jos voalul. Și hai să ne vedem de drum. Ți-am mai spus să nu-ți retragi mîna cînd vreun om binecrescut vrea să-și arate respectul cuvenit soției mele. N-ai să devii niciodată o doamnă. Iar să anexezi înseamnă să ocupi cu forța teritoriul locuit de alt popor, să-l încorporezi. Acum noi vom anexa Serbia, și nu Serbia teritoriile sfintei coroane. Doctorul Barna nu e un om simpatic, ci un dobitoc și-un social-democrat. Părerea lui nu poate decît să-l jignească pe Tisza István. Tisza e un sfînt. Lasă-ți jos voalul și hai să mergem...

ENTUZIASM NAȚIONAL ȘI MUZICĂ MILITARĂ

M-am tot împleticit apoi și eu pe-acolo, prin Centru, pe lângă mama și tata, așa de cinci anișori cum eram, cu capul vuindu-mi, participant inconștient, aproape leșinat, la acel indescriptibil dans al morții. Aerul fierbinte, încărcat de aburii transpirației, de-a dreptul tremurător al străzii îmi pătrunsese în haine, piele, plămîni, în inima-mi strînsă de emoție, și căscam gura năuc, uluit. În Centru forfotea zgomotos alt fel de mulțime decît cea din preajma bisericii sîrbești, majoritatea „lume mai bună“. În beția sărbătorească a primelor zile de război, cinicii, nepăsătorii, guralivii, deștepții cu orice preț se molipsiseră la fel de lesne de febra nervoasă ca și cei receptivi la orice isterie de mase, căzuți în transă la prima atingere margnetică. Pînă la urmă toți se uneau într-o simțire de nedescris, și pare-se că în toți pîlpîia voluptatea barbară a uciderii, instinctele vechi de multe mii de ani care își pun pecetea pe orice izbucnire gregară.

În numele acestor instincte, casele erau împodobite cu steaguri, la geamuri, ridicole stegulețe roș-alb-verzi fluturau în vîntul dimineții fierbînți, și cei ce nu aveau steaguri de pînză își împodobiseră părțile vizibile ale locuin-

tei cu fișii de hîrtie tricolore. Emoționați și cu ochi strălucitori, necunoscuții se priveau prietenește. Vecinii învrăjbiți, rudele supărate și aflate în dușmănie se împăcau. Nu puțini erau bărbații și femeile din ai căror ochi se storcea o lacrimă. În spatele șirurilor de tei tineri, dar înfloriți, pe șirul Crîngului, cu blocurile și palatele lui noi, în piața din fața Teatrului Municipal, pe largile artere principale, proaspăt durate, din suburbii, toate casele — adică acele clădiri în care locuiau notabilitățile funcționarilor burgheze, ofițerii superiori, avocații și medicii cu reputație, comercianții de vază și antreprenorii putred de bogați, ca și liber-profesioniștii mai înstăriți — păreau că dansează și ele dimpreună cu proprietarii și locatarii lor un dans al bucuriei, făceau impresia că se înclină în dreapta și-n stînga, odată cu steagurile umflate de vînt și gîtlejurile larg deschise ale geamurilor, ca și ușile deschise ale ornamentalelor balcoane, păreau să strige :

„Iată, a sosit acel ceva pe care-l așteptam și pentru care a meritat să trăim : a sosit războiul !“

„Abia acum, în război, vă veți îmbogăți cu adevărat !“

„Casele voastre vor spori ! Da, ne înmulțim... — strigau — a sosit vremea învîrtelilor !... Bani la orizont, bani Bani și afaceri grase !“

„Veți avea bani cu nemiluita, averea voastră nemăsurată va fi ! Război !“...

Și dacă aceste case ar fi strigat într-adevăr așa, n-ar fi mințit. Căci cîtă vreme pe străzi mulțimea forfotea descumpănită ori, cuprinsă de febra nebuniei, saluta cu urale războiul, în spatele zidurilor împodobite cu steaguri, marii antreprenori și afaceriștii tratau deja despre posibilitățile oferite de o conjunctură necunoscută, iar funcționarii visau la uriașe mite bănești. Cine se mai gîndea în acest oraș la devalorizarea vieții omenești, la distrugerea civilizației, a orașelor și satelor ?

Asupra Centrului împodobit cu steaguri se revărsase o bucurie primitivă, animalică. Doar ici-colo, cîteva suflete

fuseseră răscolite de adierea de gheață a acestei cețoase, pestilențiale beții colective — teama de viitor, ce trecuse ușor ca o răsuflare și peste conștiința mamei, acolo, în piață, în mijlocul mulțimii ce se pregătea să asalteze biserica sîrbească, și mai apoi în Centru. Teamă de viitor. Gîndul că toate acestea se pot termina rău. Dar în același timp în oameni, în conștiințe se deșteptase și palida încredere, vaga speranță că rațiunea nu s-a stins cu desăvîrșire.

Afară, dincolo de geam flutură ceața purpurie a zorilor, iar în memoria mea vară aceea, grădina noastră scăldată de razele soarelui, aroma proaspătă a brumatelor boabe de zmeură mari cît dăda, arbuștii din grădină, printre care în copilărie eram în stare să visez ceasuri întregi, obosit de joaca mea solitară. Atît. Dar nu mai sînt în stare să re-evoc în adevărata ei realitate ceea ce era doar crîmpei idilic : aroma imposibil de readus a fructelor, penumbrele grădinii, pomilor, tufelor verzi, tot ce pentru mine era pacea. Închid ochii și văd sînge omenesc. În cerul gurii simt gusturi sărate. Aici, departe de front, sîngele nu ne-a împroșcat niciodată fața, nici o grenadă n-a explodat printre noi, dușmanul n-a aruncat nici măcar o bombă asupra orașului, și totuși sîngele acoperea tot, înecînd orașul. Sîngura grenadă care pustiise aici stîrnind groaza explodase la zece ani după război. În mîna copiilor. Dăduseră de ea, în timp ce se jucau, într-un cotlon al unui depozit militar de pe vremuri. Sîngele țîșnit din membrele sfîrtecate ale copiilor vopsise în brun pietrele ce pavau curtea aceea de proletari din periferia orașului. Avertismentul tîrziu al războiului. În tot timpul războiului n-am văzut sînge în acest graș. Și totuși beam cu vadră, îmbătîndu-ne și îngrășîndu-ne, sîngele omenesc ce se revărsa șuvoi. Orașul nostru era acea *Geschäfts-Etappe*¹, cum îl numise bunul domn Tischler la o masă veselă, între două pahare de vin vechi,

¹ Etapă a afacerilor (germ.).

auriu, rîzînd gîlgîitor de regiunea noastră. A fost o masă de neuitat, la care, dintr-o ciudată îngăduință a părinților, am luat parte și eu. Una dintre cele mai importante zone de afaceri ale războiului se afla aici, jur-împrejurul nostru. Aici se învîrtea, la prima mîină, rodul nesfîrșitelor întinderi de grîu, porumb, plante furajere, apoi cirezi întregi de vite și porci, turme de oi, apoi berea, vinul, rachiul, conservele, carnea prelucrată, untura, tot ce se mai cere pentru a putea duce un război. Iar în spatele nostru se întindeau în vîntul veșnic neobosit pădurile vultoare ale Carașului, numai stejar și fag, iar în pîntecul munților minereul de fier și cărbunele inepuizabil. Fiecare tonă, fiecare vagon și fiecare încărcătură cu grîu, tot ce se producea aici în sud în anii războiului trecea prin orașul nostru, huruind pe șine și lunecînd pe canal. Pe aici erau mîinate vitele destinate populației flămînzite a orașelor germane, porcii pentru bucătăriile ofițerilor, caii pentru artilerie. Prin gara orașului nostru trecea fiecare vagon cu fier și oțel, care pornea din minele munților din preajmă spre fabricile de armament din Silezia, pentru că tunurile și piesele de armament turnate aici ziua-noaptea în uzine nu ajungeau nici pe-o măsă în cîte-o ciocnire mai mare. Aici erau ambalate milioane de ouă în lăzi și aici erau încărcate în vagoane cu gheață zeci de mii de găini tăiate, rațe îndopate și gîște — să mai amintim și de încărcăturile de ficat de gîscă ? — destinate bucătăriilor domnești din Budapesta și Viena grabnic ajunse la ananghie. Apoi omul, ca hrană de război ! Mii și mii de vagoane transportau oamenii pe cîmpul de luptă. Pînă și azi împrejurimile orașului nostru sînt tăiate-n lung și-n lat de liniile ferate montate în anii războiului în cele mai absurde locuri. Trenurile aveau nevoie de drumuri, pentru a căra vreme de patru ani fără oprire bogățiile naturii, produsul mîinii omului, și chiar pe om. Săracul era cum nu se poate mai sîrac, căci sub el nu mai existau grade de sărăcie. Cine era iscusit, și se nimerea să aibă și niscai bani pentru vreo

afacere ori investiție, putea cîștiga. Și azi mai există în orașul acesta nu puțini burghezi care oftează întristați cînd rostesc visător :

— Da, da, nu se mai întorc niciodată acei ani minunați ! Eh, dacă s-ar mai întoarce o dată...

Anii au zburat, dar de-atunci, de la acea conjunctură încoace, oamenii de afaceri au sporit și s-au îmbogățit. Războiul a creat un adevărat stil, o școală. Atunci a devenit acest pașnic tîrg un oraș comercial și negustoresc vestit pînă departe. Firește, nicăieri aiurea nu se cunoștea însă că mulțimea de oameni ce dormeau răsufîind greu în nopțile acestui oraș, acestor meleaguri, bărbații, femeile, copiii, bătrînii erau în egală măsură victime neputincioase ale comerțului vestit pînă departe, victime ale prestigioasei industrii. Proletariatul ? N-a existat niciodată. În timpul războiului mulți nici nu cunoșteau acest cuvînt, noroc că mai era cîte unul care cunoștea cuvîntul „socialiști“.

Și pentru ca zarva războinică să fie deplină, în piațeta din fața Cazinoului Ofițerilor, în acel loc cu flori, cu atmosferă vieneză, barocă, unde sub statuia Mariei Terezia, îngrădită cu un grilaj de fier forjat, umbra salcîmilor bogați în frunze, dar năpădiți de praf pigmenta cu pete întunecate nisipul aleilor, fanfara regimentului nouăzeci și șase făcea să răsune cu un forte atît de neobișnuit *Marșul lui Rákóczi* și *Radetzky-Marsch*-ul, încît, pe pîntecoșii stîlpi de afișaj, emoționantele comunicate lipite unul peste altul vibrau din toate moleculele lor, și sunetul tăios ieșit din pîlniile lucitoare, sclipitoare ale instrumentelor de suflat părea țîșnit din inima unei mulțimi vălurind ca marea, spre cerul strălucitor, ca o fidelă oglindire sonoră a tulburelor sentimente și rezonanțe de tinichea și alamă, răbufnire disperată, lungă, metalică, inumană, asemănătoare vuietului din Centru.

Nici n-am apucat să ajungem la primele clădiri din Centru, pe unde cîndva clipeceau apele mlăștinoase ale șanțului cetății, că am și auzit țipătul instrumentelor de

sufolat. În fața închisorii am dat nas în nas cu însuși domnul Faragó, directorul închisorii, care nu mai putuse suporta mirosul dosarelor prăfuite din biroul său, coloanele de cifre adunate în decontul de aprovizionare întocmit de contabilul său bețiv, și pînă la urmă pur și simplu o ștersese, pentru ca, părăsindu-și deținuții ce-i mai rămăseseră și paznicii cîtuși de puțin mai morali ca deținuții lor, să dea o raită prin orașul în plină fierbere. „Vîlvora asta ne-a scos din fâgașele noastre.“ Cu o mișcare galantă, directorul închisorii se înclină în fața mamei — știa că zadarnic ar încerca să-i sărute mîna —, apoi dădu mîna cu tata și, cu o expresie grăitoare pe față, ca și cînd ar fi vrut să-i transmită prietenului, confidențial, ceva extrem de serios, lăsîndu-ne pe mama și pe mine în față și rămînînd cîțiva pași în urma noastră, se aplecă la urechea tatei și-i șopti îngrozitoarea veste :

— Imaginează-ți, Ferenc, doamnele din trupa teatrală s-au și întors de ascară la Viena... Groaznic ! A plecat și Mimmi.

În realitate *Wiener Parisiana und Operetten Ensemble des Ferry Rosen*, invitat să dea spectacole în grădina de vară a cercului artistic, își strînsese încă de-a doua zi după declararea războiului calabalicul și se întorsese de urgență la barăcile de lemn pe care le avea la Viena, în Prater. *Herr Ferry Rosen* acționase pripit. În spaima sa, n-a mai stat să se gîndească ce reviriment l-ar fi așteptat foarte repede — ce-i drept, după o scurtă stagnare — cu fetele lui îmbrăcate-n tul și crinolină. Așa că plecaseră actrițele cu pulpe rotunde, plecase *Fräulein Mimmi*, trandafiria primadonă, plecase și tenorul cel fercheș, cu mustață pomădată și perciuni, după care nevestele din orașul nostru suspinau, lîngă soții lor neatenți, veșnic așezați la bere, gîndindu-se chiar și cînd erau îmbrățișate de soți tot la el, văzîndu-l tot pe el cînd închideau ochii. Și ce să mai spunem de director, de domnul Ferry Rosen, eroul celor mai mari bătălii la cărți din vara lui 1914, pe care nici

cei mai hîrșiți trișori ai saloanelor din dos din cafenelele noastre nû-l putuseră dibui, deși nu încăpea nici o îndoială că trișa, „*ganz grosse Klasse*“¹.

Fetele companiei teatrale erau fără excepție vesele, bine clădite și ațîțător de frumoase. Toate își părăsiseră halta de vară cu lacrimi în ochi, aici fiecare din ele băuse într-o lună mai multă șampanie decît tot ce băuseră la un loc în toată cariera lor de pînă atunci la șuetele de prin mahalalele Vienei. Așadar actorii sărbătoriți și actrițele adorate plecaseră în vagoane de clasa a treia, înghesuți printre mormanele de geamantane. Abia cu patruzeci și opt de ore în urmă publicul spectator, printre care și mama și tata, se mai entuziasma văzîndu-i — și acum, iată, abia se mai gîndea vreunul la ei, cavalerii nu aduseseră nici măcar un buchet de trandafiri roșii la geamurile vagoanelor prost luminate. Nu venise nici căpitanul Faragó să-și ia bun-rămas de la Mimmi. Nimeni nu știuse de plecarea lor. Pur și simplu parcă ar fi șters-o, să-și piardă urma. Așadar compania dispăruse din viața orașului nostru. După patruzeci și opt de ore nimeni nu-și mai amintea de cîntecele lor cu texte pipărate, de pulpele ce țîșneau fulgerător dintre fuste, de sînii goi și brațele goale. Aproape simultan cu declarația de război prezența actorilor devenise inutilă, suflătorii cu fețe umflate ai regimentului nouăzeci și șase înlocuind acceptabil dulcile glașuri ale femeilor de pe scenă. Apoi parăzile, acele parăzi ! Drapelele cu culorile naționale, acele drapele tricolore ! Adunările spontane ale populației ce aclama războiul prin piețe, pe străzi, în licee și cafenele ! Ca să nu mai vorbim de oratori, lozinci, aplauze, urale, de cele mai neașteptate momente cînd se intonau *Imnul* și *Apelul*² ! Mai era oare nevoie de vreun

¹ De mare clasă (germ.).

² Referire la imnul național ungar (*Himnusz*), compus de Ferenc Erkel, textul aparținînd poetului Kölcsey Ferenc, precum și la poezia *Szózat* de Vörösmarty Mihály.

teatru mai amplu ca acesta, atracție mai distractivă ca asta, cabaret mai variat ca acesta ? Ferry Rosen ? Un începător, un amator în de-ale istoriei !

Într-adevăr, cine să-și mai amintească de Mimmi cea cu ochi frumoși, de sînișorii tari, cu sfîrcurile ca boaba de strugure, ai mignonei pseudoprimadone vieneze, cine se mai gîdea cum năluceau pulpele ei pline, trandafirii, dintre franjurile chiloților de dantelă orbitor de albi, cînd în lumina provocatoare a rampei trecea săltînd ușor „ca o gazelă” de-a lungul scîndurilor scenei, fără ca minunații ei sînișori rotunzi să se cîltimească măcar, acei sîni din pricina cărora un colonel — altiminteri aristocrat croat — după un scandal public cu schimb de palme era cît pe ce să se despartă de nevastă-sa, o austriacă bătrînă cu zestre mare, scandal ce-i oferise căpitanului Faragó ocazia ca — printre alții și el —, să intre legal în *liaisons sentimentales*¹ cu diva. Toate acestea țineau de ziua de ieri, de trecut. Cine se mai gîdea azi și aici la așa ceva ? Cel mult directorul închisorii, căpitanul Faragó, cel trecut „binișor” peste cincizeci de ani, dar care „nu arăta mai mult de patruzeci”, și care poate numai din pricina vîrstei era preocupat, în gravele zile de dinainte de 28 iunie, mai mult de artă decît de deținuții lui și de războiul iminent, sau poate — cum afirma prietenul său Schmüller, proprietarul curățătoriei cu aburi, ca să-l scuze pe căpitan — pentru că Faragó, ca membru al unui cvartet bărbătesc, pe dificilul rol de bas, simțea de datoria lui sfîntă să întrețină legături cu tot felul de suflete de artiști. Dar că Mimmi, ca primadonă și, firește, nu numai ca primadonă, fusese irezistibilă, nu mai încăpea nici o îndoială : „Sufletul artistului e o taină. Și Faragó e un suflet de artist”, decretase Schmüller. Nu era de mirare așadar că neașteptata plecare a frumoasei Mimmi îl lovise pe Faragó. Nici măcar nu-i lăsase

¹ Legături sentimentale (franc.).

adresa. Noaptea, Faragó se dusesse la birou, scosese fotografia lui Mimmi, o rupsesse și-o azvîrlise în coșul de gunoi.

În câteva zile pașnicul oraș de militari rezerviști, vestita garnizoană se transformase într-un oraș militar activ, de război, iar cetățenii lui cu suflet elastic se adaptaseră acestei transformări. Pînă și tinerii cei mai zurbagii și-au părăsit de pe o zi pe alta aiurelile, pentru a deveni militariști, serioși, demni și selecți păstrători ai virtuților naționale și patriotice ungare. „Se naște noua eră a eroismului...” iată ce scria în acea zi ziarul de amiază al șvabilor. Și tot asta proclamau și tinerii gentry. Dar în realitate foarte curînd avea să-i salute era întunecată a încercărilor, a primejdiei. Pe la ușile din dos, nu la poarta cea mică a grădinii teatrului de vară, ci pe coridoarele birourilor militare, ba chiar și la birourile ministerului de război din Viena, apăruseră babacii cu portmonee doldora — directori de bancă, angroșiști de textile, tot felul de negustori mai răsăriți, care în ultimă instanță erau excluși din cercurile înalte ale beamterilor, se milogeau nu fără temei pentru oarecare protecție, protecție pentru fiii lor atît de vrednici și chiar neobșinuit de capabili. Căci cine să fie capabili; dacă nu acești tineri ? Pe cine să-i scutești, dacă nu pe ei, pe care-i aștepta viitorul vieții economice a Monarhiei ? Pe cine ? Dacă nu pe ei, atunci hai să-i scutim pe toți sărăntocii, care cel mult cară cărămizi, bat fierul, îl pilesc, sapă pămîntul și nu valorează într-adevăr nimic pentru civilizație și pentru viitorul Monarhiei. Cine să preia teritoriile ce urmau să fie alipite, dacă nu ei, generația capabilă ?

Așadar, cită vreme populația smintită a orașului nostru nu cerea decît „Rez bunare ! Represalii !” pe capul națiunii sîrbe, artiștii ar fi putut rămîne liniștiți în orașul nostru. Dar îndată ce vor răsuna armele, îndată ce se va urni marea uzină a morții — se va fi gîndit Ferry Rosen, antreprenorul de teatru din Viena — nu mai era nevoie de ei aici, afacerea s-a împotmolit, nu putea să riște un fali-

ment, iată rațiunea lui, chiar dacă în ce privește viitorul se înșela.

Cu fețele umflate de efort, suflătorii fanfarei militare slobozeau pînă la cer melodia sacadată a lui *Gotterhalte*¹. Sub asaltul strident, clădirile în stil baroc austriac din piațetă se cutremurau din temelii. În acest vacarm de alămuri nemțesc, sur ca leșul, dar cu o nuanță îndeajuns de festivă, casele, muzicanții și populația orașului, bravi unguri de viță veche ori venetică păreau să se fi unit toți într-un singur suflet și-un gîtlej. Într-o viziune monstruoasă și înspăimîntătoare. Cîntau — bărbații scoțindu-și pălăriile, femeile azvîrlindu-și cochet peste cap voalurile, ațîntindu-și spre cerul cu norișori albi privirile ispititoare ațîtate de atmosfera sîngeroasă; cîntau cu convingere, mișcați, din adîncul inimii. Numai noi, copiii, nu știam ce să credem despre acest scheunat neînțeles și lipsit de sens și mai degrabă ne-am fi jucat de-a v-ați ascunselea printre copaci și tufe. În loc de asta, mereu înghionțiți, eram siliți și noi să așteptăm într-o liniște festivă, pînă cînd se risipea și ultimul acord al vacarmului patriotic nemțesc, și un nou „trăiască“ unguresc dădea năvală pe urmele cîntecului, spre neant.

Cît timp fanfara intonase *Gotterhalte*, corul oamenilor mari cîntase într-un glas textul, rămînînd cu o jumătate de măsură în urma fanfarei un pic cam grăbite, și chestia asta ne distra grozav. Vreo doi-trei bărbați mătăhăloși cîntau gros, chiar și cu două octave mai jos decît se cerea, și față-n față cu ei o femeie cu veleități muzicale se lupta în terță cu melodia, dar mult mai interesantă chiar decît preocuparea ei armonică era pălăria ornamentală cu mărunte capete de rîndunică, artificiale, lipite una lîngă alta, cu ochi de sticlă ciudat de vii, de un albastru ultramarin,

¹ *Gott erhalte* (Ocroțește-ne, Doamne), imnul imperial austriac (compus în 1797 de J. Haydn, pe textul lui L. Haschka), devenit mai tîrziu imn al Germaniei, cu un text schimbat (*Deutschland, Deutschland über alles*, text de H. von Fallersleben).

deasupra ciocurilor de-un verde ca mucegaiul, apoi se ni-
mereau și din cei ce cîntau fals, din care pricină tata, pe
care această mărunță solemnitate îl extaziase, nu se putuse
abține să nu-i măsoare din cap pînă-n picioare, cu o pri-
vire piezișă, tăioasă pe cei ce stricau sărbătoarea, nu nu-
mai pentru că pe vremuri, în calitatea sa de dascăl suppli-
nitor, primise cel mai bun calificativ la muzică și cînta
acceptabil la vioară, cît mai cu seamă pentru că, activînd
în corul cartierului, cîștigase cîteva premii la Corala Ma-
ghiară, unde domnul Gokler, dirijorul, înjghebase toată ac-
tivitatea corală a ansamblului baritonal în special auzind
glasul lui și în funcție de certul său talent de intonație, și
nu mai prididea lăudîndu-i aptitudinile muzicale.

La prînz nu ne-am dus acasă, să mîncăm, ci am pornit-o
spre biroul tatei. Pe scările tocite, de marmură roșie, ale
prefecturii, tata dădu fuga sus, sărind cîte două-trei trepte
deodată, pînă la etajul doi, unde era biroul său, adică mai
întîi la nenea Jani, omul de serviciu, care știa absolut tot
ce se întîmpla la slujbă. În ziua aceea nu se lucrase ofi-
cial, doar am mai spus că pînă și băcăniile fuseseră închise
încă din primele ceasuri ale dimineții, pentru că nici
personalul, nici comercianții nu mai răbdaseră să stea la
tejghele, la casă ori în spatele meselor cu socoteli conta-
bile, toți nerăbdători să iasă în stradă. Dragonescu, temu-
tul director cu mîină de fier, luase la cunoștință, calm,
samavolnicia funcționarilor întemeiată pe motive de pa-
triotism, deși în adîncul sufletului simțea că, sprijinind
această neregulă, comite o gravă încălcare a disciplinei, o
culpă împotriva disciplinei de serviciu și înainte de toate
a propriei autorități. „Dar la urma urmelor — și privirile
aspre i se îmblinziră deasupra *pince-nez*-ului — la urma
urmelor nu orice zi e sărbătoare ca ziua de azi, cînd țara,
întreaga națiune își manifestă exemplar bucuria că a
izbucnit războiul.“ În fond și domnul director Dragonescu
era tot om, beamter și patriot. Dimineața dăduse o raită pe
la birou, și cîteva minute mai tîrziu, legănîndu-și mînușile

din piele de căprioară, de culoarea untului, și bastonul de promenadă cu măciulie de aur, umbla el însuși pe jos prin piață, strigînd și cîntînd, ca ultimul conțopist disprețuit, incapabil și fără viitor. Numai nenea Jani, omul de serviciu, nu-și putuse părăsi slujba. După părerea lui, tata n-avea de ce să-și întrerupă concediul. Directorul Dragonescu, acel bătrîn domn aspru care dealtfel îl simpatiza pe tata, încă nu dăduse o astfel de dispoziție, așa că uitîndu-și de transpirație, și de praful lipit pe trupurile noastre muiate de arșiță, ne puturăm continua netulburat hoinăreala de la un grup emoționat la altul, de la un șuvor de oameni la altul, buimaci, obosiți pînă la extenuare.

Pretutindeni, oamenii discutau cu un zîmbet aproape fantastic de egal, cu fețele la fel de strălucitoare, că războiul a izbucnit taman la timp, și de ce tocmai la timp, și ce-o să fie și cum în viitor, cum se vor schimba treburile, toată viața în folosul nostru, căci în cîteva zile îi alungăm pe sîrbi nu numai din Belgrad, nu numai din propria patrie, ci și din cele mai îndepărtate cotloane ale Balcanilor. În Asia cu ei, sau în Africa, să dispară de pe fața pămîntului ! Orașul își ieșise din albie. În restaurante nu găseai un loc. Lîngă intrările cu iz acru, fum și miros de transpirație ale berăriilor, înghesuți unii într-alții în timp ce făceau politică de-a valma, flămînzii și setoșii se îngărmădeau aidoma turmelor grohăitoare ce asaltau la țară trocile din ogradă. Am renunțat la tentativele de a lua masa de prînz. De cînd știu, exceptînd atunci cînd am fost pe la rudele de la țară, la unchiul meu din Budapesta sau în ultima vară liniștită, de pace, pe coasta dalmată, și cîteva zile în fermecătoarea Veneție, n-a existat să mîncăm decît acasă, cel puțin eu și mama. Tatei i se întîmpla tot mai des să întîrzie în anturajul prietenilor săi, iar noi zadarnic îl așteptam cu sufletul la gură întrebîndu-ne cînd o să sosească odată și ne frămîntam, tremurînd — oare ce i s-o fi întîmplat, nu l-o fi ajuns vreo nenorocire, sau chiar mai rău, se zbuciuma mama, n-o fi petrecînd oare la vreo

ibovnică ? Dar în acea zi de vară nu ne-am mai gîndit la mîncarea simplă, dar gustoasă de acasă. Cum zadarnic luasem la rînd întii restaurantele mai modeste, apoi pe cele mai pretențioase, pînă la urmă ne-am dus în parc. Așezați pe o bancă, ne-am mulțumit cu două-trei cornuri cu sare și cu cîteva felii ațîțător de roșii de salam, pe care nu mai știu de unde le luase tata, dar în orice caz îmi procurase cu ele o uriașă bucurie. Salamul îmi plăcea teribil, pentru culoarea, dar mai ales pentru gustul său condimentat ; această delicată, ca și sardelele conservate în untdelemnul de măsline galben ca mierea, ajungeau pe masa noastră cel mult de două-trei ori pe an, tata considerînd că a consuma prea des astfel de trufandale, după el fine și după noi boierești, e un lux, în acele vremuri cînd el se zbătea din greu cu datoriile legate de planul lui îndrăzneț : construirea unei case.

Abia ne-am putut ridica de pe banca pe care ne așezaserăm obosiți. Mama și-a lăsat capul pe umărul tatei. În timp ce stătea așa, își odihnea în poală pălăria împodobită cu flori artificiale — margarete, albăstrele, maci — și cînd ațipea cîteva minute, o ținea strîns, cum își ține copilul jucăria pe care ar vrea s-o ia cu el pînă și în labirinturile visului. Cu calmul ponderat al capului de familie, tata citea cel mai proaspăt ziar de amiază, iar eu îmi odihneam capul în poala mamei, lîngă minunata pălărie, și am adormit, căci zadarnic m-aș fi luptat împotriva neclintirii aromitoare a aerului fierbinte, în afară de faptul că și oboseala îmi storsese toate puterile.

Fanfara regimentului nouăzeci și șase părea că s-a luat pe urmele noastre. Cîntăreții au venit și acolo, în parc, pe umeri și sub braț cu instrumentele lor vîrîte în tocuri sau huse de postav, cu dirijorul lor țănoș, și cu muzicanții cu buzele rănite, dar cu un nestăvilit chef de suflat, iar în jurul lor poienitele prăfuite, mărginite de copaci, locurile mai umbrite, putredele bănci de lemn, ca și marginile straturilor de flori multicolore, se umplură într-un minut

de mulțimea curioșilor, de neobosiții entuziaști, de cetățeni ce cîntau și discutau politică, și de ceata copiilor, care urmăse tipînd fanfara.

După o scurtă pregătire, suflătorii se rînduiră la răsrucea aleii principale, într-un pavilion cu acoperiș de tablă așezat în mijlocul unui rond, și începură iar să cînte. Parcă ar fi vrut să comunice și groaselor trunchiuri atît de încercate vestea de bucurie că în sfîrșit luptele începuseră. Dar de-i adevărat că acești copaci i-au văzut în patruzeci și nouă pe mercenarii austrieci ucigînd cu rafale de gloanțe și făcînd să se verse valuri de sînge, atunci vor fi știut și ce-i războiul, mai bine decît acei manifestanți fără minte, care în bucuria lor nu bănuiau pentru ce viitor, pentru ce doliu în masă înălțau urale. Căci, într-adevăr, în anii grei ce au urmat, realitatea crudă a lumii nu se potrivea cîtuși de puțin cu calmul iresponsabil, insensibil arătat după această sărbătoare de burghezia comercială din orașul nostru. Cei ce-au personificat realitatea războiului nu s-au ascuns în *Geschäfts-Etappe*-ul din spatele frontului, ci în tranșee, în spitale, în gropile comune. Realitatea o marcau morții, răniții, văduvele și orfanii, sărăcimea și cei jecmăniți, vaietele groaznice ale suferințelor și ruinele civilizației, cimitirele omeniei din întreaga Europă.

Roșeața entuziasmului zugrăvită de atmosfera străzii dispăru de pe fața mamei încă acolo, în parc. Își lăsase capul pe umărul tatei și adormise dusă pe gînduri. Cît timp mama se odihnea așa, tata a citit ziarul, apoi și-a răsucit o țigară și a început să discute cu un domn gras, un necunoscut melancolic ce se așezase pe banca de alături. Mama a tresărit, dar nu s-a mișcat. Și-a deschis doar ochii frumoși, ca de căprioară și, cu fruntea înclinată, privea frunzele de un verde întunecat ale parcului, florile cu tulpini înalte ce împodobeau straturile atent îngrijite. Apoi a răsunit fanfara, iar atunci mama își trezi

setea de liniște, de pace, dorul după liniștea din satul copilăriei. Nu-i ușor să devii orășean. Și în această reverie i se topi neliniștea pe care i-o iscase mulțimea înfierbîntată. De cîte ori nu am simțit și eu, mai tîrziu, în anii chinuitori ai tinereții, acea explozie de entuziasm pentru niște lucruri străine mie ! Și, la fel, nici eu nu descopeream decît cu întîrziere adevărul, mă amestecam în treburi nebunești, care n-aveau nici în clin, nici în mîneacă cu națiunea, nici cu etica. De ce m-oi fi lăsat tîrît de ele ? De cîte ori văzusem apunînd soarele deasupra orașului nostru, învăluind în flăcări șirul de sus al ferestrelor rigidelor palate din Centru, de parcă în acele clipe de bun-rămas, deasupra străzilor năpădite de umbre ar fi atîrnat nu geamuri, ci plăci de mercur strălucind orbitor, pînă cînd apoi perdeaua de foc se împrăștia, se destrăma, și în locul imaginii pieritoare nu mai rămînea decît un gol întunecat, o tristă părăsire. Cam așa s-a sfîrșit și toată ziua aceea.

Seara, mama era teribil de istovită, încărcătura sufletească mereu schimbătoare a acestei zile fusese prea mare pentru ea, mulțimea de oameni, puzderia de fețe, vuietul de glasuri, fanfara, sutele de știri. Pînă atunci, mama robotea acasă de dimineața pînă seara cu bunica, în casă, ori în grădină, dar munca asta n-o obosea nici pe departe cît impresiile necruțătoare ce o asaltaseră nestăvilite în ziua asta. Înainte, în „vreme de pace“, nu-și părăsea cu săptămînile casa liniștită, decît dacă o lua tata în vizită, sau la teatrul de vară, nu se simțea în stare să se deprindă cu orașul, să i se adapteze, și cu toate că în cercurile noastre de beamteri și comercianți era socotită o doamnă, în fond rămăsese tot acea fată de la țară pe care tata o adusese cu trăsura la oraș prima zi după cununie. Numai acolo, în parc, am observat că țesătura scumpă a rochiei ei de tafta foșnitoare se destrămase în praf și-n zăpușeală. Pălăria i-a alunecat într-o parte, părul i s-a răvășit, desfăcîn-

du-i-se sub pălărie. Cum ne țiram înspre casă, părul ei des, mătăsos, negru, vălurea răvășit de-a lungul străzilor slab luminate. Undeva, în marginea smolită a orașului, se stîrnise un vînt șuierător, dușmănos, rotindu-se pe neașteptate, ridicînd colbul dintre pietrele de bazalt ale străzilor, pulberea fină, care zburînd în lumina lunii, părea să acopere cu un voal acest peisaj nocturn, condamnat la tristețe al orașului, întreaga regiune. Părul negru al mamei parcă lumina. Praful, țărîna, bătîndu-și joc de osteniții patrioți ce se întorceau acasă, îi plesnea furios în ochi, apoi vîntul iar s-a potolit, de parcă și-ar fi terminat misiunea, ca singur judecător etc.

Părea că de pretutindeni se reped în beznă șuierături dureroase și țipete scurte. Dar trecătorii nu le auzeau din pricina glasului mereu reînnoit al vîntului. Își ștergeau praful din ochi și continuau să discute neclintiți despre victorie și despre vremurile ce-i vor urma, cînd pămîntul acesta va deveni un paradis glorios, țară a lui Dumnezeu pe lumea asta, căci nimic nu era mai firesc decît ca și Dumnezeu, Dumnezeul unguirilor, să-și afle un loc în calculele patrioților.

Un timp, m-a purtat tata pe brațul său osos, ținîndu-mă atît de strîns, încît aproape că mă durea, dar nu îndrăzneam să crîcnesc. Mai tîrziu, m-a luat mama în brațe. Cînd m-a luat ea și m-a strîns la piept, am simțit că nu există putere pămînteană care să-mi poată face vreun rău. În timp ce străbăteam orașul, somnoros cum eram, am zărit ca prin ceață armatele de oameni care încă mai vălureau de colo-colo prin piața bisericii, de parcă ar fi înotat într-un soi de acvariu prost luminat, ori în colțul fantomatic al unei odăi întunecoase. Cînd am ajuns în dreptul bisericii catolice, tata, pentru a rămîne consecvent elanului său patriotic, deși cu cît îi sporea oboseala și odată cu întunericul tot mai des, entuziasmul îi scăzuse, li se adresă unor bărbați tineri cu straie, care aflaseră încă de la gară

că de aici, din piața asta, îi cheamă burghezii pe proaspetii mobilizați să le dea cazare gratuită, eventual și o mîncărică gustoasă.

— Dacă nu vă supăra, le spuse tata, cu dragă inimă vă pot găzdui pentru noaptea asta pe toți trei. E mai plăcut să dormi în fînul moale, înmiersmat, învelit cu pătura, decît să stai pe-afară, în vînt, toată noaptea. Cînd dormi, noaptea trece repede, și mîine vă prezentați la cazarmă, și zău că e important să fiți odihniți și bine dispuși...

Bărbații nu zîmbiră la această naivă filantropie patriotică. Primiră cu fețe serioase invitația, doar cel mai tînăr se întoarse cu un gest amabil către părinții mei, să mă preia, ca un prim semn de recunoștință față de inimoasele gazde.

— Mie mi-e mai ușor, îi spuse mamei.

În timp ce treceam din brațele mamei în brațele străinului simțeam de parcă m-aș fi avîntat într-o lume nouă, necunoscută, rupt de toate acele funii care mă legau de mama, de universul strîmt al casei părintești, cînd de fapt mă duceau chiar acolo, acasă. Dar era și timpul ca bărbatul cel tînăr să mă ia în brațe, căci mama nu mai rezista într-adevăr să poarte povara și, cu o îmbrățișare caldă, ca și cum și-ar fi cerut iertare de la copilul ce-i dormita pe umăr, m-a încredințat unor brațe străine. Totuși, va fi simțit ea ceva, ca orice mamă cînd își dă seama brusc că odrasla ei poate exista și în alte condiții, străine, că și în ele trăiește, respiră, visează — și surpriza asta e dureroasă. Bărbatul cel tînăr mă purta pe brațul său puternic, pe pieptul lat, cu totul altfel ca tata, ca mama ori ca rudele mele mălăiețe și cunoscuții noștri ipocriți, cînd mă luau în brațe prefăcîndu-se că le face plăcere. Faptul că m-am lipit de străin cu o fericită împăcare se pare că o nelinișteea fără motiv pe mama. Parcă simțisem că străinul nu face parte din acei falși lingușitori care mă chinuiau dintr-o dulcegărie ieftină, ori ascunzînd un interes, îmbră-

țișindu-mă, pupîndu-mă cu nemiluita pe față, cocolindu-mă cu vorbe fără înțeles, mînjindu-mă cu umezeala buzelor lor. Nimeni nu credea în gesturile lor goale, teatrale, nici ei, nici părinții, nici eu. În conștiința mea tulbure, bărbatul acela care mă făcea să plutesc picotind de-a lungul orașului era ca un amestec de vis și realitate.

Străbătînd piața din cartierul nostru nici nu ne mai gîndeam la drumul infernal de azi-dimineață. Biserica sîrbească era acolo, la locul ei. Turnul îndesat și înăuntru sfinții bizantini dormeau adînc. Sau poate vegheau, cu inimile strînse — ce le vor aduce zorii ?

Pluteam tăcuți prin noaptea întunecoasă. Casele înotau pe lîngă noi, unduindu-se. Lumina strecurată din cîte o fereastră tremura spre noi ca un astru îndepărtat, pîlpînd nesigur pe bolta cerului. Iar vîntul, vîntul fierbinte de sud stîrnit iar, se transformase într-un vuiet de orgă din ce în ce mai îndepărtat. Parcă vorbea despre pacea dispărută despre o lume pe care noi cei ce trăim știm sigur că n-om mai apuca niciodată. Vise și năluciri se amestecau în vîrtejuri de nedescris. Deși cel ce mă purta pe braț nu era decît un muncitor tînăr, condamnat la foc, la moarte, în timp ce înaintam pe lîngă niște case în spatele ferestrelor cărora, cu stururile trase, cunoșteam aproape pe fiecare cetățean, sau cel puțin știam cine-i, ce familie are, cu cine se-nrudește, cît cîștigă, e om cinstit sau vreun cartofoar bețiv cu reputație îndoielnică. Doar pe locatarii săraci a caselor vechi din adîncurile boltite ale curților nu-i cunoșteam — ori cel puțin ne făceam că nu-i cunoaștem.

Și ce miroș ciudat avea bărbatul care mă purta în brațe ; răsuflarea, hainele, pielea, toate aveau alt miros. Cu totul altfel decît răsuflarea cu miros de tutun a tatei, sau peste săptămîină mirosul de birou al vestonului său, în care de ani de zile se apleca peste birou, ori chiar decît mirosul curat al mamei, ce amintea de parfumul proaspăt al clăbucului de săpun. Haina aspră a tînărului

emana mirosul uleiului încins al dinamului, deși acum purta hainele cele bune, nu salopeta, căci salopeta nu era a lui, ci a uzinei de energie electrică unde lucra. Aburul trupului, amintind de mirosul mașinilor trepidante, părea să i se reverse pînă și din răsufulare, pentru a mă învălui și a-mi pătrunde pînă la oase. Mă simțeam ca într-un nor ciudat, sub ocrotirea unui uriaș, un tainic uriaș, pe al cărui umăr capul meu buimac se putea odihni în deplină siguranță, atîta siguranță, încît parcă mă ocrotea nu un singur om, ci însăși măreția senină a neclintitei încrederi omenеști, de care nu m-am putut despărți niciodată, sau la care va mai trebui să mă întorc.

Clătinîndu-mă pe hotarul dintre vis și realitate, vedeam disperat, de sub pleoapele ce mi se tot închideau, cum dispare în beznă un colț de stradă după celălalt, și brusc am început să tremur. Mă temeam că această călătorie se va sfîrși în curînd, și atunci vor dispărea toate acele senzații încă neînțelese ce curgeau și se învălmășeau în mine, despre care atunci nu-mi puteam da seama ce sînt, dar care odată, mai tîrziu, s-au reîntors la mine, pentru a-mi netezi drumul spre altă lume, așa cum s-au întors acum, pentru a proiecta înapoi, asupra acelei nopți, simbolurile izvorîte din sensul prezentului.

Ceilalți doi oaspeți păseau în urma mamei. Unul era atît de tăcut, de parcă ne-ar fi însoțit o fantomă, amenințătoare, plină de presimțiri negre. Celălalt, un săpător cu cap ca de vultur, cîrîia cînd și cînd cîte-un cuvînt, apoi trăgea adînc din lulea, și în acele clipe, în zorii roșii ai jăragaiului de tutun, profilul feței i se iveau palid din beznă. Ajunsesem pe strada noastră ferită, cînd în sfîrșit a rostit :

— Prăbuși-s-ar ceru' pe puzderia asta de călăi, cu războiu' lor cu tot !...

Mama a oftat adînc, iar tata și-a dres glasul, dar n-a scos nici un cuvînt...

Vraja se destrămase. Explodase toată magia acelei zile, ca o bășică de săpun.

Am ajuns acasă. În față, castelul dormea adânc, prăbușit în el însuși. Cheia s-a răsucit în broască, scîrțîind și scriș-nind mărunț. Bărbații s-au întins posaci pe paiele moi, și-au tras păturile pe urechi, și fiecare a pornit să pribegească în lumea viselor și gândurilor sale, singur și părăsit, ca un condamnat la moarte înainte de execuție. Era tîrziu. Bunica se culcase. Oaspeții aceștia n-au mai primit nimic de cină.

Mama a mai dat în grabă o raită să aerisească locuința, să scuture așternuturile, să pună cîte-un scaun la loc, să șteargă firimiturile rămase de dimineată pe masă, și firimiturile ce trosneau pe jos sub pașii tatei păreau că revie emoțiile și zgomotele îngrozitoare ale acestei zile.

După ce-au stins lampa, mama și tata au mai șușotit o vreme pe ferite. Zadarnic trăgeam cu urechea, nu distingeam nici un cuvînt, dar pînă la urmă s-a sfîrșit și asta. Lumea, odaia s-au scufundat în neant. Se sfîrșise o zi, o zi din viața orașului nostru, douăzeci și nouă iulie 1914.

O ZI LA „CAPRA DE ARGINT“

Moțâind neconsolată în piața centrală, „Capra de argint“ pare că se desprinde, cu întârziere, dintr-o viziune înecată în fum, deși clădirea ei dărăpănată încă stă în picioare și încă mai e vizibilă și cafeneaua. E drept că semnificația ei s-a schimbat demult. În trecut, la începutul glorioșului secol lipsit de griji, „Capra de argint“ era cea mai selectă cafenea din orașul nostru, cu toate că și atunci o frecventau serile ceata femeilor relativ drăguțe și lesne de cucerit, dansatoare lipsite de talent, cîntărețe cu voce spartă și felurite alte artiste ; și azi, tot acest soi de femei se vîntură pe-acolo, dar într-o ediție și mai rea, iar mobilierul din local s-a deteriorat, schimbat de cine știe cîte ori, tapiteria de catifea s-a tocit încet-încet, de sub canapele atîrnă cîlții, pereții murdari, tavanul afumat s-au crăpat, iar praful depus de-a lungul anilor, dimpreună cu scîrna de muște, pe candelabrele cu brațe, s-a împietrit sur, ca un guano. Dar nici ponoseala, nici crăpăturile, nici praful ori scîrna de muște n-au clintit, n-au știrbit esența cafe-nelei noastre. Și azi, femeile se urcă seara pe platforma ce trosnește amarnic, iar după-amiezele, la tocitele mese de marmoră zăbovesc pensionari știrbi și în pantaloni destră-

mați, citind ziarele, cu urme de caimac în colțurile gurii de la frișca adăugată la cafea. Amestecați printre ei, reprezentanții „elementului mai de soi“, negustorii de dantelărie, de postav și de vechituri demult ruinați, panglicari și trântori într-adevăr de casă boierească după câte-arată înfățișarea exterioară, jucători de biliard și cartofori. Cu alte cuvinte, lumea începutului de veac, doar că, așa cum spuneam, mai ponosită, mai vlăguită, mai jerpelită.

În ultima zi a lunii iulie 1914, trei pensionari bătrâni ședeau la o masă din colț. În chip ciudat, doar ei trei populau localul la acea oră de început de amiază. În afara lor, numai coana Nelly, îngerul de la casă, și un chelner de zi, cu ochelari și inutil, moțâind în adâncul cu miros de fum de țigară și de cafea. Nelly, care la nevoie seara mai executa pe podium și câte-o șansonetă, drămuia, nedormită, ciufulită, rațiile de zahăr. Nu dormise deloc în noaptea asta. Fusesse nevoită să meargă de dimineață la probă, la croitoreasă. Venise apoi în grabă, cu trăsura, la cafenea, pentru că domnul Blau, mandatarul, cu tot platfusul de care se plîngea și pe care nu-l putea cîtuși de puțin amăgi cu marșuri eroice, se prezentase la recrutare, ce-i drept deloc emoționat, penfriu că cine putea fi mai sigur de sprijinul domnului doctor Klein ca el, căruia, dacă exista cineva, numai domnul Klein prin simpla sa prezență îi întărea solidul prestigiu comercial, și dacă exista cineva, numai el, domnul Blau știa să-l primească pe domnul doctor Klein așa cum se cuvine să primești un doctor; cu toată distincția.

Nu-ți vine să crezi ce dever sînt în stare să facă într-o singură noapte acești tineri ofițeri de rezervă cu caș la gură ce dau buzna pe cîmpul de luptă! meditase coana Nelly în fundul birjei. Și-apoi, ce caraghioși sînt. Unul, care dimineața la șase și jumătate încă mai ședea pe marginea patului ei, în chiloți și cu trunchiul gol-goluț, ba plîngea, ba recita poezii de Szabolcska. Ori o ținea moț

că pleacă chiar atunci la moarte, în brațele gloriei, dar de ce tocmai la moarte și la glorie și de ce chiar în pantofi de lac și-n pantalonii aceia fini, cu dungă ireproșabilă, pe care și-i trăsesese între timp, asta nu mai pricepea Nelly și, la o adică, nici n-o interesa mai în amănunt...

La masa din colț, cei trei domni bătrâni, cu pielea uscată ca pergamentul, își vîrîseră capetele unul într-altul și discutau în șoaptă. Se vorbea că orașul era înțesat de agenții secrete ai Monarhiei — „au sosit întărituri din capitală, ba chiar și din Viena“ —, și în asemenea condiții într-adevăr nu e recomandabil să-ți exprimi prea zgomotos gândurile. Ce-i drept, în afară de coana Nelly, de ochelaristul Gyula, chelnerul, și de portretul lui Franz Joseph ce atîrna deasupra casei, nimic nu mai amintea de lumea dinafară, în această cafenea învăluită într-o liniște țiuitoare. Dar în vremuri grele ca acestea nu te poți încrede în nimeni, și cu atît mai puțin într-o persoană feminină de soiul binecunoscut al Nellyei. Cel mult melancolicul Gyula poate fi neglijat.

Bărbia bătrînului din capul mesei se mișca spornic, în timp ce capul smochinit i se bîîia întruna cînd spre dreapta, cînd spre stînga, iar amestecul ăsta de mișcare orizontală și verticală, clătinarea asta îi dădea chelnerului Gyula, care-l urmărea, o blîndă amețeală. În schimb, pe bătrînul domn așezat cu spatele spre geam îl caracteriza nu atît pielea veștedă-gălbuie de pe capul chel, cît mai degrabă acea privire neîncrezătoare pe care-o arunca, de după ochelarii cu ramă metalică și cu lentile boltite, înspre cotloanele somnoroase ale salonului. Al treilea își tot sufla nasul roșu, cu nări umflate, într-o uriașă batistă cadrilată, și tot de atîtea ori își împătura batista cu grijă și o vîra în buzunarul din stînga al pantalonilor, de unde vreme de cincizeci de ani batista nu lipsise nici măcar o dată. Ședeau acolo în haine curate și îngrijite, cu gîturile înțepenite în gulerele înalte, un triumvirat, învățători pensionari, pa-

sionați politicieni de cafenea ai începutului de veac. Și dacă aripile gulerului domnului cu bărbie tremurătoare n-ar fi fosnit sec, iar coana Nelly n-ar fi umblat cu șervețele de hîrtie, liniștea asta ar fi părut cînd și cînd atemporală, desăvîrșită, fantomatică în acea zi a unor crime și execuții, — da, chiar și atunci, în 1914, atemporală.

Bătrînii aparțineau tot atît de mult vieții dubioase a „Caprei de argint” cît și acei vestiți băieți de *gentry* ce îngrozeau cartierul nostru și care, potrivit rarelor dar însuflețitelor povestiri ale tatei — e o întîmplare cunoscută, cu mii de variante — în frunte cu un depravat, un practicant de farmacie, spre groaza clientelei de cafenea, nu pregetaseră să pătrundă călări în restaurantul pe atunci încă înfloritor, și dacă n-au dat buzna printre mușterii cu birjă cu tot, ori dacă n-au pătruns înăuntru cu carele trase de boi împodobiți cu panglici, s-a datorat numai intrării relativ înguste a localului.

Vestitele întîmplări ale acestor tineri nu sînt cîtuși de puțin neinteresante, dar prefer să rămîn la acei bătrîni care-și sorbeau liniștiți berea, în timp ce în orașul nostru fusese condamnat la moarte un sectar nazarinean, pentru că refuzase să pună mîna pe armă, și în aceeași zi, departe de noi, la Paris, fusese ucis Jean Jaurès.

Dacă părăsim masa bătrînilor și privim în piață, pe tot întinsul pavajului ei vălurit, deși nu mai e mult pînă la trasul clopotelor, încă vedem lalele călcate în picioare, mușcate rupte și legume putrede, storcite, morcovi, țelină, mazăre și pătrunjel, de parcă abia ieri le-ar fi uitat acolo orașul cuprins de vacarm, odată cu pacea călcată în picioare, în mijlocul multor alte gunoaie nevăzute, sufletești. Din stînga, de pe turnul îndesat, al bisericii sîrbești, jaluzelele știrbe, cîndva verzi, privesc speriate jos la piață. Vizavi, în colțul din dreapta al pieței, se vede prăvălia de coloniale a domnului Nenadovič, sîrbul. Obloanele din placă de zinc, vopsite în cenușiu, ocrotesc galantarele. Chiar lîngă pră-

vălia băcanului se clatină talgerul lucitor al unei frizerii. Nu vîntul îl clatină — doar aerul zace leșinat, neclintit — ci se mișcă pentru că tipsia aceea de aramă atîrnă atît de jos, încît o doamnă ceva mai înăltuță, cu turban cu pene în cap, o atinge neapărat, iar pietonii, ca niște copii, întind fără voia lor mîna spre obiectul lucitor, lovindu-l cu vîrfurile degetelor, făcîndu-l să se legene. După frizerie urmează sticlăria, „Curtea cu sticlă“, plină cu mii de obiecte fragile, colorate, înflorate ori cu buline, străvezii, roze, lăptoase ori albastre, năpădite de praf. Negustorul de sticlărie, rezemat de tocul ușii, tocmai îi povestește unui vatman cu mustața în furculiță că deznodămîntul războiului nu e cîtuși de puțin îndoielnic — doar puterea, armele mai bune, ba chiar cultura și civilizația sînt de partea noastră, a ungurilor, ca să nu mai vorbim de dreptate. Tot prin ochiurile nespălate ale geamurilor „Caprei de argint“ — cine mai are timp în asemenea zile să curețe geamuri? — se poate vedea dugheana lui Duschnitz, merceria „La mireasa cea frumoasă“. În jurul tejghelelor, cum lesne se poate distinge cu ochiul liber chiar și de aici, dezordinea e în floare. O parte din vînzători fuseseră deja concentrați. Doi ucenici, profitînd de haosul general, o șterseră și pare-se că nu s-au mai întors nici pînă azi. Au dispărut fără urmă. În schimb cumpărătorii, ca și cum s-ar fi înțeles între ei, sosesc întruna, asaltează buluc dugheana bravului și disperatului negustor, și cine-ar putea ști, în aceste zile, de ce cumpără nasturi, ciorapi, bretele, ață, panglici și tot felul de nimicuri?!

Domnul Tischler, cel mai bun prieten al tatei, prezisese într-adevăr exact. Nu trecuseră nici trei zile de cînd s-a declarat starea de război, și pofta de cumpărare a oamenilor crescuse de necrezut. Comercianții mai prevăzători, conducîndu-se după un instinct fin, indefinibil, și-au ascuns cea mai mare parte din marfă în afundurile mișunînd de șobolani ale depozitelor lor, pentru ca mai tîrziu, în fața rafturilor goale, schițînd disperarea și dîn-

du-și ochii peste cap, să se plîngă de „nenorocirea” ce-a dat peste ei, de scumpirea bruscă, fatală despre care firește încă nici vorbă nu era, dar înțelepții noștri negustori știau că lipsa de marfă și scumpirea erau inevitabile. Nevestele zilerilor, rămase acasă, și care apucaseră cazmalele și roabele în locul bărbaților lor, muncitoarele din fabricile de țesături și de încălțăminte, fetele și băieții oamenilor de pe la instituții, portarii și ușierele, bătrînii și tinerii aveau să știe toate acestea într-o frumoasă zi, la ceasul cînd cei trei pensionari ai noștri încă își savurau berile foarte reci și cînd deodată orașul avea să vuiască de un singur cuvînt, ce făcea să se întunece lozincile glorioase ale primelor săptămîni, cuvînt ce suna : inflație.

„Inflație !” Războiul dădu cu tifla orgolioaselor profeții : nu se încheie în cîteva săptămîni. Acest cuvînt sumbru destrămă entuziasmul războinic, furișă neîncrederea între lozincile patriotice pînă mai ieri rostite în gura mare, clătină extazul național. Firește, cei trei bătrîni de la „Capra de argint” aflară cu întîrziere de acest cuvînt cu un înțeles nou și amenințător, și abia atunci cînd brusc prețul berii și al cafelei de după-masă urcă simțitor. Dar pe ei nu-i interesau astfel de nimicuri, înotau, se scăldau într-un prezent ca înecat în ceață, ori mai degrabă în trecutul lor stropit cu apă de trandafiri, și părea că tot războiul ar fi izbucnit numai pentru distracția lor, atît erau de adînciți în minciunile și detaliile știrilor de pe front.

Degetul mic al chelului, cu unghia grijuliu prăsită să crească, scarpină prudent ceafa lucioasă, apoi mîna scoate din buzunar un jurnal mototolit. După care stăpînul ei ridică în înalt, cu toată emfaza, foaia ferfenițită și plină de pete de grăsime, ca pentru a atrage atenția tovarășilor săi că are niște comunicări importante în legătură cu jurnalul.

Bătrînul domn ce bîlîie din cap cere nerăbdător foile proaspete, de dimineață, budapestane, și *Presse*, din Viena,

dar glasul trist al chelnerului Gyula sosește deprimant din
cotlonul întunecat :

— Știți, trenurile circulă cu mare întârziere. Din pricina
războiului. Poate că numai deseară vor fi jurnale proaspete,
dacă pur și simplu vor mai fi. Poftiți, poate că pînă atunci
le mai citiți o dată pe cele de ieri !

Domnul cu batistă descoperă totuși o știre în ziarul
parcurs cu o zi înainte.

— Cunosce domnii colegi un politician francez pe nume
Jaurès, cred că se pronunță Jorez, poftim de privește,
colega, doar dumneata știi un pic, ori cel puțin mai ții minte
cît de cît franceza. Jan Jorez ăsta...

— Cine-i? întrebă chelul, înălțînd sprîncenele. Aaa, așa?
Scrie în *Gazeta muncitorului*. Prostii. Minciuni gogonate...

— Mă rog, dar ascultați, ce infamie ! Imaginați-vă,
domnilor, ce titlu are articolul : *Jaurès împotriva războiului* ! citează ironic, mijindu-și ochii pensionarul. *Agence de presse* transimte din Paris : „La douăzeci și cinci iulie
Jaurès, conducătorul socialiștilor francezi, a luat cuvîntul
în suburbia Lyon Vaise, la mitingul antirăzboinic, unde,
vorbind despre pericolul războiului, a spus următoarele :
«Gîndiți-vă că acest război duce la distrugerea Europei.
Și nu mai e vorba de 300 000 de oameni mobilizați, ca în
războiul balcanic, ci de armate ce pot număra patru, cinci
și șase milioane de suflete. Ce măcel ! Ce de ruine ! Ce
barbarie ! Iată de ce nădăjduiesc încă și azi, cînd norii de
furtună s-au și strîns deasupra capetelor noastre, că nu
vom săvîrși o asemenea crimă !»...”

Cîteva momente de liniște. Nu se foiește decît domnul
cel chel. În jurul capului său zboară o muscă, bîzîind din
aripile de culoarea curcubeului. În timp ce drămuiește za-
hărul, moartă de oboseală, Nelly ațipește din cînd în cînd
cîte-o clipă. Cînd tresare întimplător și se nimerește să
privească spre cei trei, bătrînul domn care citește ziarul
își încruntă sprîncenele rărite, aruncă o privire dojeni-
toare spre femeia durdulie și blondă. parcă atrăgîndu-i

atenția că zadarnic ar încerca să-l seducă pe el, mai cu seamă în acest moment, cînd îl preocupă înalte interese de stat. Lui personal, în legătură cu articolul citit, cuvîntul „infamie“ i se pare extrem de semnificativ, îl repetă de cîteva ori, pînă izbutește să-i ațîțe și să-i facă pe comesenii săi să rostească două-trei cuvinte mai grele. Dar în clipa următoare, pensionarul cel chel, strîngînd în mînă sub masă jurnalul mototolit și procedînd aidoma cartofurilor cu mînă sigură, care în ciuda mobilizării și a știrilor alarmante, peste cîteva ceasuri își încep la „Capra de argint“ zeloasa activitate, îi contrează tare pe amicii săi:

— Nu numai printre franțuji sînt din ăștia ! V-am mai vorbit domniilor-voastre de articolul neobrăzat al unui oarecare Manojlović Todor, apărut nu mai departe decît săptămîna trecută în foaia locală a muncitorilor zidari nemți. Dacă-mi permiteți, îl traduc liber, ca să vă dați seama de infamiile sîrbilor. Pînă și titlul articolului te face să-ți clocotească sîngele : *Tineretul sîrb e pentru pace*, Todor Manojlović. Basel. Ce ziceți de asta, domnilor colegi ? E un articol trimis chiar din Basel... de acest... de acest „vici“, neamul ăsta de ucigași de rege ! Sîrbul ăsta pederast.

— Tînărul ăsta turbat... ! L-am întîlnit de cîteva ori în anturajul nepotului meu ; cînd era student în drept făcea aici gazetărie, apoi, dracu' știe cum, l-au chemat ca lector la o universitate din Elveția. Un muieratic ce nu s-a mai pomenit. Da' să ascultăm ! Binevoiește și continuă, colega !

Acum domnii vorbesc tare, uitînd de primejdia ce-o bănuiau în prezența coanei Nelly.

— „Tineretul sîrb s-a trezit la conștiință, și-a dat seama că în strămoșeștile lor așezări din Balcani popoarele slave din sud au de rezolvat o uriașă sarcină culturală. Ne stă în față istoria și trebuie să depunem eforturi într-adevăr serioase ca, urmînd exemplul națiunii italiene unite, să punem temeliile unui Balcan modern și cultivat. Poporul sîrb e harnic și sănătos, ascunde în el energii seculare, și

temperamentul său dornic de afirmare îl îndeamnă să facă a înflori cultura sud-slavă în Balcani. Văd în cultura sîrbă un frate civilizat al culturii maghiare, croate, cehe, române și al tuturor culturilor europene, și nu mă îngrijorează decît influența paralizantă a expansiunii germane asupra culturilor sîrbești ori maghiare, precum și asupra celorlalte culturi din Europa centrală. Arta și literatura maghiară e o valoare stimată a întregii Europe, tineretul sîrb iubește cu entuziasm tînăra Ungarie radicală, dar urăște atît teroarea feudală a Austriei condusă de militari, cît și clasa istorică feudală maghiară ce-și asuprește naționalitățile. Desigur, tineretul sîrb clocotește în iureșul transformării revoluționare, dar e partizanul unor idei serioase și nu se gîndește la comploturi anarhice sau la agitații lipsite de sens, părerea ce și-a făcut-o despre realitatea istorică nu e agitație, ci dreptate ce sprijină eliberarea tuturor naționalităților din Monarhie. Tineretul democrat sîrb, care împărtășește ideile lui Ady Endre, trăiește și acționează încredințat și conștient că e dator să pregătească terenul fericirii și culturii poporului sîrb, bazate pe libertate și independență. Iată de ce atentatul de la Sarajevo nu putea fi decît actul unor anarhiști ahtiați după aventură ori al unor agenți provocatori plătiți, și tocmai din acest motiv, această acțiune teroristă, care și-a și întins umbra, a stîrnit cea mai adîncă îngrijorare în rîndurile aceluia tineret sîrb care în loc de pistoale și bombe a ales mijloacele radicale ale luptei politice conștiente și democratice și ca atare urmărește cu atenție și simpatie lupta clasei muncitoare. În ce privește însă alianța tuturor popoarelor sud-slave — și aceasta a început cu eliberarea de sub asuprirea otomană — ea nu poate fi împiedicată, și pentru sîrbi este un țel la fel de sfînt ca pentru unguri acea Ungarie care, așa cum o visează Ady Endre, să nu stăvilească emanciparea naționalităților ei libere, independente. Fiecare popor, fiecare naționalitate din Europa Centrală

dorește să fie liberă, dorește să devină națiune independentă.”

— Ei, domnii mei ?

Orașul sufocat în afundul ceții provincialismului nu răspunse la întrebarea asta. În „Capra de argint” nu se auzea decât bîzîitul muștelor și căscatul prelung, obosit al coanei Nelly.

Poate doar la Basel, pe biroul unui scriitor, foile umplute cu șiruri dese, azvîrlite claie peste grămadă, foșniră, iar proaspetele vînturi marine de pe țărmurile dalmate șuierară printre clădirile pustii ale stațiunilor balneare, printre hotelurile cu frontoane în stil secesion.

După surpriza prelungită, mută, șuvoiul ucigătoarelor înjurături părăsi gurile bătrînilor noștri domni.

— Păcat că nu i-au dat foc ieri acestui bîrlog de neglegiuiri al ortodocșilor !

Domnul cu bărbie tremurătoare își înălță degetul galben spre biserica sîrbească, arătînd spre o umbră invizibilă.

— Trebuie ars acest cuib de vipere panslav !

Imaginația celor trei domni bătrîni plămădisese un vîrtej de flăcări, otravă și fum. Răzbunare și vărsare de sînge. Șureang și rafale. Uitaseră de-a binelea de coana Nelly, care de mult nu mai împacheta bomboane, pentru că, în timp ce oaspeții blestemau spumegînd, îi atrăsese atenția un nume cunoscut — Manojlović —, la repezeală nu-și mai aducea aminte de fața, mîinile, gesturile aceluia și totuși, i se părea că nu este chiar așa cum îl vedeau bătrîinii. Da, da, parcă și-ar aminti. Nu știa de ce, dar ea însăși fusese surprinsă cînd i-a auzit numele, și în clipa aceea știu exact: îl cunoaște sigur pe cel despre care se vorbește, ce-i drept, în felul în care obișnuia ea să cunoască bărbații, pielea, linia dreaptă a cefei, părul bogat, răsufllarea aromată, cu miros de tutun și mirodenii. „Ce băiat simpatic era Manojlović ăsta... Todorel...” Coana Nelly nu se pricepea și nici nu știa să se stăpînească. Roșeața îi inundă

obrajii. Vocea ei ușor răgușită se rostogoli întâi alene, apoi tot mai iute pe dușumeaua uleioasă, urcă la urechile bătrînilor și ciocăni pe rînd în capetele lor :

— Zău, terminați odată ! Lăsați-l în pace pe tînărul acela. Ce rău v-a făcut ? Oamenii bătrîni, cum puteți fi atît de ordinari ?... Sînt ei destui găinari aici, în oraș, numai buni de spînzurat și de pus pe foc ! Da' ăia nu vă interesează, nu ? Se vede că vi s-au urcat și dumneavoastră la cap fumurile războinice !

Ultimele fraze le țipă gîfîind.

Nici un răspuns, nici o reacție. Doar bîzîitul muștei într-o fericită libertate și independență. Bătrîni își vîrîră fără zgomot în buzunare ochelarii, scotociră muți prin portmonee banii pentru cîte o bere brună, îi azvîrliră pe marmura mesei și, lăsînd conținutul înpumat în sticle, părăsiră „Capra de argint“ cu spinările drepte, cu fruntea sus, cu pași iuți.

La vederea lor, bătrînul chelner social-democrat Gyula nu rosti decît :

— Foarte adevărat...

Domnii nu scoaseră un cuvînt pînă la colț ; acolo însă izbucniră strigînd, făcînd gesturi largi din brațe : proprietarul, jidanul trebuie distrus. Nelly trebuie denunțată la procuratură. E o tîrîtură, o lepră, jigodie, fleoartă, vago-boandă, curvă, pațachină, boarfă. Doar era de bănuît că-i spioană sîrbă ! Să-și primească pedeapsa, trădătoarea de patrie ! Temnița, lanțurile, funia, gloanțele s-o mănînce ! Să i se pună hoitul gol în ușa bisericii sîrbești ! Să-l scuipe toți. Să dea cu piciorul în el. Să-i calce-n picioare mațele reci ! Așa !...

Chiar în clipa aceea pe cadranul baroc al bisericii sîrbești limba arătătorului de ceas ajunsese la al patruzecilea minut al celui de-al unsprezecelea ceas. În aceeași clipă, la Paris detunară două împușcături de revolver. Jaurès era ucis. În aceeași clipă, în orașul nostru se pronunța sentința de executare prin spînzurătoare a nazarineanului Szabó

Kis Mihály, care refuzase să pună mîna pe armă pentru apărarea patriei. Era prima sentință de acest fel în Monarhie. Întru lauda orașului nostru. Aleluia ! Aleluia ! Aleluia !...

Pilduitoarele străzi ale pilduitorului oraș îi înghițiră pe bătrîni. Gunoi și praf de pușcă.

Geamurile „Capra de argint“ se holbau nepăsătoare, nătinge spre piață. Înăuntru, Gyula-chelnerul șterse morocănos masa, apoi potrivea gazetele în ramele lor cafenii, de bambus. În acest timp, tata mergea întins spre Centru. În drum băgă capul pe la „Capra de argint“. Poate că descoperă prin vreun colț un scîrța-scîrța de gazetar, poate chiar pe atotștiutorul domn Zorkóczy, așezat la un șpriț cu gheață, omul care te poate servi la orice oră din zi cu cele mai proaspete știri. Nu avu noroc. Iar bătrînii se topiseră deja. Doar coana Nelly își făcea de lucru învăluită atît de adînc în umbră, încît nu putu distinge zîmbetul aruncat pe furiș de bărbatul înalt care era tata. Tata își consultă ceasul — unsprezece și patruzeci. Arăta exact cît arăta și orologiul bisericii sîrbești. Cugetă dacă să se ducă la Nelly, să schimbe o vorbă cu ea, sau să se lase pîgubaș. Renunță. Se și urnise spre ieșire, cînd coana Nelly îl recunoscu.

— Pe cine cauți, Feri ?

— Sărut-mîna... Zorkóczy n-a dat încă pe-aici ?

— Zorkóczy e o bestie infidelă. De cînd a izbucnit aiureala asta nebună, Zorkóczy ia-l de unde nu-i, da' măcar am și eu satisfacția că gîștele lui Rosen nu mai strică piața în garnizoana asta împuțită...

În același timp, la Paris, împrejurimile cenușii, învăluite în fum ale celor două gări mari, Gare de l'Est și Gare Saint Lazaire, clocoteau, vuiiau asurzitor. Un val-vîrtej de soldați și refugiați ce se buluceau claie peste grămadă. Nu mai aveau drum liber decît spre Elveția, Belgia, Italia și Spania. Poliția secretă dădea jos din trenuri pe cetățenii germani, și cu aceasta pornea, se îndepărta tot mai mult

ultima şansă de scăpare, trenul dispărînd în fum. Numai sus, în Montmartre, viața mai părea obișnuită, cu forfota ei caracteristică, dar și cu liniștea ei de dinainte de masă. Unicul om cu rațiune lucidă din Europa — pe-atunci, dintr-unul din cei ce aveau minți lucide în Europa, doar el era cunoscut —, Jean Jaurès, sosise de vreo jumătate de ceas la „Caffé du Croissant“, pentru a-și ocupa obișnuitul loc în cercul tovarășilor săi de muncă ce-l așteptau printre scaunele îmbrăcate în piele brun-roșcată, cu luciu mat, dușumelele și măsuțele de marmură cu străluciri de sîdef.

Arătătoarele ceasului de perete din cafenea înaintau ticăind și cînd ajunseră la clipa fatală Europei, se auziră două detunături de revolver, propriu-zis nu detunături, ci doar pocnete.

Abel Ferry — a nu se confunda cu Ferry Rosen, proprietarul amintitului bordel-ambulant din Viena, nici cu tata, căruia Nelly i se adresa intim, spunîndu-i Feri —, Abel Ferry, secretar de stat la interne al Franței, îl interpelase cu o seară în urmă pe Jaurès :

— Ce au de gînd să facă socialiștii în situația de față ? Jaurès îi răspunse calm, zîmbind :

— Continuăm campania împotriva războiului !

Secretarul de stat rostise tot atît de calm, zîmbind și el, ultima frază, sentința :

— E ceea ce Domnia-voastră nu mai poate face, căci la cel mai apropiat colț de stradă au să Vă ucidă.

Ce-i drept, la cel mai apropiat colț de stradă nu trase nimeni asupra lui Jaurès — pregătirile, ucigașul plătit, alegerea locului și orei le răpise atentatorilor întreaga noapte — însă cele două gloanțe de revolver nimeriseră fără greș, și Jaurès, conducătorul „infamului“, „insuportabilului“ partid al păcii, se prăbuși printre mesele de la „Caffé du Croissant“. După cîteva minute era mort.

La prînz, cei trei bătrîni se așezară la masă morocănoși. Își legară la gît șervetele albe. Scobiră ciolanul cu

măduvă. Sărară supa de vacă și începură să minuiască lingurile...

Orașul se potoli, amuți, ca și cum în cele din urmă ar fi obosit de atîta freamăt spăimos, de vuietul, urletele, înghesuiala, marșurile, fanfaronada care vreme de trei zile răscolise, scuturase, păruise, sfîșiase, torturase, speriasse, îngrozise și umpluse cu simțiri fals-nobile „pieptul” atît de cumsecade al burghezimii ei.

Arăta de parcă ar fi fost duminică, o liniștită amiază de cîmpie, duminica. Nu se auzea nici măcar un ciripit de pasăre, un oftat, foșnetul unei frunze. Totul era mut, somnoros, pustiu, fierbinte și gol. Prăvăliile se goliseră, negustorii se învîrteau obosiți, fără vlagă, cu ochii aproape lipiți, în spatele tejghelelor, pregătindu-se să închidă. Frizerii neluați încă la armată sforăiau lăsați pe spate pe scaunele lor largi, cu spetează înaltă. În cazărmi însă ofițerii urlau la plutonieri. Plutonierii la sergenți. Sergenții la răcani. Iar gările îi revărsau în șuvoaie dese pe călătorii sosiți din toate cele patru zări, care, cu lădoaiile lor de lemn ori geamantanele pe umăr, se tirau în șiruri fără sfîrșit spre cazărmi.

Deasupra liniștii și a verii se rotea fără glas numele lui Jaurès ; pasăre nevăzută, fără glas, simbol destrămat, pe cale de dispariție.

Lumea ar fi trebuit să audă numele acesta ! Nu-l auzea. Nu-l putea auzi. Orele se scurgeau. Se făcu după-amiază. Și această după-amiază de vară cu miros de mîncare, cu aburi de papricaș, de șpriț, de poșircă, cu damf de bere și sudoare, sufocată în ea însăși, plină de colb, încă nu știa ce s-a întîmplat, cine a fost ucis în lume. Iar locuitorii orașului, cu excepția celor mobilizați, a ofițerilor, plutonierilor, sergenților și răcanilor, stăteau culcați în camerele lor, cu storurile lăsate, moțăind, sforăind, în cămăși, izmene, în șezlonguri, paturi, ori cu stomacurile pline, căscau și rîgîiau, cuprinși de reverie, morți de oboseală de pe

acum, istoviți de entuziasmul risipit pentru război. Tre-cuseră cu bine peste strălucitul început.

Dar seara, seara se învioră, prinzînd viață. Oamenii ie-șiră iar pe străzi, se avîntară în nopte, se deschiseră ca floarea de bostan. Limbile li se dezlegară, și fără voia lor melițară verzi și uscate despre soarta și situația lor, fanta-zînd la modul austro-ungar, chipurile că „fac politică”. Străzile se umplură de oameni. Din ochii congestionați ai cîrciumarilor și chelnerilor somnul zbură cît ai bate din palme. Își reveni și coana Nelly. Orice s-ar spune, era totuși o plantă de interior, delicată. Adineauri încă stătea tristă, vlăguită, în cușeta goală a casei. Dar cînd în cele din urmă se lăsă seara, înflori și se îndreptă, de parcă ar fi udat-o cineva la rădăcină. Nu exagerăm afirmînd că devenise fru-moasă. Reflexele meseriei. Pînă să se aprindă toate can-delabrele și, deasupra separeurilor, lămpile de perete, coana Nelly, proaspătă, strălucitor de blondă, durdulie și ațîță-toare, cu bijuteriile false la gît și pe brațe — bijuterii pe care le ținea în fundul sertarului casei și în fiecare seară și le puneă exact la ora opt —, cu fața sulemenită, pudrată pe nas, bărbie și pe gît cu pudra autohtonă dr. Lakner, frumos mirositoare, cu pleoapele albăstrite, înprospătate cu colonie de lavandă, cu cîte-o picătură de parfum apli-cată pe după urechi, cu decolteul pudrat, domnea iarăși ca o regină pe scaunul ei înalt, prevăzut cu pernă, acolo, la casă, de unde privea cu superioritate, ca o căpetenie ce conduce un imperiu, la toată această uzină așternută pentru cină, la ceata chelnerilor de seară, la nava din fund, cu co-rupții jucători de cărți de după-masă, la jucătorii de bi-liard ce-și pierdeau toată ziua pe-acolo și care, oprindu-se din cînd în cînd cu tacul în mînă, cu chiștoacele țigărilor în colțul gurii, nu mai discutau despre avantajele și dez-avantajele carambolului, ci tot despre cele mai noi știri din gazete, despre extraordinarele succese diplomatice culese din nu se știe ce zvonuri de aiurea, despre extinderea pre-vizibilă a războiului. Încă o jumătate de ceas, și această ple-

vușcă umană se va retrage, și în scenă va intra clientela mai subțire. Primii clienți luau loc la masă la opt și jumătate, de regulă cei care-și comandau anticipat cina. Numărul de atracție al menuului de azi era : „Friptură de purcel *à la Nelly*, cu varză roșie călită, condimentată cu chimion.“

Noaptea se lăsă iar încet peste oraș. Dar noaptea asta, aidoma celor de pînă acum, în ciuda oricărei lipse de griji și-a bunei dispoziții, era apăsătoare și fantomatică, încărcată de semne înspăimîntătoare. Mama se răsucea buimacă în adîncul patului, apoi aprinse pe noptieră mica lampă cu abajur de mătase cusut cu mărgele și răsfoi o carte. Nu auzeam decît respirația, oftatul și foșnetul paginii sub degetul udat, apoi iar oftatul. Era o seară aproape ca oricare alta. M-am scufundat într-un somn obosit, greu, ca omul a cărui conștiință ar vrea să scape, să fugă de cele petrecute în juru-i. Dar, în fond, ce s-a întîmplat ? Și pur și simplu s-a întîmplat ceva ce n-ar fi trebuit să se desfășoare așa ? S-ar fi putut întîmpla oare toate acestea, ori fie și orice, altmînteri ?...

La „Capra de argint“ stăruia obișnuita zarvă. Sunetul, zornăitul, clinchetul tăvilor, lingurilor, tacîmurilor, paharelor, farfuriilor, rîsete, cîte un cuvînt răsunător, zgomotul sec al ultimelor bile de biliard, zornăitul lingurii coanei Nelly în cutia de cafea, ori pe strălucitoarele tăvi de tablă nichelată. Totuși, clienții ce luau masa parcă simțeau că azi trebuie să vorbească mai mult și mai tare ca altădată, iar în cîte un punct mai învăluit în fum al cafenelei atmosfera era de-a dreptul încărcată. Într-adevăr, clienții păreau a fi lipsiți de griji, dar de fapt erau nervoși, neliniștiți, ca și cînd în culisele unui teatru s-ar fi consumat o groaznică nenorocire, și cu toate că actorii știu ce s-a petrecut, iar spectatorii ghicesc că în lumina rampei armonia a fost destrămată de un eveniment neobișnuit, că unul dintre actori a murit, totul continuă în ritmul obișnuit, orice s-ar întîmpla, spectacolul trebuie dus pînă la sfîrșit, de vreme ce spectatorii și-au plătit biletele.

Oare și-or fi dat seama acești oameni că în fond de trei zile petrec, se distrează în umbra unor crime și fapte nelegiuite, ori s-o fi aflat totuși în lume faptul fără drept de apel și irevocabil că Jaurès a fost ucis și că odată cu el fusese ucisă și pacea ? Oare or fi înțeles oamenii, și din pricina asta sînt neliniștiți ? Ori au bănuیت doar ce-i așteaptă, groaznicii ani ce vor urma ? Sau chiar nimic, ci pur și simplu au fost cuprinși de frică ? Pesemne acesta-i adevărul.

Dar cine ar putea ști ? !

Departe de orașul nostru și de „Capra de argint“, în Elveția, acel bărbat tînăr, Todor Manojlović, pe care aici cei trei bătrîni îl doriseră în spînzurătoare, afla știrea despre asasinarea lui Jaurès seara, la teatrul municipal din Basel. Încă nu căzuse cortina de catifea roșie după actul al doilea al fermecătoarei opere *Faust* de Gounod, cînd în sală surprinzătoarea veste prinse să circule în șoaptă din gură în gură : „Jaurès a fost ucis !“ Tînărul bărbat ieși val-vîrtej în noapte. În fața redacției ziarului *Baseler Nachrichten*, un uriaș inel de oameni, studenți, muncitori, burghezi. Un orator socialist ținea un discurs. Dar ce mai puteau ajuta toate acestea ? Tînărul bărbat alerga, fugea, căutîndu-și salvarea. Salvarea din fața inevitabilului : Europa se prăbușește, se înecă în sînge, se transformă în ruină. Pe malul Rinului, orașul vechi părea că se cutremură și freamătă în întreaga lui greutate, mătăhăloșenie, în străvechea-i măreție, în străbuna-i gravitate germană. Deși doar vîntul înaintase peste fluviu, dinspre Germania, scuturînd storiile și smulgînd frunzele bătrînilor stejari din afundurile întunecate ale curților. Clopotul catedralei răsună. Bate ora zece.

Tînărul bărbat stă, în lumina lunii, pe malul fluviului. Noaptea e străbătută de un fior necunoscut, rece. Și tînărul bărbat vede și aude dintr-o dată tot. Vede orașul nostru. Orașul tinereții lui. Străzile. Satele. Țăranii sirbi. Scriitorii unguri. Militari. Civili. Articole de ziar și cafenele.

Cărți și fețe. Dar strălucirea lunecătoare, rece ca gheața a Rinului duce mai departe, tot spre groaznicul mîine, spre foc, spre pustiire. Și în orașul nostru, chiar dacă stingace și cu sfială, veselia continuă. La „Capra de argint“ amicii ciocnesc paharele. Cei trei dascăli pensionari dorm, cu conștiința împăcată, somnul celor nevolnici. Nimic, absolut nimic nu le mai apasă conștiința. Iar în curtea noastră crengile nucului trosnesc, întinse în noapte de sevele ce lunecă tăcute. La Paris, Jaurès zace pe pat, drept ca lumînarea ; încercaseră să-i împreune mîinile pe piept, dar nu le dăduse voie. Încăpățînat și neînduplecat pînă și în moarte !

Rinul curge fără oprire, mereu mai departe, văturește, izbește malurile cu clipoceli surde. Pe luciul sclipitor al negrului șuvoi, bărbatul cel tînăr vede ivindu-se în față-i un chip : Cristul lui Holbein. Pe fruntea revoltatului vizionar brobonește sudoarea. „Deci, totul a fost zadarnic ? Oare au și început să tragă în Belgrad ? Iar în fața Belgradului stau prietenii mei ? Prietenii mei, cu care anul trecut încă ciocniam vesel, rîzînd, la «Capra de argint», unguri, șvabi, români...” Arătarea se destrămă pîrtică cu pîrtică. Sub arcadele gotice ale catedralei din Basel, unde în urmă cu doi ani Jaurès pășea spre amvon, pentru a ține în fața celor mai înțelepți oameni ai lumii tulburătorul discurs pentru pace, sub arcade acum șuiera vîntul.

Cristul lui Holbein în închipuirea lui Todor Manojlović. Părul lui Crist e spălat de apa verde a oceanului Atlantic, picioarele i se întind pînă la zidurile reședinței țărului, și trupul său, acest trup nenorocit, chinuit, cu pieptul supt, de proletar, e deznădăjduită, disperată Europă, galbenă de pe acum ca un cadavru. Cel ce-a văzut măcar o dată, aici, la Basel, tabloul lui Holbein, nu-l poate uita niciodată, și mai cu seamă în clipe ca acelea, ca în seara aceea, seara morții lui Jaurès, acolo jos, pe malul Rinului, în spatele catedralei. În astfel de clipe, acest chip amenințător, înspăimîntător ți se întoarce mereu și inevitabil în

memorie — cine ar putea să uite articulațiile noduroase de pe degetele chircite ale picioarelor, de parcă le-ar fi meșterit din oțel niște necruțători fierari de la țară, și coastele, cu golurile dintre ele, parcă cioplite în piatră de un meșter pietrar anonim, cu braț puternic, apoi deasupra coșului pieptului curbat, sfircurile întunecate, coapte aidoma unor fructe putrede pregătindu-se să se desprindă de pe trunchiul vlăguit, și tot acest trup prăbușit, torturat, flămînzit, biciuit e numai oase, la glezne rănile cafenii supurează, rana deschisă între coaste atrage iar și iar asupră-i privirea, nu poate fi uitată, sîngele coagulat se înnegrește în ea, stirnind groaza, repulsia, spaima, și zadarnic ne-am astupa urechile, că tot am auzi țipătul sugrumat desprins de pe chipul său, și am simți mirosul amărui, înecăcios al trupului ce se descompune. „Și cu trupul ăsta vrea împăratul neamț, Franz Joseph, Poincaré și Nicolae al doilea cel cuprins de delirium tremens, să se războiască ! ?“ Argintia apă, clipocind mai departe, nu răspunde, răspunde chipul mortului din cadra înspăimîntătoare a părului său roșcat, care parcă și-ar bate joc de domnitorii tuturor timpurilor, de cei din ceruri și de moartea însăși — cum oare să rezști la o astfel de arătare ? Cum, la sclipătul luminii pe nările lărgite, galbene ca ceara ? Cum, la gura întredeschisă ? Cum, la sticlirea bruscă și necruțătoare a șirului de dinți ivit dintre buzele goale de sînge ? La ochii aceia, care s-au întors încremeniți, de sub pleoapele violacee, spre interiorul craniului, și din găvanele supte își arată cele două margini albe cu lumină frîntă ? Și la arcadele scaldate în lumină ? Deasupra lor, fiecă pîrtică se pierde în înfiorarea rece, tainică a părului...

— Doamne, șoptește tînărul bărbat, îngropîndu-și în palme fruntea imbrobonită de sudoare, Doamne, ce a văzut oare ochiul acesta fantastic și ce mai vede ? Ce ne așteaptă ? Să fi avut Holbein viziunea realității germane ?

Deasupra șuvoiului de apă, poetul plîngea cu glas tare, nepotolit, pierzîndu-și puterea, aidoma celui dintîi om, în

acele nopți cînd lingă marile ape și focul furat de la fulger nu știa despre sine că e om, deși percepea vag lumina, formele, sunetul, dar nu cunoștea decît o singură senzație cu contururi sigure : teama, tortura în fața existenței însăși. „Omul a devenit om în disperarea sa, în lacrima plînsului său.“

Sub geamurile noastre frunzele uriașului nuc zornăiau lovindu-se speriate unele de altele, de parcă le-ar fi potopit grindina. Era ora unsprezece. Tata nu se întorsese încă.

— Ce s-o fi întîmplat cu el ?

— Unde o fi ?

— Nici o **nenorocire**. Era și el acolo, la „Capra de argint“.

URMARE LA „CAPRA DE ARGINT“

Nici o grijă. La „Capra de argint“ ceata amicilor a sporit. A poposit între ei Zorkóczy, redactorul cu voce de stentor. Fiecare frază rostită de el este un șfichi înfocat. Chelnerii îi urmăresc cu sufletul la gură privirile, gesturile, când îi așază în față mâncărurile. Zorkóczy își arată disprețul față de „capetele obtuze“ de burghezi prin faptul că mănincă și bea pe socoteala lor, pe alese, rafinat, în genere ca orice om care își află bucuria nu în actul consumării, ci în ceremonia mîncatului. Complicatele comenzi le transmite exclusiv oberchelnerului, ca și pretențiile sale ce stîrnesc groaza. Chelnerul veritabil citește după expresia feței unui astfel de client că are de-a face cu un expert. Un chelner bun își dă seama din prima ochire că Zorkóczy e un perfect cunoscător nu numai al mâncărurilor, ci și al ordinii în care se consumă, și deci stă plin de tact în spatele lui, cu răbdare exemplară, fără a scoate vreun cuvînt. Respectabila competență profesională a redactorului, eleganța sa, pe care și-o cîștigase atît la cafeneaua tatălui său din Subotiçe, cît și pe vremea cînd făcea gazetărie la Pesta, nu erau umbrite decît de faptul că nu consuma decît cafele mari, în pahare de apă, și tot din pahare de apă bea și

vinul. Însă nimeni n-ar fi putut afirma că domnul redactor Zorkóczy e zgîrcit. Bătrînul chelner de la „Capra de argint“, băieții care serveau mîncarea și băutura, ca și picolii se temeau de el, dar pentru galantele lui bacșișuri — *pour boire* — îl respectau foarte tare, căci de obicei cinele sale princiare nu-l costau mai mult decît bacșișul. Dar nici comensilor săi nu le rămînea dator.

După ce consumă, pe rînd, în tăcere, nu grosolana friptură de purcel, ci porția rece de mușchi cu sos tartar, grătarul *à l'anglaise* — trimis de două ori înapoi, o dată că a ieșit prea crud, a doau oară pentru că s-a fript prea tare — *roquefort*-ul și o sticlă de furmint de Hegyalja, vin cu o culoare catifelată și un excelent buchet, ajungînd la cafea, la cafeaua „dublă“, își duse mîna la buzunar și scoase cîteva exemplare „calde“ încă, umede și mirosind a tuș din jurnalul ce apărea a doua zi dimineața, apoi, cu o grație inimitabilă, le întinse culant amicilor din anturajul său.

— Poftim, domnii mei, gazeta de dimineață, spuse, cu scobitoarea înfiptă între dinții săi mari și puternici, gest, ce-i drept, nu chiar Oscar Wildean, însă bomba zilei, pe care n-o găsiți în ea și pe care cred că domniile-voastre nu puteți s-o apreciați încă la *adevărata valoare*, nu ne-a parvenit decît după închiderea ediției, telefonic prin filiera Budapestei : la Paris, Jaurès a fost lichidat cu două gloanțe. Noi sîntem un fel de *Times* uitat de Dumnezeu !

Grupul mesenilor se holbă neliniștit, surprins, la excelentul publicist care, ca și cînd nu lor le-ar fi vorbit adineauri, o studia pe deasupra capetelor pe coana Nelly. Apoi, cu un calm aristocratic, își trecu degetele peste trabucurile înșirate în tabachera chelnerului și, după ce pipăi cîteva pe-ndelete, reteză cu meticulozitate capătul unui bastonaș de tutun, îl puse în gură, îl răsuci între buze, muindu-l în saliva strînsă anume în acest scop și îl întinse spre flacăra ce pîlpîia gata pregătită în mîna picolului. Acum firește urma să spună ceva, cel puțin așa sim-

teau comesezii domnului redactor, dar se mulțumeau doar să clipească emoționați. Schmüller începu să bată darabana pe fața de masă, cu inelarul. Căpitanul Faragó își turnă atent și pe-ndelete apă minerală în vin. Iar domnul Tischler își suflă întii, cu mare grijă, nasul brăzdat de firișoare vi-nete, apoi își curăță nările discret, s-ar putea spune plin de cuviință. Pe toți îi chinuia aceeași întrebare : „Cine naiba-i Jorez ăsta ?“ Liniștea o sparse domnul Tischler, aducînd vorba despre casa cumpărată de el la Viena, pe Rotenburger Strasse.

— Imobilul valorează aur, cel puțin cît cea mai căutată marfă...

Adîncit în fumul plăcut mirositor al trabucului, Zorkóczy savura faptul că efectul scontat, panica nu se lăsase așteptată. Își puse coatele pe masă, fără să-i pese de cuvintele domnului Tischler, și continuă de unde s-a întrerupt :

— Cred, domnii mei, că am avut dreptate cînd m-am gîndit că nici nu bănuîți ce înseamnă moartea lui Jaurès. Înseamnă pur și simplu că războiul nu se poate limita numai la zona sudică a Dunării. Că se vor amesteca în el nu numai rușii, ceea ce nu-i o trădare, ci un lucru firesc, dar și francezii, și englezii. Da, și englezii. Și anume, împotriva noastră. Despre americani, deocamdată nu-mi stă în putere să fac vreo afirmație, dar, după părerea mea, americanii au optat pentru așteptare. Războiul l-am pierdut de pe acum.

Tăcere chinuitoare, prelungită. Domnii își virîră capetele în ziare. „Zorkóczy ori e nebun, ori beat.“ „În orice caz, e defetist.“

— Ia uite !... exclamă brusc Schmüller și desfășură în mijlocul mesei ziarul primit de la Zorkóczy.

Se aplecară toți și citiră un titlu cules cu verzale mari, puternic evidențiate, ca un anunț : **PRIMA CONDAMNARE STATARIALĂ DE LA IZBUCNIREA RĂZBOIULUI — TRIBUNALUL MILITAR A CONDAMNAT LA**

MOARTE PRIN SPÎNZURĂTOARE PE UN NAZARI-
NEAN, ÎNVINUIT DE A REFUZA SĂ PUNĂ MÎNA PE
ARMĂ PENTRU APĂRAREA PATRIEI.

— L-au și executat ?

Zorkóczy, care, după toate aparențele, știa într-adevăr tot, își miji o idee ochiul stîng pe după fuiorul de fum albastru al țigării, fără a scoate o vorbă, și cu două degete ridicate, aidoma episcopului la liturghia mare din Catedrală, cînd binecuvîntează gloata credincioșilor căzuți în genunchi, desenă cu o încetineală de speriat o cruce în aerul dens. Nu se putu abține totuși să nu vorbească.

— De fapt, uite cum stă treaba... și redactorul făcu o pauză calculată, iar tata, domnii Schmöller, Tischler și căpitanul Faragó se aplecară înainte, așezîndu-și coatele pe fața de masă presărată cu scrum și plină de pete de vin, pentru a auzi cît mai limpede fiecă cuvînt. — Azi la prînz am fost invitat la comandamentul teritorial. M-a chemat generalul Sensemann. Mi-am dat cuvîntul de onoare că n-am să public la gazetă decît aceste douăzeci de rînduri și că n-am să vorbesc cu nimeni despre amănunte. Apoi mi-a dezvăluit amănuntele. Domnilor, vă rog să vă mulțumiți cu atîta ! Dacă îmi umblă gura, mă joc cu propria mea scutire. N-am nici un chef să ajung în vîrfurile baionetelor muscălești. Vă mai pot spune doar că generalul m-a tratat cu măsline grecești și Courvoisier. E nu numai un *causeur* fenomenal, ci și un amfitrion *gourmand*...

— Dă-o-ncolo, domnule redactor, replică jovial căpitanul Faragó, adineauri ne-ai pus pe jar cu acel Jaurès, iar acum cu nenorocitul ăsta de nazarinean, cu trădătorul ăsta de patrie ! Judecat de tribunalul militar ? Deh, o să ne obișnuim și cu asta, e absolut firesc. În război, nu merge să tragi chiulul. Prozit !...

La casă apăru domnul Blau, mandatarul cafenelei — așadar fusese într-adevăr scutit de front — pentru a o

mai lăsa un pic liberă pe obosita coană Nelly, pe care o invitase la șampanie un grup de ofițeri bine dispuși. La masa lor, un bărbat cu părul vilvoi, cu fața răvășită și transpirată, purtând grad de locotenent, privea încruntat, adâncit în gânduri, fundul paharului său. Ceilalți aproape că nu-i dădeau nici o atenție. Blonda Nelly îl mângâie pe cap, dar el se feri brusc, de parcă l-ar fi atins o flacăară. Orchestra se strecură în spatele ofițerilor, și glasul un pic adânc, un pic răgușit, dar moale și cald al blondei casierite cu păr ondulat, se înalță zburînd unduos pe deasupra clinchetului tacîmurilor și al paharelor ciocnite, a fîșîiturii sifoanelor, a rîsetelor și a vuietului surd al vocilor. Într-o clipă se și făcu liniște. Sunetul instrumentelor de cîntat învăluie cu o blîndă îmbrățișare, ca niște ghirlande, glasul de femeie, și îl duse, îl înalță cu el, ca și cînd melodiile ar fi zburat, dimpreună cu Nelly, roată-roată, pe sub tavanul cafenelei, visătoare și sensibile, aidoma fumului albăstrui.

Reprezentăția coanei Nelly „cuceri“ clientela. Dar cîte asemenea nopți nu văzuse „Capra de argint“ ! Și toate așa, dar niciodată aidoma.

Noaptea asta era totuși altfel, ciudată, stranie, părea încărcată de apăsarea unor fulgere. Domnul Blau își rotea ochii de jur-împrejur. În ciuda obișnuitei intimități, stăruia ceva rece, străin, necunoscut. Ca și cum în local ar fi fost prezent un corp nevăzut, străin, dracu' mai știe, poate un mort. „Ce idee !“

Oare să fie fantoma din Basel, să fi apuns ea pînă aici? Parcă se sculasera morții și umblau prin tot orașul, printre noi. Zadarnic se ascundea casa noastră, vizavi de castel, în adîncul liniștii suburbiei — se auzeau înspăimîntătoarele zgomote ale unor pași de vată în ea și în jurul ei. Mama se ridică în șezut, în pat. Ascultă. Inima îi bătea tare. Ciudat. Nici un zgomot, și totuși se întîmpla ceva...

Ziua asta, tot sensul ei încins la maximum, toată neliniștea ei, trăia într-un singur om în dimensiunile ei ade-

vărate, fără echivoc, real, în conștiința și nervii unui ofițer. Ședea acolo, la „Capra de argint“, fără chef, retras, cu priviri rătăcite, tulburi, în anturajul ofițerilor ce petreceau. Un bețiv absent, rupt de el însuși, cu aer de nebun. Când vocea coanei Nelly pluti răgușită, insinuantă și pătrunzătoare prin catifeaua fumului și când, după această reprezentanție emoționantă, se făcuse brusc tăcere, acel bărbat, locotenentul Horváth, răsturnându-și scaunul, se ridică de la masă clătinându-se și străbătu cu pași nesiguri cafeneaua. Nu era nimic ciudat în acest spectacol, pentru că în seara asta nu el, nu locotenentul Horváth era primul ofițer care străbătu amețit podeaua parchetată, plină de dopuri, firimituri de pâine, chiștoace și scrum, a „Caprei de argint“, clătinându-se printre mese, fără să știe unde se află.

Incruntat, pășind împleticit, bărbatul se pomeni deodată lângă masa tatei și a prietenilor săi. Ochii i se opriră pe fața senină, mulțumită a lui Zorkóczy, care sări în picioare, îl îmbrățișă, îl sărută și, cu un gest jovial, sprijinindu-l, îl așeză la masa companionilor săi, fără a le mai cere permisiunea.

Gazetarul aruncă o privire liniștitoare, un pic glumeață, plină de înțeles spre societate, îi turnă vin ofițerului și, aplecându-se la urechea noului oaspete, dar așa fel ca ceilalți să poată înțelege fiecare cuvânt, îi șopti complice :

— Cum îl chema pe nazarinean ?

În fața locotenentului Horváth apăru iar acea făptură de care fugea, se ascundea încă de la prînz, apăru fantoma care i se cuibărise în nervi, în creier, în piele, în sînge. În arătătorul cu care apăsase pe trăgaciul revolverului.

Cu pleoapele lăsate în jos, Nelly cînta. În mijlocul cafenelei, făptura de ceață a nazarineanului. Îl privea țintă pe ofițerul tot mai palid, care vedea în gol doi ochi albaștri, albaștri ca visul, ca bolta cerului, cerul inexistent al albastrului de nu-mă-uita deasupra acelei prăpăstii strîmte, apăsătoare, la marginea căreia i se legăna scaunul.

În fumul și aburul des, făptura uscățivă se îndreptă, în bluza militară numai petice, pe care fiecare nasture stătea mărturie de mereu alte și alte vremuri din existența regimentului, de alte și alte proveniențe. Cizmele sale ponosite păreau prinse de pământ cu rădăcini. Pe fața ofițerului se scurgeau picături de sudoare, nările îi tremurau lărgite. Simțea mirosul veșmintelor aceluia, miros de gunoi, miros de grajd de la țară, mirosul finului, animalelor, cailor, vacilor, amestecându-se de-a valma cu acel iz dulceag, de amoniac. „Miros de slugă.“ Iar făptura aceea era năpădită jur-împrejur de bărzăuni nefiresc de verzi.

— Szabó Kis Mihály... gemu în cele din urmă locotenentul Horváth, de parcă s-ar fi întors la cel ce-l întrebase de departe, de pe niște meleaguri înspăimântătoare.

Locotenentul Horváth începu să vorbească rar și poticnindu-se. Pe gît, venele i se umflaseră, vinete, zvîcnind. Nu vedea cu cine și cui îi vorbește. Privea neclintit, undeva departe. Din cînd în cînd, își întindea mîna tremurîndă după paharul cu vin. Îl zărise prima oară cînd ușa sălii de judecată se deschise ca un gîrlici cu răsufare rece, și în cadrul ei apăruse, între arme, acel țaran, cu acea privire albastră și sigură, uscățiv, stînd drept și fără teamă. Da, ochii albaștri, ochii albaștri ai aceluia îl înfruntaseră...! Nazarineanul.

— Cine nu e dispus să tragă, are aceeași soartă cu cel care trage... Odată și-odată fiecare e împușcat...

Nimeni nu și-ar fi putut imagina cît de încet își tira picioarele Szabó Kis Mihály pe coridorul lung și întunecat care ducea în sala de procese a Curții Marțiale. Pășea ca printr-un noroi gros, ca pe un cîmp bătut de ploi. Fiecare pas al său era ca de plumb. Cei treizeci de metri de pereți vopsiți în verde ai coridorului din cazarmă, pînă la sala spoită în alb, parcă nu s-ar mai fi sfîrșit niciodată. Parcă ar fi înotat în această nesfîrșită apă neagră-verzuie spre o îndepărtată insulă albă. La care odată ajuns, cine știe ce sfîrșit îl aștepta? Insula salvatoare era poate moartea.

„Te spînzură, băiete“ — îi spusese temnicerul. „Te spînzură, băiete“ — îi spusese preotul militar, care-i mai vorbise o dată, ca pentru suflet, și combătuse cu citate din Noul Testament citatele sale din Vechiul Testament. Împotriva unuia singur nu avusese preotul nici un argument, împotriva poruncii „nu ucide“.

Colonelul von Breitenspann, președintele, așezat în jilțul său îmbrăcat în catifea roșie, se uită nemișcat, cu o față înghețată, la însemnările sale, de parcă ar fi cumpănit de mult toate posibilitățile, toate variantele, luînd încă înainte de dezbateri o hotărîre definitivă și irevocabilă. Procesul, în care el și nu acuzatul joacă rolul principal, înaintează exact, după plan, pe făgașul dinainte stabilit. Gulerul înalt al uniformei de paradă i se adîncește în bărbia moale, unsuroasă. Dealtfel ar fi vrut să se fi terminat tot acest protocol, aceste formalități, căci toate acestea nu erau de fapt decît formalități, un *ordre*, pe care generalul Sensemann îl primise personal de la ministrul de război, un ordin simplu și clar. Telegrama fulger cifrată suna așa : „Condamnare la moarte. A se da un exemplu, pentru ca nesupușii să știe de frică. În special socialiștii, nazarinenii și minoritățile naționale“.

În sala zugrăvită în alb, inima revoltată a lui Szabó Kis Mihály s-a mai potolit un pic. Cîteva respirații adînci și iar e totul în ordine. Stă în fața președintelui, cu inima curată, deschisă, cu neclintitul curaj al convingerii. Zădarnic caută, cu ochii săi albaștri, privirile generalului, pentru a înfrunta, stăpînit de dreptatea sa personală, puterea. Totuși, cînd și cînd i se poticnește răsufierea, și genunchii îi tremură imperceptibil. În asemenea clipe, o voce, o voce neînțeleasă pentru altă ureche, îi șoptește aspru, poruncitor :

„Nu ucide ! Nu ucide !“

Pe masă, în fața ursuzului președinte, un crucifix negru. „Cum ? Se poate ca crucifixul să stea și lîngă ade-

văr, și lingă minciună ?” În spatele mesei acoperite cu un postav verde, ros de molii și pătat cu cerneală, stă președintele, iar de-a dreapta și de-a stînga lui se înșiră membrii completului tribunalului de război, fiecare cu aceeași față de ceară, rigidă, aspră, goală, înghețată. Figurine de ceară, în sala apăsător de mare, plină de ecouri. Lingă președinte, auditorul. Un bărbat vîrstnic. Apoi la dreapta și la stînga, potrivit gradului : un căpitan, locotenentul Horváth, încă proaspăt, elegant, cu un aer distinct, ca în clipele emoționante dinaintea unei petreceri cu dans, apoi un sublocotenent. Un plutonier. Un sergent. Un caporal. Iar ultimul, un fruntaș, cu mustață abia mijită, cu tuleie pufoase pe bărbie. Liniște. Doar răsufări sacadate, din cînd în cînd. O veșnicie. Președintele tușește estompat, răgușit, cataral și, în sfîrșit, îi face semn magistratului militar, sub care scaunul geme trosnind.

Magistratul se îndreaptă, își drege glasul, își netezește cu batista albă ca neaua mustăcioara englezească, inspiră adînc, ca și cum inima i-ar bate mai tare decît trebuie, și poate se și teme de ceea ce trebuie să rostească, ori poate mai degrabă îl chinuie gîndul dacă va izbuti sau nu să se descurce onorabil în fața președintelui. Toate privirile sînt ațintite pe el. Numai președintele se uită plictisit în gol, jucîndu-se distrat cu un creion, desenînd pe o coală albă triunghiuri și patrulatere, figuri haotice, descumpănirea sa turnată în nălucile liniilor. Vestonul magistratului e albastru-brumăriu. Rădăcini de copac, putrede, noduroase, atîrnă încîlcite pe malul prăbușit în apa brumărie și lunecă pe firul șuvoiului. Culorile acestea, figurile acestea au ceva mortuar și demential. Aidoma acelor cuvinte pe care Szabó Kis Mihály nu le poate pricepe ; nu înțelege decît că aceste cuvinte sînt mincinoase, străine, dușmănoase, mizerabile, fără noimă și jalnice în comparație cu glasul care răsună într-însul, Szabó Kis Mihály, din ce în ce mai metalic, mai sigur, trăind o viață adevărată. De ce

s-o fi gîndind acum locotenentul Horváth că astă-primăvară vizitase împreună cu o profesoară romîncă din Ora-
vița Muzeul de artă — nori, nori, peisajul unui pictor
ungur, nori bulucindu-se aproape sonor în depărtare dea-
supra dealurilor verzi și ogoarelor brune, vrîstate, făcînd
parte tot atît de mult din peisaj ca și boii albi ce pășteau,
și totuși trăind și singuri, aproape strigînd, dar oare ce
strigau... Ce strigau ?

Szabó Kis Mihály nu aude cuvintele judecătorului ; în
schimb, de unde și de ce aude un strigăt : „fii binecuvînt-
tat, fiu al omului“, de unde vine glasul acesta ? Își închide
ochii. Strigătul nu revine. Aude clipocitul pierit, moale,
șuşotitor al pîriului, freamătul frunzelor în codru, scîrîit
sec al uşii poiatei... Aude toate acestea încă o dată, în vreme
ce undeva, pe al doilea fâgaş al sunetelor, răsuna propriu-i
glas, fără oprire, și asta pentru că temnicerul, ca și sfin-
ția-sa, i-au spus că această adunare, acest proces arid,
jalnic, înseamnă că „ăștia te spînzură, sau te pun la zid“.
Azi-noapte temnicerul îi spusese : „Tot acest tîmbălău,
fiule, e un circ. Domnilor ofițeri nu le pasă de poruncile
tale. Se cacă pe cele zece porunci, fiule. E război, fiule. Și
războiul nu e o joacă. E funia de spînzurat și basta. Nu-
mai lor le iese cartea cea mare. Isus Cristos poate să tot
dea povețe. Vei avea parte de o înmormîntare urită, fiule“.

De unde să știe, înainte de masă, cei trei bătrîni aflați
la „Capra de argint“ cînd și-au ridicat la buzele tremu-
rătoare paharele de bere, ori coana Nelly cînd, în bîzii-
tul aromitor al muștelor, drămuia somnoroasă zahărul, de
unde să știe ei și negustorii cu gură mare, ori limbuți, din
prăvăliile înșirate în piață, de unde funcționarii și gazetarii,
de unde să știe somnorosul oraș că la Paris fiecare salt al
secundelor apropia tot mai mult momentul asasinării lui
Jean Jaurès, iar aici, clipa morții unui jeler nazarinean.
Nu, nu știau că Szabó Kis Mihály se ridicase pentru **acea**
omenie pe care ei n-o aveau, pentru **toți**, bărbați, **femei**,
copii, pentru **toți** cei ce cu strigătele patriotarde de ieri

i-au semnat condamnarea la moarte. — Dar nu mai a lui ? — Căci Szabó Kis Mihály se ridicase și pentru Jaurès, și pentru milioanele de urmași care nu vor asculta decît de propria conștiință : nu ucide !

Nu s-a întins spre el nici un braț ocrotitor în vreme ce stătea acolo, în fața judecătorilor săi, iar gîndurile îi umblau aiurea, departe, ori îi nălucea în față acea clipă cînd în spatele cazarmei, lângă zidul grajdului, își va descheia nasturii vestonului militar — fiecare nasture e altfel — îl va zvîrli la pămînt, apoi își va îmbrăca cămașa de in, albă ca neaua, și înainte de răpăi armele, va mai striga ceva înspăimîntător, uriaș, amenințător și fără să-i pese. — porunca Domnului : „Nu ucide !“

Oh, voi, atîția alți Szabó Kis Mihály, scufundați în moarte atît de demult și la depărtări atît de mari, puși la zid, spinzurați în copacii din pădurile Galiției, mitraliați pe la spate, cărora vîntul le-a împrăștiat țărîna, cărora pămîntul le-a înghițit oasele și ierburile le-au împresurat movilițele, oh, voi, acești Szabó Kis Mihály de ieri și de azi, iertați-ne greșelile noastre, căci n-am știut și nici azi nu știm ce fapte săvîrșim ! Și pentru că n-am știut atunci, a fost ucis nu doar un Jaurès al nostru, ci Dumnezeu știe cîți nenorociți, săraci, bieți Szabó Kis Mihály. El s-a ridicat pentru conștiințele noastre putrede sau încă adormite, acolo în rafalele cuvintelor aspre și scurte. Auditorul i s-a adresat apatic, pe un ton oficial :

— Legea e lege. Fapta dumitale e conștientă. Ai știut limpede ce urmări are fapta dumitale. Ți s-a atras atenția. Ai avut timp să renunți la hotărîrea prin care încalci legea și, în ciuda acestora, ai preferat să suporti consecințele.

Colonelul von Breitenspann face semn cu creionul său galben, lucios : *Abtreten !*¹

— Tribunalul militar se retrage pentru deliberare.

¹ Rupeți rîndurile ! (germ.)

Nazarineanul se cutremură. Se uită în jur ca un ciine hăituit și care așteaptă chirchit să fie izbit în coaste. Își revine. Cum, adică s-a și sfârșit tot ? Nici nu-l mai audiază pe el ? Nimeni nu e curios să afle părerile lui, glasul conștiinței lui ? Îi încropesc moartea din vorbe goale, din legi mincinoase, și el nu-și poate spune părerea, nici măcar să și-o rostească ? Parcă auzindu-și din depărtări propria voce, strigă. În spatele mesei cu postav verde oamenii tresar.

— Vreau să vorbesc. Am de spus ceva..., gîfîie.

Înfuriat, colonelul țîșnește în picioare. Magistratul militar urlă :

— Ține-ți gura, Kis Mihály !

— Ba eu am să vorbesc aci și în fața întregii lumi, și vestesc o lege dumnezeiască și omenească. Declar că nu pun mîna pe armă, că eu unul n-am dușmani și nu ucid...

Colonelul nu pricepe o iotă din aceste cuvinte, și totuși știe exact despre ce-i vorba.

— *Hinaus mit diesem dreckigen Bugrisch !*¹...

Completul de judecată se retrage în ordinea gradelor, trăgînd ușa din spatele mesei, în biroul comandantului regimentului. *Zigarettenpause, meine Herren*². Ofițerii, plutonierii și sergenții, în grupuri de cîte doi, trei, fumează, tăcuți, nervoși, în picioare, cîte o țigară. *Bitte, meine Herren !*³ Iau loc în jurul unei mese de stejar. Președintele le pune pe rînd întrebarea. Fără a mai sta pe gînduri, membrii completului de judecată răspund : „Vinovat“.

„Vinovat.“

„Vinovat“...

Doar frunțașul cu puf pe bărbie se gîndește cîteva clipe. Fața i-e palidă, buzele secate de sînge, mîinile îi tremură. Toți ochii stau țintă la el, așteptînd. Rostește :

— Nu-i vinovat.

¹ Afară cu imputitul ăsta de țărănoi ! (germ.)

² Pauză pentru fumat, domnii mei (germ.).

³ Pofțiți, domnii mei ! (germ.)

Sprincenele îi tresar nervoase, dar cum liniștea de gheață, mormintală se destramă vălurind în această încăpere aspră, simte că în sfârșit i se întoarce în obraji suvoitul binefăcător al singelui cald, și odată cu singele fericita, deplina liniște umană. Brusc, nervii i se destind. Gata ! A trecut peste asta ! Acum, n-are decît să vină ce trebuie să vină !

— Was ? întreabă colonelul tăios, descumpănit, nervos, întorcîndu-se spre auditor. Was sagt er ? ¹

— Er sagte, melde gehorsamst : unschuldig. ²

— So ? o privire tăioasă, pătrunzătoare asupra sergentului, pînă la os, la măduva oaselor, also noch so ein madiarischer Rebell ? ³

Ofițerilor unguri nici ochii nu le tresar. Ei nu-s rebeli.

— Binevoii a-mi permite o întrebare, șoptește locotenentul Horváth, întorcîndu-se spre președinte, băiatul e din compania mea, e unul din cei mai buni fruntași, de asta am avut curajul să-l propun în completul de judecată...

Președintele se uită la fîoie și dă din cap aprobator..:

— Băiete, dumneata ești ovrei ?

— Raportează supus, domnule locotenent, că sînt de religie reformată.

— Rămii în șezut, fruntaș. Ești socialist ?

— Da, să trăiești.

— Pornești chiar astă-seară pe front, în linia-ntîia. După pronunțarea sentinței te prezinți la biroul meu !..

— Am înțeles, domnule locotenent !

Președintele are dreptul la două voturi. Secretarul scrie de două ori, la rînd : „Vinovat. Vinovat.“

— Geamurile, ușa ! poruncește magistratul.

Așa se pregătește de rostirea sentinței, așa a dispus, încă pe vremuri, Maria Tereza, ca sentința să fie rostită

¹ Ce spune ? (germ.)

² Permiteți-mi să raportează, a spus : nevinovat (germ.).

³ Așa ? Deci încă un rebel ungur ? (germ.)

spre luare-aminte în fața întregii țări, a întregii lumi, să audă tot omul, așadar un act pilduitor, irevocabil, definitiv.

Paznicul de sală deschise ferestrele prăfuite, scîrțîind din balamale. De sub streășină își iau zborul, speriați, cîțiva porumbei. Între pereții groși, reci, pătrunde aerul călduț, curat al sfîrșitului de vară, foșnetul castanilor înalți, cu rodul în pîrgă, clătinîndu-se în vînt. Completul de judecată intră în sală și-și ocupă locul. Se deschide larg și ușa, unde iar apare nazarineanul.

Szabó Kis Mihály se apropie calm de locul menit acuzatului și condamnatului. Acum, într-adevăr, se vede limpede că distanța asta nu e mai mare de doisprezece pași obișnuiți, concreți. Țărmlul nu e de neatins. A ajuns la țărmlul morții. E cuprins de emoție. Trupul îi este năpădit de sudoare. Sub ochi îi apar cearcăne roșietice, dar privirea îi e calmă, netulburată, blindă. Locotenentul Horváth îl cercetează mai atent. „Ochii îi sînt ca seninul cerului. Albastru de nu-mă-uita. Albastru ceresc, condamnat la moarte...”

În curentul stîrnit brusc, colile albe de pe postavul verde se răscolesc, flutură, zboară mai încolo, nu-și găsesc locul, paznicul sălii face semn, pe geamul deschis al coridorului răsună de trei ori strident, tremurător, semnalul „atenție” al trompetei de alamă lustruită lună, viața cazarmei, ca la un semn vrăjit, devine neclintită, recruții scoși la instrucție, uzi leoarcă de nădușeală, se transformă în stîlpi în zarea tulpure a curții pline de coceni, gunoaie, baligă de cal, atît de drepți sînt și de nemișcați ; în birourile întunecoase, cu miros stătut, în preajma magaziiilor năpădite de duhoarea unsorilor de bocanci și-a cutiilor de naftalină, ofițerii și subofițerii continuă să fumeze și să glumească netulburați, fără să le pese de semnal, băieții de la grajduri nu se întrerup de la treabă, de la lustruitul și unsul țevelor de pușcă, bucătarul nu scapă din mîna polonicul, în mîinile croitorilor acele continuă să sclipească,

zeloșii fierari lasă ciocanele jos, santinelele își înalță armele pentru a da onorul, iar membrii completului de judecată stau în jurul mesei acoperite cu postav verde, ca și cum fiecare ar fi cioplit în marmură, și numai ochii bruni ai frunțașului caută privirea nevinovată, albastră a lui Szabó Kis Mihály, pe buzele sale frumoase, bărbătești, înfloresc un zîmbet prietenos, încurajator, frățesc, zîmbetul unei conștiințe curate, în timp ce ceilalți membri ai completului își lasă ochii în jos, poate pentru că totuși ceva s-a mișcat în ei, o senzație neliniștitoare, o tresărire a conștiinței vinovăției, afară doar de von Breiten Spann, care în chip vizibil e plictisit la culme de tărăgăneală, „să-l spînzure odată și gata“, însă mai e și protocolul ăsta blestemat, dar lasă că pe front — da, cît mai degrabă pe front — acolo, slavă Domnului, s-a terminat cu protocolul.

Szabó Kis Mihály reține privirea și zîmbetul frunțașului. Dumnezeu! Singele îi zvîcnește în creier, în piept inima parcă i s-ar înălța ușoară, fluturînd, pentru a-și lua zborul. „Doar nu cumva... nu cumva m-au achitat. Va să zică mai e dreptate pe pămînt ! ? Doar omul ăsta zîmbește, e un prieten, un frate. Asta nu poate să însemne decît izbînda vieții, a dreptății.“ Glasul, glasul lăuntric al lui Szabó Kis Mihály vuieste o clipă victorios. „Da, da, iertarea asta, din marea milă a Domnului...”

— În numele înălțimii-sale imperiale și regale Franz Joseph, tribunalul militar al Regimentului Treizeci și doi Infanterie, întrunit azi, treizeci și unu iulie...

Szabó Kis Mihály nu aude nici acum cuvintele, nu e atent decît la glasul ce răsună tare în el, glasul care acoperă totul, dizolvă totul în el. Și deodată, ca un fulger ce ar tuna în inima lui, în creierul său zvîcnind, în timpanele sale, trei cuvinte îngrozitoare, înfiorătoare, i se izbesc, bubuind, de conștiință :

...condamnat la *moarte prin spînzurătoare*. Condamnarea va fi executată în răstimp de două ceasuri.

...suflarea din cazarmă, zidurile vechi, cu tencuiala sco-rojită, domnitorul cu priviri pline de bunătate din ramele aurite năpădite de praf, membrii tribunalului, cu ochii pi-roniți în pământ, decorațiile strălucind pe piepturi, găta-nele, castanii șușotitori din dreptul geamurilor, palizii nori de vată de pe cer, toate așteaptă, într-o atenție neclintită. Condamnarea cuprinsă în sunete, în cuvinte, își ia zborul afară pe fereastra larg deschisă, dar nu prea departe. Ca și când povara că de plumb a conținutului le-ar fi apăsât aripile, cuvintele cad în praful fierbinte, încins, în iarba uscată, între oameni, obiecte și arme și se pierd. Doar în pieptul lui Szabó Kis Mihály stîrnesc un gol înfiorător, o alarmă ce-i paralizează inima, îi înșfacă și-i sugrumă gîtlejul.

— *Verstanden* ? întrebă președintele fără a-și ridica privirile spre condamnat. Și iar face semn, nemaiașteptînd răspunsul. Iar la fereastră, ca și pe coridor, izbucnește, re-petîndu-se, țipătul trompetei, răsună ecoul. *Verstanden* ? *Verstanden* ? *Abtreten. Abtreten. Abtreten...*¹

Szabó Kis Mihály pornește, dar nu spre ieșire. Fața îi e galbenă ca sulful, ochii fără luciu, mîna îi tremură doar o clipă, și în clipa asta arată de parcă trupul și sufletul i s-ar fi contopit deja cu moartea, de parcă i-au și scos scău-nelul de sub tălpi, dar genunchii nu-i tremură, tot trupul e ca o coardă întinsă, respirația îi e din nou normală, aproape calmă, nervii nu-i mai sînt străbătuți de fiori, primul pas, apoi al doilea : un salt peste masa pustie, aco-perită cu postav verde, și spre crucifix, bubuitul tălpii sale în golul sălii boltite răsună, de parcă s-ar izbi de podea niște tălpi de oțel, în spatele mesei ochi îngroziți și per-plecși, o spaimă nemaipomenită, primul își revine pluto-nierul, el, osul de țaran, zărește, simte mai degrabă instinc-tiv în această față palidă, de strigoi, în ochii ieșiți din gă-

¹ Ați înțeles ? Ați înțeles ? Ați înțeles ? Rupeți rîndurile ! (germ.)

vane, în privirea împăienjenită, răskoala, și plutonierul se azvîrle peste masă, paznicii care-l țin între ei pe Szabó Kis Mihály se clatină speriați, pînza verde încolăcindu-se pe piciorul subofiterului alunecă de pe masă, ale cărei plăgi de murdărie și petice de cerneală ies la iveală în toată goliciunea lor, sticlutele de cerneală se sparg cu zgomot pe pardoseala cu plăci de gresie, cioburile zboară de jur-împrejur, nazarineanul țîșnește, i-o ia înaintea plutonierului și smulge coala albă, sclipitoare, ce flutură în mîna președintelui, foaia de pe care dăduseră citire nu drep-tății, ci morții, smulge zdreața de hîrtie din mîna președintelui, înalță-n sus condamnarea, locotenentul Horváth își duce mîna la buzunar, sfișie clapa buzunarului, nas-turele zboară descriind un arc mare, von Breitenspann se retrage dintr-un salt lîngă perete și se lipește cu spatele de el, cu amîndouă mîinile... în razele victorioase, aproape sonore ale soarelui pătrunse pe geam, condamnarea la moarte țîșnește în sus ca o velă cuprinsă de flăcări, se rupe în două cu un singur trosnet sfișietor, sub geam, ne-chează dureros un mînz roșcat, soarele e acoperit de un nor...

— Condamnarea asta nu are valoare ! strigă Szabó Kis Mihály din adîncul pieptului, rar, limpede, hotărit.

Locotenentul Horváth trage.

Două pocnete scurte.

Chiar în clipa asta, arătătoarele indicau ora unspre-zece și patruzeci de minute. În aceeași clipă bubuiau cele două împușcături la Paris, și două gloanțe pătrundeau prin geamul de la „Café du Croissant“ ; în spațiul cosmic pla-netele își urmează drumul prestabilit.

Nazarineanul cu veston cenușiu ce prăvălește pe spate. În mîinile larg desfăcute, ca două mici și neînsemnate steaguri albe, de pace, condamnarea la moarte, ruptă în două. Din plămînul ciuruit sîngele i se urcă în gură și se revarsă în șuvoaie fierbinți, roșii.

— L-am ucis... eu l-am ucis... Avea ochii albaștri ca cerul. De două ori, în plămîni. Singele îi șiroia pe gură și pe nas. M-au avansat, mortăciunile.

Zorkóczy își ridică paharul.

— *Voilà !* Iată de ce nu v-am putut spune eu. Să bem, domnilor ! Asta a fost treaba pentru care mi-am dat cuvîntul de onoare în fața generalului Sensemann că am să tac ca mormîntul. Am și tăcut, ca mormîntul. Prosit, domnii mei !

Nu-l interesa dacă beau ori nu și ceilalți, tata, Schmöller, Tischler și căpitanul Faragó, își goli pînă la fund paharul pîntecos, apoi îl bătu pe umeri pe locotenentul Horváth, prăbușit peste masă, și le făcu victorios cu ochiul stîng amicilor, ca și cînd ar fi încheiat cu succes o manevră de luptă.

— Și-acum, pentru încheiere, o sticlă de *Veuve Cliquot*, cît mai ține provizia, că s-a ras cu importul franțuzesc... Domnu' Blau ! Un *Veuve Cliquot* !

Crima s-a petrecut la prînz. Începînd de la prînz, locotenentul Horváth băuse întruna. Băuse și vorbise. Îl vedea în fața ochilor pe Szabó Kis Mihály. Drept, grav, cu ochii aceia albaștri, întins pe jos, pe lespezile de gresie, cu brațele desfăcute, cu fața mînjită de sînge. Pe-nserat urcase cu pași împleticiți în sala de întruniri a cazarmei, dar în semiobscuritate nu văzuse nimic, doar urma băltoacei de sînge pe lespezi, și ea numai închipuită, căci îndată ce-l pusese pe mort în ambulanță, curățaseră lună toată sala. După aceea, luase o birjă și, așa cum era, cu capul amețit, mort de oboseală și dîrdîind, se dusesese la morgă.

Szabó Kis Mihály zăcea acolo în penumbră, sub o lampă prăfuită, cu lumină chioară. Trupul său gol aproape că lumina pe masa neagră, plină de pete. I se puteau număra coastele. Trupul uscățiv părea cioplit în piatră. Brațele subțiri, dar mușchiuloase, și picioarele i se îmbinau cu trupul într-o armonie rigidă. Pieptul scofîlcit abia era acoperit de cîteva fire mătăsoase, lungi, lucioase, blonde.

Spălaseră sîngele de pe el. Cele două gloanțe pătrunseseră pe partea stîngă, printre coaste, iar în măruntele răni sîngele se usca negru, închegat. Nici un glonț nu-i atinsese inima...

Mesenii inspirară adînc și, urmînd exemplul gazetarului, își goliră paharele. Bău și locotenentul Horváth, înghițind alcoolul cu o sete nestinsă. Mai bîlmăji o frază boantă, de laș :

— Bineînțeles, colonelul Breitenspann m-a asigurat că treaba n-o să aibă nici o consecință. Am tras în legitimă apărare. În legitimă apărare, pentru că m-am speriat... În legitimă apărare ! Mi-a șoptit la ureche că are să propună îndată avansarea mea, merg împreună cu el la Statul Major. Mă decorează, mortăciunile !

— Deci, bilanțul de azi, se strădui Schmüller, blajinul proprietar al spălătoriei cu aburi, să facă suma morților, bilanțul de azi : patru gloanțe și doi morți. Acel Jaurès și Mihály ăsta. Trăiască domnul locotenent ! Prosit.

Era spre dimineață. Prin preajma periferiilor, zorile se și strecuraseră în oraș. În grădinile bătute de rouă păsările prindeau glas. În fața „Caprei de argint“ piața se întindea cenușie, iar casele se profilau încă în culori tulburi, întunecate, pe bolta cerului. Mușteriii beți ce ieșeau în stradă nici nu băgară de seamă că biserica sîrbească mai stăruie acolo, că n-a dispărut. La Basel și la Paris noaptea era mai adîncă și de nepătruns. Todor Manojlović își făcea valiza, sau mai citea aplecat peste un volum de Jaurès, sau ședea pe țărnul Rinului și, ca un adevărat poet, își dădea frîu liber amintirilor, imaginației, viselor, spaimelor, și toate acestea luna scufundată în luciul apei le trăgea tot mai în adîncul disperării, iar oglinda șuvoiului repede le țira tot mai departe...

Zornăindu-și gălețile, femeile venite la curățat pătrunsă cu periile lor murdare în „Capra de argint“. Bătrînul oberchelnner și domnul Blau își încheiaseră socotelile. Sub picioarele lor, podeaua era greșos de murdară. Domnul

Blau confruntă socoteala cu cea din chitanțierele coanei Nelly — nu-l înșelase nici măcar cu un bănuț ; astă seară Nelly făcuse să se destupe douăzeci de sticle de șampanie franțuzească. Acum, Nelly își dormea somnul ei debordant, adânc și greu, în patul unuia dintre locotenenți.

Noua noastră casă stătea jalnică în lumina slabă a zorilor. Pe stradă parcă s-ar fi așternut nu liniștea, ci moartea ivită deasupra orașului. Norii gri, cu margini albe, ce se buluciseră noaptea pe cer, înotau spre nord, iar luna, cu fața goală, albă ca creta, se scufundă în adâncurile orizontului. Mama plîngea fără glas. M-am trezit speriat nu o dată, dar n-am îndrăznit să-i spun nimic. Dincolo de geam, lumina sporea trezind senzații atât de dureroase, încît nu îndrăzneau nici să mă clintesc. Știam că tata nu e acasă. Așa așteaptă omul fără somn, cel ce nu poate dormi, acea clipă cînd primele gene de lumină ale soarelui pătrund în lumina ce va deveni realitate, cînd toate capătă un înțeles, tot ce s-a încîlcit în timpul nopții. Dar ce poate căpăta aici înțeles ? Nimeni nu pricepea o iotă din aceste istorii. Poate mai tîrziu, istoria...

Pe boltă străluci într-adevăr prima geană luminoasă a zorilor cînd în casa noastră ușile se deschiseră ușor și sosi tata.

La ușa din spate de la „Capra de argint“ zăvorul răsună zgomotos peste ceata femeilor ce făceau curățenie, bombănind și lamentîndu-se supărate.

Dar asta n-o mai auzi nimeni, pentru că în piață, pe străzi și în curțile caselor de proletari, dimineața muncitorilor se pune pe picioare cu zarvă și sunete de tacîmuri. În cazarmă continuau pregătirile pentru apropiatul măcel, subofițerii urlau, ofițerii căscau. Dimineața. În fiecare zi iar vine dimineața. În fiecare zi mor oameni. Pe fronturi măcelul era în toi. Măcelul de dimineață...

ÎN VÎLTOAREA PUHOIULUI

În viață, nu există punct de vedere mai comod decît acela de a accepta sugestia ce se vrea acreditată de anumiți oameni, de întregi straturi sociale, cum că evenimentele au loc independent de ei, că participarea lor nu numai că e inutilă, dar pe deasupra și primejdioasă — căci cine poate ști ce neplăceri poate atrage amestecul în treburile mai „sus-puse“, apar în preajma casei copoi, să amușine, îl cheamă pe inculpat în fața șefului poliției, respectivul își face dușmani, își strică relațiile de afaceri, și pe deasupra își mai și riscă bunul renume de care se bucură, cîntea și încrederea —, și nu știu dacă și aiurea, dar în orașul nostru prudența asta a fost întotdeauna caracteristică burghezilor, și această atitudine neutră o concretiza o foarte potrivită zicală din armata chezaro-crăiască : *Maul halten und weiter dienen* !¹ — adică fiecare să-și țină fleanca și să nu se arate entuziasmat decît dacă i se cere, căci, firește, atunci nu-l mai paște nici un pericol, și să nu se arate indignat pe cît se poate decît după ce toți ceilalți și-au exprimat indignarea, altminteri, să-și vadă de treabă, să-și bea zilnica halbă de bere, să-și asigure partida de cărți de după-

¹ Taci și vezi-ți de treaba ta ! (germ.)

masă la „Cercul Burghez“ sau la „Capra de argint“, iar dacă cine știe pe unde disputa politică devine exagerat de aprigă și riscă să se transforme în nesăbuiță, să-și ia tâlpășița, pentru că niciodată nu poți ști dacă nu-ți crezi încurcături inoportune, compromițătoare, și-atunci ce te faci, pe unde mai scoți cămașa ?

Așa ne-am resemnat cît ai bate din palme și noi, toată burghezia orașului nostru, cu ideea războiului, după ce primii aburi s-au evaporat și s-au stins focurile patriotarde, n-am mai crîcnit, am acceptat-o muți, ne-am împăcat cu gîndul că prietenii și cunoscuții noștri, curînd și ceva mai bătrîni, erau duși pe fronturi, tăceam ca mortu-n păpușoi cînd primeam vești despre rănirea ori moartea unor rude, căci tăcerea era singurul lucru ce ni-l puteam permite și eram buni-bucuroși că ne tîrim așa, la adăpost : tata scăpase ușor. Dar ce era oare de spus acolo unde nu exista nici judecată, nici opinie, și omul trăia doar instinctiv și mai spunea chipurile că asta e viața. Cu atît mai puțin puteam vorbi, dacă pur și simplu ne puteam gîndi la așa ceva, cu cît tata încă își mai ducea veacul pe-aici pe-acasă, firește, deja nu ca cetățean liber să aleagă între slujbă și înrolare, ci în modestul post de conțopist la spitalul militar, la început în haine civile, apoi în uniformă cenușie, stîngaci, neajutorat, caraghios, ca orice astfel de antisoldat înînnăscut. De mult ce avea de scris, în cîteva săptămîni făcuse bătăture la degete, căci, deși era scrib și la prefectură, și pe deasupra stimat foarte, nimeni din afară nu-și putea imagina ce de scriptologie avea de făcut la armată. „Mai bine scrii, decît să împuști ori să ordoni să se tragă“ — devenise deviza tatei. Se plîngea, cu o față suferindă și plină de amărăciune, că nu mîzgălise în toată cariera sa la prefectură cît în acel blestemat de spital militar. Dealtfel, la spital, medicii dispuși să facă orice — printre ei și doctorul Klein, veșnic morfolindu-și țigara în gură — duceau o luptă disperată contra simulanților, dintre care unul avea o boală venerică, altul

era chinuit de hernie, al treilea piatră la rinichi, fără a mai vorbi de bolnavii de bilă, ficat, plămîni, de asteniile nervoase, de psihopați și de obișnuiții nebuni, care dealtfel izbuteau cel mai puțin să se facă crezuți, de vreme ce nici nu bănuiau că acum cea mai importantă datorie a lor consta în a-și compune cu cea mai mare fidelitate propriul rol. Acești bolnavi — poate doar cu excepția celor grav nebuni — deveneau suspecti tocmai pentru că își etalau simptomele bolii cu o adevărată pricepere profesională clinică în fața morocănoșilor medici militari chezaro-crăiești, scîrbiți pînă-n măduva oaselor de munca lor dezgustătoare. În timp ce ciocăneau spinarea bolnavilor, frămîntau pereții stomacului, ascultau bătăile inimii, aruncau priviri superficiale la tensiometru și consultau termometrul, medicii se gîndeau cu nostalgie la un grătar, la bere, la sprîturile sfîrșitoare, la tot ce minunata pace le mai oferise pînă abia cu cîteva săptămîni în urmă. Ei erau deci primii care gustaseră din „privațiunile“ războiului. Tata îi înșira pe bolnavi în catastife, trecea în dreptul numelor denumiri medicale misterioase și imposibil de dezlegat, ba uneori probabil mai și greșea, zadarnic îl sfătuia domnul doctor Klein să răsfoiască cărți medicale de specialitate, deși — vorba lui — nu-i cine știe ce tragedie dacă în loc de artrită coronariană trece colică, sau în loc de cistopielită bilaterală, podagră, e totuna în harababura aceea dementială. Da' las că încet-încet se limpezesc ele apele. Și-atunci comandamentul militar va face ordine, chiar dacă-i război. „Așa e la fiece zguduire radicală, în cele din urmă se înstăpînește ordinea“. Îndemnul îl neliniștea totuși pe tata. Învățătura cere oricum timp, iar tata nu se gîndea nici în ruptul capului să îmbătrînească în postul de conțopist militar. Cine ar putea decide de pildă ca în atîta sau atîta vreme să-l învățăm, să-l pregătim pe cutare pentru vreo știință, ori să zicem pentru muzică? Asta e și o problemă de aptitudine. În spital nici nu se putea pune problema dacă merită, dacă e necesar ori are vreun sens să

studiezi. Nu merită. Dar în curînd frămîntările tatei aveau să ia sfîrșit. Îi ceru un sfat lui Zorkóczy. Pe gazetar îl găsi beat pulbere, la „Capra de argint“.

— În problema asta numai mijlocul cel mai cores-punzător te poate duce la țelul urmărit, fu de părere Zorkóczy. Cultura nu e o marfă. Mă rog, n-am nici o obiecție împotriva propunerii doctorului Klein, dar atunci să te trimită pe dumneata la facultatea de medicină a Universității „Franz Joseph“, pe cheltuiala armatei, avînd totodată grijă și de existența familiei. De asta a devenit sarcină de stat cultivarea poporului. Sprijinitorul școlarizării, al mijloacelor de cultivare, nu poate fi decît statul, în caz de război armata, de vreme ce amîndouă reprezintă statul, potrivit sistemului și sprijinului propriu. De asta aștepta Platon de la stat să instituționalizeze educația muzicală.

Din toată bîlbăjeala asta tata nu înțelegea o iotă, și nici nu putea înțelege, ba dimpotrivă, îl cuprinsese o vagă bănuială că Zorkóczy, chiar și beat, îl ia peste picior.

— Dealtfel, în Grecia antică oamenii erau conștienți de perspectivele educației muzicale a poporului. Și visătorii de mai tîrziu vehiculează în fel și chip această utopie platoniciană de acum două mii de ani. Iată de ce, așa cum vedem, fanfarele militare joacă un rol din ce în ce mai mare. În 1849, Wagner, în a sa *Artă și revoluție*, încă e ispitit de această idee a elinilor. Tot această năzuință îi stimulează pe Beethoven și Schiller să compună imnul bucuriei pentru a zbura pe milioane de buze...

Iată cam ce-i explicase domnul Zorkóczy tatei, care-și tot apuca disperat capul între palme, cînd i s-a plîns despre intențiile protectorului său, domnul doctor Klein. După savantele improvizații publicistice, Zorkóczy trase concluzia că, întrucît tata cîntă atît de bine la vioară, firesc ar fi să se transfere cumva la orchestra regimentului; perfect, decît că Zorkóczy nu avea relații cu orchestra, iar pe doctorul Klein nu se făcea să-l jignească cu o asemenea rugămintă, doar toate au o limită.

— Statul are oricînd în mînă cheia cultivării poporului, continuă Zorkóczy acolo, la masa lui de la „Capra de argint“, unde încă nu apăruseră ceilalți domni, ca și cînd ar fi ghicit gîndurile tatei, chiar dacă nu concretizează întotdeauna această reverie a unor Platon, Wagner, Beethoven. Și aceasta rămîne o sarcină grea cîtă vreme necesitățile vor fi hotărîte nu de voința universală, ci de comandamentele de trai ale grupării ce se afirmă în momentul de față. Această rețea așezată deasupra universalității, în cazul de față glorioasa armada, fără îndoială realizează destul de mult din programul ei de educație. Dă de lucru artiștilor, creează o atmosferă spirituală, încurajează artele și pe artiști. În felul ei, ea sprijină pe artiști, dar totodată e și potrivnică artei. Dă viață, creează posibilități de existență culturii contemporane, și în același timp e silită să limiteze libertatea de creație. Respectiv, în artă, universalitatea, toate necesitățile întregii comunități omenеști cu rădăcini adînci, dă glas cerințelor ei și-i urgencează afirmarea. Forțele ce creează mijloacele artistice și de cultivare nu cunosc stavile. Eliberarea lor e neliniștitoare, răscolitoare, distruge echilibrul, așadar nu e de natură conservatoare. De asta va fi dat foc, cu multe milenii în urmă, unul din împărații chinezi pergamentelor cuprinzînd „cîntece periculoase“, și cîrmuirea Japoniei va fi prescris exercițiul muzical obligatoriu, pe luni, săptămîni și zile, și va fi reglementat, cu pedepse grele, chiar mortale, cum și ce fel să fie folosite cîntecele și instrumentele muzicale dinainte stabilite, de clasele sociale, de diferitele ramuri de ocupație. Așa pot fi înțelese credința vechilor greci, care etichetau drept imorale și frivole anumite game, ori sinodul, care incrimina caracterul eretic al anumitor cîntece, ori bunăoară amvonul, care pedepsea, în numele vieții curate și morale, cîntecele de dragoste.

Tata se simțea un pic stînjedit, se uita suspicios la Zorkóczy, de data asta ferm încredințat că gazetarul îl ia într-adevăr peste picior, ba mai mult, îl încerca și o poncișă bănuială : „unde vrea să mă aducă viermele ăsta de tipografie ? ce fel de capcană îmi întinde agentul ăsta provocator, omul intim al generalului Sensemann ?” — și strecură de cîteva ori :

— Înțeleg...

— Ași ! Nu înțelegi nimic, dragă prietene. Dar încă ceva tot am să-ți explic, amice, și anume că solul ce dă rod afirmării artistice a omului se află în posibilitățile de viață umană, și cîtuși de puțin exclusiv în imaginația poetică. Străvechea dorință de a trăi, ce dă naștere artelor, e tenace și nestăvilită. Titanică, precum orice forță elementară. Ea sparge zăgazuri și își face praf chingile tocmai acolo unde, aidoma unei imensități de apă stăvilă artificială, o vreme e condamnată la nemișcare. Iată de ce această educație generală, umană, rațională și odată cu ea viitorul muzicii, e totuși salutară, și nu e cîtuși de puțin imposibil ca în spitalul militar al domniilor-voastre unii bolnavi să nu fi fost tratați de boala lor propriu-zisă, de hepatită sau piatră la rinichi, ci să li se fi aplicat tratamentul pentru gonorrhee sau ptoză gastrică, ceea ce la urma urmelor e totuna, și în privința asta trebuie să-i dau dreptate savantului doctor Klein, căci mai presus de orice bolnavii sînt urmăriți de ideea de a scăpa de front, și doctorul Klein știe tot atît de bine asta, ca și bolnavii ori simulanții, iar tratamentul greșit corespunde de minune pentru agravarea stării lor. Ferenc, dumneata ești binefăcătorul omenirii, dă-i înainte, greșește cît mai mult ! Asta nu-i artă, ci salvarea omului, salvarea vieții. Dumneata ești un arhanghel, Ferenc. Binefăcătorul omenirii. Doamne ferește, nu cumva să înveți medicină !

Cît privește salvarea vieții, drept e că ba un director de bancă, ba un conducător de firmă veneau în casa noastră noaptea, în trăsuri închise, cu cartea de vizită a lui Zorkó-

czy sau doar referindu-se la el, și-l rugau pe tata ca în acele rubrici speciale să scrie nu ce dictează medicul șef al regimentului, ci diagnosticul medicului curant, și pentru ca intervenția tatei să fie cât mai sigură, nocturnii vizitatori desenau cu litere de tipar pe o hîrtie albă lungile denumiri latinești ale bolilor lor, una mai gravă decît alta. Tata dădea doar din cap. Nu ca și cînd l-ar fi lăsat rece rostirea acelor sume de bani pe care mituitorii le ofereau pe față, fără pic de rușine, ci pentru că tata se temea, se temea teribil ca tainicele vizite nocturne să nu fie descoperite, doar se juca cu focul, își risca postul său din „vreme de pace“, întoarcerea în aparatul funcționăresc județean; în ce privește cariera sa funcționărească, în rapoartele sale, directorul Dragonescu își arătase nu o dată părerea ce și-o formase despre el și pe care secretarul directorului i-o arătase pe ascuns tatei: „funcționar de elită corect“. Făcu totuși ceva și anume, îndrumă pe cîteva personalități mai de seamă să treacă pe la cabinetul particular al doctorului Klein, și puse cîte-o vorbă bună în interesul lor, și pare-se nu fără folos, căci nu puțini dintre acești oaspeți de taină ai nopților îl salută pînă și azi primii pe tata cînd îl întîlnesc pe străzile noastre pașnice, ce de mult au uitat de război. Iar pe vremea aceea, doctorul Klein îi arăta vădit tatei o prietenie din ce în ce mai fierbinte și mai strînsă, vecină cu recunoștința. Și cu asta, căzu de pe tapet și problema asimilării limbajului profesional medical.

Altminteri, la spital, în pauzele pentru fumat, tata asculta adesea, și minunîndu-se, savantele expuneri ale simulanților experimentați, despre provocarea artificială a temperaturii, despre felurite metode de a provoca umflături și despre transmiterea artificială a infecțiilor gonorrheei, cu o acțiune rapidă. Firește, toate acestea pe el îl interesau numai teoretic și ca să se mai amuze, de vreme ce se simțea în deplină siguranță, și nu avea de ce să apeleze la astfel de trucuri banale și lipsite de gust. Încet,

încet însă luară sfârșit și zilele acelea de spital cu care se obișnuise, și tata, cu sprijinul directorului închisorii, căpitanul Faragó — care la rîndul său era prieten la cataramă cu cumnatul colonel al unui maior, încă din anii petrecuți împreună la Academia Ludovika — pe neașteptate, și spre cea mai mare uimire a doctorului Klein, primi o nouă repartizare în calitate de casier la serviciul de aprovizionare al garnizoanei, drept care doctorul îl felicită din adîncul inimii, căci deținea cît de cît unele informații despre afacerile așa-numitei Garnisons Menage, ce se bucurau nu de cea mai bună reputație. Acest post nou — era într-adevăr un post, din moment ce aducea un câștig — răsturnă întreaga noastră viață; scăparăm în sfârșit de chinuitoarele griji materiale și de aprovizionare, de care aveau parte cei de seama noastră, și începu belșugul, perioada înfloritoare și, în măsura în care se putea, veselă, a afacerilor și a lipsei de griji.

Bineînțeles, știu — azi știm multe — că nu numai tata a trecut hopul cu atîta noroc. Mii și mii de oameni, multe zeci de mii și-au făcut rost de protectori, în umbra cărora cei protejați s-au retras liniștiți în posturi de scribi militari, lîngă birouri jerpelite sau ca ordonante în spatele spinărilor largi ale cîte unui locotenent sau căpitan, iar dintre aceștia cei mai norocoși erau cei ce puteau ajunge tuțării ofițerilor de stat-major, drept pentru care aceste proeminente militare se bucurau de apanaje regulate, lunare, și în felul acesta și ei, cei protejați, aparținînd sectei celei mai norocoase, avansau odată cu protectorii lor. Iar acești norocoși în loc să rămînă liniștiți în posturile lor sigure, simțeau drept o chemare, ba chiar o datorie militară și patriotică să blesteme mai dihai ca oricine pe dușman. Ei băteau toba, umplînd lumea noastră strîmtă și mărginită cu diabolicul eroism al ostașilor noștri — „diavoli roșii!” în timp ce în realitate dușmanul îi căsăpea pe „diavoli” ca pe iarbă, mulțumită setei de brăvadă a ofițerilor din comandamentul austriac. La început, cînd,

ca și nemții, noi, naivii austro-ungari, mai speram că războiul se va sfârși în câteva luni, printre cei ce sufereau și pierreau pe front existau nu puține exemplare din acelea ca distinsul meu unchi, care, pentru a scăpa de datoriile făcute la cărți, s-a făcut luntre-punte să ajungă încă din primele zile pe front. Mai târziu, acest unchi scria de pe liniile de luptă rînduri încurajatoare creditorilor săi, printre care și tata. „Răbdare acolo acasă, frate — scria — aici țărani fierb o excelentă borovicică. Îi batem pe muscali. În curînd vom învinge. Vă sărut pe toți, Nándor.“ Nu mai e nevoie să spun că această profeție optimistă nu-l mai interesa pe tata decît în măsura în care îl liniștea faptul că nenea Nándor, acest locotenent excepțional și de mai multe ori decorat pe frontul rusesc, îi va restitui suma de opt mii de coroane, cu care-i era de multă vreme dator, fără a plăti pentru aceasta nici măcar un *fillér* camătă. Dealtfel, și ziarele reproduceau, în felurite variante, aceleași profeții ca ale unchiului, vesteau victorie după victorie, și nu erau atîția muscali în Rusia cîți doborîseră în câteva luni, potrivit comunicatelor, unitățile noastre dezlănțuite — numărîndu-l în rîndurile ei și pe nenea Nándor, ofițer al acestei armate. Oamenii discutau între ei cu însuflețire despre îmbucurătoarele știri, dar întorcîndu-se la casele lor, la slujbele și treburile lor, îi interesau mai degrabă doar afacerile și cîștigul, și siguranța vieții lipsite de zgomot din spatele frontului, specula și distracția, îmbogățirea și veselia. Azi însă putem recunoaște, doar sîntem destul de departe de acele vremuri, că scrisorile lui nenea Nándor nu valorau întru nimic mai mult decît articolele din ziare, preamărînd victoria. Firește, noi aici acasă nu știam ce înseamnă de fapt poșta de front și care-s metodele cenzurii militare ; în astfel de treburi de război, deși tata purta mundurul, eram tot atît de neștiutori ca un iepure de cîmp. Dacă am fi privit cu atenție scrisorile unchiului, poate am fi descoperit pînă și câteva ștersături, iar peste ele nu trăsăturile scrisului lui

nenea Nándor, ci o altă mină, necunoscută, care, imitînd pînă la ultimul amănunt literele originale, scria tocmai opusul, ca de pildă, în scrisoarea anterior citată, și care în original suna așa : „Aflu că sînteți foarte necăjiți. Aici borovica e mizerabilă. Ne înghesuie muscalii, Dumnezeu știe cît mai durează situația asta îngrozitoare. Vă sărută pe toți, disperat, Nándor.“ Cum spuneam, acest soi de joc, de fata morgana al cenzurii de front nu numai că era de presupus, ci și de-a dreptul de crezut, doar cunoscătorii de aici ai secretelor legate de felul cum se purta războiul pe fronturi ar fi putut povesti mii de astfel de cazuri, ori asemănătoare, deși incontestabil nenea Nándor, în ciuda slăbiciunii arătate față de jocurile de noroc, femeii și băuturile de elită, era un însuflețit patriot și ostaș, care n-ar fi putut scrie altfel de scrisori decît ca aceea pe care-a scris-o, pentru că pur și simplu credea în ceea ce-i comunica tatei. Era un bărbat sincer, cu suflet deschis, deși oleacă boem. El credea, ba chiar era sigur, că Parisul va cădea curînd, că pederastul de Kaiser, cu mîinile lui strîmbe, și Franz Joseph al nostru vor străbate călare pe cai albi bulevardele și după ce vor vedea temeinic Parisul și vor trece în revistă vestitele pariziene azvîrlind flori din geamuri și vor viziona minunile de goliciune femeiască ale celebrelor teatre de revistă, într-unul din saloanele cu oglinzi din Quai d'Orsay vor dicta reprezentanților zdrobiți ai Antantei pacea distrugătoare și cu asta fiecare își va lua ranița încărcată cu amintiri de război și se va întoarce la locul său bine pus deoparte ori dinainte destinat lui, la cazarmă sau la slujbă, în orice caz cu un rang mai înalt sau un post sus-pus, avînd în spate Monarhia mărită, cu Serbia și jumătate de Rusie, o nouă mare putere.

Azi nu ne mai minunăm cîtuși de puțin că această miopie a fost urmată de un război ce-a durat patru ani, și de prăbușirea totală. Dealtfel ce ar fi putut să urmeze

acestei megalomanii periculoase? Dar pe-atunci rămăneam surprinși pînă și cînd cunoscuții noștri răspîndeau în șoaptă, cu fețe îngrozite și ducîndu-și palma la gură, altfel de vești, și anume că nu numai noi îi împușcăm pe dușmani, ci și ostașii noștri sînt doborîți, și nu numai noi luăm legiuni întregi de prizonieri sîrbi cu mustăți lungi, ruși și ucraineni, ci și cei mai apropiați cunoscuți ai noștri ajung unul după altul prizonieri, și-i duc rușii pe niște meleaguri despre care neghioabele noastre manuale de geografie abia amintesc ori le trec sub o tăcere absolută. În regiunile cele mai răsăritene ale Asiei, la țărmul oceanului, printre cine știe ce sălbăticiuni, unde în afară de pește nu există nici o altă hrană, și din octombrie pînă-n mai îngheață lupii-n păduri și păsările-n aer, unde ciuma și vărsatul negru bintuie aproape mereu.

Nu peste mult sosiră primele trenuri cu răniți, pline ochi de epave neputincioase, de spaimă și grozăvii. Căzu prima zăpadă: îngrijorarea parcă învăluisese în vată orașul. Serile căzute devreme se umpleau de muzică și cîntece, în cafenele răsunau orchestre de femei, dînd glas cîntecelor de jale. Țiganiii fuseseră scoși și duși prin toată lumea să sape tranșei, să îngroape leșuri și să înghețe, să moară dimpreună cu dușmanul și cu soldații regimentelor noastre. Aici acasă focul trosnea duduind în cuptoare și în sobele de teracotă, și, unde nu era suflet de jelit ori teamă pentru soarta cuiva drag, casa era plină de rîsete, femeile și bărbații petreceau, îndrăgostiții se strîngeau în brațe sau soții se certau, fiecare gîndindu-se la tot ce-i făgăduise iarna și războiul și la ce anume îi dăduse din aceste făgăduințe. Zăpada cădea nestăvilită, parcă sușotînd, cu fulgi uriași, dar asta nu se putea vedea decît în conul de lumină al lămpilor aprinse seara devreme, în fața ferestrelor luminate, căci unde nu era nici o lumină, nu se zărea nici măcar albul feeric, sclipitor, rece, mut al fulgilor. Sub camuflajul unor astfel de nopți soseau trenurile cu răniți. Dar pe cei ce se întorceau în bandaje

pline de sînge și puoi nimeni nu-i mai aștepta cu flori. Gările erau pustii și neprimitoare. Orașul, aproape necunoscut și străin. Nu ca atunci, în ultimele zile ale celui iulie nebun, cînd recruții păreau că porniseră la carnaval, aceiași care acum se întorceau în gara pustie și mută, și, cel mult, erau primiți de cîteva cucoane de la Crucea Roșie, cu ceai cald, de izmă ori alte ierburi, căci de ceai rusesc nu mai era nici urmă.

Într-o astfel de seară ne întorceam și noi, mama și eu, acasă de la mica sindrofie a mătușii mele Ágnes. Era ziua de naștere a mătușii Ágnes, sau cam așa ceva. Mîncaserăm cozonac cu stafide, dulce ca mierea, și cremă de ciocolată. Străbătînd orașul prin noaptea moale și tainică, sania zbura cu noi ușoară ca un norișor vesel ori ca un fulg de nea. Pretutindeni, la geamurile dinspre stradă ale caselor se aprindeau luminile, în cartierul select funcționarii superiori își începeau viața de seară. Domnea o atmosferă oarecum ca la Operă înainte de reprezentație, cînd încet-încet se ocupă locurile sub candelabre și lustre, iar spațiul îngrădit, fosa orchestrei se populează, deasupra paginilor albe ale cotelor se aprind măruntele becuri, și instrumentele se pregătesc cu scurte țipete, mugete, grohăieli, fluierături și frînturi de melodie sprintară, dulce, mozartiană, pentru marea clipă cînd în spațiul căzut în întuneric, pe care acum nu-l mai luminează într-adevăr decît becuțele pîlpîitoare de pe știpe, micile lămpi estompate, roșii, de deasupra ieșirilor de incindiu și razele rampei luminînd cortina de catifea de culoarea cafelei cu lapte, și cînd toți așteaptă cu încordare prima mișcare a dirijorului, în urma căreia răsună muzica, prinde viață seara propriu-zisă, instrumentele se împletesc într-un glas comun, armonios, și își ia zborul iluzia fierbinte a miracolului și spaimei — amăgirea jocului. La etajele de sus ale palatelor din centru lămpi se aprindeau și se stingeau. Tramvaiele goneau zdrăgănînd și împrăștiînd scînteii. Oamenii se scurgeau grupuri-grupuri, șuvoaie vâlurinde.

Mașinile claxonau și-i orbeau pe pietoni cu luminile farurilor. Soțiile ofițerilor de rang superior lunecau în săniile lor, infolite în blănuri noi, rusești, cu fețele ascunse sub voaluri. Și toate acestea însă parcă într-un acord îndepărtat, căci eu, lipit de mama, încă mai zăboveam în atmosfera vizitei de după-masă. Printre arome, fețe și figuri străine. Încă simțeam izurile îmbătătoare ale prăjiturelelor servite în odăile pline de flori, încă mai vedeam în semiobscuritate, în jurul farfuriilor, pe fața de masă de damasc înflorată, galbenele firimituri de chec, în timp ce se lăsa seara și nu erau aprinse luminile, pentru a nu tulbura cumva viața închisă, agitată, apăsătoare și sufocantă a camerei de oaspeți, pe bărbații înfierbîtați și femeile ațîțate. Pe prietenele tușii Erzsi, cu obrajii îmbujorați, îmbrăcate în foșnitoare rochii de mătase, și în jurul lor pe colegii și amicii unchiului Nándor, sublocotenenți, cadeți, locotenenți și căpitani. În colțul unei canapele, mama ședea cu ochii-n pămînt, cu flori în mînă, pe buze cu urmele abia vizibile ale rujului de pe buzele lui tanti Ágnes. Față-n față cu ea, într-un scaun împletit, șezînd ca un cavalerist, un tinăr ofițer cu păr negru, înalt, fumînd de zor. Niciînd n-o mai văzusem atît de frumoasă pe mama ca în acea după-amiază tîrzie, acolo, între femeile acelea cu ochi strălucitori și ofițerii aceia cu buze umede, cum ședea ea cu ochii lăsați în jos, cu febra și emoția abia sesizabile în nevinovata-i și pudica-i tulburare. Dar și mai intens, mai emoționant, mai indescritibil decît acel moment, a fost cînd am intrat în odaia pe care doream întotdeauna s-o revăd pentru trofee de vînătoare ale lui nenea Nándor, atîrnate pe pereți, să privesc cu spaimă căpățîna împăiată a mistrețului cu colți lucitori, fețele căprioarelor cu priviri fixe, coarnele de cerb și puștile, printre care un strălucitor Winchester veritabil, cîștigat de unchiu-meu de la domnul director Dragonescu în ultima oră a unei nopți cînd jucaseră cărți - la sînge, în timp ce nenea Nándor îi datora lui tata opt mii

de coroane, noaptea în care a cîştigat o mie opt sute de coroane şi acest Winchester. Aşa a fost cel mai mare cîştig la cărţi din viaţa lui, dar cît o fi fost cea mai mare pierdere, n-am ştiut niciodată.

Ningea. Prin întunericul tot mai des, prin zăbranicul perdelelor, tabloul de afară apărea ca şi cînd dincolo de geamuri, în loc de aer ar fi plutit apă. Iar zumzetul invitaţilor, muzica rîsetelor şi cuvintelor fierbînţi, rostite încet, parcă porneau din străfundul acestui şuvoi aparent atemporal. Cîtva timp m-am tot minunat de toate, dar apoi m-am plictisit şi-am pornit prin acea casă ca un explorator. După oarecari rătăcirii, am deschis cu grijă uşa camerei de vînătoare, şi acolo, în mijlocul puştilor cu închizătoare aşezate cruciş — printre care era şi acel Winchester — şi al cartuşierelor de piele pline doldora, am zărit două făpturi nemişcate, strîns îmbrăţişate. Una era scunda, plinuţa mea mătuşă Agnes, înălţată pe vîrfurile picioarelor şi cu capul dat pe spate, cealaltă, aplecată asupra-i, îmbrăţişîndu-i spinarea şi mijlocul, era căpitanul în uniformă albastră care o servise toată după-amiaza atent, cu mişcări domoale şi delicate, pe mătuşa mea. Nu-şi lua de pe ea ochii mistuitori, aidoma unui paj îndrăgostit, la Operă. Neclintirea lor n-a durat decît o clipă. Ofiţerul a început să descheie nasturii bluzei de dantelă apoi şi-a pus sălbatic mîna pe sînul gol, rotund al mătuşii. Înainte de a fi dispărut din societate, acolo, la masă, vorbiseră tot timpul, parcă anume, numai despre nenea Nándor. Ofiţerul acela era cel mai bun prieten al lui nenea Nándor, se întorsese de pe front la regiment, cu o misiune oarecare, de curier, pentru o singură zi. După o clipă, cît am stat uluit, am închis uşa cu grijă, fără zgomot, şi m-am strecurat ca un vinovat, îngrozit, înapoi la masă, lîngă prăjituri şi fructe, din care însă n-am mai fost în stare să mănînc. Eram tulburat, aşteptam ceva straniu, nici eu nu ştiam ce... Dar nu s-a întîmplat nimic, căci după un timp — care-

mi s-a părut o veșnicie — au apărut, fiecare pe altă ușă și nu în același timp ; tușa Ágnes vădit tulburată și împurpurată chiar și sub stratul proaspăt de pudră, apoi prietenul lui nenea Nándor. Cu gesturi grațioase, tanti Ágnes s-a apucat să-i servească pe oaspeți cu siropuri de fructe, pe femei cu siropuri de zmeură și căpsune, pe bărbați cu vin dulce italianesc, roșu-închis. Din ultimul, nenea Nándor trimisese acasă o ladă întreagă din Ucraina, cu un tren cu răniți. Eu și mama ne-am retras nu peste mult și, înfăolindu-ne în păturile unei sănii ușoare, am zburat spre casă. Tocmai atunci se aprindeau lămpile, iar străzile asfaltate de ninsoare s-au umplut de zarvă și lumini. Nu scoteam un cuvânt, și nici mama ; deși mă ținea strâns lângă ea sub pătură, tăcea pierdută, aproape să dea de bănuit. Firește, n-aș fi putut spune de ce anume aș fi bănuit-o. Tăceam în privința tușei Ágnes, nu știu de ce, și n-aș fi în stare să spun nici cum și de ce mi-a venit iar în minte acum această amintire.

Din depărtare, dinspre patinoar se strecura sunetul unei muzici spre părțile forfotinde, zgomotoase ale orașului, pe unde aluneca sania noastră. Niște copii se dădeau, țipând, pe un ghețuș brumăriu. În lumina lampionilor, printre fulgii ce cădeau legănat, zburătăceau bulgări de zăpadă. Pe trotuar, o femeie zveltă, elegantă, alunecă și căzu în șezut. Săriră îndată câțiva ofițeri și o ajutoră să se ridice. Geamurile cafenelelor erau acoperite de perdele de aburi. Toate acestea erau pline de taine și totuși reale, ~~pline~~ de mișcare, aidoma ca într-o pictură de Breughel, populată cu puzderie de făpturi și clocotind de mii de mișcări. Alunecând lin, sania noastră trecuse de canal, când ceva clătină și destrăcă toată această atmosferă, amintirea și emoția în care mai trăiam, ducând în noi orele și clipele vizitei de după-masă, oarecum așa ca atunci când prelungim atmosfera unei cărți în ceasurile nopții, în liniște, fără a observa cum am alunecat din citit în

pragul visului. Sau cînd o neașteptată tresăltare a trupului, despre care abia aflăm ceva, ne trezește, și starea de vrajă ia sfîrșit. Brusc, sania noastră se opri sub un lampion ivit din cerul scămoșat. Ne-am speriat. Tabloul ce ni se deschise în față ne înspăimîntă, azvîrlindu-ne într-o altă lume, aceea a realității. Neînduplecat și aspru, ceva ca un fel de atentat. În fața noastră șerpuia și luneca încet, scîrțîind, un șir de căruțe și sanii țărănești rechiziționate, în direcția unde se înălța sumbră clădirea spitalului militar. La lumina felinarelor ce luminau partea carosabilă puturăm vedea bine epavele omenești azvîrlite claie peste grămadă, în căruțe, gemînd și horcăind. Alături de ele, pe jos, împleticindu-se și fumînd, sanitari încărunțiți de-a binelea în numai cîteva săptămîni sau luni, nesimțitori la orice chin omenesc. Din codirla căruței ce înainta chiar în fața noastră atîrnau două perechi de picioare omenești, înfășurate în zdrențe și obiele pe care se zăreau pete mari, întunecate. Desigur, făcute de sîngele pătruns prin bandaje. Iar pe capră, lîngă birjarul ce-și tot freca urechile, ședea un om cu tot capul în bandaje. Pînă și pe frigul acela nu prea aspru, sufla din el mici norișori albaștri. Din bandaj, nu i se vedeau decît găvanele negre ale nasului și gurii. Poate că-l operaseră la ochi, undeva la vreun post sanitar de prim ajutor din spatele frontului. Poate că vreo schijă de șrapnel i-o fi smuls pielea de pe cap, ori carnea de pe față. Nu eram în stare nici să ne mai gîndim, atît de repede se urmau una pe alta fantomaticele căruțe. Ca să mă ferească, mama mă strînse brusc, cu un gest de spaimă, la pieptul ei, și smulgînd păturile calde ce ne acopereau picioarele, le ridică în sus, acoperindu-mi vederea. Ea însăși își ridică în dreptul ochilor minia liberă, îmbrăcată în mănușă de piele de culoare bej. Dar prea tîrziu, căci acea clipă — în care mișcătoarele contururi cețoase ale tabloului se limpeziră și, prinseră înțeleș, ca și sunetele-i imposibil de amuțit — fu deajuns ca să ni se întipărească pe toată viața în coștiință și să ne cutre-

murăm, să ne trezim la acea realitate, în acea lume care n-a cunoscut războiul și realitățile lui, care a știut să-l țină, cu un instinct rafinat, departe de ea și a știut să rămână iresponsabilă și nemiloasă printre cețoasele tablouri ale războiului. Secvența de doliu, înfricoșătoare, luă sfârșit. Sania noastră se așternu iar la drum, înaintînd pe zăpada moale. Din depărtare se mai auzea scîrțîitul căruțelor, gemetele cumplite ale răniților. Acele glasuri le-am mai auzit și noaptea, în adîncul somnului, și ne răsuceam în paturi și noi gemînd, cu trupurile scaldate în sudoare, de parcă am fi fost pedepsiți pentru vesela după-masă petrecută la tanti Ágnes, de onomastica ei.

Acasă, bunica ne aștepta cu cină gata preparată de ea însăși. Tata stătea aplecat peste o hartă, cu coatele propătite pe masă. O privea încruntat. Mama nu-și găsea locul. Cînd și cînd îi arunca tatei pe ascuns cîte o privire, cu teamă, de parcă s-ar fi simțit vinovată de ceva. În casă domnea o liniște rece ca gheața. Ne simțeam toți vinovați, cel puțin eu și mama, și nu numai din pricina celor întîmplate la tușa Ágnes, doar sub acoperișul casei noastre străpînea pacea și liniștea, dar în amîndoi se cuibărise ceva, mai ales din cauza înspăimîntătoarei întîlniri cu coloana răniților. În subconștientul și imaginația noastră pătruseseră, spăimoase, niște lucruri interzise și tănuite ; gesturi, chipuri, priveliști, senzații și instincte, minciuni și infidelități, presimțiri negre și neliniști se învălmășeau haotic în noi. Nefericirea pusese stăpînire pe noi toți. Tata era mohorît, ca întotdeauna. Nu bănuia nimic din toate acestea. În seara asta rămase cu noi. Dar de ce tocmai în seara asta ?

Însă noroc că predispozițiile omului sînt schimbătoare, și chiar dacă revin din cînd în cînd, ele se destramă și se recompun, asemenea petelor de ulei, în alte și alte imagini, care nici măcar în amănuntele lor nu mai seamănă cu acele mari și apăsătoare ori cutremurătoare clipe cînd

simțim, uneori, că dispărem, după ce am ajuns în vecinătatea morții sau cel puțin a unei catastrofe și nu mai avem scăpare, nu mai avem de ales — cînd tabloul, groaznică arătare, spaima au pus stăpînire pe noi. Noroc că aceste clipe sînt trecătoare, întocmai ca și clipele de bucurie, astfel atmosfera descătușată, ușoară, ba chiar iresponsabilă pe care o aduceau oaspeții și petrecerile reveni în curînd și în casa noastră. Iar în treaba asta își avea rolul ei și tușa Ágnes. Seară de seară apărea la noi Ágnes a noastră cu nestăvilita-i, hulpava-i poftă de viață, cu ochii ei strălucitori, întotdeauna în compania altui și altui prieten al lui nenea Nándor, și cu fața mereu mai rotundă, tot mai fericită, tot mai grasă. Apoi, apărea destul de des, cu țigara în gură, și doctorul Klein, în uniformă-i cu guler strîmt, cu cîte un client de-al său dornic de scutire; intrau pe ușa odăii din fund. Pentru că acum nu-și mai primea protejații în salonul său, ci în sufrageria noastră. Spre cîntea lui, putem spune, i-a scăpat pe rînd de rigorile legii nu numai pe jumătate din bogătașii orașului, ci și pe toți amicii săi buni. Pe domnul Tischler, „comerciantul“ de fier vechi și produse din os, ca și pe ceilalți, și cine știe pe cîți alții, de care nu-mi mai amintesc. Cărțile poștale soseau fără greș de la nenea Nándor — bineînțeles, în nici una nu amintea de datorie —, amicii se întâlneau seară de seară la „Capra de argint“, Zorkóczy îi distra și reconforta, dar independent de asta, făceau și acasă tot ce făceau la cafenea : puneau la cale „dezbateri de stat-major“, urmăreau febrili mișcările trupelor noastre, pe baza comunicatelor Höfer, și găseau normale nesfîrșitele victorii tactice, deși armatele noastre erau tot atît de absente în locurile anunțate, pe cît de absente sînt stelele, aflate la milioane de ani-lumină, acolo unde le vedem. „La urma urmelor, ce nu e iluzie?“ întrebă Zorkóczy — și nimeni nu-i putea răspunde la întrebare. „Cadavrele, domnilor, cadavrele nu mai sînt iluzie“, își răspundea lui însuși gazetarul, la întrebarea-i cu tîlc. Între

timp domnii își goleau de zor paharele, desigur pentru glorie și victorie, deși nici pe departe n-aveau cum să știe unde și a cui va fi gloria și victoria. Doar Zorkóczy făcea opoziție în asemenea momente, cu paharul său plin ochi : „Pentru cavadre ! Pentru gropile comune !“ Lăsînd la o parte momentele de tulbure cutremurare și neliniște internă, cînd îi rodea conștiința, acești domni erau mulțumiți și fericiți. Fericiți, pentru că evenimentele, iată, se desfășurau fără ei, ba chiar bine și fără ei, potrivit chipurile „ordinei naturale“, singura lor menire fiind să se bucure, să prospere și să contemple, ei da, și uneori să aplaude și să strige „trăiască !“, mai cu seamă atunci cînd nu mai era nici un risc, și nu trebuiau să se teamă că din cauza vreunui cuvînt nesăbuit ori a unei fapte necugetate s-ar putea pomeni prin preajma casei cu niscai agenți cu nas de copoi. Pe fronturi își făcuseră apariția zepelinurile care lansau bombe, aruncătoarele de flăcări și alte arme ucigașe noi. Bătrînul Franz Joseph și împăratul Wilhelm, care își îmbrăca în fiecare zi altă uniformă, nu pătrunseseră în Paris, numai războiul se ramifica și creștea și se lățea fatal, ucigaș și nestăvilit, și inunda suprafețe tot mai largi. Ce se putea face împotriva acestui lucru ? Să nu te mai gîndești ! Și, dealtfel, aici nimeni nu avea interes să gîndească. „Deși mai greu decît părea la început, victoria e oricum asigurată. Statul Major al Puterilor Centrale garantează o victorie rapidă.“

LOCOTENENTUL CU OCHI CA MAREA

Cine poate ști cum e omul? Tata înhătase norocul de deștiul cel mic, scăpase de grozăviile și pericolele frontului, dar în curînd asta se dovedi a fi prea puțin. Era un bărbat cu priviri agere, drept care își scaldă ochiul prin cărțile de joc pe care domnii ofițeri le țineau în mîini. El, cenușiul beamter, care rămăsese totuși doar un simplu pifan de dirvală, neînsemnat, un trepăduș administrativ, scrib ce-și ascutea toată ziua plaivazul la serviciul de aprovizionare și subzistență al garnizoanei, își scaldă ochiul prin afacerile și panamalele ce se făceau și desfăceau în jurul său. Căci, într-adevăr, poarta lumii, a vieții și a societății se deschidea în fața ofițerilor și contrabandiștilor. Și nici măcar în fața acelor ofițeri ce-și desfășuraseră pe fronturi nefastele ocupații, ci a unora, destul de numeroși, pe care acum îi cunoșteam, și-i invidiam și noi, nu numai pentru că recoltaseră frumoase succese și recunoașteri în societate, ci și pentru faptul că mai și „cîștigau“, virînd bani grei la buzunar... fără a putea fi verificați și fără urmări neplăcute. Treaba asta îl surprinsese pe tata, doar învățase și el, încă de cînd avea douăzeci de ani, de la Dragonescu, o vorbă : „corectitudinea funcționaruz

lui mai presus de orice !” La început, aceste experiențe îl cam deranjau pe tata, dar cu timpul se obișnuiea atât de mult, încât părinții mei se gîndeau chiar la ideea, absurdă și din fericire niciodată transformată în realitate, de a mă da la școala de cadeți și a face din mine militar, un brav ofițer. Nici nu se sfîrșise măcar războiul, tocmai mi-ar fi venit rîndul să fiu înscris, cînd, în ciuda acestor planuri și fel de fel de vise, într-o ploioasă zi de toamnă, la școala de cadeți se iviră niște militari cu desăvîrșire de alt soi, ofițeri cu altă înfățișare și altă limbă, cu altă uniformă și alte obiceiuri, și totuși de același soi : ofițeri, și cu asta se încheiară orice vise și iluzii în legătură cu cariera mea, se sfîrși tot ce în primele zile ale războiului ajunsese pe tapet sub amăgirea de „politică de stat”, falimentul deveni total, pe străzi apărură alte firme în locul celor vechi, la toalete și pe frontoanele prăvăliilor apărură texte în altă limbă. Iar domnul director Dragonesczu se iscălea iarăși Dragonescu, rămînînd astfel în continuare binefăcătorul tatei, și la prefectură apărură alți funcționari, iar la administrația financiară se aciuară alți percepatori, toți bruneteți și cu ochi negri, băieți bine dispuși, care, luîndu-se la întrecere cu vechii percepatori, știau să bea mai zdravăn și mai perseverent decît aceia, deși dintre cei vechi nu rămăseseră mulți, căci majoritatea își lăsaseră aici tot calabalicul și șterseseră putina, dar nu și tata, pe de o parte pentru că, întorcîndu-se în viața civilă, domnul director Dragonescu îl luase sub aripa sa ocrotitoare, pe de altă parte pentru că, oricum ar fi sucit-o și învîrtit-o, cu averea sa împovărată de datorii, nicicînd nu i-ar fi ieșit pasența dacă, să zicem, ar fi încercat să-și continue îmbogățirea la Pesta, de la situația în care se afla cînd s-a schimbat puterea, apoi și pentru că, deși era mare patriot ungar, spre deosebire de colegii săi ce fugeau și încercau să-l atragă și pe el, tata nu vedea la ce ar trebui să-și părăsească meleagurile unde s-a născut, prietenii, rudele și mai ales pe cele de la țară, aceste meleaguri unde acum,

cînd s-a sfîrșit cu Garnizons Menage-ul, putea totuși să-și taie în fiecare an porc la cumnată-sa din Șandra, ori să-și facă rost de făina, legumele, cortofii necesari — și la urma urmei ce-ar fi putut întreprinde în Budapesta ocupată, bintuită de foamete și ajunsă la faliment? A învins rațiunea. Așadar, în vreme ce eu îmi ascultam cu gura căscată și somnoros viitorul, planurile despre soarta mea viitoare, și anume ca, în cadrele tehnice sau administrative ale Armatei Regale și Imperiale Austro-Ungare, să continui marea operă începută de tata în calitate de conțopist în armată și continuată pînă la înfrîngere; în vreme ce în lume, orașe și sate întregi dispăreau nimicite, dar băta-lia ce stagna în apus, frontul mereu mișcător din Carpați, grozăviile din Italia nu însemeau nimic pentru noi, ori cel mult o amăgire tulbure, fără sens, în după-amiezele de vară, despre „victorie” — nici n-am băgat de seamă că, maniaci cum eram după victorie, noi, noi înșine, cei educați pentru Austria, imperiu și regat, ajunseseam de fapt prusaci, că himera militaristă ne-a orbit, ne-a răpit judecata lucidă, și că, în timp ce alții au devenit antimilitariști, noi am devenit militariști, și chiar „învingători” ca indivizi, cînd, privind lucrurile mai de aproape, știam că n-am făcut decît să înșelăm „patria”, în tot cazul o „patrie” ce nu merita o soartă mai bună, care nu trăia decît în universul amăgitor și plin de iluzii mincinoase condamnat să ducă la prăbușirea patriotismului nostru, în acel univers fantomatic, ai cărui strigoi erau de fapt vii și reali, ba chiar — fără ca să avem habar — nu ne osteneam să facem altceva decît nă ne nenorocim propriile idealuri și să-i nenorocim pe oameni, să-i distrugem. Noi înșine eram cu suflătele schilodite...

Nicicînd ca în acele zile nu s-ar fi nimenit mai bine, așadar, în casa noastră un oaspete, un erou și un ideal, precum locotenentul Schmidt, *Herr Oberleutnant*, prima ființă care a adus în locuința noastră mic-burgheză vraja unui univers superior și elevat, a distincției și vederilor

largi, un om care vorbea nu numai limba maternă ci și franțuzește și englezește, și umblase prin locuri despre care noi nu știam nimic, de pildă prin Canada, ceea ce înseamnă că străbătuse oceanul și se întorsese de dincolo de ape. Ne-a povestit el însuși despre clădirile din Halifax, despre fermele din Canada, despre miile de întîmplări fantastice din călătoriile sale pe mări, sau despre alte meleaguri și minuni; căci Parisul, Londra, Amsterdamul și alte orașe-minune îi stătuseră la „talpa piciorului“. Cam așa apăruse locotenentul Schmidt, cu un adevărat nimb în jurul capului, într-o aură strălucitoare și cu o față seducătoare. Și azi îi mai văd, ca aieva, trăsăturile. N-aș putea spune că mutra lui inspira încredere, buzele îi erau subțiri, fața sa plină de cicatrice și urme de răni era prelungă, păr n-avea decît pe virful capului, ca un boschet blond. Doar ochii îi erau ieșiți din comun, albaștri și reci, glaciali. Și chiar dacă nu putea fi socotit un bărbat frumos, în schimb ochii săi aveau, tocmai datorită acelui aer glacial, puterea să le farmece pe femeile din anturajul nostru, „ochi straniu de albaștri“, cum spusese tușa Ágnes sau poate madam Tischler, care, la fel ca sora mamei, în timpul războiului avuseseră fel de fel de încurcături cu ofițerii. „Are niște ochi, ca Oceanul Înghețat. Înebunitori!“ Iar aceste femei aveau de unde ști, ele nu numai că văzuseră de aproape multe feluri de ochi bărbătești, în clipele sufocante, pline de emoții, zîmbete și lacrimi ale întîlnirilor, așteptărilor, îmbrățișărilor și despărțirilor, ci văzuseră într-adevăr și marea. Firește, nu Oceanul Înghețat, ci Adriatica, de la Quarnero pînă la golful Catarro, tanti Ágnes mereu înconjurată de admiratori și divinizată, ca singura membră de familie de parte femeiască dintr-o veselă garnizoană din Dalmația unde slujise nenea Nándor, iar madam Tischler în călătoriile ei de agrement, la care nu putea suferi prezența soțului ei, domnul Tischler, sub pretextul — și doctorul Klein, ca medic și intim al casei, o acoperea — că astfel nu-și

poate trata nervii slăbiți în urma celor patru nașteri consecutive.

Numai în câteva minute locotenentul Schmidt deveni în ochii noștri mai interesant decât nenea Năndor, pe care tata în realitate îl invidia grozav și, fără a o declara, îl și admira pentru colorata-i viață de ofițer și pentru că era umblat măcar pînă la cele mai diferite puncte de graniță ale Monarhiei, pentru boemia și manierele-i lejere, cu care înfuleca lacom desfătările oferite lui de viață și împrejurări. Așadar, locotenentul Schmidt deveni într-o clipă mai interesant decât orice om pe care tata îl cunoscuse pînă atunci. „Iradiau din el forța, dîrzenia, educația aleasă, spiritul elevat !” spusese cu un prilej tata, mult după război, cînd, aflat într-o societate, povestea ce a văzut el la Amsterdam, Londra și Paris, de unde tocmai se întorsese și unde ajunsese, nu fără anumite jertfe materiale, datorită gustului ce i-l sădise locotenentul Schmidt pentru această călătorie — și, ce-i drept, și domnul director Dragonescu, care petrecuse cîteva luni la Londra, într-un voiaj de studii financiare — astfel că încă de atunci hotărîse că pînă n-are să vadă aceste orașe nu va închide ochii, dar acum îi poate închide liniștit, căci văzuse ce n-a mai văzut nicicînd — și se apucase a înșira ce anume... „Da, da, locotenentul Schmidt era un geniu. Ce știți voi cine a fost Bismarck ?” Tata scosese apoi din portmoneu o fotografie îngălbenită și cu marginile tocite, o privise lung, și o dăduse să circule din mînă în mînă. În fotografia de grup făcută la atelierul artistic Szenetra tata era la dreapta locotenentului Schmidt, și amîndoi erau înconjuțați de cununa prietenilor, întocmai ca într-o rafinată compoziție de început de Renaștere, în care apostolul și cel mai credincios dintre învățăceii săi sînt înconjuțați de membrii unei vestite familii princiere din Italia, ctitori ai orașului și episcopi. Nu e o glumă. Fotografia era „gîndită” artistic. Pentru alcătuirea unor astfel de fotografii, maestrul Szenetra studia dinainte colecția sa de reproduceri, atît în cazul unor fotografii de

grup cu o societate mai aleasă, cît și pentru prepararea fotografiilor la nunțile simandicoase. Mamei, de pildă, îi făcuse o fotografie cu acea vestită pălărie à la Velázquez în cap. „Ce știți voi cine a fost Bismarck — spunea tata — ei bine, acest Schmidt era din același aluat cu Bismarck...”

Și, într-adevăr, se dovedise a fi prusac sută-n sută, cînd se așează prima oară la masă în sufrageria noastră și ne făcu să simțim că acest spațiu e încontestabil al lui. Că a lui e, prin faptul că s-a așezat la masă, această odaie, ale cărei canapele roșii, cu tapițerie scămășată, le și lua în stăpînire, cu cea mai deplină siguranță și naturalețe, la numai cîteva ceasuri după aceea. A lui era bucătăria, în pragul căreia apăruse el, deșirat, pentru ca să-și arunce pe deasupra ochelarilor privirile albastre ca apele Oceanului Înghețat, scaldîndu-le pînă oalele aburinde și pe spinarea buncii care curăța de coajă cartofii. A lui era grădina, cînd se tolănea la soare în scaunul împletit, expunîndu-și la căldura razelor fierbinți pieptul lat, pe care părul galben-pai și strălucitor părea, înconjurat de verdele copacilor, o mică insulă fantastică din care te puteai aștepta ca în orice clipă să-și ia zborul păsări exotice și ciripind, țipînd, gîgîind să se afunde în albastrul cerului, în înalțuri și-n necunoscut, spre mare. A lui era baia, pe care noi o foloseam o dată pe săptămînă, însă și-atunci trei inși la o cadă de apă, întîi jumătate de cadă pentru baia mamei, apoi a mea, și iarăși o jumătate de cadă de apă curată pentru tata, pentru că trebuia să facem economie, debitul casei era încă mare și nenea Nándor ne datora opt mii de coroane, de pe urma cărora nu aveam să primim nici o dobîndă. Însă timp de douăsprezece zile, cît a stat la noi pînă să se întoarcă la Berlin-Spandau, locotenentul Schmidt a făcut zilnic baie și, împreună cu mama, umplea ochi cada cu apă încălzită exact la 23 de grade Celsius, în care picura și puțină apă de colonie. Pe scurt, se instalează la noi, transformînd me-najul nostru după chipul și asemănarea sa, purtă costumele civile, pantalonii, cămășile, ciorapii și izmenele tatei,

pînă cînd, primind bani de la comandamentul german, își cumpără de la cel mai bun magazin din oraș cămăși fine, ciorapi și multe altele și i se făcu iniforma cea nouă la croitoria de lux Guțu. Pînă atunci, deși nepotul tatei, un croitor de lux cam bețivan, îi transformase uniforma cea veche făcînd-o ca nouă, treabă care nu însemnase decît o rezolvare de moment, Schmidt preferase să poarte costumele fine ale tatei. Așadar, locotenentul luă în stăpînire toată casa, și aveam senzația că vrăjise fiecare cotlon al ei, înnobilînd-o, umplînd cu o atmosferă neobișnuită odăile, curtea, bucătăria, în care zi de zi se preparau, aproape exclusiv pentru el și pentru sărbătorirea lui, mîncăruri care mai de care mai delicioase — acum descoperi tata, în sfîrșit, că mama e o excelentă gospodină — care nu numai că scoaseră la lumină desăvîrșitele calități ale mamei în acest domeniu, ci, ca să zicem așa, ofereau și o mostră din gusturile orașului și regiunii, care, de ce n-am recunoaște, în materie de mîncăruri și băuturi se putea măsura cu bucătăria și băuturile oricărui colț din lume, preparate unice, îmbelșugate și surprinzătoare pentru orice gurmand neamț sau chiar francez, englez ori olandez. Iată ce îi era dat lui Schmidt să descopere la masa de prînz și la cină, abia prididind să tot sărute mîna mamei — căci lui i se dădea voie — drept recunoștință pentru osteneala ei, pentru gusturile rafinate și atențiile ei. Da, timp de douăsprezece zile această atmosferă distinsă pluti între pereții casei noastre, e drept, cîtuși de puțin ostentativ, însă totuși ca un tăcut avertisment : să stăm mai drept la masă, să folosim mai atenți tacîmurile. Servitul se desfășura după prescripțiile complicate, dar exacte de la finele unei voluminoase cărți de bucate nemțești, și nu pot nega că uneori se întîmpla ca în timp ce locotenentul Schmidt folosea la aperitiv numai furculița corespunzătoare — tacîmurile de argint ni le împrumutaseră Tischlerii, una dintre cele trei garnituri pe care le aveau — noi, de emoție, încurcam furculițele,

foloseam cuțite nepotrivite la creierul în aspic, iar din sosul de bulion servit la ceașcă tata consuma cu lingura cea mare, în timp ce mama se înroșea toată de disperare, căci mama urmărise nu o dată la prânzurile de la familia Tischler cum anume se mănincă din ceașcă. Dar locotenentul Schmidt, un bărbat într-adevăr distins — numele său întreg, cum figura pe cărțile de vizită pe care și le tipărise la noi în oraș, suna : Johann Maria Schmidt von Spandau zu Berlin — și pare-se și un suflet ales, trecea cu nonșalanță peste aceste gafe mărunte, dar cu atît mai grosolane. Buzele nu-i schițau nici un zîmbet și nu conteneau nici o clipă să-i mulțumească mamei, cu cele mai curtenitoare laude și grațioase sărutări de mînă, pentru ardoarea cu care ea îl poftea să se servească ba din una, ba din alta. Firește, dimineața ne spălam mai cu atenție, făceam baie mai mult, ne îmbrăcam îngrijit, duminică dimineața tata nu alerga prin grădină în cămașă de noapte și izmene, și, dacă nu mă înșel, atunci am primit prima mea periută de dinți, însă doar un praf de dinți într-o cutiuță de carton ce s-a destrămat foarte repede, cînd eu tînjeam după acea pastă de dinți cu gust neobișnuit, amintind de aroma cuișoarelor, mentei și unui parfum de-al mătușii, pastă pe care o folosea locotenentul Schmidt și din care gustasem pe ascuns. Pasta de dinți, colonia și toate celelalte produse cosmetice — pe care mama le încercase, pe toate, în absența lui Schmidt — oaspetele nostru le cumpărase de la intenđența comandamentului german stabilit în orașul nostru.

Prezența locotenentului Schmidt ne-a pus în contact cu civilizația unor lumi îndepărtate și noi ; în societatea lui, puținele cunoștințe de germană ale părinților mei s-au șlefuit, au învățat noi cuvinte de la el, expresii noi, pe care mai tîrziu le-au folosit și ei nu o dată, cum se nimerea, cu ocazia tranzacțiilor comerciale sau gospodărești pe care le aveau cu șvabii din provincie, stîrnind nu puțină uimire și admirație în rîndul oamenilor simpli datorită culturii

lor. Ne simțeam cu desăvîrșire alții, devenisem mai mult decît eram, am aflat cum se administrează și întreține o casă la Berlin-Spandau, cum e un cabaret de pe Friedrichstrasse în Berlin, cum e un club ofițeresc la Potsdam, și cîte și mai cîte, cum ar fi despre Halifax, Paris, Londra și Amsterdam, ca și altele, pe care tata le repovestea în amănunt la „Capra de argint“ prietenilor săi ce-l urmăreau cu gurile căscate, amici dintre care numai Zorkóczy își exprimase părerea că dacă locotenentul Schmidt, ca ofițer activ, cunoaște într-adevăr atît de bine Canada, și capitalele Franței, Angliei și Olandei, atunci fără doar și poate e un membru al serviciului de spionaj german, altminteri excelent, lucru pe care — „să fim realiști“ — se pare că îl contrazice faptul că sîrbii l-au luat prizonier în primele linii ale frontului. Domnul Tischler, protestatar cum era, se văzu silit să-l lase în această credință, căci intervenția sa în apărarea lui Schmidt nu răsturnă nici pe departe prezumția bine întemeiată a lui Zorkóczy. După tata, însă era „exclus ca un «von» să fie spion“. Colțurile de lume, marile metropole, micul castel de la Spandau, călătoriile și puzderia de aventuri, toată mulțimea asta de secvențe, mai trăiră în noi multă vreme în întregul și ansamblul lor, ca într-o amplă pictură. O mitologie minunată. Schmidt în postura lui Odiseu.

Așa am învățat geografie noi, copiii din anii războiului, de la nemți, de la prizonierii de război ruși, ce săpau la cartofi și împleteau inele din mărgеле mărunte, colorate, ori din fire de cozi de cal, de la sîrbii ce munceau cu plăcere la grădinărit, mai apoi, pe vremea înfringerii iminente, de la francezii și senegalezii aflați în tăcere, de la englezi și sîrbi și Dumnezeu mai știe de la cîte alte neamuri de ostași, dar nu fiecăruia copil a avut parte de atîta noroc ca mine, cu locotenentul Schmidt. Geografia n-am învățat-o ca părinții noștri, ori ca Emile al bătrînului Rousseau, cu care educatorul pornește de la poarta grădinii să ia cunoștință de lume, călăuzind cu grijă imaginația copilului

spre locurile învecinate, apoi spre străzi și cartiere mai îndepărtate, pentru ca la marginea orașului, înainte de a porni și mai departe în lume cu pinzele mînate de vîntul imaginației, întîi de toate copilul și educatorul său să se odihnească. Noi am căpătat lumea dintr-o dată și ca pe o avalanșă. Gardurile grădinilor copilăriei noastre le-a doborît războiul, imaginația noastră tulbure pur și simplu a șters hotarele orașului nostru, a smuls pietrele kilometrice și a fărîmițat granițele țărilor, a țîșnit afară din Europa, ca dintr-o cușcă strîmtă, și curînd s-a întins cu adevărat pe deasupra întregii lumi nefericite.

Dealtfel, locotenentul Schmidt apăruse în casa noastră tîrziu după miezul nopții. Tatei îi plăcea să aibă oaspeți, să invite oameni străini pe care-i vedea pentru prima oară în viață, îi plăceau asemenea surprize, pentru a-i vedea surprinși de faptul că, fie și în limitele modestei noastre existențe burgheze, sîntem în stare, ziua ori noaptea, și ne bucură chiar, să așternem masa, oferind bucate gustoase și, pe lîngă aceste bucate — care făceau lauda gusturilor și priceperii mamei, e drept, nerecunoscute deschis de tata — băuturi reci și bune. Pe scurt, tata apăruse acasă la o oră barbară din noapte, braț la braț cu locotenentul Schmidt.

Mai țin minte cum răsunau pașii lor pe întuneric în culoar, cum se deschideau ușile scîrțîind, cum suiera vîntul prin casa mută, cum trosnea parchetul neglijent făcut, de calitate a doua, dar cu atît mai curat și mai lucios, între pereții sufrageriei noastre, ca și cum s-ar fi plîns că noi, ai casei, nu luăm niciodată masa acolo și că numai pe oaspeți îi poftim în scăunele ce imitau stilul renesans, cu șezut îmbrăcat în piele, în jurul mesei mari, cu picioarele încrustate, stil *altdeutsch*¹, din fața scrinului masiv, că atunci cînd nu sîntem decît noi, cînd nu avem oaspeți, luăm masa de prînz și cina în bucătărie, pe masa așternută

¹ Stil german vechi.

simplu, ba chiar, așa cum am mai arătat, cu o exemplară zgîrcenie țărănească.

Lămpile fură aprinse, și nu una, ci toate, și prin crăpăturile ușilor lumina se strecură în dormitor, fapt din care am dedus imediat că tata nu se întorcea cu un prieten apropiat, în fața căruia nu ascunde că e nevoit să facă economie la lumină, ci cu un oaspete deosebit, căruia i se cuvine toată cinstea și, în măsura în care e posibil la situația lui de mic-burghez, onoruri și reprezentare. Cinste ? O cinste cu totul deosebită. Toate acestea o pătrunseră cu iuțeala fulgerului pe mama, care, ca de obicei, îl aștepta și noaptea asta trează pe tata.

Mama sări grabnic din pat, aprinse lumina. Pieptenele îi alerga iute, scîrțîind, prin părul despletit. Cu mișcări rotunde, șerpuitoare, adună toată claiă într-un singur șuvoi lung, sclipitor, apoi cu ușurința pe care o dă o mare experiență în astfel de urgențe, cu o nouă mișcare își înfășură părul în jurul capului, îl prinse cu ace de păr negre, strînse în ordine cu pieptenele, în fața oglinzii, cele cîteva fire rebele, și iată, era gata. Din apa aflată în paharul de pe noptieră își puse cîteva picături pe ochi, pe gît, piept, brațe și buze, iar din apa de colonie ascunsă în sertar o idee, atît cît să-i învâluie abia perceptibil, ca niște norișori, trupul, din care emanau totuși aburii patului, ai somnului, amestecîndu-se cu mirosul așternutului cald încă, cu parfumurile dormitorului. Capotul ei bizar, cu motive turcești, umplea cu largele-i fluturări odaia roșie în lumina vîiozei. Dincolo se vorbea nemțește. Mama intră în sufragerie.

De fapt, numai ei trei ședeau în sufragerie. Ghemuit în colțul canapelei, uitat și lăsat singur, urmăream gelos cuvintele și gesturile, care pentru mine aveau totdeauna mai mare însemnătate decît le dădeau cei mari, ascundeau și promiteau mai mult decît conținutul lor real, îmi solicitau o atenție încordată și dădeau naștere în mine unor închipuiri ireale, rupte de existența noastră adevărată.

Schmidt stătea la masă vizavi de mama, aidoma puterii intrupate, plin de siguranță, bărbătește și cuceritor. Chiar fără să vreau, mi se strângea inima privindu-i cum își studiaza, cu o curiozitate ascunsă, trăsăturile, privirile, în timp ce tata se avînta fără rezerve în rolul de gazdă. La început, am avut senzația că acest venetic, cu superioritatea-i rece, străină, cu manierele-i și siguranța-i irezistibile, în câteva clipe va răpi-o pe aceea pe care o simțeam mai presus de orice a mea, proprietatea mea personală, averea mea, pe mama. Schmidt lua cu mișcări sigure în furculița-i cu dinți strălucitori șunca de casă cu ou bine codimentată cu piper și mîncea atît de elegant — fapt pe care tata nici nu-l mai observa, de mulțumit și mîndru ce era că-și găsisese un companion atît de deosebit, ori poate chiar un prieten, doar se și tutuia. iar în drum spre casă, venind de la „Capra de argint“ intraseră cît de cît și în intimități — zic, locotenentul consuma cu atîta eleganță micile capodopere culinare, preparate și servite în grabă, încît o lăsase pe mama într-o admirație pe care se străduia s-o ascundă aruncînd priviri emoționate și coborînd ochii în pămînt.

— Binevoiește, dragă locotenente, și gustă din minunatul vin al casei., zise tata cînd Schmidt, cu o mișcare de o discreție inimitabilă, își șterse cu colțul șervetelui de damasc întins pe genunchi marginile gurii, apoi se aplecă peste masă, apucă vîrfurile degetelor mamei și, cu buzele luguiate sub mustața-i blondă, tunsă englezește, așternu un sărut ca „fulgul“ pe încheietura mîinii gazdei. Neașteptatul gest, sărutul acesta adică, o ului într-atît pe mama, încît în clipa aceea, ca magnetizată de spaimă, nu mai fu în stare să-și smulgă degetele, și o roșeață intensă îi năpădi fața, urechile, gîtul, roșeață pe care pare-se că tata n-o observă, dar cu atît mai mult îmi atrăsese mie atenția, și desigur și neamțului, care, înălțînd paharul zvelt, sclipitor, îi zîmbi mamei și-i șopti parcă murmurînd o vrajă :

— *Schönen Dank, Gnädige Frau, zu ihrem Wohlsein; Prostchen...*¹

Ciocni cu tata, pentru că mama nu mai puneă în gură băuturi spirtoase „la o oră atît de tîrzie, din pricina durerilor de cap“. Apoi Schmidt se lansă cu sinceră însuflețire întru lauda rislingului de Pîncota. Și nu spre puțină bucurie a tatei, care chiar îl credea pe neamț cînd spunea că poșirca asta din zona de dealuri se poate măsura cu cele mai bune vinuri seci de Mozela. Căci nemții de felul acestuia sînt teribil de măsurați în vorbe.

— Mă bucur foarte mult, șopti mama, care pînă atunci nu scosese o vorbă, ci doar căsca gura, ca vrăjită, la prăjina de neamț.

— Oh, doamna mea, răspunse locotenentul Schmidt, ridicînd încă o dată paharul la buze, un militar nu e niciodată răsfățat. Nici nu e nevoie să gust băutura, o trădează pînă și culoarea, îmi dau seama după transparența și aroma ei că nu-i de toate zilele ; mă bucur că soarta m-a azvîrlit pe un meleag atît de cultivat, într-o casă domnească atît de minunată. Aceste mîncăruri delicioase, fără pereche de gustoase, servite la o oră atît de tîrzie, îmi aduc aminte de atenția cu care sînt înconjurat acasă, de gusturile surorilor mele... Și această tihnă, în atmosfera asta rafinată de familie... o, de parcă aici ar continua să fie prezentă însăși fericita pace. Pot spune că, după viața de militar de care am avut parte pînă acum și după ultimele aventuri epuizante, care m-au aruncat aici, mă simt la dumneavoastră ca în rai. Ba chiar mai bine. Da, mă simt ca acasă, *Gnädige Frau...*

Și rotindu-și privirile prin odaie, ofițerul continuă șirul laudelor :

— Ce gusturi fine, domnești ! Ce ordine și strălucire, după miezul nopții ! Te rog să nu te superi, *Gnädige Frau,*

¹ Mulțumesc, stimată doamnă, în sănătatea dumneavoastră. Noroc ! (germ.)

că fac asemenea constatări oarecum exagerate, dar după front, tot ce e firesc într-o casă de domni, pentru militar e ieșit din comun și ciudat, ba trebuie să recunosc, chiar o revelație, ca și cum m-aș fi întors acasă dintr-un colț de pământ sălbatic, da, acasă la civilizația și în lumea cultivată, întors din codrii Balcanilor, dintre canibali. În fine, la domniile-voastre, în Monarhie, și în casa unui patriot atît de minunat cum e prietenul meu Ferenc, mă pot simți pe bună dreptate ca acasă. Iar dacă îmi îngădui și dumneata, *Gnädige Frau*, să cred că e așa...

Obrajii mamei fură năpădiți iar de roșeață. Atitea laude încă nu i se aduseseră nicicînd, cealaltă lume nu-i asaltase niciodată atît de concentrat imaginația, căci în timp ce locotenentul Schmidt vorbea, vedea perindîndu-se ca aievea în fața ochilor ei barăcile scufundate în noroi și murdărie, viața de front, și, nălucind, casa de lîngă Berlin a oaspetelui, micul castel îngrijit, pe surorile lui, deșirate și blonde femei germane, care aidoma ei, poartă pălării la modă, citesc romane de Ohnet și împletesc pentru Crucea Roșie mănuși, căciulițe de iarnă și pulovere călduroase, bîndu-și ceaiul, în anturajul altor femei, în vreo grădină, printre gherghine roșii ca focul și dalii îmbobocite, îmbrăcate în vaporose rochii de dantelă, ca într-o pictură. Da, la primăvară va trebui și ea să sădească gherghine și dalii în fundul curții, de-a lungul gardului dinspre parcela cu legume și zarzavaturi. Va fi foarte frumos.

— Scumpa mea, spuse tata întorcîndu-se spre mama, cu o curtoazie de-a dreptul neobișnuită, ba chiar punîndu-și palma pe mîna mamei, ca și cum ar fi vrut să-l concureze pe Schmidt, domnul locotenent a ajuns în orașul nostru în împrejurări pur și simplu nemaipomenite. A fugit dintr-un lagăr de prizonieri sîrbesc, riscîndu-și viața, și-i o adevărată minune cum a putut scăpa.

Apoi tata se întoarse spre oaspete, îi puse, în ciuda refuzurilor repetate, încă un castravete murat în farfurie, și-l

rugă să mai povestească o dată pe-ndelete istoria fugii lui, așa cum binevoise a-i făgădui în acea seară.

— Oh, dar nu e un caz chiar atât de neobișnuit, zău ! făcu Schmidt pe modestul. Sînt ofițer în armata Kaiserului. Nu mi-am făcut decît datoria...

Se mai scuză încă o vreme, apoi pigulind cîteva felioare subțiri din castravetele murat, se apucă, pe un ton hotărît și lipsit de orice sentimentalism, să povestească pe-ndelete cum a scăpat. Pe măsură ce povestea, atmosfera din cameră se schimbă radical, întocmai ca pe o scenă de teatru sugerînd iluzia altei lumi, îmbracă alte dimensiuni, se lărgi, se populă cu universul barbar, sălbatic, din care Schmidt intrînd întîmplător la „Capra de argint“, sosise de-a dreptul la noi acasă. Locotenentul se dovedi un excelent povestitor. După numai cîteva minute povestea sa ne cuceri, cu putere de vrajă, imaginația ; și oaspetele nu se întrerupse decît două-trei minute, cînd mama exclamă speriată că a uitat cafeaua pe foc. Se întoarse însă foarte repede cu filtrul de porțelan alb — *Oh, Wiener Kaffe !* —, turnă lichidul aburind, fierbinte, înviorător, în ceșcuțele din imitație de Meissen, și povestirea continuă, cu întîmplări despre care dealtfel nu se mai adusese vorba în fața mea, pentru că mama era foarte grijulie, mă ferea, pentru ca umbrele îngrozitoare ale vieții să nu mă lovească prea de timpuriu, cum ar fi furturile, crimele, siluirile, moartea, adică tot ce în credința catolică poartă numirea de păcat capital. Însă zadarnic mă ferea mama, de vreme ce nu o dată fusese silit să ascult, speriat și plîgînd, cutremurătoare discuții și certuri în familie, dînd în sine-mi, deznădăjduit, cînd unaia, cînd celuilalt dreptate, pentru ca după un minut să-mi schimb iar decizia, și pînă la urmă să nu mai pricep nimic din toată grozăvia, care se sfîrșea întotdeauna la fel : tata pleca valvîrtej, trîntind atât de tare ușile în urma sa, încît sărea tencuiala, și din toate acestea rămî-neam doar cu amintirea mereu prezentă a acelor grozăvii, sub care vedeam, cu spaimă, o dramă nevăzută, ce se

putea încheia în fiecare clipă, chiar și atunci cînd aparent între părinții mei domnea pacea și buna înțelegere.

Părinții mei ședeau la masă cu locotenentul întocmai ca niște făpturi reînsuflețite dintr-o dramă de Strindberg, în capul mesei, firește, cu Schmidt, eroul principal dintr-o întâmplare de-a contelui de Monte Cristo ; în lumina albă a lămpii reproiectată din tavan, chica sa, creștetul său blond strălucea orbitor, și cum povestea el, colorat, cu șarm, în toate amănuntele, întreaga-i făptură rafinată, occidentală, emana parcă o bestialitate crudă, desfătarea atavică, prusacă în fața aventurii și cruzimii, nu romantismul contelui francez, pe care-l aștepta mama. Tata asculta sumbru la față, total absorbit și cucerit de povestire și, din cînd în cînd, emoționat, își trecea palma peste frunte. Mama ședea între ei stîngace, parcă sorbind amănuntele, în capotul ei turcesc, cu părul strîns coc, contopită cu tonurile întunecate ale camerei, accentuîndu-le o idee, tonuri care deveniră în curînd periculos de apăsătoare și nu le mai îndulcea nici moliciunea liniștitoare a perdelelor de pluș bordo, în ale căror falduri se agăța arar cîte o pală de aer produsă de curent. Însă nimic nu mai observam din toate acestea, ci ascultam, transportați ca prin farmec într-o altă lume.

De atunci, atmosfera asta, scena asta reală, amestecată cu alta, imaginată, și acele trei făpturi din noaptea aceea, mi-a revenit de sute, de mii de ori în minte, îmbibată de încordare, teamă și halucinații. Dar în timp ce fața părinților mei, existența lor, se schimba odată cu mine și cu trecerea anilor, a locotenentului Schmidt a rămas una și aceeași, neschimbată, ca și cînd ar sta veșnic în același loc, în aceeași cameră și în același ceas, și ar spune zîmbind, cu un calm cutremurător :

— Eu sînt războiul !

Și azi, făptura sa îmi apare în clipele de spaimă, și în vreme ce undeva în lumea largă e iarăși război — o, Spania ! — el îmi vorbește, îi aud vocea ca aievea, îmi vorbește și-și ridică paharul la buze și rîde :

— Hai, spune ce știi despre mine. Spune că sînt un ucigaș. Și că niciodată n-am ispășit pentru asta. Dar poate că totuși... Spune că atunci, în urmă cu douăzeci și cinci de ani, știam că voi, care atunci erăți încă înconștienți, niște copii, că și voi veți ucidă cîndva, premeditat și înadins. Asta e firea și legea omului. Lăsați iluziile ! Lumea fără război ? E rizibil ! De ce să fi ispășit ? Ori eu, ori celălalt. Fiecare vrea să învingă. Fie și cu prețul propriei vieți. Și cel ce are iluzii, și cel ce nu are și știe că nu e vorba decît numai și numai de putere. Or, puterea nu poate fi și de-o parte și de alta. Se cere să te bați pentru ea. Trebuie să recunoști că războiul e necesar și inevitabil. Lasă de-o parte iluziile !...

— Mă pot hărțui cu fantoma ?...

În noaptea aceea, în timp ce locotenentul Schmidt povestea, eram încă aproximativ pe la începutul războiului, încă trăiam în aura gloriei și ofensivei victorioase. Dincoace de apa cea mare, șesul se întindea pașnic și somnoros la poalele munților. Războiul, focul nu ajungea aici, în orașul nostru. În zori, femeile, bătrînii și copiii porneau la săpat, la lucrat pămîntul, apoi sosi iarna, zăpada și înghețul, și zbură mai departe, anotimpurile goniră iute, și în cele din urmă oamenii ajunseseră să-și piardă speranța, de departe sosiră fețe noi, și ochi noi, și cuvinte noi, prizonierii de război, bărbați noi, noi amanți secreți pentru femeile rămase singure, prizonierii priveau cu gurile căscate pămîntul acesta negru din acest leagăn bogat, ce putea fi și fericit, și ascultau gunguritul copiilor de altă limbă, numele roadelor și uneltelor în altă limbă, și în cuvintele altei limbi, străine, dulcile vorbe de dragoste. Străinii treceau, ca noi și noi valuri, peste aceste meleaguri, se aplecau spre pămînt și fărîmau în pumn țărîna neagră, grasă, cîntăreau în palmă spicul, gustau fructele și femeile și porneau mai departe spre lagărele de prizonieri sau spre fronturi...

Și vin, rînd pe rînd, nemții,¹ aliații noștri, în ordine, curați, disciplinați, civilizați, deocamdată numai nemții, apoi și ceilalți. Însă ei, ca și nemții, cad însîngerăți pe cîmpurile de luptă. Atacă și se retrag și iar atacă, cîștigă și pierd bătălii și mor. Pe locotenentul Schmidt îl păzesc în adînc de codru întunecat, dimpreună cu prizonierii germani. Doboară păduri și ard cărbuni. Stăpînesc asupra-le soldați sirbi, marțiali, cu plete negre ; nu mai contează nici rangul, nici faptul că ești ofițer sau soldat de rînd. Prizonierul e numai prizonier, și-atîta. Locotenentul de corvoadă Schmidt își atîrnă la gît cofa împletită din curmei frumos mirositor și pornește în fața paznicului spre apă. Soarele își prefiră lumina în pete albe prin desișul bogat al coroanelor de stejar ; în poiene, iarba e ca spinarea sălămîzdrei. Cu cît se îndepărtează, vuietul lagărului, zgomotele sacadate ale topoarelor și cele scoase de ferăstraie se estompează. Păsări speriate dau țipăt. Soarele dogorește atît de tare, aproape că jupoaie pielea și carnea de pe obraji și brațe. Din desiș apare cu luciri argintii un roi de albine sălbatice și dispare ca o fantomă în aerul încins, undeva în sus în coroana copacilor.

— De ce te-ai îmbrăcat așa, neamțule ? întreabă soldatul din spatele locotenentului. E cald.

— *Ne znam* ¹... dă din umeri Schmidt.

Tînărul soldat cu bărbie lată, și ochi negri rîde cu poftă. O șopîrlă se strecoară speriată prin fața lor dispărînd într-o crăpătură a stîncilor acoperite cu mușchi și soldatul sirb îl imită vesel pe prizonier :

— *Ne znam, ne znam...*

Schmidt îi zîmbește.

— *Zigarette. Anzünden* ², spune, solicitînd bunăvoința paznicului. Ar vrea să fumeze.

— Fie, nu-mi pasă. Oameni sîntem, neamțule.

¹ Nu știu (sirbo-croată).

² Țigări. Aprinde. (germ.)

Stau acolo, în apropierea fluviului. Jos, curge apa. Apa cea mare. Apa, acolo unde pădurea și malul îi reflectă fundul, se zbuciumă cu spăimântătoare sclipiri vineții, dar pe fișia întunecată unde se oglindește malul, se ondulează în valuri albe, intens de albe, aproape senină și pașnică, liniștitoare. Scara de lemn făcută de prizonieri, care duce jos la o scobitură stincoasă și sălbatică a fluviului, e la vreo sută de metri de acel loc. Lagărul e ascuns de pădure ; în golurile mai largi, ca niște peșteri cu boltă înaltă, ce se cascadează negre sub copaci, nu se poate vedea, talpa pădurii e acoperită de arbuști cu frunziș roșu. Vuietul clipocitor, clocotitor al apei, glasul păsărilor țipînd nebunește în adîncul pădurii, liniștea și bătăile inimilor se topesc toate unele într-altele. Deasupra gulerului dezbumbat al soldatului, sîngele răscolit de zăpușeală pulsează ritmic în vene. Respirația locotenentului Schmidt devine mai iute, inima îi bate mai repede. În iarbă se zăresc mușuroaie de cîrțiță, cu suprafața abia zvîntată de soare. Iarba se apleacă, foșnește, aproape că sfîrșie sub tălpi. Schmidt își ia cofa de pe umăr, cu grijă, parcă atent să nu stîrnească vreun zgomot, și o așează jos, lîngă un mușuroi de cîrțiță. În timp ce scoate tabacherea din buzunarul de sus al vestonului mîna îi tremură ușor. Sîrbul își ia o țigară, privește atent la marca ei, își saltă sprîncenele, și dă din cap plescîind satisfăcut — asta mai zic și eu țigară boierească ! Dă să scoată chibriturile, dar brusc ofițerul îi pune mîna pe braț.

— Nu, nu, îți dau eu foc...

„Ce boier, ce politețe — își spune soldatul din Balcani — de-ar fi și ofițerii noștri așa.“ Lăsă pușca jos, arma stă moale în mîna sa, ca o jucărie. Ar fi putut fi o pictură de Chirico : *Tată tînăr cu pruncul său*. Arma doar cît e prezentă — dar cine se gîndește, în asemenea clipe simple, umane, ale împrietenirii, la pușcă, la dușmănie, la război și prudență, la misiunea ce i s-a dat ? Ochii albaștri ai neamțului strălucesc amical, rîde liniștitor, dinții îi strălucesc,

în timp ce soldatul, ținând flacăra în căușul palmelor, își aprinde țigara. Neamțul ride. Toată atenția soldatului se concentrează asupra țigării pe care-o aprinde și poate că asta e doar o frîntură de secundă, dar tocmai ea e din nou a războiului, a animalului din om, a locotenentului Schmidt. Ține chibritul — e o tăcere a vîntului, o tăcere desăvîrșită, totală, în copaci nu se clintește nici o frunză. — Ține chibritul în mîna stîngă. Cu cealaltă mînă, cu mîna dreaptă își bagă cutia de chibrituri în buzunarul lateral al vestonului militar. Și în clipa asta, brusc, cu iuțea fulgerului sclipește un cuțit bosniac, curbat. Pătrunde pînă la prăsele, trosnind, în pieptul flăcăului. De jos, de la lingurea, unde nu se poate poticni de coaste. Mîinile de fier ale ofițerului se și află ca menghina pe gîtul soldatului sîrb. Cu toată puterea, o putere înzecită de spaimă. Pușca alunecă încet, căzînd pe jos. Victima, pierzînd cunoștința, se lasă încet la pămînt. Brațele sale cosesc aerul nebunește. Nu mai e nici un pericol în zbuciumul acesta. Nu mai e nici un dram de conștiință în aceste mișcări. Locotenentul Schmidt are chiar grijă să se ferească să nu-l mînjească sîngele. Dar sîngele nu țîșnește. Îl oprește cămașa, blazonul militar, pe care se lățește vertiginos o pată roșie. Victima nu se mai poate apăra. Nu mai încape nici o îndoială că și-a pierdut cunoștința. Neamțul tot îl mai strînge de gît. Cu o forță sălbatică, irezistibilă. Tot mai mult, ca o menghină de fier, scrișnind, fierbinte. Pușca alunecă mai încolo bufnind. Gura neamțului s-a strîns, buzele s-au învinețit. Dinții săi parcă ar mușca un obiect ce nu poate fi mușcat, o bucată de lemn sau de fier. De această mușcătură imaginară depinde totul, viața sau moartea. Maxilarele aproape că-i sar din făgașul lor. Ochii i se strîng, făcîndu-se mici. Din mîinile cu tendoanele umflate degetele se afundă ca niște clești de oțel în gîtul roșu, devenit vînat. Ochii soldatului sîrb se cască holbați. Conștiința l-a părăsit de mult, nici măcar o tresărire îndepărtată nu i-o mai atinge, soarele parcă se scurge prin

ochi în creier și în piept, cu arșița-i mistuitoare, ca focul, dacă pur și simplu mai simte totuși ceva. Pe neașteptate, totuși, începe să dea din brațe. Lovește în toate părțile cu o forță înspăimântătoare, dar nu mai e el, e ca atunci când puiul cu gîtul tăiat se zbate dînd ultimele lovituri de aripă, și picioarele i se mai scutură de cîteva ori, e numai ultima energie ce părăsește trupul. În degetele victimei nu mai e nici o viață, unghiile îi aleargă doar în-țimplător peste fața lucioasă, scaldată de sudoare a lui Schmidt, și în urma lor sîngele țîșnește în trei dungi paralele. Pieptul, spinarea se mai scutură o dată. Gata. A murit. Plutește nu aici în iarbă, ci undeva sus, pe norii albi, în coroanele copacilor, pe oglinda fluviului. Locotenentul mai strînge o dată, cîteva clipe, cu ultimele rezerve de putere, gîtul mortului, știe că nu mai e necesar, dar vrea să fie sigur. Să fie sigur că cel ce s-a prăbușit aici, sub atacul cu grijă plănuit în toate amănuntele, nu mai mișcă, nu mai aude, nu mai vede și nu se mai poate clinti, să fie sigur că e mort.

Toată operațiunea asta dacă a durat două-trei minute, ori poate nici atîta.

Da, ostașul e fără îndoială mort. Pieptul nu i se mai ridică. E nemișcat. O boare îi clintește un fir de păr. Uite, două furnici sprintene, roșii, i s-au și urcat pe țîmplă. Un fir de iarbă verde-închis se apleacă peste ochii holbați și dați peste cap. Urmele lăsate de buricele degetelor sînt violacee, se mai văd limpede cele zece degete. Schmidt răsufală adînc, își șterge cu batista sudoarea de pe față, apoi de pe mîini. Trebuie să termine tot ce e necesar. Ia mîinile victimei, încă sînt calde, dar lipsite de orice semn de împotrivire, apoi le înșfacă de încheietură și-l tîrăște pe mort spre apă. Ajuns pe mal, se oprește o clipă și-și rotește privirile, ca și cînd ar vrea să-și ia rămas-bun în locul mortului de la această lume verde, șuierînd și șușotînd amenințătoare. Sau mai degrabă ca și cînd în deșisuri și în ochii negri, măslinii ai pădurii ar simți pre-

zența unor spioni, trădători și martori, martori invizibili și neștiuți, care urmăresc totul nemișcați și muți, cu brațele încrucișate pe piept, cu ochii încruntați, gata să cheme la răspundere. „Eh, vedenii !” Lagărul e la numai o jumătate de ceas și totul s-a desfășurat atât de tăcut, atât de exact, după calculele sale, încât nu se putea auzi nimic nici la o sută de metri. Să scoată cuțitul din pieptul acestui flăcău din Balcani ? Să-l ia ca amintire ? Bineînțeles ! Și să ia cu el actele acestui mucos ? Descheie nasturele de la buzunarul de sus al victimei. O fotografie. O țărancă tânără. Cu doi copii. Poză făcută la țîrg. O strecoară înapoi în buzunar. Să scoată cuțitul ? Ezită, dar îl scoate. Ce priveliște scîrboasă. Îl șterge de cîteva ori pe pantalonii mortului, pînă strălucește iarăși ca în zori, cînd și-l vîrîse în buzunar. „De-ajuns.” Îi face vînt mortului, cu piciorul, de pe malul înalt. Trupul se prăbușește cu capul în jos. Fața și oglinda feței cad una spre alta și se izbesc plescăind tare. Amîndouă, trupul și imaginea lui, se scufundă în suvoiul cutremurat. Ștergîndu-și fruntea și gîtul cu venele umflate, pulsînde, Schmidt scrutează atent apa. Uniforma cenușie sîrbească iese la suprafață cu o sută de metri mai încolo, în dreptul scărilor înjghebate de soldați. S-a terminat. *Requiescat in pace...* În pădure, țîpă scurt o pasăre. Își aprinde o țigară. Se așează pe o stîncă năpădită de mușchi, acolo pe mal. Ar fi doar o vedenie dacă mortul ar începe să miște, să înoate. Da. Fața îi e înfundată în apă, nu i se vede decît spinarea și creștetul rotund acoperit de părul negru. Asta îl face să-și aducă aminte că și chipiul lui, și capela ceîlalt rămăsese acolo, în iarbă. Se întoarce alene. Azvîrle capela cenușie și pușca după mort. Își șterge iar palmele. Ce dumnezeu își tot șterge palmele ? Ce-i asta ? „A fost o treabă murdară.” Se mai întoarce încă o dată înapoi, azvîrle și cofa de lemn după sîrb și după capelă, cu toată puterea, pînă departe în apele clotitoare ale fluviului. Abia acum simte că tot trupul îi tremură, că e obosit și sleit, ca întors, după o bătălie de

cinci zile, în linia doua, sau ca și când ar fi alergat o distanță uriașă, lungi kilometri în șir, peste munți și văi, poduri, arături, sate, orașe, ore și zile, din care fiecă clipă s-ar fi întins pînă la nesfîrșire, la imposibilitatea de a ajunge cealaltă clipă. „Timp deformat.“ Capela continuă să inoate în apa verzuie, paralel cu malul, în imaginea mișcătoare a pădurii și hățîșului, ca fluturată prin aer de un scamator cu misterioase șerpui. Pușca, lunga armă de infanterie, se scufundase ca plumbul, dar abia plescăind, lunecînd iute ca fulgerul, ireal, ca și când n-ar fi lucit abia în urmă cu cîteva clipe în iarba de pe mal, în bătaia soarelui, orfană și lipsită de sens fără stăpînul ei. „De-ajuns cu poezia ! Noi, nemții, sîntem iremediabil lirici !“ Încă o jumătate de ceas. Atunci ar trebui să fie înapoi în lagăr. Dar n-are să se mai întoarcă. În sfîrșit, primul zîmbet. Zvonuri dinspre pădure ? Poate că e doar creanga unui stejar secular, ruptă și căzînd jos în desiș, între tufe, cu o mișcare înceată, plină de măreție. Tihnită moarte a copacilor. În mînă, cuțitul. „Cum mi-a ajuns în mînă, doar l-am pus în buzunar ?“ „De ce vorbesc cu glas tare ?“ Cuțit curbat, macedonean. Cînd l-a înfipt, peretele stomacului a trosnit. „Flăcăul a săltat în sus, ca o sălbăticiune nimerită în plin.“ Asta o spune în șoaptă, cu cuțitul în mînă. „Dacă nu-l înhățam de gît, sărea și se dădea peste cap.“ N-a mai apucat să strige. Nici măcar un țipăt scurt n-a scos. „Ar trebui să mă mai întorc o dată...” — își continuă monologul rostit cu glas tare — „ce caraghios, doar nu m-oi apuca să fac pe Raskolnikov aici, în pădure !“ Viră iar cuțitul în buzunar. „Și-acum, să ne strîngem calabalicul, pînă nu-mi iau urma“. Se duce alene pînă la scară. În timp ce respiră adînc, își desface larg brațele, cu palmele în afară. Simte că-și recapătă calmul. Coboară atent scara, pînă la oglinda apei. Se scufundă pînă la genunchi în apă. Umezeala îi pătrunde doar treptat în haine. „Poate că numai din lășitate nu m-am întors, să nu mai văd încă o dată locul ăla.“

Stă în apă scufundat pînă la piept, tot pe treptele scăzii. Se scufundă pînă la gît. Își concentrează toată atenția să se azvîrle cît mai departe în șuvoi, fiecă metră cîștigat cu cît mai puțin efort putînd însemna însăși viața. Trebuie să se azvîrle așa fel, ca să taie din față șuvoiul, cît mai departe, înspre adînc. Țîșnește în șuvoi, drept ca o săgeată, cu trupul perfect întins, încordat, lunecînd între aer și apă. Zile întregi calculase lățimea apei, și cam pînă unde îl va duce curentul pe celălalt mal. Taie apa cu mișcări lungi, ritmice, măsurate, economicoase, simte că acum trebuie să se acomodeze cu fiecă firicel de nerv acestui mediu dens, apei, care îi împresura tot trupul, lovindu-l, îmbrîncindu-l, tîrîndu-l, respingîndu-l, și atrăgîndu-l. Hainele, cizmele, îi îngreunează destul de mult înotul acesta calculat, ritmic, însă ține să se prezinte în uniformă la primul pichet de pază de pe celălalt mal. Și el ar fi putut-o mierli. Se pregătise și pentru asta. Încă nu ajunsese la mal. Pornise în această aventură întocmai ca sinucigașii care se îmbracă în haine negre, cămașă albă imaculată, cravată și pantofi asortați, pentru a da solemnitatea cuvenită faptei lor, fără a se gîndi că după ce se împușcă, pieptii cămașii se vor umple de sînge, că drumul glonțului va fi însemnat pe haină de o gaură cu marginile pîrlite, și că pînă li se descoperă fapta, pantalonii li se mototolesc, gulerul le alunecă într-o parte, cravata le atîrnă afară, și că astfel toată solemnitatea ca și efectul dinainte scontat devin o împrejurare secundară lipsită de importanță, de unde în clipele ce preced moartea toate acestea par esențiale și poate chiar mai importante decît motivul sinuciderii și decît însăși fapta. „Nu, nu e, firește, o comparație bună. Să ucizi un animal din asta ? Așa ceva, da. Însă sinucidere ? E caraghios !” În orice caz, nu e indiferent dacă se prezintă sau nu îmbrăcat din cap pînă-n picioare în uniforma sa de ofițer. Cizmele-s cumplit de grele, ca plumbul, îi trag picioarele la fund, și s-au și îmbibat, deși le preparase anume, ungîndu-le timp de două săptămîni cu untură, dar

pină-l mai țin puterile, nu se desparte de ele. Și le-ar fi putut agăța de gît. La asta nu se gîndise. Deschizînd o clipă ochii, își ridică privirea spre cer : sub bolta albastră se așternuse un voal alb. Despicînd apa în două, își azvîrle înaintea brațelor cu o mișcare egală, în timp ce-și trage sub burtă coapsele și genunchii, apoi și le azvîrle și, dozîndu-și precis forța brațelor, își croiește drum cu mîinile, într-o anumită direcție ; numai de n-ar trebui să taie atît de încordat în diagonală, să se opună șuvoiului, care-l trage mereu în direcția cursului, o încordare întreită, înzecită, da, atîta i-ar lipsi, să ajungă pe mal la bulgari sau români, mîine, orice s-ar întîmpla, trebuie să se prezinte la marele cartier general al lui Mackensen, trebuie să aibă grijă ca degetele să-i stea lipite unul de altul, și cu vîrfurile astfel prelungite al palmelor să-și împingă trupul înainte în șuvoiul ăsta blestemat, să despice apa parcă ar desface, într-o cameră scufundată în beznă, o perdea grea, de pluș. Lîngă fața sa țîșnește la suprafață, stropind și scînteind, un pește, răsucindu-se în razele soarelui, și se scufundă speriat în adîncuri. „Sînt liber ca peștele, împreună cu peștii.“ E pe la mijlocul fluviului. Se odihnește : se întoarce pe spate, respiră adînc, pe nas, se lasă tîrît așa, nemișcat, cîțiva metri, ca o plută, doar aerul tras în piept îl ține la suprafață. Încă de cînd era copil învățase, pe Wannsee, această acrobație acvatică ; acum îi prinde bine. Își scoate mîinile din apă și le privește. Apoi alimentîndu-și uniform, cu respirații adînci, plămîinii, începe iar să înoate, puternic în diagonală și iarăși atent ca șuvoiul să nu-l tîrască prea mult în jos. Fiece lovitură de braț își avea undeva în timp viața ei aparte, nașterea ei, dezvoltarea, formarea, conținutul, sensul ei ; și toate acestea se reîntorseseră, ca într-un joc nebunesc sau într-un vis obsedant. Fiece metru se descompunea în părțile nenumărate și repetabile ale mișcării. Simte imboldul să se miște mai repede, dar nu poate face asta, n-are voie să se lase pradă nerăbdării. Și-așa resimte povara oboselii. Abia pe ultima sută de metri va avea

nevoie de ultimul efort. Ca să-și ia gîndurile de la oboseală, își întoarce capul spre dreapta și privește pe apă în jos. De aici, din imediata apropiere a oglinzii apei, e imposibil să măsoari, fie chiar și aproximativ, distanțele. Undeva departe plutește o barcă neagră, poate că la numai cîteva sute de metri de el, dar poate că la depărtare de un kilometru sau doi. Dacă ar fi marinar, desigur că ar putea aprecia exact. O barcă neagră. Ca un landou mortuar. Iar țîșnește în apropierea sa un pește. Uită de comparația cu landoul mortuar. Dacă n-ar fi uitat, s-ar fi gîndit poate că e cadavrul flăcăului sîrb, întins — eventual — acolo în acea barcă ce se legăna încet și înspăimîntător, și că pescarii, după ce-l întorseseră cu capul în jos și-i scoseseră toată apa din burtă, l-au întins în fundul bărcii și acum se căznesc să-l reanimeze, vor să-i maseze inima, în mijlocul pieptului se vede o rană neagră, și se tot întreabă cine l-o fi omorît. Dar el se apropie încet-încet de mal, sigur, ascuns vederii, scufundat în apă. Gîndurile i se împrăstie, în imaginația sa se amestecă mii de fapte, mii de tablouri. Dar oare, în timp ce înoată, îi trece prin minte că-l ucisese mișelește, premeditat, pe acel tînăr bărbat ? că, ce-i drept, îl curățase, însă conștiința... Ce se întîmplă cu conștiința sa ? Și, pur și simplu are conștiință ? Are războiul conștiință ? Nici mai tîrziu nu l-a muștrat, măcar o dată în viață, conștiința ? Nu e de imaginat oare că, mult după acest război, în pragul unui nou război, dar acum pensionat, om bătrîn, cu grad de colonel, „Rentner“ neamț, pensionar, șade acolo în vila sa de la Spandau, îmbrăcată în trandafiri, citește din clasicii istoriei războaielor, din Clausewitz, suflă prelung fumul țigării spre veioza cu abajur verde, lasă din mînă cartea și își reamintește de acea întîmplare de pe malul fluviului, și se cutremură de groază ? Poate că odată, mai tîrziu, cîndva, îi va reveni totuși în memorie, acuzator, acea lovitură de pumnal cinică și sigură, trosnetul acela, cîndva cînd după sfîrșitul războiului poate s-a însurat, a odrăslit copii și a devenit ofițer

de stat-major, colonel sau poate și mai mult ? Poate că, în cariera sa, succesul, dacă a ajuns la acest rang, s-a născut din acea clipă pe care el însuși o numea eroică și pentru care în curînd îi prinseseră pe pieptu-i lat decorația cea mare, de argint, acest simbol-fantomă al morții, dar la bătrînețe și-a dat seama brusc că n-a meritat-o ? Poate că mai târziu, într-o ploioasă, tristă, întunecoasă noapte de noiembrie, în casa locotenentului Schmidt retras la pensie se vor izbi geamurile vilei de lîngă Berlin, și din beznă se va ivi brusc o femeie în haine cernite, de doliu. Poate că familia Schmidt, bărbatul înalt, aproape cărunt, nevasta și copiii lui ședea acolo în jurul căminului, în care grijuliile slugi aprinseseră focul, la căldură, ghemuiți sub conul de lumină al lămpii cu picior, își trăiau tăcuți viața de seară de toamnă, cînd din întuneric s-a ivit femeia aceea palidă, cu obrații supti, tîrînd cu cele două mîini doi copilași și că a vorbit ? Femeia aceea din fotografie, cu cei doi copii ? Poate că a spus așa : „Domnule locotenent Schmidt, uite, am venit, după douăzeci și cinci de ani, de la Uzice. Într-o vară, într-o vară de război, viața mea s-a oprit. Știu doar atîta, că atunci bărbatu-meu l-a condus pe domnu' locotenent la fluviu. Și nu s-a mai întors niciodată... Pe mal, iarba-nflorită era culcată la pămînt. Iar după aceea n-a mai rămas nici o urmă din tot ce s-a petrecut acolo. Uite cei doi copilași ai mei. Privește-i. Au fețele ca fața mortului, amîndoi au fața lui. S-au topit, s-au uscat plîngînd și căutîndu-și tatăl.“ Poate că a spus asta ? Poate că femeia aceea cu cei doi copilași și-a întors ochii ficși și lipsiți de orice culoare spre soția lui și i-a spus așa : „Uitați-vă la mine, ce-am devenit în marea mea durere, acolo în munți, biată văduvă, bătută de ploi și sărăcie. Priviți ! Am fost cea mai frumoasă fată din Uzice. Și priviți la copiii mei. N-a fost pe toată valea Drinei și Moravei, nici în meleagurile stîncoase ale Ivarului, bărbat frumos ca tatăl lor, nici unul atît de bun, de harnic ca el. Văd că odraslele dumita e-s frumoase, sănătoase, nu uscate și veștede ca micile

mele răsaduri. De douăzeci și cinci de ani, orele și clipele s-au oprit dimpreună cu noi. Îl căutam pe omul meu.“ Poate că așa ceva a întrebat femeia aceea ? Poate că după asta s-a întors iar spre locotenentul Schmidt : „Domnule colonel, ce-i cu conștiința dumitale ? Cu conștiința dumitale, după atîta amar de ani ? Conștiința dumitale se împacă oare cu grozăvia că războiul e o lege ? Că singurul preț al vieții omului e să ucidă pe altul ? Da, domnule colonel, conștiința ! Unde-i bărbatul meu, domnule colonel, ce-ai făcut cu el, ce-ai făcut, domnule colonel, cu conștiința dumitale ?“ Poate că așa ceva a întrebat acea țărăncă simplă, slabă, ajunsă ca o umbră ? Pentru că, desigur, la Spandau, domnul Schmidt de mult era colonel, părul i-a încărunțit, umerii i-au căzut sub povara anilor și amintirilor. Poate că și-a rotit privirile prin cameră, dar toți cei din jurul căminului se prefac de parcă n-ar vedea pe nimeni și n-ar auzi nimic ? Faldurile draperiilor au fluturat neliniște ? Umedul vînt de toamnă s-a năpustit suierînd în coșul căminului, focul din vatră s-a retras brusc și a pătruns fumul sub lumina tremurătoare a lămpii ? „N-ați auzit nimic ?“... o fi întrebat nesigur vîrstnicul bărbat ? „Azi au trecut neobișnuit de multe mașini pe-aici“, i-a răspuns soția ridicînd ochii din cartea ce-o ținea în mîini ? „Totuși, astea au fost glasuri omenești, absolut sigur, nu ?“ Colonelul a pornit cu pași șovăitori. Încotro ? În juru-i vuia o pădure și jos se rostogolea o apă, cu albie lată, parcă nesfîrșită. I-a răspuns femeii : „Simt că am temperatură. Mă duc să mă culc, dar nu-i neapărat nevoie să chem medicul. Nu cred că ar putea stabili ceva.“ Și-a auzit și propriul glas răsunînd de departe, vuind în gol ? După care a continuat să vorbească din ce în ce mai furios și mai fierbinte, gîfîind, se afla deja în pat și tot mai vorbea, gura i s-a uscat, buzele i-au crăpat, și nimeni nu-l înțelegea ce spune, pentru că nimeni din acea casă nu mai înțelegea acele idei, acele gînduri și acele cuvinte care se

răscoleau din adîncurile celor douăzeci și cinci de ani, urcîndu-se pe buzele colonelului Schmidt ? „Războiul e război...” — așa a zis ? „Și nu ai de ales. E singurul lucru ce trebuie făcut, singurul ce-l poți face. Să ucizi. Neînduplecat. Germania va deveni aia cu copiii. Mortul nu mai poate fi înviat. Războiul înseamnă civilizație, putere, progres...” — așa ceva a spus cu glas gîjit ? A strigat tare colonelul Schmidt ? Servitorii s-au adunat îngroziți și disperați în fața ușii camerei lui ? S-au împrăștiat cînd soneria a răsunat insistent și au auzit cum medicul își scutură în fața ușii mari apa și noroiul de pe pantofi ? Ploua. Războiul... războiul... asta cînta ploaia ? Poate că asta cînta ploaia, poate că ploaia nă era decît plînsul acestor zile de doliu, tristețea inevitabilă a vîrstei, în care dacă într-adevăr au apărut, ca-n ceață, în agonia colonelului Schmidt, văduva și copiii soldatului sîrb ucis pe malul fluviului, făpturile au dispărut iar și s-au destrămat și, urmînd întocmai soarta fantomelor, s-au spulberat ? E posibil, pur și simplu se poate oare să se fi elintit conștiința colonelului în ultimul ceas creștinesc ? A avut, are conștiință ? Moare fără a avea conștiință ? Sau a și murit ?

Iată și malul opus, uite malul — a răzbit deci ! A rezistat mai bine decît spera. Ultima sută de metri. O parcurge încă energic. Acum trebuie să atace finişul, ca alergătorii din antichitate, spre țintă. Aproape că zboară spre mal. Se apropie tot mai mult de o dungă lungă, cafenie, malurile Monarhiei. Și în timp ce trupul său înghite în goană noi și noi distanțe, undeva departe, pe Dunăre în jos, dar în aceeași albie, între aceleași maluri, plutește scufundîndu-se din cînd în cînd, răsucindu-se în bulboane, sfîrșit și legănîndu-se, apărînd iar la suprafață, victima sa, a cărei țintă nu mai poate fi numită și arătată, poate afundul porțurilor românești, poate malurile bulgărești, ori poate marea — cine știe ! ? Poate că ajunge la mare, dar pînă acolo peștii îi vor fi mîncat carnea de pe față, de pe oase.

Poate că se poticnește undeva într-un braț nămolos. Poate că undeva departe în mijlocul apei îl așteaptă o insulă de nisip mișcătoare, prin preajma unei mori de apă bulgărești, unde muierile duc în micile lor bărci cafenii porumbul, grîul, secara, orzul... poate că... Locotenentul Schmidt își strînge buzele. În apropierea malului culoarea apei se schimbă, șuvoiul e mai domol. Luntrea cea neagră a dispărut după un cot cu sălcii. Locotenentul Schmidt își lasă picioarele spre fundul apei. Dă de pămînt.

— Pămîntul nostru, rostește cu voce tare.

Pămîntul lor ?...

Cîteva mișcări încă, ultimele zvicnete lungi, energice, ale brațelor, apoi se ridică în picioare. Apa îi ajunge doar pînă la genunchi. Ieșit la mal, se prăbușește gîfîind, pe o limbă de nisip. Își ridică mîna la ochi și se uită la celălalt mal, de dincolo. Nici o mișcare. Neclintire absolută. Buza pădurii e o fișie compactă, neagră, amenințător de întunecată. Nu-l urmăresc, nu-l caută, și dealtfel nu-l interesează dacă îl caută sau nu. Cîteva minute stă culcat pe spate. Privește cerul tot mai înnorat. Nori cenușii, neliniștitori se strîng, bulucindu-se unii peste alții, dar soarele mai dogorește din plin. Rîde tare. E salvat.

Cînd se trezește, plouă mărunț, ca prin sită ! Picăturile, căzînd pe luciul vălurit al apei, fac ca spinarea fluviului să pară o uriașă plasă mișcătoare, țesută din fire fine. În depărtare, prin perdeaua umedă, malul de vizavi abia se mai vede, sau pur și simplu nu se mai vede de loc. De pe culmile nu prea înalte coboară nori. Locotenentul pornește de-a lungul malului spre apus, unde știe că va zări curînd o santinelă. Țigările i s-au umezit. Se apleacă, la un pumn de nisip și-l lasă să se scurgă printre degete.

— Pămîntul nostru... zice.

Doar nisip, numai nisip...

Acum, încălțat cu cizmele sale prusace, înaintează cu pași repezi, egali, pe mijlocul drumului, lăsînd pete noroioase în urma sa. E salvat...

Dincolo de crăpăturile draperiilor de catifea roșie se arătau mijind zorile, dar stelele încă sclipeau în toată strălucirea lor.

— *Gnädige Frau*, zise locotenentul, întorcându-se spre mama, permiteți-mi să deschid fereastra și să privesc stelele. Priviți și dumneavoastră cerul, împreună cu mine. Povestea mea se termină propriu-zis aici, în locuința dumneavoastră, în care mă simt ca acasă. Da, sînt liber...

Se sculă, dădu la o parte perdelele, apoi deschise larg ferestrele.

Ne-am uitat toți afară.

— Steaua aceea, spuse încet Schmidt, ridicînd mîna spre depărtări, aceea stea dinspre nord-vest luminează chiar deasupra Spandaului. Venind încoace, am străbătut noaptea o pădure, pe drumul pe care odinioară înaintaseră legiunile romane. Acum douăzeci și patru de ore. M-a condus steaua. Acea stea germană.

Se întoarse la masă și, stînd în picioare, se aplecă după un pahar cu vin acrișor de Pîncota. Își vîrî mîna în buzunar. Azvîrî în mijlocul mesei un obiect lucitor.

— Poftim. Asta-i...

Pumnalul.

Mama scoase un țipăt. Sîngele părăsi fața-i îmbujorată, care pînă acum era luminată de rumeneala emoției. Sări în picioare, rezemîndu-se cu o mîna de marginea mesei. Ochii îi străluceau. O clipă, își aținti ochii în ochii reci, albaștri, sticlind de băutură, ai lui Schmidt, care-o privea surprins. Din cauza gestului neașteptat, paharul ei, la care nu ajunseseră încă buzele, se răsturnă, și vinul curse pe masă. Mama se întoarse fără un cuvînt și alergă spre ușa albă a dormitorului. Tata și locotenentul se răsuciră surprinși după ea. Brusc, mama se opri. Se întoarse pe loc. Strigă ca gîtuită, pe un ton sugrumat, cu ură :

— Luați obiectul acela de pe masa noastră !...

Trînti în urma ei ușa dormitorului. Am auzit cum acolo s-a aruncat în pat și cum plîngea înfundat, cu **hohote**

isterice, cu fața îngropată în pernă. Aș fi vrut să merg după ea, s-o îmbrățișez, s-o îmbărbătez, poate spunându-i că nimic nu e adevărat din povestea asta, că străinul minte. Tulburat, tata sorbi adînc din paharul său. Apoi izbucni în ris.

— Femeile-s sensibile. Vreau să spun că habar n-au de război, adică de realitate, se corectă el. Tu însă, dragă locotenente, nu te supăra dacă-ți spun niște banalități. Tu ești un erou, un veritabil ofițer prusian. Îți sînt un prieten și admirator sincer, și așa îți rămîn toată viața. Prosit !...

Cei doi bărbați se ridicară în picioare, ciocniră, băură, apoi își strinseră solemn mîna. Locotenentul ucigaș și conțopistul de la Menaj, unde înflorea hoția, ofițerul și beamterul, Prusia și Monarhia. O clipă solemnă. Ar fi meritat s-o imortalizeze într-o poză meșterul Szenatra...

Locotenentului, tata fu cel care îi așternu patul, pe canapeaua roșie. Îi dădu o cămașă de noapte pe care n-o purtase niciodată. Așeză la picioarele canapelei propriii papuci. La capul culcușului așeză o măsuță, pe ea o scrumieră curată, un pahar și o cană umplută cu apă. Puțin lipsea să-i aducă și scui pătoarea, dar se gîndi că ar fi de prost gust.

Pe mama, tata o liniști, o calmă cu o blîndețe neobișnuită. Nu urlă, nu izbi nimic de pereți, nu sări în sus, țîșnind afară și trîntind ușile în urma sa. Pînă la urmă, mama trebui să înțeleagă că asta-i situația : e război. Însă că domnul locotenent Schmidt e din creștet pînă-n tălpi un domn. Un aristocrat veritabil. Primul aristocrat veritabil în casa noastră. După un timp, mama chicoti, de parcă ar fi gîdilat-o cineva. Dimineața servi atît de fermecător micul dejun în grădină, și locotenentul era atît de încîntător cînd îi întinse mamei cîteva flori de grădină și-i sărută mîna, ca și cînd scena din zori nici n-ar fi existat.

În vreme ce părinții mei șușoteau pentru a se împăca, eu trăgeam cu urechea să aud ce se întîmplă dincolo, în sufragerie, la locotenent. Nu auzeam nici o suflare, dar

parcă picura ceva. Parcă în ultima clipă, după stinsul luminii, s-ar fi răsturnat nu numai paharul mamei, ci și sticla de vin, din care se scurgea conținutul picînd acum jos de pe fața de masă pe covor. Ce picurat înnebunitor! Toate acestea în pragul somnului. Toate acestea în excitația, în surmenarea aceea, în emoțiile acelea de nedescris, aproape de pragul leșinului. Poate că rămăsese deschis un robinet în baie sau în bucătărie, însă mie mi se părea că acel picurat, acel pic-pic înnebunitor, vine de dincolo, din odaia locotenentului ucigaș. Cred că atunci, în noaptea aceea am auzit pentru prima oară că și crima există, cînd de fapt de jur-împrejur în întreaga lume nu exista altceva decît un imens măcel ucigaș.

Mama și tata dormeau deja adînc, răsuflau ritmic, în timp ce eu, mai mult ațipit, mă prefăceam că dorm, răsuflam și eu mai tare, deși încă treaz și continuînd să aud ceea ce mi se părea a fi picuratul subțire, rar, al vinului mamei, cum, căzînd de pe masă pe imitația de covor persan formează mici băltoace care acopereau florile și capul leului. Chinuitoare clipe! Aidoma ca atunci cînd cearta dintre părinți degenera într-o scenă de iad, cînd își ieșeau din fire, cînd fețele lor deveneau străine, necunoscute, sălbătice și nemiloase, și imaginația lor căuta, ca în jocul de lumini și umbre al unui foc de artificii, cuvintele potrivite care să-l doară pe celălalt, să-l irite pînă la furie, să-l scoată din sărite, și toate acestea în prozența copilului, pentru că în asemenea momente îi ascultam palid, înspăimîntat, și nu mai aveam curajul nici măcar să mă arunc între ei, neputînd ști ce nouă furtună mai pot dezlănțui printr-un singur gest, în cei doi care se urau. Vinul acela ce picura cu o regularitate necruțătoare, din ce în ce mai rar, îmi sugera fără îndoială aceeași senzație înnebunitoare, neputincioasă și de neuitat ce se fixase în mine cu prilejul deselor certuri, ca atunci cînd mama se vlăguia toată de atîta plîns și bocit, gata-gata să se sufoc,

și se dea părăsită în colțul întunecat al unei odăi mute, își îngropa fața în batistă și plîngea fără glas, în timp ce lacrimile i se scurgeau nestăvilite, inundînd totul, iar liniștea apăsătoare, dramatică, n-o sfîșia decît cite-un sughit, smuls parcă din inimă. Așa cădeau și picăturile acelea și după fiecare părea că trece o veșnicie pînă pica și cealaltă în băltoacă, întocmai ca sughitul înlăcrimat al mamei, care, atunci cînd se întrerupea, parcă mă împungea cineva cu acul ; și iar așteptarea. Picăturile vinului răstunat urmau una după alta fără oprire, și valul de aer apăsător, fierbinte, dinspre sud, se scurgea sufocant de compact, amețitor, lent, pe stradă, peste grădină, casă, pomi, flori și nervii noștri, parcă anume pentru a nu ne putea elibera de senzația fantomatică rămasă după povestirea locotenentului Schmidt. El desigur dormea fericit, respirînd egal și adînc, visînd la casa lui de la Spandau, acolo, pe canapeaua rezervată oaspeților, ale cărei motive roșii, scămoase, se asemănau atît de mult cu desenele de pe covorul nostru nou, pe care acum picau din ce în ce mai rar ultimele picături de vin, de pe masa răvășită. Ucigașul dormea fericit, dar greutatea faptei sale se așternuse peste casa, odăile, visele noastre. Mama scîncea în somn...

Faptul că mama s-a retras brusc din sufragerie îl supărase într-adevăr pe tata, considera că e un gest nepolitic, un inexplicabil capriciu femeiesc ; nu-i înțelegea gestul necugetat, irascibilitatea ; nici măcar n-a sesizat că ceea ce el luase drept o aventură, ba chiar un act eroic, și ascultase uimit și cu gura căscată, în tînăra-i soție avusese instinctiv alt ecou. Am fost mărtorul multor asemenea ieșiri, retrageri aparent inexplicabile ale mamei. Că tata nu i-a făcut scandal pentru „incalificabila”-i comportare — „Iar a țîșnit la suprafață gîsca de la țară !” — mama i-o putea mulțumi lui Schmidt. Tata făcu totul să nu-și piardă noul și distinsul prieten. Mama nu vedea ce ascundeau cărțile tatei ; era sincer fericită, recunoscătoare pentru cuvintele sale blajine, convingătoare. Atît de rar i se

adresa tata cu gingăşie, atît de rar vorbea cu ea în şoaptă, intim, trăgîndu-i capul cu păr negru, lung, îmbeşugat, la pieptul lui şi cu braţele încolăcite în jurul gîtului său. Se împăcaseră, dar eu nu înţelegeam decît supărarea mamei, jignirea ei trecută sub tăcere şi dreptatea ei. Gestul ei însemna însă şi satisfacţia că neamţul nu mi-o putea răpi. Şuşoteala tatei, chicotelile surde ale mamei erau altceva. Numai că eu unul nu le credeam... Somnul mă torôpi, apoi mă părăsi, dar se întoarse din nou. Lumina zilei inundă leneşă strada, şi obiectele din odaie se desprinseră din întuneric profilîndu-se înspăimîntătoare. Crescură şi căpătară semnificaţii stranii. Mă speriau, şi în juru-mi se roteau miile de spaime ale singurătăţii. Şi numai încet-încet, iarăşi odată cu apropierea somnului şi cu sporirea liniştitoarei lumini, locul spaimei fu luat de bucuria blîndă a descoperirii că mama nu-l simpatizează, nu-l place pe acel om înalt, blond, cu ochi albaştri, ci pur şi simplu îl urăşte. Gelozia, încordarea se potoliră în mine, somnul mă lua tot mai departe cu el ; fericirea cînta în mine, fericirea că această fiinţă zveltă — care, cu ochii ei largi, căprui, cu părul ei frumos, negru, strîns coc deasupra creştetului, apăruse, printre culori şi lumini, în sufragerie şi se retrăsese în toată frumuseţea-i, supărată, din noaptea săvîrşită — că această femeie este mama mea. Nu mai auzeam nimic...

Apoi m-am trezit.

Soarele urcase de mult pe bolta cerului şi m-am strecurat din casa adormită, cufundată în linişte, în grădină, printre tufişurile şi copacii din grădină. În acea închisoare verde, strălucind de rouă, m-am aşezat pe o şipcă a scării ce zăcea acolo, pe jos. M-au furat gîndurile. Visam netulburat printre straturile de flori, dar imaginaţia nu mi se mai popula cu făpturile ireale ale basmelor, ci cu întîmplări şi feţe imaginare, chinuite, străine, niciodată văzute ale unor oameni vii, iar în această fantazare eram poate şi matur, şi copil al războiului.

Poate că aş fi adormit iar acolo, printre tufe şi flori, în căldura soarelui, dar dimineaţa se populă de mişcări şi zgomote. În preajma bucătăriei apăru bunica, îşi atîrnă afară, pe funia din spatele bucătăriei de vară, așternuturile de pat, cămaşa de noapte, şi-am auzit-o limpede cum bombăne :

— Iar avem oaspeţi, iar au adus vreun nebun în casă. Nu mai răzbeşte omul, cu războiul ăsta blestemat, să facă curat, să măture şi să şteargă praful...

Mătură şi şterse praful după oaspete încă douăsprezece zile la rînd.

Timp de douăsprezece zile răsună casa noastră de veselie, ca niciodată pînă atunci. Poposise pentru prima oară în casa noastră un soi de nobleţe, la care tînjiseră atît de mult părinţii mei, o distincţie solemnă, creată în jurul locotenentului prusac. Madam Tischler era roasă de invidie. Se concretizase ceva la care mama nici n-ar fi avut curajul să se gîndească pînă la sosirea locotenentului Schmidt. Madam Tischler, cea „putred de bogată“, cea „distinsă“ era invidioasă şi nici nu ascundea asta. Ce s-a petrecut între locotenent şi mătuşa Ágnes, nu mai amintesc;

Cine-ar putea spune că războiul nu e frumos ?

ANI GRAȘI

Pur și simplu ne-am obișnuit cu războiul. Cu atît mai mult, cu cît nu ne mai apăsau cine știe ce griji materiale, și nici prin cap nu ne dădea că în locul nostru poate plăti și altcineva pentru situația asta, alții, care nu erau privilegiați, nici isteți, ci părăsiți, rămași fără protecție... Ne călcau pragul mereu alți prieteni, răsunau alte cîntece, și se încetățeneau alte obiceiuri. Mai ales noii colegi de slujbă ai tatei ne umpleau orele cu zgomotoasa lor veselie, cu mirosurile de mirodenii și transpirație ale hainelor, odăile printre pereții cărora plutea respirația lor cu duhnul de vin, fumul acru al țigărilor și trabucurilor, și izbucneau rîgîielile sonore, ca niște tunete în plin uragan din stomacurile lor pline și mult solicitate, desigur urmare necuviincioasă, dar cu atît mai zgomotoasă, a nesfîrșitelor nopți de ghiftuială, băutură și fumat. Firește, fețele lor nu mai erau trandafirii, ci pur și simplu roșii ca para focului, și transpirația lor nu aducea a picături de rouă scurse în jos ci semăna cu acele fierbinți pîraie de grăsime ce se scurgeau, sfîrîind și scoțînd fum, de pe pielea rumenită a boilor fripți, pe la naivele serbări populare, în mijlocul unui uriaș inel de trupuri omenești. Taman ca și cînd o mîină

batjocoritoare ar fi stropit și mînjit fețele pistruiate și buhăite de trai bun ale acestor slujbași militari, care nu cu mult în urmă își exercitau încă meseriile, slabi, sfrijiți și amăriți, îmbrăcați în haine civile, ceasornicari, mici funcționari de bancă, argintari, măcelari și băcani, exceptînd corpul ofițeresc de administrație, alcătuit din rezerviști, precum și percepatori, înalți funcționari de județ și de bancă, respectiv „intelligenția“, membrii căreia conlucrau într-o zeloasă armonie cu subalternii săi. Cu subalternii, la care în vreme de pace nici nu s-ar fi uitat, căci în viața civilă poziția lor socială, originea lor îi deosebea categoric de aceste făpturi comune, dar care-și cunoșteau cu atît mai bine meseria. În civilie, ofițerii erau domni, cu rang și titlu, chiar dacă acum doar niște rezerviști desconsiderați, dar cu protecție, pe cînd ceilalți numai „popor“, cu alte cuvinte, pentru a fi mai exacti, numai niște „oameni simpli“. Însă în afaceri, acolo unde „se putea cîștiga“, amintitele contradicții, cum ziceam, dispăreau; și independent de rang și origine, cînd era vorba de jefuit, toți aceștia deveneau pur și simplu „colegi“, aliați și complici. Demult au dispărut vremurile cînd acești stîlpi de vază ai oastei, personalul și corpul ofițeresc al aprovizionării mai credea în sfîințenia războiului și în propria-i etică. Fanfaronada prostească exprimată în discursurile începutului s-a transformat foarte repede în purtătoarea și slujitoarea mărginirii generale, și totodată în goană după profit, într-o oglindă adevărată și fidelă a armatei și „națiunii aflate în stare de război“, într-o demonstrație despre ce „trebuie să fie națiunea“ și ce trebuie înțeles, în practică, prin națiune. Aici, se califica drept națiune o castă hrăpăreață — nu numai în Garnisons Menage, ci și în întreaga armată, ca și în teritoriile sociale anexate, ale căror moravuri și practici erau hoția și jaful. Aceștia și așa eram noi „ungurii“ și noi „patrioții“, atît cei care se puteau referi la unul dintre strămoși, la una dintre acele șapte căpetenii, cît și cei cu jumătate ori numai un sfert de sînge strămoșesc, ba și

cei de-a dreptul asimilați dintre „străini“, într-o perfectă înțelegere și fără a se mai gândi să-și zgîndăre unul altuia originea. „Important e profitul!“

Despre toate acestea făcea cea mai tipică mărturie șeful și comandantul Garnisons Menage-ului, alternul imediat al tatei, căpitanul Fazakas, un căpitan Fazakas cu două titluri nobiliare, căruia cînd era ciupit îi plăcea grozav să țină discursuri și care, așa cum el însuși obișnuia să spună : **și-a greșit cariera**, cu calitățile sale ar fi fost mai nimerit să fie deputat în Parlament... Acest militar ce și-a greșit cariera, ori de cîte ori, cu prilejul cinelor luate în casa noastră, se îmbăta, își termina astfel discursurile :

„Trăiască ofițerii de aprovizionare ai armatei maieștății sale imperiale și regale, colegi de elită ai corpului ofițeresc, vivat corupția ! Trăiască minunata noastră amfitrionă și amfitrionul nostru cu inimă nobilă, sfîntul Ferenc ! Trăiască și coana mare ! Trăiască !...“

„Trăiască... Trăiască...“ — tuna drept răspuns, în mijlocul risetelor nestăvilitе și veselului clinchet de pahare, gălăgioasa societate ce petrecea, dar tata, orbit de încîntare, nu mai auzea cum, atunci cînd șeful său îl pomenea făcîndu-l sfînt, unul dintre meseni șoptea la urechea păroasă a vecinului : „Mîna fiecărui sfînt se apleacă spre sine însuși !“ În asemenea momente bunica, pare-se singura care păstra în casa noastră o urmă de luciditate și cinste, alerga să închidă ferestrele, căci desigur numai ea știa, de la băcan, brutar, cizmar și croitor, ce sușotesc vecinii despre casa noastră, și ce fel de legendă circulă pe străzile din preajmă despre aceste petreceri dezlănțuite, pe care cinstita noastră casă le găzduia tot mai des, casă ce îl primise și pe un aristocrat cum era eminentul locotenent *von und zu Schmidt*. Bîrfitorii mai știau și de ce apăreau uneori în strada noastră, la ceas tăcut și pustiu, fel de fel de străini ce-l căutau pe tata, civili și militari, cei mai de seamă negustori din oraș, care, bizuindu-se pe zicala „coste oricît o costa“, țineau să intre neapărat la aprovizionare. Tata,

mingiindu-și mustața englezească tunsă foarte îngrijit, îi asculta cu calmul necesar pe acești domni, ca și când ar fi stăpînit într-adevăr cheia situației, dar nu poate fi atras în treburi necinstite. La urmă ridica din umeri, își desfăcea brațele cu palmele ridicate în sus, își sălta sprîncenele și declara că nu-i stă în putere să rezolve respectiva problemă. Și chiar așa și era. Serviciul de aprovizionare deveni în scurtă vreme un mecanism perfect sudat, în care orice șurub străin ar fi putut provoca încurcături, reîmpărțirea cîștigurilor ilegale, respectiv reducerea lor pe cap de om, și dacă toți știau de afacerile căpitanului Fazakas, și închideau ochii, la rîndul său și căpitanul trecea cu vederea afacerile protejaților și prietenilor săi. Știau ce și de unde cumpără el în numele și cu banii garnizoanei, de pildă zahăr de la fabrica de lîngă Brașov, și cum vinde marfa mai departe comercianților de delicatese, cofetarilor și fabricanților de lichioruri, ca apoi să facă rost de salam la Szeged, pe care-l dădea pe untură la Zagreb, că untura o preschimbă în arginți la Viena, arginții pe ciorapi la Budapesta, și ciorapii pe bocanci la Zlin, și în cele din urmă bocancii, pe care-i vindea armatei, pe o mică și cochetă casă cu camere de închiriat din orașul nostru, clădită pentru iubita lui, o frumușică și durdulie profesoară de pian — toate acestea, cum spuneam, subalternii căpitanului Fazakas nu le divulgau, și le treceau cu vederea și superiorii lui, dar poate că nu le-ar fi trecut sub tăcere un străin, un venetic, care pe deasupra și-ar mai fi adus aminte și să-și ceară partea sa, căci vrea, nu vrea, e complice și se joacă desigur cu capul, risc care, ce-i drept, dacă ne gîndim mai bine, nu putea fi nici asumat, nici acceptat pe gratis. Dar oare-și risca vreunul capul? Doar capul, mîna, piciorul țineau de același organism... Treceau cu vederea și faptul că plutonierul Mathesz, în viața civilă comerciant de coloniale și delicatese, așadar cel mai nimerit om de profesie în privința colonialelor și delicateselor garnizoanei, orga-

nizase în orășelul învecinat o adevărată filială comercială aflată sub conducerea soției lui, angajase câțiva meșteri măcelari aflați la vîrsta pensionării, organizase un mic abator de casă, și o parte din porcii îngrășați, purceii și vițeeii de lapte cumpărați de pe moșia conților Csekonics pentru aprovizionarea ofițerilor și elitei armatei, o transporta în stare vie, sub escortă soldățească, nu via Garnisons Menage, ci, fără nici un ocol, direct la propria-i uzină, ceea ce firește nu era o întreprindere total personală, ci participa la ea și căpitanul Fazakas, și toți acei ce aveau un rol-cheie în aceste afaceri încalcite și complementare Garnisons Menage-ului, și erau interesați în desfășurarea celor mai bune afaceri posibile, chiar și ofițerii de stat-major de rang superior, dar cine anume erau aceștia, nici măcar tata, cu toată istețimea lui, nu izbutise să descopere, și dealtfel lăsase baltă adulmecatul — treabă începută numai de dragul clevetelilor — atunci cînd, cu un anumit prilej, căpitanul Fazakas i-a atras atenția, încruntat :

— Nu te sfătuiesc să te ocupi de chestiunile astea, Ferenc. Altfel, într-o frumoasă zi te pomenești pe frontul de la Isonzo. Și, zău, n-ai să știi de ce, Ferenc. Ne-am înțeles, Ferenc ?

Plutonierul Mathesz era om deștept, nu o dată beat fiind sau făcîndu-se că e beat — ca și mai tîrziu, cînd tata i-a mărturisit în secret și speriat cum îl amenințase prietenul său, căpitanul Fazakas — așadar nu o dată rostise, la masă, nu se știe dacă pentru a se grozăvi sau ca o amenințare, astfel de cuvinte :

— Dacă mă arestează pe mine, își dă demisia ministrul de război, cade guvernul și-și rupe gîtul și Tisza István, marele, scumpul nostru maghiar ; oricît de rău mi-ar părea, ar fi silit să-și tragă un glonț în cap, deși el e fără-n-doială cel mai cinstit băiat din toată cocina aia de porci de-i zice guvern. Dar că el e atît de cinstit cum i-a mers vorba, e doar o întîmplare. Dacă, cine știe cum, moșiile lui ar fi ale mele, atunci eu aș fi vestitul om cinstit. Și dacă el ar fi

în pielea mea... eh, ce-ar fi atunci, ce ? Eu unul nu vreau altceva, decît să fiu cinstit, ca Tisza. Vreau ca la sfîrșitul războiului să ajung acolo unde se afla el cînd a ieșit din pintecul preamilstivei lui mame, să fiu cinstit. Vreau ca, în sfîrșit, să se nască o Ungarie cinstită.

Ilegala întreprindere a lui Mathesz era pentru familiile mai bune din orașul nostru o adevărată binefacere. Capii familiilor civile, sau nevestelor lor, care nu aveau acces la popota ofițerilor și nu găseau pile pentru angajații lor, găseau la vestita băcănie Mathesz tot ce putea atrage ochiul și gura.

Cumpărătorii aceștia se repezeau o dată sau de două ori pe lună, cu mașina ori trăsura, în acest cuib pîin de colb, ca să facă rost acolo, la băcănia lui Mathesz, de rarele condimente gastronomice și delicatese neapărat necesare pentru ca bucătăria franțuzească ori cea ungurească mai rafinată, din casele domnești, să fie desăvîrșită. Ca un făcut, episcopul nostru și canonicii săi erau deseori siliți să obțină de la acest fiu iubit de biserică, de la plutonierul Mathesz, anumite articole de-a dreptul indispensabile, pe care moșiile episcopului nu le puteau produce.

Da, căpitanul Fazakas, plutonierul Mathesz și Dumnezeu știe cîți mai erau și cum se numeau... Cred că niciodată nu mi-au plăcut acești oameni, cred că mi-era silă de răsuflarea lor duhnind a vin, care ne umplea într-atîta sufrageria, încît cine închidea ochii, putea crede că se află într-un beci cu vinuri. Cred că mă scîrbeau mîinile lor unsuroase, uriașe, abureala veșmintelor lor, în care adesea mi se părea că simt la un loc miros de jumări, lumînări de seu, săpun de rufe și de toaletă, iz de fructe uscate, piper și ghimbir, aerul sufocant, tare, dens al magaziiilor aprovizionării. Deși, luate fiecare aparte, îmi plăceau acele mirosuri și poate că pe-atunci cele mai minunate clipe le trăiam cînd în cîte-o zi pătrundeam, cu îngăduința tatei, pe ușa murdară a magaziei, cu geamurile complet cenușii de atîta praf și scîrnă de muște, înăuntru, în magazia pe care

serviciul de aprovizionare o luase în stăpînire încă din zilele mobilizării. Acolo eram în stare să casc gura ceasuri întregi. Tot ce era de văzut, apărea ochilor mei, dorințelor mele, drept o adevărată minune. Smochinele, grămădite în cantități de nedescris, de un cafeniu prăfuit, dulci-lipicioase, și pe cîte o smochină mai albită, uscată, semănînd cu pielea femeilor bătrîne, ceva ca mușuroaie de cîrțiță : unicul rezultat al muncii viermilor pătunși în fruct — gunoiul scos de viermi, asemeni dîmburilor de gunoaie de pe lingă cazărmi, produse de armată. Cutiile de cremă de ghetă de toate culorile și denumirile, stivuite ca niște turnuri, într-o vreme cînd în cele mai răsărite case burghize — căci altundeva nu se mai nimereau încălțări care să merite a fi lustruite — oamenii se străduiau să înlocuiască această de fapt secundară, însă din punct de vedere al vieții de afaceri și de societate atît de importantă necesitate menajeră, cu niște amestecuri de grăsimi urît mirositoare, făcute în casă. Și să nu ne mire asta, doar se știe că atît în viața de afaceri, cît și în cea de societate — și acestea două, în mare, formează un singur tot — unul din cele mai importante accesorii ale concurenței e aspectul exterior și, ca atare, firește, și încălțămîntea bine lustruită. Pentru că, hai să ne închipuim, ar fi fost oare posibil ca, să zicem, un fabricant de postavuri din orașul nostru să se prezinte cu ghetete pline de noroi sau nelustruite în fața ministrului de război ? Nici chiar căpitanul Fazakas nu s-ar fi putut prezenta în fața înălțimilor-lor soțiile generalului și diferiților colonei, nici măcar în fața jupîneselor, dacă nu-i străluceau lună pantofii, gleznierile de piele sau cizmele... Apoi ciocolata, în lăzi aruncate una peste alta, acolo într-o nișă din partea dreaptă a magaziei. Patru soldați de rînd aveau sarcina exclusivă ca, în două schimburi, să sperie, alunge și stîrpească șobolanii și șoarecii, ziua-noaptea, fără odihnă, cu bîte și felurite instrumente ingenioase, în compania unei întregi cete de pisici și motani. Căci căpitanul Fazakas era sensibil la igienă. Excelentul organizator des-

coperise că pisicile trebuie folosite în trei schimburi. Și anume în așa fel că erau flămînzite cu schimbul în cuștile făcute special în acest scop, după care erau lăsate iar să vîneze pînă se săturau. Sigur era că în uriașa magazie pluteau tot felul de arome și mirosuri, afară de mirosul de șoareci, deși zăceau munți de făină de grîu, secară, porumb, măcinată în mai multe feluri, griș, arpacaș și cîte altele încă ! Pachete cu lumînări albe ca marmura, în mii și mii de mănunchiuri ! Numai delicatese sută la sută pentru rozătoare ! În anii de război, și chiar mult după aceea, cînd de mult nu mai exista fabrica unde pe vremuri se făceau lumînările, rudele noastre împrăștiate pe cîmpie, de la munți pînă la fluviile din Țara de Jos, își luminau pînă și grajdurile cu aceste lumînări scumpe, spre indignarea și invidia nu a unui vecin, ci a întregului sat. Zahărul cubic se îngălbenea, în baloturi din înveliș de hîrtie cafenie, în afundurile acestei magazii. Zahărul tos era păstrat în frumos mirositoare lăzi din lemn de brad, purtînd nu numai pecetile fabricii și fiscului, ci și mii de feluri de peceti militare. Căpășinile de zahăr, cu bazele înfășurate în hîrtii negre pe dinafară și albastre pe dinăuntru și arătînd ca vîrfurile unor ghețari cu poalele minjite de funingine, alcătuiau un întreg imperiu, așa cum se sumețeau în penumbră, în nenumărate coloane și rînduri. Sute și sute de obuze cu vîrf de zahăr. Și în cele din urmă, deasupra sutelor și sutelor de articole apetisante îngrămădite unele peste altele, ca o încoronare a tuturor bucuriilor olfactive, aidoma unui uriaș candelabru cu țurțuri, alte sute și sute de „rude“ de salam — salam italian și de Szeged — atîrnau de cîrligele bătute în boltă, sugerînd un belșug princiar, fascinant pentru orice muritor care, prin cine știe ce întîmplare norocoasă, se rătăcea din lumea de groază a războiului în această cămară cu comori, unde i se deschidea în față tot ce, dincolo de marfa vizibilă la prima ochire, strînsă grămadă acolo, îl putea face să se minuneze, ca în fața comorilor regilor Angliei aflate la muzeul din Tower. Sardele

portugheze și franțuzești cu gust de mult uitat, capere sub formă de bilă, sau file, de mult dispărute din restaurante, păstrăvi norvegieni în untdelemn, zece feluri de fructe uscate, miere cu gustul celor mai diferite flori, muștar spaniol și brânzeturi franțuzești ambalate în staniol, ceai ceylonez văzut de elefanți, fructe și compoturi exotice, biscuiți englezești și duzini de saci cu orez, și cacao elvețian, vanilie, alune, nuci de cocos, lămii, adică tot ce în ultimii ani de război era inimaginabil nu numai în casele mai selecte, mai rafinate, ci pur și simplu nici la înalții funcționari civili.

Ei bine, în această împărăție trăia, scria și făcea socoteli tata, într-o nișă întunecoasă, cu miros plăcut, cu lampa electrică aprinsă pînă și ziua, în timp ce în comerțul de coloniale, în loc de zahăr se distribuia, pe bani grei și numai pe cartelă, melasă urită, lipicioasă, crudă, cafenie, cu gust de morcov, și ouăle erau înlocuite cu felurite prafuri de copt gălbui ca pucioasa — muriseră mai mulți consumîndu-le — nemaivorbind de faptul că, în familii similare cu a noastră, gustoasele prăjituri din zilele de sărbătoare fuseseră înlocuite cu turte preparate din cartofi, mălai și făină de fasole, iar untura cu margarină — și ea fiind socotită un mare lux — sau cu tot felul de uleiuri proaste, și carnea, carnea care atîrna cu tonele în cîrligele pline de sînge din măcelăria aprovizionării, numai și numai pe ales, era înlocuită cu hălci de burtă puturoase și bucăți cu aspect de piei fără culoare, cu neputință de mestecat și de stabilit ce sînt, numite chipurile mușchi de vacă, antricoate de porc sau pulpă de vițel.

Nu e întîmplător că acei oameni, care, în acest Eldorado strașnic păzit cu arme, trăiau deghizați în uniforme militare, întocmind situații false, însă cel mai ades făcînd fantastice manipulații, se îngrășau în scurt timp, se umflau, ca și membrii familiilor lor, hainele civile nu-i mai încăpeau, nu mai puteau să-și încheie gulerul cămășii,

transpirau fără oprire, iar unii slăbeau la loc, pentru că se alegeau cu enterită intestinală, boli de ficat și bilă, sau li se agrava ulcerul stomacal ; ba pe cîte unul viața îl mai vizita doar cît să nu moară, căci nu se putea abține de la mîncare și nici medicii nu-l puteau ajuta cu nimic, asta pentru că membrii Garnisons Menage-ului nu puteau mărturisi doctorilor din afara casei că pur și simplu mîncarea și băutura prea multă îi împing în mormînt, da, băutura, căci despre împărăția vinurilor și băuturilor tari din beciul de sub magazie am putea scrie o carte întreagă. Acest depozit tata îl descoperise abia tîrziu, treabă care-l durea cu atît mai mult, căci dacă i-ar fi lunecat mintea mai repede, n-ar fi fost nevoit să-l trateze pe locotenentul Schmidt cu poșirca aia de Pîncota, despre care pe-atunci credea și el că se poate bea. Noroc că tata nu era gurmand, în comparație cu alții nu s-a îngrășat, și asta de fapt numai din pricina stomacului ; dealtfel el însuși spunea că în copilărie, pe pustă, și după aceea, ca elev la școala normală, își „distrusese stomacul“. Dar nici eu nu m-am îngrășat. Zadarnic mă îndopa mama mare ca pe-o gîscă, am rămas un copil slăbuț, uscat, cu niște picioare ca de cocostîrc, însă asta poate din pricină că mereu sufeream de diaree, pînă cînd doctorul Klein, care cunoștea cauza ascunsă a gravei boli, m-a pus pe o alimentație rațională, sub supravegherea mamei, căci nu avea încredere în mama mare — dacă nu cumva mă îndopa pe ascuns cu tot felul de delicatese, pentru a mă îngrășa ca pe-un purcel.

Populația bogatului nostru oraș se așeza la coadă, nu departe de magazia asta de basm, încă din zori, ba chiar de la miezul nopții ; cu ochii lipiți, extenuați și sperați, strîngînd în palmă bonurile de cartelă, oamenii așteptau bruma de untură, carne, mălai, fasole boabe, zahăr ce se dădea în rații pe cap de om. Dar cui îi păsa de asta ?...

Ba, se nimerea ca însuși generalul să-l roage zadarnic, personal, telefonic, pe căpitanul Fazakas să-i trimită prăjituri proaspete, aduse pentru depozitul militar din orașul

nostru de la Gerbaud în fiecare luni, cu o punctualitate militărească, cu acceleratul ce străbătea Pusta venind de la Budapesta. Aceleași prăjituri care se consumau la marele stat-major, la Curte și la marii furnizori. Cum ziceam, se întâmpla ca noi să consumăm aceste prăjituri ca desert, la fel ca și plutonierul Mathesz sau căpitanul Fazakas și familia sa, însă când ajutorul de magazioner, caporalul Grün, se afla într-un moment de proastă dispoziție ori de explozie rebelă, nici generalul însuși nu mai avea parte de aceste delicii, și zadarnic mai telefona personal, dacă Grün apucă să-l refuze pe bucătarul lui Mackensen, un om anti-patic și obraznic, cu sprâncene stufoase, de fel din Klagenfurt, când cu minciuna că transportul de prăjituri comandate la Gerbaud n-a sosit încă de la Budapesta, când chipurile că la depozitele centrale din capitală, de unde își luau materia primă marii cofetari ce aprovizionau armata, s-a terminat zahărul praf, ciocolata, stafidele, ouăle, ba chiar s-ar putea ca acestea să trebuiască a fi livrate de depozitul nostru pentru depozitul central, ceea ce ar lovi grav „bucătăriile mai bune“. Aceste minciuni neobrazate, care însă generalului i se păreau întâmplări foarte firești, căpitanul Fazakas le întărea întotdeauna plin de zel, am putea spune îndatorat, deși știa că în acele zile Grün, pe care nu-l interesa nici o altă afacere în domeniul aprovizionării, decât prăjiturile de la Gerbaud, inventa minciuni absolut incredibile pentru a înlesni dispariția acelor prăjituri. Exact în aceeași zi, în cea mai elegantă casă de randevu din orașul nostru, mare parte din prăjituri erau consumate de veselele fete ce aproape că-l înfulecau de viu pe caporalul Grün, în mijlocul unor chiote asurzitoare și a unui adevărat duel al mâinilor, pentru înhățarea prăjiturilor, minjindu-și fața, nasul, urechile și degetele cu unghii lăcuite, cu cremele veritabile preparate din mișdale, fragi, zmeură, șocolată, alune și castane, și într-o luptă pe viață și pe moarte pentru acele prăjituri înfășurate în glazură.

Adevărata tragedie urmă abia atunci cînd ofițerii corpului de armată german din sud, cazați în oraș, puseră mina pe transporturile de la Gerbaud, și anume nici mai mult, nici mai puțin întru plăcerea generalului Mackensen cel cu mustață stufoasă, care, om bătrîn și cu dinți stricați cum era, orișicît de puritan în privința plăcerilor trupești, oricît de prins exclusiv de conducerea operațiilor militare din sud, savura hulpav și fără măsură dulciurile. Nici nu mai trebuie să spun că și generalul nostru era bătrîn, aproape ramolit, și îi plăceau prăjiturile, dar mai ales ținea la cîntecul lui de ofițer austriac, astfel că, în legătură cu prăjiturile, îi telefonă pe linia-întîi colegului său prusac, care în felul său simpatic — „Mackensen era îndeobște cunoscut ca un om bine crescut” —, însă cu o concizie de militar, îi răspunse cu totală nerușinare că habar n-are de nici un fel de prăjituri, dar că poate constata, și din acest caz, cum că domnii din Viena țin aici, la o sută de kilometri de cîmpul de luptă, mai presus de toate nu la soarta războiului, ci la stomacurile lor, și ar face mai bine dacă ar pune capăt *Schlamperei*¹-ului armatei chezaro-crăiești. Dar cînd dispăru și lada cu bunătăți de la Gerbaud destinată generalului Mackensen, și chiar de trei ori la rînd, excelenta și vestita echipă de contra-spionaj german a statului major descoperi în cîteva ceasuri găinăria și într-o jumătate de ceas — și anume noaptea la unu și jumătate —, caporalul Grün primi în acea elădire amintită ordinul semnat cu propria mîină de generalul nostru, ordin care îl trimitea în cel mai cumplit sector, un adevărat iad, de pe frontul rusesc. Numai lupta eroică a căpitanului Fazakas îl salvă pe caporal, izbutind să potolească furia nestăvilită a generalului nostru abia în schimbul unei lăzi de douăsprezece sticle de vin francezesc de Bourgogne din 1909, pe care o trimise unui colonel, și transformînd astfel condamnarea la moarte într-o

¹ Debandadă (germ.).

lună de carceră. Seara următoare, stricată în acest chip, caporalul și-o petrecu nu în casa de randevu luminată feeric, nu în anturajul domnișoarelor Lili, Babi, Mici, Flora și Sonia, ci în carceră, printre ploșnițe și păduchi, unde, pentru a-l mai consola, îl vizitară în zori companionii de la aprovizionare, însoțiți de taraful de lăutari. Colegii îi aduseră șuncă fiartă, hrean ras, brânză de Olanda, o pîinișoară coaptă acasă de bunica mea, pentru bietul băiat, șampanie și coniac, toate într-un coș, și așa, de-al dracului, o ladă întreagă de prăjituri de la Gerbaud, cu o carte de vizită în ea, purtînd următorul text: „De la generalul Mackensen!” Caporalul primi toate acestea cu mare satisfacție și, șezînd pe prici numai în cămașă, izmene și ciorapi, se plînsese doar că amicii nu se îngrijiseră să-i trimită în vizită și fetele, care desigur își vor fi făcut griji din pricina lui. Dar într-una din următoarele seri de pomină se întîmplă și asta, și în timp ce caporalul salvat de la moarte în spatele gratiilor și armelor sorbea aromele dulci ale amorului vinovat, sub geamul cu gratii ale carcerii garnizoanei, acela ce da spre parc, taraful de lăutari cînta încet și sentimental marșul nupțial din *Lohengrin*, acel cîntec cu sunet fermecător în timpul căruia tinerii cu flori de mirt la butonieră le conduc pe emoționatele și nevinovatele lor mirese în fața altarului și a preotului. Notele marșului nupțial răsunau atît de fermecător, încît, potrivit celor povestite mai tîrziu de o oarecare vivandieră — în acea casă vestită, de care respectiva artistă era legată prin contract, a fost luni întregi cea mai populară întîmplare — caporalul Grün, aruncat la sînii ei masivi, a plîns de mai multe ori cu glas tare, poate numai dintr-o sensibilitate nervoasă, poate într-adevăr de fericire, însă poate numai dintr-o molipseală literară, doar fusese concentrat ca student în anul trei la filozofie, și la universitatea din Cluj era vestit nu numai prin chiolhanurile lui, ci și prin faptul că publicase în foile locale mai multe poezii;

și într-un rînd îl primise însuși Ady Endre la masa lui, la cafenea, cu care prilej poetul îi atrăsese atenția că, în literatura maghiară, cu numele de Grün nu se pot scrie versuri, nici chiar dacă întîmplător sînt proaste, cum erau poeziile tizului său Grün Bandi. Afrontul, mai precis jig-nirea — cel puțin după spusele lui Grün Bandi — se terminase cu o nemaipomenită beție și cu onoarea, meritînd cît o decorație de aur, de a fi băut *bruderschaft* și de a se tutui cu Ady Bandi¹. Drept e că niciodată nu se mai întîlnise cu el, și renunțase și să mai scrie poezii, înainte de a-și fi luat numele de Tanódy², pe care i-l găsisse marele tiz, pornind de la faptul că micul tiz mai are de străbătut școala uceniciei.

Dar dac-am răscoli mai adînc, oare de ce a plîns atunci caporalul Grün pe pieptul bogat al fetei ce răspundea la numele de artistă Mici, n-ar fi exclus ca în acea situație neobișnuită, teatrală, pur și simplu de Operă, atunci, în acele momente, în haloul marșului nupțial, al șoaptei copacilor din parc, al țîrîtitului de greieri și triluri de privighetori, să-l fi apucat dorul după o viață tihnită, fericită, de familie. Căci o lună mai tîrziu, îndată ce și-a terminat detențiunea, a luat-o într-adevăr de nevastă pe fetișcană, a făcut copii cu ea și după război, părăsind universitatea, cariera, s-a retras undeva într-un orașel somnoros, înecat în colb, din cîmpie, parcă Jimbolia, unde și azi mai trăiește fericit cu femeia și unde uneori, acum îmbătrîniți, își amintesc înduioșați de acea noapte, de acolo din carceră, cînd jos se auzea muzica wagneriană, cîntecele și ariile ce anunță fericirea de pe culmile dragostei. Doar despre un singur lucru nu suflă ei o vorbă, desigur consecvenți, ca la un consemn nerostit, și anume despre trecutul de dinaintea imnului wagnerian, despre bordel și despre lăzile de la Gerbaud, despre general și despre agenții săi de contra-spionaj, datorită cărora și cărora de fapt le pot fi recu-

¹ Bandi, diminutivul lui Endre.

² Tanód, învățăcel, ucenic.

noscători pentru fericirea casnică de o legendară armonie de pe acele meleaguri îndepărtate...

Dacă pînă la acea întîmplare, generalul trăia în imaginația noastră oarecum doar așa fel precum, în ierarhia ingerilor, să zicem arhanghelul Gavril, la care uneori se gîndește orice suflet credincios, dar pentru că nu are ce să facă cu noțiunea de „arhanghel“, ei bine, o clipită își va imagina cum, de-a dreapta treptelor pierdute în nori și ceață ce duc la tronul Domnului, undeva sus, foarte sus, cu ochii întorși spre Dumnezeu, stă într-o mantie de giulgiu ca o togă cu falduri bogate, cu aripi destul de stufoase — de arhanghel — și cu palmele împreunate, aidoma ministranților cu obraz nevinovat, scufundat într-o rugă de milenii, și totuși cu o minunată față tînără și vie, încadrată de un păr bălai ce cade unduind în bucle abundente, așadar, zic, de cîte ori venea vorba de generalul nostru, ni-l imaginam cam așa, firește nu în togă albă și cu plete ondulate, bălaie, curgîndu-i pe umeri, ci în mantaua-i deformată sub greutatea găitanelor și decorațiilor, cu privirea aspră, dar dreaptă, eventual cu mustața-n furculiță, nu știu de ce, dar cu niște mustăți răsucite-n sus, cum purta împăratul Wilhelm pe acel medalion pe care-l cumpăraserăm și noi cu prilejul unei procesiuni, și care-l înfățișa pe împărat în profil, împreună cu Franz Joseph, cel cu favoriții stufoși. Dealtfel, cazul Grün avu darul să trezească interesul celor din casa noastră și a anturajului nostru pentru persoana generalului, căci, fără intervenția sa binevoitoare, caporalul Grün n-ar fi scăpat de o moarte sigură pe front. Deși foarte curînd se și destrămă nimbul de arhanghel, pentru că-iată ce se descoperi nu atît despre el, cît despre nevasta lui : distinsul militar o cunoscuse pe femeie încă de pe vremea cînd era locotenent, la Salzburg sau la Linz, n-aș putea spune exact. Iar generăleasa petrecuse, pe cînd era fată, la Salzburg, cîțiva ani într-un loc cu nimic mai onorabil decît coana Mici, pe care-o luase de nevastă Grün Bandi, și pe care Mici, firește, societate-

tea n-o primise în rindurile ei, cel puțin în casa noastră. Bandi nu putea pune piciorul decît fără nevastă-sa. Generalul, care între timp avansase la gradul de maior, a aranjat ca fata să fie adoptată de unchiul său dinspre mama, care printre altele era baron și moșier în Burgenland, iar pe proaspăt unsa baroneasă a înscris-o pe doi ani la un vestit institut de educație din Augsburg, de unde a luat-o de nevastă, cautiunea necesară adăugînd-o din propria-i avere la depunerile existente pe numele aristocratic al viitoarei logodnice. Generalul avea funcție deja la Viena, la statul major, casa lui era frecventată pînă și de Rudolf, moștenitorul tronului, precum și de cîțiva prinți cînd com-promițătoarea istorie se descoperi, în urma vreunei indiscreții, deși, ce-i drept, tîrziu. Pare-se datorită faptului că un prinț a recunoscut-o pe falsa baroană. Franz Joseph personal l-a transferat pe general în orașul nostru, căruia i se spunea și Klein Wien¹, dar lovitura o afectase atît de mult pe generăleasă, încît în mai puțin de o jumătate de an mobila de lux adusă aici a fost năpădită de murdărie, s-a umplut de pete, iar sub scrinuri praful se strînsese alb și gros de-un deget. Nu știu exact de unde și-or fi obținut informațiile mama, madam Tischler sau mătușa Agnes, care discutaseră cît se poate de amănunțit povestea asta, dar pare-se că mătușa Agnes era cea care aflase aceste secrete de la unul din galanții ei curtezani, un ofițer, care cunoștea amănunțit, și ca specialist în materie, relațiile și intimitățile de la Viena. Cert e însă că de atunci mama era nespus de mîndră de morala, ordinea și curățenia ce domneau în casa noastră, atît de mult, încît diminețile făcea și mai aprig curat decît pînă atunci, ba îmi dădea și mie un rol important în treburile de peste zi, printre altele trebuind să șterg praful în cele mai înguste cotloane și crăpături, mai ales prin puzderia de striiațiuni cioplite în mobila „alt-deutsch“ din sufragerie, pe unde degetele ei de om mare

¹ Mica Viena.

nu se mai puteau strecura. Cît de mîndră devenise mama, și, pe bună dreptate, de moralitatea ei, lesne se poate imagina, devreme ce pînă și nevasta generalului nu era decît o „tîrfă“ oarecare.

Iată așadar care erau grijile noastre în acele vremuri de război.

Nu e lipsit de interes nici cum anume a ajuns în casa noastră acea societate ce se ghiftuia pe spinarea celor ce-și vărsau sîngele. Pînă în noaptea aceea cînd intraseră clătîindu-se și cîntînd, cu sticle de vin sub braț, pe poarta casei noastre, colegii tatei își puseseră la cale nerușinatele bachanale prin diferite cîrciumi. Asta, pînă cînd populația se revoltase. „Cine-s acești subofițeri, sergenți și zugsführeri ¹ prăpădiți?“ se întrebau unii pe alții micii burghezi mai pașnici scutiți de armată pe diferite motive întemeiate. Cine-s și de unde fac ăștia rost de rinichii ăia proaspeți, de limba de vită stropită cu sos tartar, pe care le dau la preparat în bucătărie, cînd pînă și mușteriii mai buni ai restaurantului se pot socoti fericiți dacă li se servește măcar o friptură de vacă ațoasă și tare ca talpa? Vestea despre mesele copioase de la „Tic-Tac“ și de la „Trei broscoi“ se întinsese cu iuțeala focului prin tot orașul. Bătrînii cetățeni, care de ani de zile nu călcaseră dincolo de hotarele cartierului lor, și care nu și-ar fi trădat nici măcar cu un șpriț crîșma-mamă, onorată de mai multe decenii, pentru vinul altui cîrciumar, acum soseau cete-cete și din vreme la „Tic-Tac“ sau la „Trei broscoi“, pentru a ocupa un loc de unde să poată ochi, cît mai de aproape, ce mănîncă cei de la aprovizionare, și să poată mirosi ațițătoarele arome. În felul acesta, la „Tic-Tac“ și la „Trei broscoi“ afacerile ajunseră peste noapte înfloritoare, vinurile falsificate din beciuri se consumau, statistica bețivilor, presupunînd că se ținea vreo astfel de statistică, săltă serios, încăierările deveniră obișnuite, și toate

¹ Comandanți de pluton (germ.).

acestea făcură ca într-o frumoasă zi, cînd nu numai subofițerii, ci, dimpreună cu ei, și căpitanul, ca și feluriți sublocotenenți și locotenenți ce nu făceau parte din administrație, și care deveniseră membri ai acestei companii, ce stîrnea indignarea generală, toată această bandă scandaloaasă, care tocmai se pregătea să tragă un pui de somn, de vreme ce și noaptea aceea o ținuseră într-un chef, nedormiți, la „Tic-Tac“ și la „Trei broscui“, și cine mai poate ști a cîta noapte de acest fel era, — așadar toată această bandă, să fie chemată, în pauza de la prînz, la raport de către colonel.

Colonelul tuna și fulgera, deși numai de formă, căci acel vestit vin de Bourgogne, din care nu se găseau decît cu totul patru-cinci lăzi într-o boxă încuiată din beciul cu vinături, ajungea la vremea cuvenită tot la el — și nu numai vinul de Bourgogne. Caporalul Grün se îngrijea anume ca salvatorul său, și la toată urma părintele fără de voie al fericirii sale, să nu ducă lipsă de nimic, neștiind, firește, în ce măsură se îngrijește și căpitanul Fazakas de acest cel mai apropiat om al generalului. Așadar, colonelul, urlînd teatral, pentru ca subalternii săi din imediata vecinătate să poată auzi bine, „porcăi“ șleahta „altminteri foarte bravă“ de la Garnisons Menage.

— Nemernicilor ! Adunătură de bețivi ! Călcați în picioare onoarea armatei austro-ungare ! Nu pricep de ce trebuie să vă transformați în porci zi de zi și fără perdea, în fața întregii suflări a orașului ! Urlă numai frazele destinate celor din afara ușii sale, sperînd că subalternii săi vor crede toate acestea. Însă cele ce urmează, le rosti mai încet : Mă rog, n-aveți decît să vă ghiftuiți și să beți. Ținînd seama de slujba pe care-o aveți, vă stă în putință. Dar, domnii mei, vă rog eu, personal, faceți-o măcar decent, nu în văzul populației civile, și nu în halul ăsta, vulgar și necivilizat. Ceea ce v-ați permis să faceți, e curată instigare. Foarte curînd va veni și vremea, domnilor, cînd nu se va mai găsi pîine în orașe. Domniile-

voastre veți avea parte și-atunci de făină de lux, și de altele, plăcute gurii și ochiului. Gândiți-vă la influența amorală, la corupția pe care ați putea-o stârni aici, pe frontul intern, în rîndurile acestor civili în care nu poți ști ce zace. Gândiți-vă, pe cîmpul de luptă stau față-n față mulțimi neînchipuit de mari. Gândiți-vă că zi de zi acolo mușcă pămîntul mii și mii de oameni. Gândiți-vă la datoria pe care o aveți ca soldați, și căutați cel puțin un loc ferit, unde petrecerile astea imorale și dezonorante...

În clipa aceea, sergentul Fekete, magazionerul șef, scoase un rîgîit. Tovarășii săi își mușcau limbile, abia ținîndu-se să nu explodeze în rîs. Tărtăcuța cheală, lucie ca o bilă de biliard a colonelului se roși pînă-n vîrf, și își continuă lecția de morală întorcînd-o iar pe zbierat :

— ...găsiți-vă un loc particular, unde să puteți voma și rîgii discret. Dar dacă sfatul meu n-are să vă folosească, ei bine, am eu grijă să vă potolesc. Am să trimit toată șleahta într-un regiment de pedeapsă, pe linia-ntîi ! Adu-nătură de rezerviști, porci și neobrazăți ! *Abtreten*. Marș afară !...

Așa fură înlocuite crîșmele cu casa noastră și așa se porni pe neașteptate acel șuvoi, acea avalanșă a condiimentelor, zahărului, cărnii, făinei și altor alimente și delicatețe, cu care colegii tatei, onorînd osteneala și arta culinară a mamei, se străduiau să-și exprime sincera lor recunoștință, dincolo de ceea ce le gătea mama. Și așa se transformară în casa noastră anii slabi, amari, negri și mizerabili ai lumii, în ani veseli, îmbelșugați, plini de risete, dezlegîndu-i pe părinții mei de sub povara grijilor, în timp ce oamenii se întrebau din ce în ce mai disperati : „De unde mai scoatem de-ale gurii pentru ziua de mîine ?” În această viață zgomotoasă, mama se simțea excelent, deși trebuie să recunosc că în casa noastră societatea se comporta mai cumpătat. Domnii respectau faptul că erau oaspeții unei case domnești și nu ai crîșmarului, de bine

de rău toți se gîdeau că în propria casă, în prezența nevestei lor și a familiei lor, nu și-ar putea permite aceleași libertăți ca în circiurile din periferie. Trebuie să recunosc că în fața mamei se purtau respectuoși. Pentru mama, treburile gospodăriei, sporite, însemnau aproape același lucru ca și cînd ar fi rămas în mediul ei de la țară, în lumea în care se născuse și în care nu intervenise decît o schimbare, cam cîtă se ivește în fiecă casă țărănească la vremea secerișului, cînd gospodina e silită să gătească pentru mai mulți oameni, cînd mîncărurile trebuie gătite mai bine, cată să țină ordine în acel du-te vino zgomotos, și toate acestea veselă și însuflețită, căci acest sezon de virf al muncii e oarecum și sărbătoare, reușită și izbîndă. Și oare nu se putea chema reușită și izbîndă felul cum ni s-a schimbat traiul? Mama se lăsa pradă, fericită, acestei clocotitoare isterii a gătitudinii și coptului, și mult peste nivelul satului. În sfîrșit, avea ocazia să le întrecă de departe fie și pe madam Tischler ori pe madam Schmöller, treabă la care cu un an, doi în urmă n-ar fi îndrăznit nici măcar să se gîndească, deși dorința asta de a le ajunge măcar o dată din urmă i se născuse chiar acolo, la ele. Mama studia conștiincioasă cărțile de bucate, dar îi mai dădea sfaturi și plutonierul Mathesz, și chiar mai acătării ca în cărți. „Să crape de ciudă madam Tischler.“ Mama gătea „dumnezeiește“, mai bine și mai gustos decît altădată și în plus ținea și ordine în vîltoarea aceea zgomotoasă, și toate acestea cu voioșie și însuflețire. În acei ani de război seceram și noi, ce-i drept nu pe cînstite, dar cel puțin, ținînd seama de enorma trudă și strădanie a mamei, cît de cît pe merit. În fond mama, în afară de faptul că muncea pînă la epuizare pentru oaspeți, mai trecea cu vederea și nebuniile ori bătăliile proaspeților amici ce altminteri țineau la buna lor creștere, ca și purtările lor adesea nerușinate, cu care, atunci cînd li se urca băutura la cap, își feșteau „manierele alese“. Se comporta ca reginele ce-și îndeplinesc cu pasiune chemarea, și care,

gîndindu-se la interesul stăpînilor lor, zîmbesc chiar și în fața celor mai neobrăzate pretenții ale datornicilor ce-o încolțesc. Căci mama devenise șefa, conducătoarea casei, sau, cum s-ar spune, polonicul cel mare... — și ca atare, pentru a face față sarcinei care căzuse brusc asupra-i, punea în mișcare uneori chiar și c-un singur zîmbet o adevărată microarmată, și nu exista nimic pe lume să nu-i poată aduce ei cei de la Maněj, treabă pe care tata o fructifica extrem de abil, zicînd :

— Omul deștept apucă pulpa de pui de capătul mai subțire. Nici noi nu putem face altminteri decît ceilalți.

Firește, prin „ceillați“ tata nu înțelegea nici pe departe pe cei mulți, pe cei istoviți și storși de nevoi, ci pe norocoșii care își agonisiseră felurite bunuri pe alte căi, dar în chip asemănător nouă. Sertarul de jos al dulapului gotic din dormitor era umplut ochi cu zahăr, sertar adînc în care înainte erau îngrămădite toate bulendrele și vechiturile dintr-o gospodărie, mărgelile vechi, pămătufuri și ornamentații de pălării, căptușeli de palton muced, petice decolorate de bluze și cămăși bărbătești, nasturi de pijama, pene de pălărie, piese dispartate de la mașina de cusut, și multe alte nimicuri neobișnuite și pasionante, piese de muzeu poate inestimabile, dar cu atît mai amuzante, care ar fi putut fi mărturie a unei vremi îndepărtate, arătînd cum trăia o familie relativ înstărită la începutul deceniului al doilea, nimicuri pe care însă mama le-a aruncat totuși la gunoi ori le-a împărțit pe la rudele sărace. Însă mărfurile scumpe ce-au luat locul vechiturilor, și care valorau averi, alimentele nu rămîneau cîtuși de puțin în sertarele noastre, ci, ca sub atingerea baghetei unui scamator isteț, se transformau se vede în bani, ori măcar în alte articole valoroase, în pinză, stofă, piele și altele, în funcție de necesitățile imediate sau de ceea ce era înțelept să strîngi pentru vremurile unui război ce se anunța a fi îndelungat. N-aveam de unde ști încă, dar în anii de război zahărul era o valută la fel de forte ca și dolarul și aurul în vremea

prăbușirii economice de după război. Și acestea s-or fi clătinat în acei ani, zahărul însă nu. Faima casei noastre s-a întins pînă departe în cîmpie. Țăranii veneau din depărtări mari, strecurîndu-se printre vameși, jandarmi, perceptori, paznici, pentru ca la ceas de noapte geroasă și albă, cînd pînă și luna plutea în culori lăptoase, să ne aducă într-ascuns, pentru un pic de ceai și zahăr, niște lucruri de care orașenii uitaseră tare demult și nu existau nici în depozitele Menajului, caltaboși cu aromă inegalabilă, curcani, rațe...

La ceasuri reci din zori, cînd în prejma casei noastre se potolea zarva oaspeților ce răscolise străzile și desetul grădinilor, la poarta casei noastre se auzea un tîrșit misterios și foarte grăitor, o mîină se întindea afară pe geam, prelua pachetul cel greu, apoi dădea în schimb un pachetel. Copacii se cutremurau sub scămoasele pături de ceață. Nimeni nu vedea nimic. La ora aceea strada era pustie. Pachetul scos pe geam dispărea în adîndul negru al unei marames negre sau al unei fuste înfoiate, și misterioasele femei din zori se topeau în adîncul beznei, fără zgomot, așa cum sosiseră. Mai tîrziu, cînd dispăru din orașul nostru și zahărul lipicios, brun-roșcat, țăranii, care pînă atunci înjuraseră furioși izul de sfeclă al acestei materii murdare, așadar mai tîrziu dădeau pe acel conglomerat fără gust același preț ca pe căpățînile albe ca neaua, iar prețul ceaiului săltase de nu mai știi cîte ori. Bineînțeles, zahărul tos, cubic și căpățînile nu lipseau acasă la noi, aveam rezerve — încă mulți ani după război tot din acel zahăr consumam — și în ceasurile dimineților, felurite mojaras și aparate de măcinat revărsau din ele, în mijlocul zgomotelor lor, praful fin de zahăr, pentru ca amestecat cu gălbenuș auriu, cu răzătura de coji de lămîie, cu șocolată și spumă de albuș, să devină prăjituri, pentru seara. Cînd pe oaspeți îi apuca la noi dimineața, și întîmplător bunica frămînta aluat pentru pîine, mama ciupea un pic din aluat, răsucea niște plăcinte umplute cu brînză de vaci, și în cîteva minute le și

prăjea în untură, scoțindu-le rumene. Habar n-avea ce înseamnă piinea neagră. E drept, cînd și cînd se întîmpla ca bunica să trebuiască să facă și aluat din făină „neagră”, pentru a îmbrăca în ea pîinișoara, „țipăul”, ce ajungea la brutar, ca nu cumva să ne ridicăm în cap femeile din cartier, care, strînse în jurul cuptorului, nu pridideau să înșire toate defectele făinei negre primite pe cartelă, și ce-i drept zadarnic încercau să îmbunătățească piinea amestecînd cartofi în aluat, căci bunele sfaturi din vreme de război nu folosesc chiar deloc.

„FARA ÎNCIALĂ, AM ÎNVINS“

Se nimerea că, tocmai pentru a îndepărta birfele, eu și bunica să ne așezăm la câte-o coadă, cu cartelele în mână, și numai cu acele ocazii auzeam într-adevăr că șirul lung al tînguieiilor, al nemulțumirilor nu are sfîrșit, și că nemulțumirile se transformau în înjurături, durerea și amărăciunea în ură, bombăneala în urlete furioase, deși încă nu în explozie.

Mai tîrziu îi veni rîndul și acesteia. Oricum, la câte-o astfel de coadă nenorocită unde se aștepta la făină, untură ori zahăr, se aduna atîta ură, încît dacă ar fi scăpat întîmplător din hături, ar fi făcut să se cutremure piețele și casele din lungul străzilor, ar fi smuls și-ar fi tîrît copacii, ar fi spart geamurile și numai Dumnezeu știe unde s-ar fi oprit, sau în ce direcție ar fi luat-o distrugînd și pustiind, pe cine ar fi ucis și pe cine ar fi lăsat în viață, ori ce ar fi îngropat sub ea. Însă nu sosise încă vremea pentru așa ceva. Mama-mare, care se afla sincer alături de cei ce așteptau la coadă, stătea acolo posomorită, apăsată de conștiința vinovăției, și alerga de la aceste cumpărături chinuitoare drept la fata ei, pentru a-i preda cele achiziționate, precum și ce mai împacheta ea la repezeală acasă

de prin scrinuri, ascunzînd în fundul țecherelor, ori aş putea spune mai degrabă că fura, dacă acest calificativ s-ar potrivi faptei sale, cu nimic mai rea decît proveniența produselor.

Dar eu și bunica stăteam și la alte cozi. E drept, acolo nu eram obligați să ne înghesuim. Acolo își așteptau rația aleșii Garnisons Menage-ului, în băcănia aprovizionării, de unde înainte de masă familiile corpului ofițeresc al garnizoanei își ridicau bogatele drepturi. Aici nu stăteau la coadă femei cu înfățișare ponosită, nici bătrîni cu capete tremurătoare ori fete cu cearcăne la ochi, ci bucătărese curățele și trupeșe, ordonanțe ferchezuite, mame de ofițeri sau de neveste de ofițeri, cu pălării frumoase în cap, și alte persoane, care în umbra privilegiatilor se socoteau și ei privilegiați, și pe bună dreptate, căci așa și erau, aidoma nouă. Poate că nici de aceste așa-numite rații pe cap de om nu aveam nevoie — dar de ce să le lăsăm totuși acolo ? Să le ia altul ? Cel ce împărțea rațiile, un tînăr, bun prieten de-al casei noastre, îmbrăcat în uniformă militară, îi strecura buniicii, pe ascuns, pe lîngă mușchiul de vacă, cotletele de porc și pieptul de vițel și cite-o bucată zdra-vănă de parizer, kaiser sau un ciolan consistent, oase cu măduvă din belșug, în funcție de ce-i șoptea bunica la ureche, chipurile cam de ce ar avea mama nevoie pentru masa de seară, căci căpitanul Fazakas o rugase din suflet să gătească ba una, ba alta, care-i plăcuse atît de tare rîndul trecut, de pildă ficat de vițel la tîgaie. Sergentul Fekete, magazionerul șef, se oprea în ușă, și de acolo, de la distanță, îmi făcea semn cu ochiul, complice, ca și cînd aş fi fost amestecat și eu în secretul altminteri bine cunoscut, îmi făcea semn cu el, mă ducea în depozit și, cu mișcări de scamator, băga mîna într-un sac și-mi vîra în șapcă un pumn de migdale, parcă nu atît din atenție, cît doar din distracție, și pentru că toți cei de acolo trebuiau să se obișnuiască cu furtul, îmi spunea și mie să vîr liniștit mîna și să-mi umplu buzunarele, și mă îndemna să-mi

umplu o pungă cu zahăr candel, stafide, zahăr de malt și de struguri și roșcove. Și în timp ce bunica transporta, cu o față îndurerată, în tot lungul orașului alimentele primite pe cartelă într-o paporniță întotdeauna deschisă, la văzul oricui, lucrurile vămuite din depozitul aprovizionării le ducea sub braț, înfășurate într-o pânză, pentru că niște lucruri prea grijuliu împachetate ar fi bătut la ochi în paporniță. Dar nici așa nu putea evita ca în fața prăvăliilor cu făină și a măcelăriilor, unde făceau coadă femeile din cartierele periferice, să nu fie măsurată din ochi cu bănuială, sau să nu i se arunce în urmă felurite remarci răutăcioase, care nu se transformau în înjurături poate numai pentru că bunica, deghizându-se cu grijă, își îmbrăca pentru astfel de drumuri cele mai prăpădite haine, nu-și încălța ghetele noi, negre, cu carimbi înalți și șireturi, fără de care înainte vremuri n-ar fi ieșit prin oraș niciodată, ci își vîra în papuci picioarele slăbănoage, bătrîne, ce-o dureau mereu, pentru a ascunde pînă și urma pașilor, de parcă și urmele ar fi avut vreo legătură cu acei privilegiați, cu belșugul lor tănuț, dar nici măcar așa nu putea evita ca ici-colo să nu fie recunoscută. Așadar noi doi străbăteam orașul cu prada noastră ; nu, nu străbăteam, mai degrabă ne strecuram, căci chiar de nu vedeam limpede, simțeam totuși că acolo unde se strîng laolaltă cîteva femei, unde se ivește o coadă în fața vreunui magazin alimentar ne pîndește primejdia ; nu eram conștienți, dar simțeam că noi sîntem cei care le privăm ; că blestemele și aerul sumbru ce le învăluie pe aceste femei erau îndreptățite. Noi însă, în ciuda oricărei compătimiri instinctive, nu le puteam împărtăși durerea, nici măcar cînd stăteam în rînd cu ele la coadă, pentru că nu le cunoșteam necazurile și durerile decît din afară, din auzite. Nici rudele nu ni le înțelegeam, pe sora tatei și familia sa, de acolo de pe malul canalului, din subsolul acela de prin apropierea gării — deși erau singe din singele nostru —, întreaga lor existență, lipsurile pe care le îndurau ne rămîneau străine

și neînțelese, trezindu-ne mai degrabă sentimente tulburi, neplăcute, de teamă. Sora mamei, tanti Ágnes, era altceva, era din același aluat cu noi.

Cu atât mai puțin înțelegeau această realitate din afară — dar ce sens ar fi avut sensibilitatea ? — ba mai mult, de fapt nici măcar habar n-aveau de ea, oaspeții noștri, îmbuibății sergenți, umflații ofițeri de administrație și vechii prieteni ai casei, în frunte cu doctorul Klein, îmbogățit și el pe spinarea războiului, cu alde Tischler, Schmöller și ceilalți. Ei nu procedau ca Rabelais, care în *Gargantua* făcea din umplerea burdihanelor o adevărată sărbătoare populară, chemînd toată suflarea din jur, toți cei ce erau strașnici băutori și popicari unul și unul, și pe deasupra și „firtați de nădejde“. La noi, „firtații de nădejde“ se reduceau, firește, numai la cercul nostru închis, însă era mult prea greu să pătrunzi în acest cerc, nu ca pe vremea vestitului *Gargantua*. Oaspeții noștri, ca de altfel și noi, mîncam pentru noi, chefuiam pentru noi, și la urma urmelor, și poate că ăsta era lucrul cel mai important, ne îmbogățeam pentru noi...

— Ce-ai zice, întrebă tata într-o zi, la masa de prînz, întorcîndu-se pe neașteptate spre mama, ce-ai zice dacă am cumpăra casa aia cu etaj de pe strada Florilor ?

Dumicatul se opri brusc în gura mamei. După cîteva clipe, continuă să mănince, fără să scoată un cuvînt, fără să facă vreo remarcă, de parcă ar fi fost convinsă că nu e decît o vorbă nesăbuită, că tata nu face decît să-și rîdă de ea, nu se știe de ce. Dar tata își pironi ochii visător în depărtările pline de făgăduințe și continuă, pe un ton foarte serios, pe față cu o expresie ce nu-i apărea decît cu prilejul unor evenimente mari, hotărîtoare, țuguindu-și puțin buzele, ca filozofii, cînd se află în fața unei decizii capitale pentru soarta întregului lor sistem.

— Sôtér, directorul, care-i proprietarul acelei case de închiriat din strada Florilor, nu-și mai plătește regulat nici măcar dobînzile. N-o mai poate întinde așa multă vreme. Cel

mult o juma' de an, un an. Și pe urmă, banca-l execută, n-are ce face. Dar dacă se trece la valorificarea imobilului, banca nu se opune să o ia un client de încredere, pe care-l cunoaște bine și-l socotește convenabil, un client despre care știe că răspunde corect la obligații și în care vede înainte de toate o garanție morală. Bineînțeles, nu la oameni ca cumnatu-tău Nándor se gîndește banca, — aci, tata aruncă o privire supărată spre mama, ca și cînd ea ar fi fost vinovată de înrudirea asta — nu la de-alde Nándor. Degeaba-i el locotenent și erou decorat de mai multe ori. În mine, de pildă, banca știe că are o garanție. Și luna trecută am plătit la termen ultimele polițe... Într-o vreme, cînd cei de la bancă sînt enervant de prudenți pînă și cu polițele celor mai de încredere negustori... Polițele lui Nándor banca le-ar primi ca acoperire, deși cei de acolo știu că nu valorează doi bani. E vorba de o formalitate. Însăși banca ar avea un cumpărător pentru casa noastră, a cărei valoare între timp s-a dublat. Ar vrea s-o cumpere contabilul șef al băncii.

Aparent, mama asculta cu atenție explicațiile tatei, dar mintea ei era cu totul aiurea. Se gîdea pe ascuns la anumite amănunte în legătură cu masa de seară. Care cum să frigă mușchiul? Și dacă-l face în singe, cum îi place numai căpitanului Fazakas, oare ce sos să prepare la mușchiul celălalt, bine fript, pentru restul oaspeților, și să servească oare cartofi cu pătrunjel sau cartofi pai, pe care i-ar putea prăji în untdelemn, devreme ce simpaticii colegi ai lui Ferenc tot îi trimisese acasă cîteva sticle de untdelemn, deși ea nu gătise niciodată cu untdelemn, dar atunci de ce-i mai trimisese untdelemnul, dacă nu pentru a le prepara niște cartofi pai ca aceia despre care aseară domnul Mathesz ținuse o adevărată prelegere? Tata vorbea despre casă, mama despre mușchiul ce trebuia să-l prepare, totuși discutau în cea mai deplină înțelegere, ca și cînd un englez neștiutor de rusă ar fi vorbit cu un rus ce

nu știe englezește, dar amîndoi trăiesc în iluzia că celălalt îl înțelege perfect, cînd de fapt numai un al treilea, care știe și englezește, și rusește, îi poate înțelege, însă n-are ce face, decît să se împace cu gîndul că amîndoi, deși se pun absolut de acord, vorbesc cu totul despre altceva, că nu discută unul cu altul, ci fiecare singur, și nu e o discuție, ci două monologuri rostite concomitent. În reveriile ei gastronomice, mama nu auzea cuvintele tatei decît de departe, pe jumătate și pierzîndu-le înțelesul, și îndată ce se ivi o clipă de tăcere, în care mîinile răsuceau deasupra mesei, în vîrfurile furculiței, ducînd spre gură, tăiței aproape sidefii, lucind de untură și ca ninși cu zahăr-praf, avu senzația că trebuie să-l întrebe pe tata ce părere are despre anumite amănunte, respectiv să decidă el. Dar nu înainte de a mai lămuri o problemă principală :

— Ce zici, Ferenc, să tăi felii mușchiul, sau să-l frig într-o bucată pentru căpitanul Fazakas ? Mai ții minte ? Mi-ai povestit odată că la Dragonescu, atunci cînd te-au invitat la cină, pe o bucată de mușchi era un cubuleț de unt cu pătrunjel, pe alta un ou-ochi, cu piper. Cum era carnea : în sînge sau bine friptă ?

Tata se încruntă — nu înțelesese întrebarea, nu fusese atent — și-și continuă visele, continuă să vorbească cu el însuși, și cu glas tare, poate numai spre a-și exprima lui însuși cît mai convingător, cît mai plauzibil planurile, pe care deocamdată în taină le socotea și el cam temerare, dar care mai tîrziu, cu ajutorul întîmplării, aveau să se realizeze totuși atît de norocos.

— Vînd coteciorul ăsta, continuă tata, îl vînd și transform majoritatea prețului de cumpărare în cambii, respectiv într-un avans pentru casa din strada Florilor. Există în ea un apartament de patru camere, boieresc. Iar în zece, eventual cincisprezece ani, adică binișor înainte de a mă pensiona, amortizez totul din chiriile pe care le iau. Și în fond, de vreme ce banca are încredere în mine, de

ce aş scăpa din mînă o şansă ca asta ? O dată în viaţă ti se oferă o asemenea ocazie !

Pentru fiecare dintre noi, aceste iluzii rostite cu glas tare la masa de prînz aveau şi alte semnificaţii. Pe mama planurile tatei n-o interesau. Pe mine şi pe bunica ne înspăimîntau ; luam pericolul mai în serios decît mama. Şi simţeam cum mă năpădeşte brusc o transpiraţie rece şi mă lua cu frig, un frig care atrofia totul în juru-mi, ucidă pînă şi acea mică împărăţie unde pînă acum măcar găseam cîteva tainiţe şi puteam fi singur cîteva ceasuri cu necazurile, jucăriile, sensibilităţile şi imaginaţiile mele. Simţeam că nu numai casa e în pericol, ci şi, mai ales, grădina. Grădina, cu florile ei, cu vegetaţia-i mereu schimbătoare, cu albinele-i zumzăitoare, care veneau la noi de la stupii vecinului, cu fluturii, fructele, păsările ei cu ascunzişurile-i verzi, cu nucul cel mare. În mîna bunicii, furculiţa, pe care-o ţinea întotdeauna foarte strîns, chiar de deasupra dinţilor, se opri. Va fi simţit şi ea ce simţeam eu, şi ea, care izbutise totuşi să aducă în casa asta, în juru-i, ca prin farmec, amintirile satului şi pusteii, care izbutise să salveze ceva din propriile-i forme de viaţă, care vorbea în zori cu păsăretul, în spatele casei, îşi săpa în grădină peticul „propriu“ de porumbişte, pentru a aduce adesea încă de pe la mijlocul lui iulie, triumfătoare, primii ştiuleţi, plini, cu mustăţile abia împlinite ? Primul ştiuleţ era al meu, bunica mi-l cocea în spuză. Niciînd bucurie mai mare. Darmită bucătăria de vară şi celarul de lingă ea, unde se aflau cele cîteva bucăţi de mobilă sărăcăcioasă aduse din pustă, ceasul cu pendul de aramă gălbuie ticăind pe peretele din bucătărie, ceas ce păstra într-adévr trecutul bunicii, obiecte fără de care n-ar fi putut trăi, păstrînd în ele anii petrecuţi cu bunicul şi cu puzderia de copii care, chiar dacă trăiau o cu totul altfel de viaţă decît aceea din pusta copilăriei, fiind muncitori, meseriaşi, beamteri şi artişti, deveniseră în majoritate domni, da, şi încă mătuşă-mea de-aici de la oraş, cu bărbatul ei, beţivanul, ea,

cea care a ajuns spălătoreasă, femeie săracă. Bunica ră-măsese cu iluzia că nu s-a schimbat nimic. În casa asta nimeni n-o împiedica de la deprinderile ei, foiala ei din zori prin preajma casei, muncuța ei în grădină, spălatul, vara, în albia scoasă afară sub nuc. Toate acestea, pe care le continua iluzoriu aici, în această casă, aducându-le din adevărata ei viață, într-o casă mare, ca aceea la care visa tata, ar fi devenit imposibile, s-ar fi spulberat, ar fi luat sfârșit. Mai încolo, spre seară, am dat peste bunica în spa-tele cotețelor de găini, ședea acolo pe ciubărul întors cu fundu-n sus, și plîngea cu fața îngropată în palme. Nu m-a observat. O pîndeam pitit după o tufă de zmeur, cu lacrimi în ochi și eu, căci știam ce-o face să fie mîhnită, și dacă mama ori tata nici că băgau în seamă durerei ei, eu știam absolut sigur despre ce e vorba, ce anume pierde ea, la puținele-i, bătrînele-i zile ce i-au mai rămas. Repeta întruna, cu fața îngropată în șorț :

— Vai, vai, nu-mi rămîne decît să plec unde-oi vedea cu ochii ! N-am să mai am unde să-mi odihnesc creștetul. Vai, s-a sfârșit cu casa mea ! De-acuma cată să mor. Vai, bărbate, omul meu drag, unde m-ai lăsat ? Ce-o să mă fac ? Unde-am să-mi mai odihnesc capul ?...

Dar multă vreme după aceea nu mai veni vorba despre marele plan al tatei, și atît bunica, cît și eu uitaram de el, deși cînd și cînd teama ni se răscolea iar. Și cum oare să nu uităm de marea noastră teamă, cînd casa, căsuța noastră mai demult atît de liniștită devenea din ce în ce mai gălăgioasă, cînd veneau atîția oameni, cînd vedea atîtea chefuri neînfrîinate și auzea atîtea istorii ciudate, ca de pildă, din puzderia de întîmplări, și aceea a domnului Schmüller ? Era un caz, un exemplu întristător despre calamitățile războiului de care amicii părinților mei aveau să-și amintească încă mulți ani după terminarea măcelului.

Pe lingă domnul Tischler, atît de bine făcut, și pe lingă căpitanul Faragó, prietenul nedespărțit al tatei, domnul Schmüller, lăsînd deoparte aspectul său exterior caraghios,

părul său roșu și statura-i scundă, bondoacă, se remarcă mai presus de orice prin virtuțile sale burgheze. Nu întrecă măsura la băutură. Nu provocase niciodată scandal. Mîinile-i curate și îngrijite nu cunoșteau cărțile de joc. În plus, fuma puțin. Tăcea mult. Și buzele sale n-ar fi roșii niciodată cuvinte cu două înțelesuri. Pe acest sărman Schmüller nu l-a putut scăpa nici chiar domnul Klein de un destîn cumplit, în urma unei întâmplări nenorocoase, și în primul rînd din cauză că omul acela mărunț, bondoc, răs-covan era un neajutorat, pierzîndu-și la fel de absurd ca-pul și simțul moral, ca un sinucigaș decis să moară și care, gata-gata să se înece, nu e în stare să apuce colacul de sal-vare, chiar dacă se zbate întinzînd instinctiv mîinile după el. Într-o frumoasă zi domnul Schmüller — după cum am mai pomenit — s-a răsculat, plictisit de harpia de ne-vastă-sa, și a decis să-și caute salvarea în război și să se înroleze voluntar. După îndelungi rugăminți, prietenii obținură ca Schmüller să fie repartizat la corpul sanitar. N-au avut de ales, căci el, răsculîndu-se și împotriva ar-gumentelor prietenilor, a sfîrșit prin a-i anunța că, dacă nu-l ajută, își otrăvește nevasta, cei patru copii și se otră-vește și el, i-e scîrbă de viața inutilă, searbădă pe care-o duce, nu suportă nici măcar s-o mai vadă pe nevastă-sa, și e dornic de aventuri mari, de zguduiți sufletești. Doctorul Klein stabili categoric că e vorba de un dezechilibru su-fletesc și că nu-i exclus ca Schmüller să se sinucidă sau să-și ucidă copiii și nevasta, care „nu-i, într-adevăr, un înger“, dar „cu nimic mai nemernică decît orice cucoană“, deși madam Schmüller contribuisese cu un excelent simț negustoresc la încropirea și sporirea cunoscutei averi a lui Schmüller. „Totuși, e insuportabilă.“ Prietenul trebuia salvat. Acționînd împreună cu aliații săi care puseseră umă-rul — căpitanul Fazakas le-a sărit, dezinteresat, în aju-tor — doctorul Klein a aranjat ca Schmüller să fie înrolat. Proprietarul spălătoriei cu aburi a ajuns pe un tren sani-

tar, ca gestionar și totodată un fel de sanitar. L-au reparatizat lângă un medic din Virșet, cartofor și depravat, într-o companie veselă, care tot timpul cît a durat războiul nu s-a ocupat decît să transporte cu garnitura sa femei de o moralitate dubioasă de la Munkács la Graz sau de la Kecs-kemét la Fiume, să bea și să joace cărți, lăsîndu-se în voia sorții și a norocului. În anturajul lor, s-a apucat și Schmöller nu numai de băutură, ci și de femei și cărți, și în scurt timp s-a îndrăgostit de o infirmieră. „O fată de familie bună.“ Pînă să se termine războiul, nasul omulețului s-a făcut vînat de băutură, familia nu l-a mai recunoscut; ajungînd acasă înjura, făcea scandal, bufnea și spărga, și bătea ziua-noaptea cîrciumile, localurile de petrecere și casele rău famate. În felul său — și părinții mei aveau dreptate — era și el o victimă a războiului, o pildă vie pînă unde puteau ajunge în numai doi-trei ani cele mai frumoase virtuți cetățenești, ce poate deveni cumpătarea creștinească, sobrietatea și pudoarea, într-un cuvînt morala, cînd omul cade în ispită. Prietenii și, firește, toți cei ce ne călcau pragul urmăreau cu încordare și compătimire decăderea bietului om, dar mai cu seamă doctorul Tischler, precum și tata nu mai conteneau să tot clatine din cap, în ciuda faptului că domnul doctor Klein, care avea remușcări, se străduia să explice cu tot felul de teorii psihologice veștile rele despre Schmöller, în vreme ce ceilalți se dîstrau, rîzînd ordinar de el și ziceau malițioși :

— Așa-i trebuie paznicului moralei ; un fățarnic, care mai mergea și la spovedanie...

Îmi mai amintesc și de o altă întîmplare. A povestit-o plutonierul Mathesz, într-o iarnă, la o petrecere. Afară ninge cu fulgi grei și cerul scund se lăsase cernit peste oraș, ca și cînd lumea s-ar fi pregătît de o mare înmormîntare. Mama așezase pe masă o tavă mare cu tăiței aburînzi, condimentați cu măghiran. Într-o clipă, odaia miro-

sind a vin și fum s-a umplut de aroma acelei mirodenii. ce făcea să-ți lase gura apă. Ajungea să te uiți doar la mîncarea minunată, înotînd în smîntînă, că-i și simțeai pe limbă gustul, aroma. Paharele cu vin aruncau o lumină galbenă, strălucitoare, și aburii mîncării fierbinți, înfrîngînd norii de fum, se împrăstiau în odaie. Plutonierul Mathesz și-a încărcat cu vîrf farfuria cu tăiței îmbietori, pe care s-ar fi convenit să-i consume încet, pe-ndelete, savurîndu-i cu voluptate, dar el i-a hăpăit hulpav, parcă în furie, apoi iar și-a mai luat, și abia după aceea, ca omul care și-a potolit simțurile, cu fața transpirată, lucioasă, rotîndu-și peste prieteni ochii săi mici, strălucitori, s-a apucat să povestească întîmplările prin care trecuse în acea zi, dimineața.

Înainte de masă, plutonierul Mathesz, împreună cu ajutoarele sale, măcelari bine hrăniți și cu mîini unsuroase, fusese în spitalul acela unde la începutul războiului tata îi înscrisa pe bolnavi în diferite registre și, în preajma latrianelor, studia trucurile de mare clasă, de o perfecțiune artistică, ale simulanților. Mătăhălosul plutonier transporta, de la abatorul comunal, carnea pentru masa medicilor militari, cele treizeci de kilograme proaspăt sosite de piept de vițel, de culoarea nalbei, pentru că sosise un fel de comisie de control a Ministerului de război, spre a cerceta cele conținute într-o scrisoare dură adresată direct ministrului, rănitul care expediase scrisoarea fiind un vestit gazetar din Praga, un anume Egon Erwin Kisch. Mormanul de carne proaspătă își emana aburii fierbinți în valuri puternice, făcîndu-i pe cei ce stăteau sub bolta porții să ghicească dinainte aroma de zarzavaturi și condimente, în care pînă la masa de prînz și de seară carnea avea să fiarbă, și totodată că ei vor trebui să curețe aceste zarzavaturi. Străbătînd curtea, atenția plutonierului Mathesz a fost atrasă de o scenă ciudată. În spatele unui

geam deschis, dar cu gratii, de la etaj, stătea pe pervazul interior un soldat cu capul bandajat ; cu mâinile învinete de frig se ținea de gratii ; pe piept, vestonul și cămașa îi erau sfșișiate ; ochii îi erau tulburi ; din coșul pieptului cuvintele i se ridicau, gîjiind și hîrîind, atît de slabe, de răgușite, ca și cum ar fi urlat de zile întregi, sau măcar de ceasuri întregi, fără întrerupere.

— Spînzurați-l pe căpitanul Brössler ! V-o cer în numele poporului și soldaților ! Spînzurați-l pe căpitanul Brössler ! Și la spînzurătoare cu prințul Iosif ! Îl condamn la moarte ! La raport, în fața mea, răcani păduchioși, blenoragici, sifilitici, cu boli de ficat, de inimă, psihopați, reumatici ! Cer să fie spînzurat prințul Iosif, și căpitanul Brössler ! La zid cu ei, printre dezertori și spioni ! Vreau să-i văd cu ochii mei. Să fie spînzurați aici, tot ministerul de război... și ștabul finanțelor din Theresianum !... V-o cer, împreună cu Petöfi, spînzurați-i pe percepatori ! Trăiască Franz Joseph, omul dreptății !

Groaznicul om care urla era fără-ndoială nebun sadea, nu simulant ! opina plutonierul Mathesz.

Zăcuse doi ani în tranșee. Pe frontul rusesc se alesese cu o lovitură de glonte în cap, dar abia i se vindecase rana, că îl trimiseră iarăși în linia-ntii, firește nu cu o misiune atît de comodă, nu cu femei, cărți de joc și șampanie, cum fusese trimis domnul Schmüller, acolo, pe trenul sanitar ; și, bineînțeles, trebuiră să-l trimită înapoit pe convalescent, pentru că la auzul primului șuier de glonț a început să urle furios. „Nervii nu-i suportau șuieratul gloanțelor, vezi bine.“ Și-a azvîrlit toate grenadele de mină și, cu baioneta, și-a tăiat bucăți-bucățele cizmele, mantaua, apoi s-a năpustit la comandantul său. „L-au legat.“ Cînd s-a întors la spital, s-a aruncat de la etajul doi. Dar cum norocul îi ocrotește pe nebuni, n-a pățit nimic grav, și l-au retrimis pe front ca simulant, în timp ce adevărații simu-

lanți continuau să lenevească la spital. După ce, nu se știe de ce, l-au expedit de pe front iarăși înapoi la spital, l-au închis în salonul cu gratii de la etaj, ca nu cumva să-și facă iar vreun rău. Mîncarea îi stătea neatinsă în mijlocul uriașului salon, sau o răsturna pe podea, să se ospăteze din ea în voie gîndacii, șoarecii și șobolanii, în timp ce el, așezat la geam, predica neînterupt și îi asmuțea pe bolnavii îmbrăcați în halate, mantale militare sau izmene, care treceau spre dependențe. Medicul șef al spitalului militar era ferm convins că înrăitul anarhist, dușmanul căpitanului Brössler și al arhiducelui Iosif, e un simulant neîndemînic, care trebuie demascat și pur și simplu trimis în linia-ntii. În dimineața aceea tot spitalul nu discută decît dacă răcanul acela atins de glonț la cap e într-adevăr nebun ori într-adevăr simulant. Dar nu ajunseră la nici o concluzie. După propria-i mărturisire, cînd era mai tînăr, plutonierul Mathesz își valorificase marea forță fizică în calitate de infirmier la un ospiciu din Cehoslovacia, și chiar la secția de periculoși, așadar după părerea lui Mathesz, om umblat prin toată lumea, instigatorul, judecînd după gesturi, ori fie și numai după privirile sale, era nebun, iar medicul șef — cum se exprimase el — un dobitoc...

În curtea acoperită de zăpadă a uriașei clădiri a spitalului, tîndăleau zeci de convalescenți și simulanți, și pare-se nu numai pentru a schimba cu aer proaspăt mirosul trăsător, de carbol, din saloane și duhoarea paturilor colcîind de ploșnițe, ci și pentru a asculta, în bună înțelegere, discursurile locatarului din salonul cu gratii, care în genere conțineau cele mai surprinzătoare adevăruri, pe de o parte despre stările ce domneau în armată, pe de alta despre condițiile existente la spital, adevăruri atît de amare, încît condamnările la moarte rostite de alienat păreau în parte cît se poate de îndreptățite și smulgeau aprobarea

ascultătorilor. Nebunul striga spre oamenii din curte niște lucruri care le treceau prin minte tocmai celor mai lucizi oameni, însă cu deosebirea că el îndrăznea să exprime fără teamă acele gânduri, ba chiar le putea rosti fără a fi pedepsit, căci medicul șef, în ciuda bănuielii neîntemeiate, și nesprijinite de o expertiză profesională, că avea de-a face cu un simulant, nu împuternicise încă nici o autoritate să-l tragă la răspundere ori să-l pună sub rigorile legii, deși după toate semnele bolnavul ar fi trebuit supus unui examen de specialitate. Populația spitalului asculta discursurile acelea rostite cu glas gîjîit, cînd aproape cu voce tare, cînd aplaudînd și izbucnind în urale — nu o dată în compania ofițerilor și medicilor, care mai degrabă clătinau din cap a dezaprobare —, cînd rîzînd și distrîndu-se, ca și oaspeții noștri, care rîdeau în hohote și fără un motiv de această poveste înspăimîntătoare, fapt ce nu putea avea decît o singură explicație, și anume că erau beți pulbere.

Așadar, zilele zburau dimpreună cu noi în mijlocul acestor sonore hohote de rîs, zbura realitatea războiului pe deasupra puhoiului de suferințe omenеști. În odăile noastre, cîntece sălbatice și clinchet de pahare asaltau pereții, care parcă fuseseră durați cu ani în urmă cu atîta grijă numai pentru a deveni niște paveze de nepătruns ale acestei îmbuibări. Toți cei ce stăteau în jurul mesei puteau fi pe bună dreptate veseli, căci banii, avuția se scurgeau în buzunarele lor, precum apa pe crăpăturile geamurilor, vara, sub rafalele unei ploi torențiale. Puteau să se termine aceste petreceri, puteau să se termine aceste colorate zori și nopțile de beție, cu clar de lună, cu groaznice horcăieli și pline de cîntece, că rămîneau agoniseala, cascle, prăvăliile, averile, căci cei ce zburau aici și se îmbuibau pe spinarea și necazurile altora, erau toți „oameni serioși“, burghezi cu greutate. Însă odată trebuia să se sfîrșească

acele după-amieze cînd butoaiele de bere erau rostogolite cu mari bubuituri pe treptele casei noastre, și cătanele aduceau în uriașe damigene cele mai bune vinuri de Aiud de la „Cei trei broșcoi“ și de la „Tic-Tac“, vinuri opaline, scilpitoare, în care doar în cîteva clipe borvizul ardelenesc răcit la gheață se înnegrea, dînd băuturii o culoare, de parcă ar fi fost toată de fum. Și-au luat zborul zorile acelea, cînd sosea camionul aprovizionării cu somnoroasa ceată de ordonanțe, care-și zvîrleau claie peste grămadă ofițerii beți, în fundul adînc al vehicolului, scuturat de torsul motorului, pentru ca apoi, dînd ocol întregului oraș, să-și scoată pe rînd stăpînii și să-i culce cu haine și cizme cu tot în pat. S-a sfîrșit acea dimineață cînd căpitanul Fazakas, în zori la trei, a scos în mijlocul orașului o companie de ostași de geniu, punîndu-i să demonteze pe o lungime de douăzeci de metri șinele de tramvai, apoi, drept răsplată pentru munca lor obositoare, i-a dăruit fiecărui rezervist — căci la acea vreme prin cazărmi nu mai erau decît rezerviști, bătrîni și miopi, ochelariști, cărunți, chei, cu mustați tremurătoare — cîte o jumătate de kilogram de salam fin, italian, și pentru Crăciunul ce se apropia, ca o atenție delicată, cîte un kilogram de bomboane pentru pom și cîte cinci kilograme de prune de Bistrița bine uscate, pentru nepoței. Toate acestea însemnau o bagatelă pentru depozitul aprovizionării...

Așadar nu dispăruse, ci, dimpotrivă, înflorea negustoria în reședința plasei învecinate, unde poate că și azi mai vinde plutonierul Mathesz zahărul cubic furat atunci, ori dacă nu el, atunci fi-su sau vreun alt urmaș. Și nu dispăru argintăria din odăile Tischlerilor, unde pînă și în cel mai absurd cotlon se găsea vreo tavă de argint, o vază de argint sau vreun obiect lipsit de noimă, dar cu atît mai valoros. Indiferent cum, însă tot ce furaseră civilii strecurați în armată, ba chiar și militarii activi, le rămăsese într-un fel sau altul, devenind avere.

Nu trecu mult, în această existență îmbelșugată, și prietenii mai simandicoși ai tatei învățară și „strînsul comorilor de artă”. Colectionau vase vechi de porțelan, tablouri, casete, pipe și ornice, găsind că e distins să se tocmească cu negustorii de obiecte de artă, să plătească cîte un tablou în cecuri, și să arate aceste proaspete achiziții la cîte-o soarea fastuoasă, la care fastul însemna prezența unor ofițeri de toate felurile. Las de-o parte că acești colectionari, cum era de pildă și madam Tischler, care pare-se că putea fi numită promotoare a acestei pasiuni în rîndul cuconetului din orașul nostru, nu se opreau cu admirație în fața splendorii unei flori de cîmp, nu auzeau muzica șușotitoare din inima parcurilor lor, cînd, în nopțile de vară, le răscolea pătimașul vînt, în schimb însă, și lucrul acesta nu putea fi tăgăduit, acumulau pentru zilele bătrîneții un pospai de cultură și nu o dată îi puteai auzi, în societățile mai distinse, cum oftează :

— Oh, de-ar cuceri Kaiserul odată Parisul, să pot privi în sfîrșit la Luvru Mona Lisa lui Lionardo, cu zîmbetul ei... De-am ajunge odată la Florența !...

Ba mai tîrziu, după terminarea războiului, cînd se încumetară să călătorească prin Europa, în peregrinările lor prin felurite galerii de pictură, ajunseră pînă acolo încît să poată deosebi Venera lui Giorgione, păstrată în galeriile de la Dresda, de Venera lui Tizian de la galeriile Uffizi din Florența, dar dacă nimereau întimplător în acea sală a Luvrului în care Olympia lui Manet, cea cu trup galben minunat, impresionist, era păstrată ca un briliant scump, de o strălucire orbitoare, exclamau desigur cam așa :

— Isuse Cristoase, Luvrul a cumpărat Venusul lui Tizian ! Ah, dacă știam că-i de vînzare...

Și totul numai pentru că, aidoma Venerei lui Tizian, și Olympia lui Manet își odihnea mîna stîngă pe pîntecul gol și în amintirea noilor parveniți amatori de pinacotecii, din tot tabloul nu rămăsese decît acest gest ostentativ pu-

dic. Dar, zic eu, nici asta nu e puțin, față de nivelul la care se aflau înainte de război acești îmbogățiți de pe urmă măcelului mondial. Mai târziu, mulțumită banilor lor, în familiile de colecționari mai răsăriți se cuibăriră fel de fel de artiști, portretiști escroci de aiurea, a căror lipsă de talent n-o întreceau decât aerele pe care și le dădeau. Și dacă stăm să cumpănim mai bine, izvorul acestei cultivări trebuie să-l căutăm în faptul că în prăvăliile de artă, ai căror proprietari se ocupaseră pînă atunci cu vechituri, apărură deodată numai obiecte de artă furate din Rusia și Italia, și pentru proaspeții îmbogățiți se răspîndi părerea că obiectele de artă constituie investiții „absolut sigure”, acum încă pot fi cumpărate ieftin, dar după război li se va ridica valoarea, astăzi încă inestimabilă. N-aș putea spune că tata „a dus-o rău”, însă el n-a ajuns pînă la comorile de artă. Pe el îl preocupa casa cu etaj din strada Florilor.

Cît despre căpitanul Fazakas, cine-ar mai putea spune ce-a ajuns ? Se zice că a părăsit-o pe durdulia profesoară de pian, căreia îi făcea curte și căreia i-a construit o casă, s-a însurat avînd o avere colosală, dar foarte repede a pierdut la cărți pînă și ce furase la aprovizionare, și odată cu averea sa investită în bijuterii, pierduse și zestrea adusă de nevastă-sa, o șvăboaică din Budapesta, femeie de o nemaipomenită frumusețe. Se spune că acum căpitanul Fazakas e fotograf, dincolo de ocean, în Ohio, în timp ce nevastă-sa, care-l părăsise pe Fazakas fugînd cu un mexican, negustor de animale sălbatice, ține o butică de cafea la Sidney și-și închiriază pe cite-o oră, două, locuința, contra cîtorva cenți, unor turiști pasageri. Despre această soartă neobișnuită, membrii grupului de amici din timpul războiului aflaseră de la fotograful Szenetra, acum îmbătrînit, care, chipurile, cum afirma el însuși, corespundea regulat cu căpitanul Fazakas.

Cine s-ar fi gîndit însă la toate acestea atunci, la petrecerea aceea, cînd plutonierul Mathesz povestea despre nebunul de la spitalul militar, acolo, în aburul tăițelilor cu măghiran, cu ochii strălucind de băutură, cu veselie-i nestăvilită ?

Nici nevasta cea îndrăcită, dar urîță a doctorului Klein nu se gîndea atunci la moartea care-a ajuns-o peste zece ani. Biata femeie, mereu înzorzonată cu brățări de aur și cercei sclipitori, a murit de cancer la stomac, lucru cîtuși de puțin de mirare, de vreme ce mîncă măduva de vită așa, fierbinte cum era, fără sare și pîine, mai exact o sugea, o sorbea, o înfuleca direct din os. Și ce de cacao, prăjituri de la Gerbaud, cafea, plăcinte și tort hăpăia madam doctor Klein, pur și simplu cu hurta, și mama îi trimitea cu dragă inimă și fericită, prin bunica, acasă la ea pachete după pachete, doar îi eram recunoscători soțului ei că tata ajunsese într-o situație atît de privilegiată, atenții despre care madam Klein îi amintea mamei cu orice prilej și destul de limpede, deși cu delicatețe, mamei, căreia dealtfel îi spunea „pușorul meu“.

Da, multe cele s-au sfîrșit, aproape toate, dar cîteva momente, cîteva gesturi, cîteva sunete și culori au rămas totuși, care cu timpul au devenit istorie, nălucire, și nici eu n-aș putea spune cît e adevărat și cît imaginație, dar asta nu interesează, important e dacă toate acestea sînt adevărate sau nu. Mi-a rămas întipărit în memorie cum bărbații, clătînîndu-se de băutură, întindeau mîna, cu mișcări sălbatice, spre șorturile femeilor ce zoreau la treabă, cu obrații îmbujorați, în bucătărie, glasul cu care gungureau fericite tușa Agnes sau madam Tischler. Un ofițer, nu mai țin minte cine, guițînd mărunt, se năpustise pe culșarul dintre sufragerie și bucătărie după mama, dar tînăra femeie izbutise să scape strecurîndu-se cu iuțeala fulgerului, ca o șopîrlă, în cămară. S-a încuiat repede

acolo și-a început să rîdă fierbinte, victorioasă. Ofițerul bătea cu pumnii în ușa pe care mama i-o trîntise în naș.

Această imagine fugară, al cărei martor am fost, cu risul acela straniu al mamei, m-a spintecat dureros. Am izbucnit în plîns. Ofițerul a renunțat la bubuială, și mama a ieșit rîzînd. În sufragerie amicii cîntau tare, aproape urlînd, și vioara tatei scîrțîia : „S-a urcat broscoiul sus în vârful salcei“... Simțeam o sfișiere inexplicabilă și neînțeleasă, cam ca atunci, cînd aflăm despre o rudă, un prieten bun — cu care ne-am întîlnit abia mai ieri, sau mai ieri vorbeam despre el — că a murit, și pe deasupra chiar atunci cînd noi rîdeam, ne jucam, glumeam, petreceam cu o bună dispoziție iresponsabilă, nicidecum mai nepotrivit decît chiar în acea clipă din care noi nu cunoscusem decît o parte, partea ei frumoasă — și pînă la urmă ne e rușine de noi înșine și simțim remușcări. Abia cu un minut în urmă mă mai zbenguiam rîzînd în fața bucătăriei, învăluit în norii de aburi ce se revărsau afară în întuneric, topăind după fulgii de nea. Și atunci am auzit pe cineva alergînd după mama, și pînă să mă întorc, ofițerul bubuia deja cu pumnii în ușa, și a izbucnit straniul rîs al mamei, în spațele ușii încuiate. Dacă nu părăseam bucătăria, dacă nu mă îndepărtam de mama, dacă nu ieșeam afară, pe ușa cu-loarului, fascinat de zăpada ce cădea — nu s-ar fi întîmplat așa. Dar aveam oare motive să fiu atît de disperat ? Doar puteam fi sigur dinspre partea mamei, de care nu mă dezlipeam luni întregi nici măcar cîteva ceasuri, mereu mă țineam codiță după ea, prin toate cotloanele casei. Puteam fi sigur de ea, că nu trădează dragostea care ne lega, puteam fi sigur că n-are să facă, n-ar fi în stare să facă un lucru care mie mi s-ar părea înspăimîntător și fără noimă, un lucru care pe bună dreptate mi-ar putea stîrni gelozia amară, nebună, și în același timp tulbure, instinctivă. Desigur, suferința aceea bruscă, nestăvilită, era provocată de faptul că încă nu-mi puteam imagina despre ce

ar fi vorba între ea și acel ofițer care-o urmărea, și totuși mă supăra scena al cărei martor eram, mai ales risul ciudat al mamei, căci, ca orice copil, și eu simțeam că mama e a mea și numai a mea.

Și în fond nu faptul că ofițerul acela se năpustise cu neobrăzare pe urmele mamei mă adusese la disperare — căci puteam lua asta drept joacă zburdalnică, o goană nebunatică —, ci mă durea tocmai chicotitul mărunț, sacadat, zgłobiu al mamei, în timp ce alerga spre cămara unde s-a încuiat, sunetul acestor triluri ațîțătoare, conținutul lor, și mai apoi risul acela străin din spatele ușii cu geam pe care o încuiase, el m-a surprins și a pătruns în mine dureros, sfîșietor. Risul ei ațîțător străbătea prin ușă, și părea aproape inutil că răsucise cheia de două ori și ținea strîns cu amîndouă mîinile clanța, era ca și cînd i-ar fi putut scoate din mîini foarte ușor și fără rezistență această ultimă apărare și atunci ea ar fi fost pierdută, s-ar fi predat. Cine să fi știut că dorințele omenеști, și mai cu seamă cele de dragoste, devin realitate numai în acțiune? Catolicismul mi-a provocat cea mai zguduitoare surpriză cînd, la cîtiva ani după acest șoc de gelozie, la vîrsta primilor ani de școală, m-a făcut să înțeleg că „păcatul” îl săvîrșim chiar în clipa cînd ne-a dat prin cap gîndul lui, cînd posibilitatea lui ne-a pătruns imaginația nestăvilită. Hoțul fură încă din clipa cînd și-a plănuit fapta. La fel, și despre mama, în clipa aceea, deși nu aveam nici un fel de dovezi palpabile despre intențiile și dorințele ei, am presupus instinctiv să sentimentele ei se abat pe niște drumuri pentru mine dureroase și îngrozitoare, de vreme ce, în afară de jurămintul de la biserică, ce alte motive ar fi avut să nu fie și ea ca tanti Agnes, pe care în acea seară cînd își serbase ziua onomastică, încă pe la începutul războiului, iubitul ei a strîns-o în brațe, cucerind-o sub trofee de vînătoare ale unchiului Nándor? Mama însă n-a urmat exemplul lui tanti Agnes. Dar acel ris din spatele ușii cămării era totuși o dovadă că mă trădează pe

mine, și mă rodea mult mai tare decât privirile, grohăiturile, bubuiala, ori răsuflarea iute, gîfîită a urmăritorului.

Rîsul ei chicotit m-a împins în cea mai adîncă, mai întunecoasă îndoială și zadarnic m-a mai strîns apoi în brațe, degeaba mă întreba unde m-am lovit, ce mă doare, de ce sufăr. M-am smuls sălbatic și, în durerea mea inexplicabilă, mistuitoare, am continuat să plîng, ceasuri întregi, neconsolat. Nu m-a liniștit nici faptul că ofițerul, conștient de vina sa, s-a întors și ne-a lăsat singuri în bucătărie, unde mama s-a așezat pe scăunel, m-a luat în poală, m-a șărutat, m-a legănat, chiar și după ce mă smulsesem din brațele sale. Nu eram în stare să scot nici un cuvînt, să-i explic măcar cu un cuvînt ce s-a întîmplat, căci nici nu i-aș fi putut explica ce am, nu eram în stare să-i spun unde m-am lovit, unde și ce mă doare, deși era vorba de o lovitură, de o leziune.

Aș fi vrut să mor, să mă răzbun lovind fără milă, și să-i întorc mamei durerea pe care mi-o pricinuisese. Aveam senzația că numai moartea, distrugerea ar fi singurul răspuns, că numai ea m-ar putea smulge din această suferință de nedescris. Dar puteam ști ce e moartea ?

Mama m-a culcat în pat. În odăile învecinate amicii beți urlau și rideau în hohote. Îi uram. Chiar dacă nu știam încă ce e moartea, doream să-i văd pe toți pînă la unul morți, pe plutonierul Mathesz, pe caporalul Grün, pe sergent, pe căpitanul Fazakas, pe domnul Tischler, pe tanti Agnes, pe madam Tischler, pe ofițerul care se năpustise după mama, mai cu seamă pe el, pe doctorul Klein, și pe toți ceilalți, să moară în vreo nemaipomenită nenorocire și să dispară definitiv de pe fața pămîntului. Urlau fără întrerupere unul și același cîntec : „S-a urcat broscuța sus în virful salcei“... Și fiecare sunet scos din vioara tatei parcă-mi sfîșia carnea.

Mama ședea pe marginea patului, ținîndu-mă de mină și nu putea ghici, nici măcar nu-și putea imagina ce mă chinuie așa, totuși parcă bănuia cauza complicată a du-

rerii mele, căci pentru a mă împăca și-a așternut propriu-i pat și m-a dus în brațe acolo, așezîndu-mă pe perna ei mare, apoi mi-a pus sub cap pernîta ei cu dantele și miros plăcut, și m-a acoperit cu plapuma ei pufoasă, ușoară, de fulgi. Din cînd în cînd, trebuia să dea o fugă afară, la bucătărie, să vadă dacă nu s-a prins de fundul cratiței limba de vacă în sos de sardele, pe care-o prepara pentru cina de la miezul nopții, căci nu îndrăznea să lase în seama bunicii condimentarea unor mîncăruri atît de delicate și fine, și dealtfel bunica se și supăraseră din nu se știe ce motiv și se retrăsese în propria-i „locuință”, în bucătăria de vară, unde bombănea îmbufnată. Blestemată zi ! Dar și mai puțin ar fi lăsat condimentarea în seama lui tanti Ágnes, ori a vreuneia dintre prietene, căci acestea n-ar fi putut nimeri izul original nici măcar cît bătrîna, care în atîția ani ajunsese să ghicească pînă și intențiile mamei, deși își avea rezervele ei, geloase și înăbușite, care izbucneau în momentele cînd era supărată aparent nemotivat, ca și în seara asta. În casa noastră fiecare era gelos pe fiecare, și desigur așa era și aiurea, în alte familii. Cînd ieșea mama din odaie la bucătărie sau se întorcea cu pași ușori, pe ușa deschisă năvăleau asupra-mi, ca vuietul iadului, risetele bețivilor, ca o tortură neînduplecată. Să fiu singur. Nu-mi doream nimic altceva, nici măcar liniștea, decît numai și numai să mor... Singur, părăsit, nesfirșit de singur, aproape inconștient, m-am sculat din pat, m-am tîrît pînă la geamul aburit, am tras de-o parte perdeaua de dantelă, și în acel moment moartea mi-a tîmîșit într-adevăr un semn. Mi-am lipit fruntea fierbinte de sticla rece a geamului și plîngeam cu sughituri, înăbușit, ca un animal lovit. Vedeam dincolo de geam cum fulgii de nea cădeau în legănat ușor pe deasupra brațelor goale, neconsolate ale copacilor, învăluind într-un giulgiu des tabloul atît de drag mie, grădina castelului de peste drum. Nici nu era atît de demult de cînd vara ivise ca prin farmec

splendoarea de flori prin boschete, și straturi-straturi ornamentale în mijlocul peluzelor. Perdeaua lacrimilor mele și vârtejul zăpezii se contopeau în fața privirilor mele, durerea îmbrățișa îngrozită lumea, și ca și cum starea mea sufletească și groaznicele-mi dorințe ar fi căpătat brusc o înfățișare concretă, pe prăjina ce se înălța din turnul castelului învecinat se urca încet, cu filfiiri lente, aproape oboșit, înfrint și deznădăjduit, un uriaș steag negru. Să fi fost doar o amăgire? Nu, vedeam prin perdeaua fulgilor de nea, lampionul din stradă îl lumina : un steag negru.

Da, într-adevăr, a murit cineva.

Cineva a murit. Dar cine? De ce? Unde? Pentru cine?...

Cred că mi-am pierdut cunoștința, căci m-am trezit abia într-un târziu, în noaptea mută, înspăimântătoare. În odaia cu lumina estompată, tata stătea lângă patul meu, ca o umbră uriașă, aspră, cu fața împovărată de griji. La dreapta sa, mama, cu batista la gură. În casă era o liniște mare. Veioza era acoperită cu un șal. În colțul întunecat al odăii, doctorul Klein se spăla pe mâini zgomotos în lavoarul cu smalt albastru și, cu o față disperată, bunica îi ținea ștergarul de damasc alb, imaculat, care probabil mai păstra mirosul ușor, de levănțică, al scrinului. Oaspeții plecaseră desigur, renunțaseră la mâncare, băutură, rîgîit, la rîsetele tari, la vacarmul lor păgîn, și peste casa noastră se așternuse o tăcere neclintită, demnă de acel an și de acea zi, cînd fiul bătrînului castelan ce-și tunde trandafirii a căzut, la cei nouăsprezece ani ai săi, pe front.

Doctorul Klein își șterse miinile încet, îngîndurat, prelung, temeinic, privindu-mă țintă prin ochelari. Își coborî mînele cămășii, își încheie butonii de aur, își îmbracă vestonul ofițeresc. Toate acestea într-o liniște sumbră, mută. Tata, mama și bunica așteptau plini de neliniște să vorbească în sfîrșit. Fața doctorului se luminează de un zîm-

bet. Apropiindu-se de mama, doctorul o bătu ușor pe obraz :

— *Nichts böses, mein Kind.*¹ Puneți-i copilului prișnițe pe piept.

Apoi, către bunica :

— *Grossmutter*², cărămizi calde la picioarele băiatului. La asta te pricepi numai dumneata.

În sfârșit, luîndu-l pe tata de braț :

— Tu, băiete, vii cu mine să iei ricină și aspirină de la farmacie. Cel puțin nu mă întorc acasă singur. Aflăm de la farmacist pe unde-am mai repurtat victorii pe fronturi. Pentru că am învins și azi. Nu-i așa ?

— Fără îndoială, am învins, i-a răspuns tata.

¹ Nimic rău, copilul meu (germ.).

² Mamă-mare, bunică (germ.).

JÓZSI

Jószai dădu pe la noi pentru cîteva ceasuri, în zorii aurii ai unei zile de august. Se oprise între două trenuri și dispărase ca însuși acel august — fără întoarcere, pentru totdeauna. În ziua aceea, odată cu foaia de dimineață so-sise știrea că iar greșiseră cei de la Viena, ca și cu Italia — izbucnise războiul și cu România, se spulberaseră frumoasele vise despre alianța dintre Habsburgi și Hohenzollerni, despre marele salt spre răsărit, pînă la Marea Neagră, cum se întîmplase cu ani în urmă în jumătatea de apus a Balcanilor. „Acum chiar că toți sînt împotriva noastră — zicea Tischler — greșește cine crede că frontul românesc nu trage în cumpănă.“ De mult soseau din Italia puzderie de înștiințări : „...mort eroic pe front“, sau „...dispărut“. Noile știri, despre ciocnirile cu românii, civilii le parcurgeau în fugă din ziare, extinderea fronturilor de luptă pîrînd a nu-i interesa aproape deloc ; iar cînd anume se va sfîrși totul, chiar că nu-i mai preocupa pe acești cititori apatici. „Odată și-odată tot se termină !“ Intrarea României în război nu mai stîrni acea manifestare zgomo-toasă, ca la izbucnirea războiului, cel mult manifestații mai

restrînse, încăierări, ori geamuri sparte de liceenii ce nu aveau încă vîrsta de a fi luați pe front. Evenimentul însă preocupă totuși foarte viu, zile întregi, pe companionii tatei, pe amicii de la „Capra de argint“, căci sursele lor de știri erau cît de cît demne de încredere, deși aceste știri se cam băteau cap în cap. Și chiar dacă nu se iscau certuri grave, duse pînă la rupturi, izbucneau totuși destule controverse pătimașe. „E bine, e just ceea ce s-a făcut cu românii din Ardeal, sînt justificate represaliile atrase de starea de război?“ „Da, e firesc, pentru că...“ „Nu, nu-i just, pentru că...“ „Îi înhață ca hingherii pe cîini și-i duc sub escortă armată, în masă, undeva dincolo de Szolnok și pe malul Tisei, în barăci, după garduri de sîrmă ghimpată.“ „E just...“ „Nu-i drept...“ Lagărele de pe malul Tisei fuseseră improvizate numai pentru că închisorile din Arad, Komárom, Szeged, Kecskemét și Cegléd, ca și carcerile din cazărmi, erau înțesate. De Dobó și Bihać, unde se creaseră lagăre de deținuți pentru românii din Severin și Bihor, abia atunci le-a fost dat să audă amicilor pe care Zorkóczy îi alimenta zilnic cu știri noi, netrecute prin sita cenzurii militare.

— Domnii din Budapesta și Viena au închis vreo zece mii de români, le comunică în șoaptă Zorkóczy. Pur și simplu își aprind singuri paie-n cap. După croați, sîrbi, cehi, slovaci, ucraineni și polonezi, acum iată că și românii abia așteaptă să sfișie-n bucăți Monarhia miniștrilor și generalilor. Pot să-mi tot toarne la povești domnii și comunicatele Höfer, cum că armata română mănîncă bătaie. Opt, zece mii de români azvîrliți în temniță ! Și la muncă obligatorie, ca deținuții ! Asta e ca și cînd ar trage cu opt sau zecē mii de tunuri în Ungaria, nu pe front, nu în Carpați, ci aici, în interiorul țării. Domnii de la Viena și Budapesta sînt politicieni tot atît de neinspirăți, de două ori neinspirăți, pe cît sînt de neinspirăți și ca strategii.

— Cum, adică dimnia-ta crezi că vom îngădui ca teritoriile din spatele frontului să se destrame, să se dezorganizeze ?

— Nu dezorganizează de-ajuns social-democrații ?

— Și antimilitariștii din Budapesta ?

— Dar, domnii mei, vă conjur, nu s-a mai pomenit vreodată ca statul să-i trateze pe propriii cetățeni ca pe niște prizonieri de război ! Doar nu vă imaginați că două milioane sau mai știu eu câți români vor putea fi vîrîți în temniță ? !

— Nici nu-i necesar. Nu-i necesar să fie închiși decît agitatorii, căpeteniile lor, popii și intelectualitatea.

Așa decurgeau discuțiile seară de seară, pînă-n zori. Tata îi făcu o vizită domnului Dragonescu ; dorea mai mult ca orice să poată fi iar în subordinele sale.

— Răbdare, dragă Ferenc băiete, și imperiul coroanei britanice a devenit mare tot în războaie ! Cei de dincolo de Carpați n-au vrut o „uniune personală“ pe cale pașnică, dar vor avea cînd îi vom bate. *Alea iacta est*, nu fac decît să grăbească decizia.

— Mai credeți în victorie, domnule director ?

— Cred, dragă Ferenc, băiete, că Monarhia Austro-Ungară va fi, corespunzător ideilor moderne, o singură putere, întinsă pînă la hotarele Bulgariei și Greciei, Rusiei și Germaniei, Italiei și Elveției, cea mai puternică uniune economică și politică din Europa. Abia după aceea urmează lupta pentru cucerirea Africii și Orientului. Românii nu au altă cale, asta ți-o spun ca purtător mîndru al numelui de Dragonescu și ca ungur mîndru și funcționar de stat al Austro-Ungariei. Ține minte prezicerile mele ! Dar... și aici directorul căzu pe gînduri, s-ar putea și ca Monarhia să se scufunde ca o cheie ruginită azvîrlită în apă. Dar și-atunci te poți bizui pe mine, fiule.

Însă acestor discuții și dispute le veni rîndul abia mai încolo, după ce trecuse pe la noi Józsi. În acea dimineață,

el venise pare-se nu atît pentru noi, pentru mine și părinții mei, cît mai degrabă pentru bunica, de la care simțea că trebuie să-și ia bun-rămas, să se despartă de „buna” lui. Józsi nu împlinise nici douăzeci de ani. L-au trimis pe front. Trimiteau și flăcăi mai tineri ca el, și mai vîrstnici. Józsi sosise pe neașteptate, în sumanul său strîmt, moștenit de la altul, în cizmele sale de la hodaie, scîlciate, pline de praf, cu lada lui de cătănie, cîndva verde, pe care o purta greoi în mîna sa crăpată, mare și grea, de birîș. Józsi era fiul celui mai mare frate al tatei, unchiu-meu Mátyás, rotarul, cel rămas în rîndurile slugilor. Trudea ca birîș în pustă, unde murise bunicu-meu cu un an înaintea izbucnirii războiului. Azi, poate că Józsi ar fi gospodar liber, ar îngriji de peticul său de pămînt și de pospaiul de avere, strînsă din nimica numai cu cele două brațe ale lui, și și-ar vedea de muncă undeva aici, într-un sat de cîmpie, harnic, sărac, îmbătrînit înainte de vreme — și noaptea, cu inima chinuită de amintirile războiului, s-ar lupta în somn cu fantomele ; nevasta și copiii l-ar respecta —, dacă pur și simplu s-ar fi întors din marea-i călătorie fără întoarcere, în a cărei primă dimineață sosise să-și ia bun-rămas de la noi, de la „buna”, de la acest simbol sărac, tot mai piper-nicit și în scurtă vreme condamnat la dispariție, al familiei, al trecutului comun. Căci numai ea, bunica, era cea care, păstrînd evenimentele împrăștiatei familii, pune cap la cap totul și avea grijă și ne ținea sub ochii ei pe noi toți cîți mai trăiam în preajmă și prin lume, căci nici unuia nu-i mai păsa de altul, pe nici unul nu-l mai interesa soarta celui alt.

În dimineața aceea, cînd ne-am sculat, ei doi, bunica și nepotul ei de la țară, ședeau muți față-n față, pe cele două scăunele din bucătăria mirosind a lapte fierbinte. Bunica curăța fasole verde, Józsi își răsucea o țigară. Nu rostiseră nici un cuvînt, și totuși între ei se legase parcă

o conversație tainică, pe care n-o mai continua limba, nici mintea, ori simțirea, ci numai sentimentul că aparțin unui altuia. Adică privirea, gestul, felul cum își aprindea țigara nepotul, cum sufla fumul, cum își răsucea între degete pălăria cu boruri unsuroase, în timp ce bătrîna își ștergea cînd și cînd cu dosul palmei o lacrimă ivită din ochii ei înroșiți de plîns. Și oare la ce ar fi vorbit ? Se înțelegeau și fără cuvinte. Flăcăul se temea de ceea ce-l aștepta, și de același lucru se temea și bunica.

Lada militară stătea cuviincioasă într-un colț al bucătăriei, ca și cînd ar fi spus că noul ei stăpîn ar vrea să pricinuiască pe cît posibil cît mai puține necazuri și deranj în această casă de oraș cu un farmec atît de ciudat, de străin pentru ochii lui, că acuși-acuși pornește la drum, numai cît își ia bun-rămas înainte de ultimele-i ceasuri, de care se teme, doar încă-i un copil. Lada, odinioară vopsită în verde, se tocise și decolorase demult. Și nu-i de mirare. Văzuse cîndva cazărmile morave, Hertegovina cu înmiresmate cețuri, minunata Viena cu milioanele-i de podoabe, străbătuse oceanul, însoțise bărbați din cinul nostru pe drumuri ce păreau nesfîrșite, periculoase și aventuroase, bărbați a căror amintire demnă de orice roman poate că n-a rămas nicăieri. Da, bătuse și drumul oceanului această ladă cîndva de un verde-închis, apăruse în zgomotoasa Lume Nouă și se înorsese iar dincoace de Ocean. Văzuse dolari, ce-i drept, doar sămînță de bani, dar, oricum, dolari. Văzuse trenuri alergînd ca fulgerul, zgîrie-nori și oameni de toate culorile și rasele din întreaga lume, ca și tot atîția oameni săraci. Din curtea de slugi din pustă, îngrădită cu nuiiele și înecată în noroi, plecaseră doi frați de-ai tatei, înfruntînd lungul și spăimosul drum al mării, pentru a nu mai vorbi de tot șirul verilor dornici de îmbogățire, de atîția tineri și bătrîni. Pe ei, și odată cu ei și lada cea fermecată, îi purtasēră minunate vapoare cu aburi peste clocotitoare coame

de valuri înspumate, cu creste albe, și peste sărate, vui-toare văi de ape. Dintre rude, nu unul dispăruse, își pier-duse urma în chip misterios, ori nu mai dăduse nici un semn de viață, înghițit de Lumea Nouă. Și poate nu cel ce-o ducea cu el se întorcea, ci o altă rudă, dînd astfel de știre că cel ce pornise cu lada trăiește, sau că e mort. Cel ce se întorcea cu ea, se întorcea acasă poate cu o mică avere, cu galbeni sunători, cu monede scumpe, și aici acasă își cumpăra o frumoasă bucată de pămînt gras și-o casă minunată. Dar toate acestea nu-s cîtuși de puțin sigure, neîn-doioasă e doar vraja mistuitoare care-i împingea nestăvilită pe ei, pe rude, cunoscuți și necunoscuți, să scape de lipsuri, să plece înspre țărîmul de dincolo al apei celei mari, în lumea mai frumoasă și mai bună descrisă în extaz, care odinioară era pentru ei America. Iată ce știam, ce băuniam despre lada aceea toți cei din familia noastră, și tocmai de asta o priveam cu respect. „În lada asta e istoria nescrisă a fami-liei noastre“ — spusese odată un unchi de-al meu, artist din Budapesta, cînd fusese să-și revadă rudele din sat. Și acum lada era aici în bucătărie, în drum spre front, spre război. O ladă de cătanie.

Lada asta îmi ațîța și gîdila, îmi stîrnea curiozitatea ne-potolită. Poate chiar mai mult decît însuși Józsi, care ședea mihnit pe scăunel, Józsi, pe care nu-l vedeam decît o dată, cel mult de două ori pe an, și totuși, sau poate tocmai din pricina asta, fiecare întîlnire a noastră, era neobișnuită, într-adevăr idilică, aproape miraculoasă, căci ceea ce ne oferea, după robia casei, străzii și orașului nostru, „vatra“ de unde venea Józsi, satul, peisajul înflorit, liber al pusteii, cu varietatea și prospețimea ei, pentru mine însemna, în fiecă pîrtică a ei, o descoperire.

Józsi era urmașul familiei de fapt părăsite de tata, al sărăcimii fără viitor din marginea satului; pentru mine, așa cum îmi reaminteam adesea mai tîrziu, era făptura ce

reînvia copilăria chinuită a tatei, înțelepciunea și poezia nedefinită a satului, a hodăilor din câmp. El era continuatorul celor șaptezeci de ani ai bunicii. În articulațiile degetelor sale erau nodurile degetelor bunicii, în viața sa se aflau toată nenorocirea, îndoielile, luptele, nefericirea vieții ei. Józsi era cealaltă lume, așa cum erau și cele două verișoare ale mele, Anna și Katica, Katica în cămăruța ei de subsol de pe malul canalului, pe care o iubeam, ca și pe Józsi sau poate chiar mai mult, mai fermecat de vederea ei, acolo printre pînzeturi, ațe și panglici. Ar fi caraghios să afirm că la vîrsta copilăriei am observat într-adevăr sărăcia lor, atunci cînd gustam dimpreună cu ei pîinea lor, și împreună cu ei respiram aerul proaspăt de la sat, ori cel cu iz de mucegai din bucătăria de subsol, căci ei înșiși se străduiau să transforme vizitele noastre sărbătorești, de familie, în adevărate sărbători, ascunzîndu-ne necazurile de fiecare zi, realitatea crudă, de care poate se și rușinau în față noastră. Însă nici altminteri nu aveau motive să se laude cu sărăcia lor, și nici firi plîngărețe, de cerșetori nu erau, pentru a-și flutura prin fața noastră lipsurile. Ar fi caraghios să scriu că le-am înțeles viața, pentru că toate acele lucruri de care mi-aș putea oarecum aminti acum, sau pe care imaginația-mi neliniștită le-ar putea descoperi, făuri despre ei, toate sînt mai degrabă numai visări fără folos, cum de fapt și sînt, căci trecutul nu-l poți schimba cu nimic și cu atît mai puțin să-l îndrepti. Să-l îndrepti ? Cum ? Ei n-ar putea avea din asta nici folos, nici conso-lare ; li s-a dus viața. Nu pot cunoaște decît ideile și cine știe al cîtelea chip al realității ce-i înconjură, adevăratul ei miez însă nu. Sînt numai urme palide, șterse, pe care le umplu cu culori cum umple un copil hîrtia imaculată dintre contururile gata făcute ale unor poze.

Și totuși, mijeste în mine sentimentul, amintirea adînc îngropată, o pecetie fascinantă, un peisaj, tabloul serilor

albastre-pal, și al dimineților trandafirii, însoțite. Grajdul și aburindele movile de gunoi, casa de slugi spoită în alb și clădirea administrației, în depărtarea de neajunus, acolo, sub nucii uriași. De-acolo plecase tata în zorii unei zile cu căruța, în bocanci peticiți, cu o boccea mititică, avînd vîrsta pe care-o aveam eu în primul an de război. Nu o dată mergeam în vizită pe la rudele din pustă, cu mama și tata, între care păseam, ținîndu-i de mînă. În vizită, și nu acasă, pentru că noi eram străini, degeaba zicea tata, cînd ne pregăteau de drum, că „dăm o raită pe-acasă“, pînă și el se întorcea ca alt om, nou, în această lume ciudată și dispărută. Noi, care ne trăgeam de aici, soseam doar în excursie. Și știam că chiar a doua zi va și trage în fața casei de jeleri căruța luată de la moșie, cu jețuri cafenii de piele zdrențuită, că se strîng ceată în juru-ne toate neamurile, plîngînd și sărutîndu-ne, și toată suflarea curioasă a pusteii, ca apoi iar să dispărem, să ne pierdem în colbul drumului drept ca săgeata ce ieșea din sat, și excursia se sfîrșea. La gară, ultimul sărut de drum-bun era al lui Józsi, și el primea de la tata cîteva coroane, un pachet de tutun bun, de țigări, ca și unul de foiță Club-Abadie.

Józsi ședea pe scăunel, acolo în bucătărie, lîngă lada sa ponosită, cu un zîmbet încurcat, foindu-se sîngaci, în acea dimineață cu lumină aurie. Stătea așa, sîngaci în bucătăria mirosind a lapte, și totuși însemnînd atît de mult pentru amintirea și imaginația mea, iar azi cu atît mai mult, mai mult decît o simplă rudă de sînge, mai mult decît o aventură — apartenența directă la un grup de oameni, la cei de la hodăi și la tristețea fără speranțe a acelei tinereți, pe baza sentimentului obîrșiei, a celulelor sîngelui, a ceea ce a moștenit, odată cu amintirea acestor celule, făptura mea fizică.

Pentru mine, acea lume, chiar dacă nu-i mit, rămîne și azi legendă. Întîmplările ei pline de taine tulburi, cețoase,

parcă ar veni din străfundurile omenirii. Drumul ce ducea la ~~la~~ **hodăi**, la ultima gară, străbătea șesul înflorit ori acoperit de nămeți. Pe marginea drumului, plop. În lanuri, maci. Iarna, plopii singuratici erau năpădiți de omăt și chiciură. Apoi sîrmele de telegraf țiuind. Stîlpii de telegraf unși cu smoală, alergînd prin dreptul geamului trenului. Era marea uvertură. Cei doisprezece kilometri pînă la pustă străbătuți cu căruța, pe care o mîna Józsi, înfierbîntat, plesnind din bici prin dreptul urechilor ciulite ale cailor, erau de la un cap la altul o adevărată piesă de teatru, cu totul altceva decît se vedea din tren. Pustă în sine e trăire și poezie... „Așa va fi călătorit Oneghin prin peisajul rus de largă răsufare“, mi-a trecut prin minte mai tirziu, cînd mi-am amintit de acele drumuri făcute cu căruța. Bunicul aștepta afară, în fața hodăii, căruța care se hurduca zgomotos, o aștepta stînd în mijlocul drumului, ca un temnicer din poveste — dar asta s-a întîmplat pare-se în vara dinaintea războiului, cred că în anul cînd a murit el —, ne aștepta cu o emoție nestăvilită, și în colțul buzelor cu zîmbetul amar al unui secol săvîrșit. Dealtfel, căruța era închiriată din sat de bătrîn. Căci poporul din pustă nu putea folosi atelajele moșiei, doar la întoarcere primea tata de la ispan o căruța, ca de la domn la domn. Cei din pustă nu aveau dreptul la nimic. Vineri, în zi de tîrg, femeile ce mergeau la tîrg, și copiii ce grăbeau la școală nu aveau voie nici măcar să se roage să fie luați în căruțele goale. Surugiul consîngean cu ei, dacă greșea călcînd porunca ispanului și era prins asupra faptei, era chemat în fața cruntului vataf. Prima oară doar îl muștruluiiau, a doua oară îl amenințau urît, a treia oară era dat afară din slujbă. Pe vremea celor vechi, cînd era bunicul flăcău, se obișnuia și bătaia cu bîta, și nu un flăcău pleca din pustă și se alătura legendarilor haiduci din bălțile Tisei, sau pribegea în țări depărtate, unde nădăduia să-și croiască o viață cît de cît omenească. Vreme

de cincizeci de ani, bunicul a cioplit, reparat și împodobit cu răbdare căruțele, echipajele, șaretele de la moșie, și când îi soseau băieții de la oraș, ajunși domni, era silit să împrumute o căruță de prin sat, de la străini, ori să o tocmească pe bani, și dacă nu tocmea cea mai frumoasă trăsură din ținut pentru a-și primi băiatul-domn de care bătrînul era atît de mîndru, o făcea desigur numai pentru că nu putea împrumuta așa ceva nici pe bani. Moșia era proprietatea episcopiei din Zagreb, și totuși nu s-a văzut picior de preot în pustă, morții erau îngropați tot în cimitirul satului, căci aici nu venea nici cel mai zdrențăros capelan, nu să îngroape, ci nici măcar să boteze, iar pruncii morți de timpuriu, de se nimerea ca sufletele să li se urce fără de apa sfințită la ceruri, la pruncul Isus, pentru a se juca acolo cu stelele, erau îngropați în pădurea din preajmă. Bătrînii, sau cei loviți de o moarte năprasnică, închideau ochii fără ultimul mir, degeaba era ea pusta a vestitului episcop din Zagreb. Cu toate că episcopul Zagrebului de-aici mîncea pîinea sa albă, de grîu —, iar în capitala croată drumul de la palatul său pînă la biserică și înapoi îl făcea în caleașca meșterită de bunicu-meu.

De la gară, drumul șerpuiă străbătînd satul. În singura clădire cu etaj, domnească, din tot satul, locuia atotputernicul vâtaf al moșiei, un anume domn Sütöry, nemeș ¹ de nu mai știu ce rang. Dar această casă trufașă fusese clădită pe o mlaștină blestemată, căci beciurile-i cu strigoi umpleau încă de groază tot ținutul. Acolo jos, în adîncul mucegăit al beciului, stătuse cîndva „calul” înnegrit de sîngele iobagilor, acolo se mai află poate și azi, de nu se va fi prăbușit casa aceea, năpădiți de pînzele păianjenilor și de mucegai, butucii roși de cari, și lanțurile grele, mîn-

¹ *Nemes* : nobil.

cate de rugină, care îi așteptau pe bieții oameni din ținut, pe haiducii prinși, să-i supună la cazne, suferință, lacrimi, rușine și nu o dată la moarte. În timp ce eu, ascultînd poveștile de groază, stăteam ghemuit de spaimă în căruța ce zbura, Józsi îmi tot făgăduia :

— Odată o să mergem să vedem temnița, și bunicu' a stat în ea cînd era tînăr.

Józsi știa de ce anume a stat acolo, dar nu îndrăzneau să-l întreb. Oare pentru ce poate să stea un om în temniță ? Și de ce bunicul ? Poate-a ucis, a jefuit, a furat ? Mă temeam de răspuns și preferam să sufăr și să mă macin nopți întregi, treaz, întrebîndu-mă de ce-o fi fost bunicul vinovat, a fost oare din aceia despre care scriu zilnic ziarele și tata ne citește uneori cu glas tare întîmplările lor, a fost ca aceia care-s păziți la căpitanul Faragó de paznici înarmați, sau încă mai periculoși chiar decît aceia ? L-o fi împovărat o vină chiar atît de cumplită, de nu-mi povestea nimeni niciodată ? Cînd răspunsul ar fi fost atît de simplu, doar că nu se nimerise atunci nimeni care să se gîndească să-mi explice de ce zăcuse acolo bunicul. Pentru că vina bunicului era simplă. Simplă, precum șanțul acesta de pe marginea drumului colbuit, pe care se hurduca acum căruța. Simplă, ca iarna vîntul ce șuiera răscolind troienele de zăpadă. Sau ca lătratul turbat al primilor zăvozi pe hotarul pusteii. Bunicul nu fusese decît un biet om sărac din pustă, pînă la moarte pe jumătate iobag, chiar dacă și un fel de meseriaș, respectiv rotar. Orice bărbat trăitor în pustă trebuia musai să fie pedepsit odată, să știe de frică, să știe ce-l așteaptă de-și ia nasul la purtare. De asta stătuse și bunicul, cînd era tînăr, în beciul casei Sütőry.

Ieșind din sat, pe marginea drumului se înșirau, pînă hăt departe la hodăi, meri cu trunchiurile văruiute. Primăvara încărcăți de flori, zîmbitori, vara rizînd aplecați sub povara fructelor roșii, cu coroane dese, verzi. Toamna, cu

frunze roșcate, rebegite. Iarna, jeluindu-se goi, sălaș de noapte pentru puzderia de ciori ce năpădeau cîmpia. Spre celălalt sat : un șir de ploi, drepti ca săgeata. Îndărătul zidurilor închipuie de meri, la dreapta și la stînga, se întindea cît vedeai cu ochii nesfîrșitul pămînt al moșiei, arături, lunci, pășuni, printre vrîstele verzi ale livezilor pete galbene, roșii și albăstrui de flori, cer și pămînt, liniște, și muțenie, în care numai țîrîitul cosașilor și dulcele cîrîp al păsărilor dădeau ghes imaginației copilului de la oraș. În amurg, tabloul se schimba ; odată cu răcoarea aerului, roua cu miliardele-i de stropi, se împrăstia ca din tolba nevăzută a pribeagului din poveste. Omul devenea mic în nesfîrșita întindere argintie. Revărsarea, neclintirea, răsuflarea ușoară a acestei deplinătăți verzi ori înzăpezite oferea cu desăvîrșire altceva decît mica grădină de acasă — în ochii copilului care eram, ea lua proporții de fantasmă. Și așa ceva nu se poate uita.

În acest peisaj, Józsi, băiețandru slăbuț dar brav, părea un erou ce se lua la trîntă cu cerul, era un prieten priceput la toate, un vrăjitor stăpîn pe mii de taine. El cunoștea taințele cuiburilor de pasăre. El știa numele păsărilor. El dibuia ascunzătorile iepurilor, tainicele borți ale vulpilor, și numai bunicul și el înțelegeau voroava din zori a prepelițelor. Cînd voiau, erau în stare să urmărească pînă departe, lîngă stufăriș, cîte-o prepeliță, și abia acolo o prindeau cu plasa și cu un aparat meșterit de ei, care păcănea și cînta, pentru a atrage pasărea. Caii, vacile, porcii, oile și cîinii ascultau de vorba lui Józsi, și vara, dacă se nimerea ca vîntul să tîrască de departe, dinspre cîmpie, un fuior de fum aproape neobservat, el îți spunea la ce cireadă care ciurdar a făcut foc. Aveam senzația că nu există om care să poată ști mai mult despre viață ca el și, cu mintea mea de copil, poate că aveam dreptate.

Odată am sosit în pustă seara. Luna plină scălda tot ținutul cu lumina razelor ei. Pe nesfârșitul șes ca sticla părea că stau întinse una lângă alta vrste vineții și azurii de petrol. Albastrul cerului se întunecase tare și aici jos, în hăul de sub stele, în afundul căruia înainta încet căruța noastră, nu mai trăia nimic, decât glasul, cuvintele lui Józsi, care aici sunau atât de altfel decât cuvintele noastre la oraș, unde nu numai sufletul, ci dimpreună cu el și limba s-a sărăcit, devenind încilcită, neîngrijită și nepieptănată; plină pînă la refuz de tumori, răni și cicatrice, în acel mediu căruia îi aparținem și noi. Pe buzele sale sclipeau alte cuvinte, ca noi, și răsunau mai pline, mai întregi, mai dense, și conținutul lor era parcă mai deplin, mai viu, nu atât de gol, lipsit de sînge, cum sunau pe buzele burghezilor aflați la o bere, ale negustorilor ahtiați după afaceri, ale beamterilor, ale patrioților și în gurile stridente, pungite de deznădejde, ale locuitorilor din periferii și din subsoluri, ce-și tîrau zilele orbi și cîine-cîinește. Prin părțile lui Józsi, oamenii habar n-aveau nici măcar ce va să zică „patriot“, „bun patriot“, „rău patriot“, „bun maghiar“. Cei cu care aveam relații, cu care ne întâlneam ori petreceam în acest oraș, nu erau setoși după savoarea limbii, ci goneau după himera Vienei, după fastul amăgitor și prăfuit al găitanelor de aur, în strălucirea costumelor ungurești „de gală“, costume ca de operetă, afișate la „sărbătorile naționale“. După romanul de două parale „Vecsera Mária și prințul“, după toaletele abracadabrante de la balurile Curtii, după Grinzing, Prater și cabaret. După Tisza István — în costum maghiar de gală —, după Cetate — la schimbul gărzii —, după fanfara din parcul mare, după *Pester Lloyd*¹ — în cazurile mai fericite —, după spiritul mille-

¹ Ziar budapestan, care a apărut în limba germană între 1854—1944.

niumului ¹, după dugheana rimelor boante, Szabolcska Mihály, și după Gerbaud... Femeile noastre jinduiau după unifeorme bine croite, iar bărbații noștri după fetele de stradă, lesne de cucerit, ce băteau trotuarul pe Ring. Firește, nu numai Józsi depăna, cu un accent atît de „ciudat“, cuvintele ce-mi păreau atît de „străine“, ci toți cei care trăiau laolaltă cu el în pustă. Pe acest meleag unde, scîrțîind sub razele lunii pline, căruța se înșurubează tot mai adînc în nesfîrșire și copitele cailor bufnesc în colb cu răsunset ca de ecou, aici, în acest șes, fiecă gură rostește cuvintele aidoma lui Józsi, fiecă bărbat, femeie, tînăr și bătrîn, care-și doarme somnul în casele hodăilor, pustelor, marginilor de sat învăluite în întuneric de pe moșia episcopului din Zagreb. Ici-colo, ca și cînd ar sosi ora cînd umblă sufletele, undeva departe răsună sfîșietoare cîntece de amar și jale. Lună plină. Ce știam eu atunci că sufletul trăitor în grai se leagănă în lumina lăptoasă a cerului printre casele de slugi, șoproane, stupi și grajduri, unde a doua zi excursia mă pune fața în față cu niște copii cu priviri „străine“, gesturi „străine“, gînduri „străine“ și viață „străină“, cînd de fapt străinul eram eu, odrasla unei clase, burghezia, a unei păтури sociale, mica burghezie. Singurul lucru care mă lega de ei, de acești băietani, de aceste codane, era faptul că tata se jucase cîndva sub acel dud, că acolo unde atîrna funia de uscat rufe își întinsese cîndva mama mare cămeșile, și cămeșutele copiilor săi. Acolo am învățat de la Józsi și de la copiii birişilor cuvinte și noțiuni ca : grîu, rapiță, secară, mac, liliac, ciovică, vîrcolac. Pentru că și despre vîrcolac mi-a povestit Józsi într-o noapte senină de vară, în spatele rotăriei, în grădiniță, în timp ce copiii

¹ Spirit naționalist, de dominație asupra populației nemaghiare (așa-zisa „integralitate ungară“), manifestat pentru prima oară la sărbătorile din 1896, prilejuite de aniversarea a o mie de ani de la descălecatul Ungariei.

căscau gura la sîngeriu lămpaş ceresc, la luna mare cît roata carului, şi mamele îşi ocroteau odrăsele rugîndu-se superstiţioase să nu-i deoache astrul ceresc cu lumina-i haină. Stăteam tolăniţi îndărătul şopronului, în iarba înrouată, pe o şubă care mirosea îngrozitor, dar trebuia să suport mirosul rînced de oaie care-mi strîmba nasul, pentru că scosese şuba după cuptor tocmai spre folosul propriei mele sănătăţi. Józsi, trăgînd dintr-o pipă veche, de pămînt, lepădată de bunicul, îmi vorbea cu voce moale şi adîncă despre vîrcolac, care locuieşte jos în adîncul verde-închis, năpădit de muşchi, al fîntînilor părăsite, sub oglinda neagră a apei. Şade acolo ascuns, sub apa acoperită de mătasea broaştei şi alge scîrboase, şi-i pîndeşte pe copiii din pustă, şi atunci cînd se nimeresc pe-ăcolo şi cată curioşi în fîntînă şi aruncă bulgări de pămînt în capul său, brusc îi înhaţă de glezne şi-i trage în fundul apei, într-o lume de groază, de unde nici că te mai poţi întoarce înapoi la pajiştile însozite, la cuiburile de păsări din stufăriş, la fraţi. Vircolac ! Ce cuvînt ! Aici, în locul limbii noastre ciumpăvite de la oraş, ajungeam în preajma unei limbi adevărate, şi abia azi gust într-adevăr cîte-o expresie a acestui grai, abia azi o redescopăr şi-o plimb pe limbă cu plăcere, ca pe o mirodenie necunoscută, pe care n-am întîlnit-o decît în afara casei unde m-am născut, în vizitele făcute pe pustă. Căci eu nu puteam fi decît un oaspete, un străin pe pustă.

Aici mi-a spus pentru prima dată o fată, sugrumată de emoţie :

— Sărută-mă !

Mi-a spus-o Annuska, fata cu ochii de căprioară, pe vremea aceea încă o fetiţă de zece ani, şi de atunci beneficiara atîtor săruturi în nesăbuita viaţă din pustă, unde

afiția copii cu inima avidă se contopeau în câteva clipe cu o viață care pentru mine era neobișnuită și ciudată, dar care pentru ei devenea zi de zi, pe măsură ce creșteau și apucau să muncească, din ce în ce mai săracă, mai lipsită de lumină și mai grea. Ca și pentru Józsi, pe care-l luase bunicul la el, și care pe neobservate devenise, din copil, biriş în pustă, din biriş, cătană și în cele din urmă — un „erou“, mort pentru noi „patrioții“, afaceriștii și hoții îmbuibăți, care toți eram „pilonii“ Monarhiei. Piloni de nădejde. Pentru că ei, cei de acolo din pustă, nu erau de nădejde. Nici nu erau „demni“ de încredere, dar când bănuiala asta se adevăra, s-a și sfârșit cu măcelul, descoperindu-se că acei oameni de pe pustă în care nu se putea avea încredere, acei oameni suspectați, nu voiau, într-adevăr, războiul, nu-i interesa „patria“.

În spatele lungului grajd în care noaptea stăteau, pe două șiruri, caii roibi ai moșiei, periați lună, cit cuprindeai cu ochiul pajîstea era plină de maci, și lipit de ei un urias lan de rapiță, întins tocmai pînă la stufărișul ce se desfășura la orizont, și deasupra lor albinele bunicului, rotindu-se buimace, cu zumzet molcom, prin văzduhul strălucind de funigei, iar undeva sus, în înalături de nepătruns, nori roșii-cărămizii anunțau vînt și ploaie — cînd umbrele nopții s-au lăsat peste noi. Annuska m-a strîns în brațe pe marginea unui șanț, m-a lipit de rochița-i albastră cu buline, pentru că nici eu, nici ea nu ne gîndeam de ce mă strînge la trupul ei slăbuț și mic, și eu nu știam de ce trebuie s-o sărut, dar, cum ședeam acolo în iarba înmiresmată, i-am încolăcit gîtul cu brațele și mi-am lipit buzele de gura ei mică, țuguiață, de obrajii ei trandafirii, de gîtul alb, întocmai cum îmi cerea ea. Am stat așa multă vreme, îmbrățișați, fără să tremurăm sau să ne apucăm de scîrba, pentru că nu știam încă ce e îmbrățișarea și sărutul.

Apoi alergam după iepuri de casă scăpați din coteț, și pîndeam femeile, care găteau acolo, pe coridorul lung și întunecos al casei slugilor, coridor de-a dreapta și de-a stînga căruia erau numeroase uși, fiecare ușă însemnînd locuința cîte unei familii. În odăi erau înghesuite, claie peste grămadă, boccele, bulendre, saci cu paie ; aici locuiau oamenii de pe pustă. Trăiau oamenii pusteii în condiții ce anevoie se puteau numi omenești, și cum oare, cum ? — numai ei ar fi putut da un răspuns adevărat și demn de crezare, ei, care-s chemați să răspundă la întrebarea asta și azi, cînd numai moșierul, numai jandarmul s-au schimbat, dar soarta, munca și viața, conținutul oalelor ponosite și nefericirea, iarna, vara, sînt la fel ca atunci, înainte de război și după război. La capătul coridorului, în niște uriașe cuptoare deschise, trosneau vreascurile, cocenii de cucuruz. Fumul amar, plumburiu, năpustit peste muieretul stors de vlagă, le înăbușea fără milă pe femei, făcîndu-le arțăgoase, gata de harță, necruțătoare și veninoase. În viața mea n-am văzut copii bătuți ca acolo, în pustă ! Curgeau potop loviturile peste pruncii ce se învîrteau prin preajma bucătăriei, făcălețe, jorzi, cozi de mătură, de lopată ori ce se va fi nimerit în mîna mamelor. În asemenea momente femeile se luau la harță și se năpusteau una la alta țipînd, înjurînd, blestemîndu-l pe Domnul pentru chinurile pe care li le-a dat pe acest pămînt blestemat, pentru amarul vărsat în cupa sărăcimii, și deasupra, fierea fierii, această puzderie de prunci neobrazăți.

Stăteam, cu inima cît un purice, încremenit sub avalanșa de blesteme și țipete în lumina pusteii sfișiate de tunete. În comparație cu locuințele slugilor, casa bunicilor, ridicată destul de tîrziu și lipită de atelierul de rotărie, era un adevărat cuib de porumbei. Porumbei... Porumbeii în căutare de hrană năpădiseră preajma caselor și se streacu-

raseră în cuiburile lor de sub streșini. Pe-nserat, păsările de curte se cățărau în frunzarele neclinite ale scorburoșilor duzi, unde nu le mai putea lua urma nici un dihor setos de sânge. Atunci sosea Józsi cu bărbații, hurducându-se în căruța : sa, cu zarvă mare, plesnete de bici, strigăte, înfierbîntat și roșu la față. În timp ce căruțașii mai bătrîni se apropiau de ai lor cu fețele și sprîncenele încruntate, în permanentul iad de jelanii și amărăciuni, Józsi, fluierînd fără gînduri, își năina căii spre grajdul cu miros fierbinte, dulceag, dospit, pentru a-i freca îndelung cu șomoiogul de paie.

În sfîrșit, după ce caii erau hrăniți și adăpați, în ostenta așezare omenescă din mijlocul șesului fără sfîrșit începea o viață nouă. Simțurile, adormite de truda zilei și sudoare, se dezmeticneau ; prin întuneric se cercetau priviri iscoditoare, în semiobscuritate se atingeau mîini, umeri și coapse, se contopeau glasuri, oftaturi, cuvinte și răsufări, totul respira fierbinte și de-a valma. Noaptea, pe întuneric, atelierul bunicului prindea viață, se umplea de oameni care-și vărsau amarul ori umblau cu zîzania. Ocupau masa de geluit, în curte se așezau în trăsura încă neterminată, scuipau, pufăiau din pipe, se tînguiau, blestemau îndîrjiți. Club al pusteii. Iar Annuska umbla de colo-colo zveltă, neastîmpărată, printre stogurile de paie, ori printre case, se oprea pe sub ferestre, trăgea cu urechea, și fiecă șoaptă, fiecă glas îi răscolea nervii, și părea că-și deschide mugurii sînilor, fără să înțeleagă ce se întîmplă cu ea. Acolo, pe marginea șanțului, mi-a destăinuit că e îndrăgostită de Józsi. Atunci am auzit pentru prima oară cuvîntul „dragoste“. Și nu înțelegeam ce înseamnă : „Oh, dacă mi-ar da Józsi veverița lui !“

În grajd, la lumina pîlpîitoare a lămpașului, Józsi doborîcea o veveriță cu piciorul rupt, ungîndu-i rana cu untură de iepure. O adusese acasă de undeva din păduricea de lîngă mlaștină. Annuska stătea în ușa grajdului și, înfă-

surată în marama catifelată a întunericului, privea, privea cu ochii ei mari, ca de căprioară. Józsi îi puneă veveriței comprése, o lega la picior, o hrănea cu mere, porumb fiert, semințe de bostan, ovăz, morcovi, cu gândul tainic că într-o duminică o va vinde cuiva la oraș și-si va cumpăra o pălărie nouă, una cum aveau flăcăii mai înstăriți din sat. Pare-se că planul acesta i-l inspirasem eu, cînd i-am povestit de acel om ciudat care stătea la capătul străzii noastre și ținea în casa lui cu grădină — de plăcere, dar și în scopuri negustorești — maimuțe și broaște țestoase, mulțime de ciini și pisici și Dumnezeu mai știe ce alte lighioane, că avea pînă și șerpi, și cum țipă, orăcăie, latră, miaună, şuieră și vuiește noaptea liota asta de animale cînd își așteaptă hrana, pentru că bătrînul acela cam într-o ureche nu avea de-ale gurii nici măcar pentru el, darmite să-și hrănească animalele, dar uneori veneau totuși doamne, domni, în trăsuri, și plecau cu cîte-o maimuță legată-n lanț, sau cîine prins în lesă. „Veverițe are ?“ „N-am văzut.“ Mama trimitea uneori acolo ceva rămășițe de la masă, cu rugămintea ca domnul Kroglovetz să-mi arate și mie liota de animale, treabă pe care el o refuza întotdeauna cu încăpăținare, fără să se scuze sau să se justifice. „Nu arăt decît la cumpărători.“ Totuși, mama continua să trimită hrană pentru menajerie. În ciuda tuturor acestora, Józsi spera că, dacă nu altul, Kroglovetz îi va cumpăra neapărat veverița, fie și pentru faptul că o poate vinde repede. Și Józsi mai calculase și că pe prețul vietății cu ochi vioi, de nu-și ia pălărie, își va lua o mulțime de lucruri, un briceag cu lamă de oțel, cămașă, lanț de ceas, niche'at — că are să vină și vremea ceasului — ori, eventual, de nu va izbuti să cumpere așa ceva, va lua altele, mai puține, dar va apuca și el odată să cumpere. Firește, nătîngul său plan n-a devenit realitate. Veverița, abia tîmăduită de greul

răinii, a șters-o. Zadarnic o căută Józsi, plin de amărăciune, pe nerecunoscătoarea veveriță în pâlțișul din preajma păpurișului, la marginea căruia crescuse un mic sobor de brazi, și unde m-a dus și pe mine într-o duminică, după ce-am tăiat prin mlaștină, în care nimeni nu cunoștea mai bine ca el cărările.

Și iată că în dimineața aceea când eu îmi plimbam imaginația în jurul lăzii flăcăului venit să-și ia bun-rămas, reînviindu-mi tainele mlaștinii și amintirile pustei, Józsi m-a întrebat :

— Mai ții minte veverița aia cu piciorul rupt ? N-a mai apărut de-atunci. N-am mai văzut nici una, niciodată.

Józsi m-a luat pe genunchi și m-a legănat, ca de atâtea ori pe vremuri, în nopțile de vară. Vocea îi era tristă și voalată, ca și când inima i-ar fi fost roasă de dezamăgire și doliu, dar desigur, mai presus de toate, de teamă, de teama necunoscutului care-l aștepta. Era bărbat, și totuși copil, ca noi toți care, chiar și când ni se săvârșește copilăria, luăm cu noi pofta de joacă, visarea, căci așa ne e firea. Tot un astfel de visător a fost și bunicul, și nenea Mátyás, tatăl lui Józsi, cel mai vîrstnic dintre frații tatei, de-acolo, din Șandra învecinată cu pusta.

Toate acestea reînvie în mine, de undeva dintr-o depărtare nemăsurată, din străfundurile amintirilor. Contururile demult șterse ale realităților sînt tulburi, asemeni legendelor unui popor despre obîrșia lui. Chipurile, clipele reînviaste nu le mai amplifică, nu le mai hrănește decît imaginația mea, dorul după trecutul inexistent și existent, pe care-l credem idilic, și fără de care am fi tot atît de săraci, precum sufletele unui ținut lipsit de istorie, care, căutîndu-se pe ele însele, sînt constrînse a dăruî lumii lor o istorie imaginară. Căci cine nu-și are o istorie, cată să și-o inventeze.

Tata, cît a trăit, și-a drămuیت cu zgîrcenie vorbele, și chiar dacă în taină, își legăna dauritele amintiri ale copilăriei, chiar dacă se lăuda că se ridicase de jos, din cele mai de jos afunduri, pentru a ajunge aici, la oraș, în rîndul burghezilor, și că se bucură de respect, că joacă un rol, se zgîrcea totuși cu mărturisirile, cu poveștile, întîmplările din pustă, deși acestea ne-ar fi putut apropia de lumea din care veneam, și desigur și de el însuși. Să fi păstrat, ori ascuns cu grijă amintirea nenorocitei stări a familiei ? Ar fi fost zadarnic : bunica trăia și umbla acolo, printre noi. Tata ținea ascunsă în fundul scrinului său o pipă de spumă de mare înroșită de atîta fumat. O cumpărase din prima lui leafă, dînd-o cadou tatălui său. Iar în pod, în fundul lăzii, dormea acea țiteră cu lucrătură delicată, care se născuse acolo, în pustă, meșterită de mîinile bunicului, dintr-un gînd pornit din inimă, vreme de-o iarnă întregă, pînă cînd, într-o seară, în prezența întregii familii, bătrînul instrument dăduse glas. De cîte ori ciupisem și eu coardele moi, cu zornet sec, închipuindu-mi mîna bunicului, cum le acordează cu mișcări ușoare, grijulii, ca apoi să dea glas unui cîntec. Duminicile, la toate așezările din cîmp, și poate chiar dincolo de hotarele deluroase ale regiunii, din țiterile ieșite de sub mîna lui răsuna muzica, îndemnînd la joc și cîntec. Plini de însuflețire și cu fețele îmbujorate, artiștii ciupeau cu o pană de gîscă corzile țiterii, dînd glas cîntecelor cu ritm dureros, răscolitor ori îndrăcit. Ici-colo, chiar și după trecerea atîtor ani, poate că tot vreuna din țiterile bunicului răsună, ciupită de sărmanii oameni din pustă și din margine de sat, împovărați de griji și jale, căci numai acolo mai poate fi aflat un instrument atît de vechi. Duminicile înviorate de glasul ei, acele clipe petrecute în glas de țiteră, trec ca o mîngiere peste vîlmășagul de zile amare, apăsătoare ale

săptămîinii, pînă la muzica altor și altor duminici. Căci ziua de duminică era speranța și salvarea. Semn dat conștiinței umane că viața ar putea fi și altfel. Duminica și ziua de sărbătoare erau frumosul și podoaba, în lanțul altminteri atît de urît, nenorocit și lipsit de bucurii al zilelor săptămîinii. Bieții oameni, de unde pornise acum la drum Józsi, erau atît de săraci, că pînă și țiganii din marginea satului vorbeau de sus, dîndu-și aere, cu cei de pe pustă, cînd de Crăciun și de Paști ori de Rusalii aceștia trimiteau solie la ei — dacă nu vor să vină tuciu-rîii la sărbătoare. Că sînt așteptați cu plată tocmită, mîncare, sarmale, băutură, rachiul de dude, pe cheltuiala celor din pustă, numai să vină să cînte pentru joc. Căci oamenii doreau ceva mai mult decît țitera, măcar o petrecere ca aceea a sătenilor.

Trei căruțe mergeau după ei, înaintînd printre ploi pe drumul ce tăia drept prin cîmpia verde ca smaragdul primăvara și ascunsă în omături iarna, trei căruțe cu cei mai înfocați cai — pentru că de sărbători și stăpînirea era îngăduitoare —, cu cei mai iuți flăcăi de biriși pe capră. Și printre ei, firește, și cel mai tînăr, Józsi. Poporul de slugi îi aștepta afară în drum, scrutau zarea să vadă cînd își rotesc clopurile copiii urcați sus, pînă la cuiburile mari ale ciorilor, să dea semn cînd se ivesc căruțele în depărtare. Tinerii îi întîmpinau cu chiote și strigăte pe muzicanți, care pînă nu dădeau raită să cînte întîi pe la vechil, vătaf, și la stăpînul hodăilor, nu și-ar fi strunit pentru nimic în lume instrumentele hîrbuite, spre a zice cîntecele poporului de slugi. Și asta ținea de rînduială, și anume că pleava să urmeze numai după cei cu rang, măcar că pleava era cea care plătea ! Așadar și-aici țineau țiganii șirul după rang, și abia la urmă luau la rînd, în cap cu primașul lor făcut criță, fiecă odaie și-i ziceau cîteva

măsurî ba unuia, ba altuia, din cîntecele preterate, ca apoi să porceadă la locul ales și pregătit pentru petrecere ori în șopronul proaspăt măturat și stropit, avînd burțile potolite cu cîteva ulcele de vinișor acru. În urma lor, firește, toată suflarea, cu mic cu mare, tot omul ce nu zăcea bolnav la pat. În față de tot se buluceau copiii țîpînd, și o oarecare ordine se făcea doar cînd chipeșul, asprul vechil cu priviri tăioase deschidea danțul cu frageda-i soată, iar tineretul, întîi un pic cu fereală, dar apoi cu atît mai buiac, se avînta în iureșul și rotirea ritmată a danțului. O, ce răscol, ce furtună, ce zăpușeală se stîrnea dintr-o dată ! Fantasmă totodată și vis pentru inima mea obișnuită cu nemișcarea, liniștea și teama, pentru că și eu am fost odată acolo. Capetele se înălțau, ca floarea ofilită ce-și revine cînd planta e udată la rădăcină. Cuvintele ce înfloreau, cîntecele ce se împurpurau, glasurile, chiotele nestăvilite, izbucneau și ardeau sirepe, ca tot atîtea fulgere. Józsi le învîrtea ca beat pe fetele mai mici, mai pe potriva lui, picioarele i se săltau ritmic, bubuiau, și totuși parcă aveau rădăcini în pămînt, pe brațul său fetițele se roteau, și dimpreună cu ele lumea întreagă. Palida față a Annuskăi se îmbujora, roșie ca macul, întocmai ca în ziua aceea cînd îmi spusese : „Sărutămă !“, căci cum oare i-ar fi putut spune lui Józsi, ar fi înghițit-o pămîntul de rușine, mai cu seamă că Józsi nici că se uita la ea. Și totuși, a învîrtit-o o dată și pe ea, pe' mititica, atîta l-a tot privit pe băiat cu ochii ei umezi, de căprioară. Au și rîs de ea fetele mai măricele. „O începe cam devreme !“ Cînd de fapt jucau și fetițe mai mici decît ea, însă, ce-i drept, fată cu fată, și nu căscau ochii la băieți chiar așa cum se holba Annuska la Józsi.

Răstimpul de la o sărbătoare la alta era aidoma celui scurs de la o duminică la alta. Nici cea mai neagră noapte

nu poate fi mai întunecată ca zilele de trudă ce urmau după sărbătoare, zile a căror față nimic n-o lumina de la Crăciun pînă la Paști, de la Paști pînă la Rusalii și de la Rusalii iarăși pînă la Crăciun, cel mult amintirea tot mai ștearsă a petrecerilor și, la răstimpuri, duminicile, cu glas de țiteră. Decît că în aceste duminici chemarea țiterii nu era ca taraful țiganilor. Duminicile, tinerii petreceau mai potolit, mai cu teamă, mai sfioși, cu mai puțină zarvă, cu chiote mai domoale, mai degrabă îngîndurați, visători, decît cu neastîmpăr, și privind din timp în timp cu teamă spre casa vechilului, să vadă dacă nu sînt luați la ochi, și a doua zi batjocurile și înjurăturile să le asurzească urechile, precum plesnetul de bici. „Eh, Annuska, aseară te-a miruit flăcăul ăla ! Azi-mîine ajungi la el în pat !” Căci copilăria Annuskăi a luat sfîrșit devreme, și nu numai pentru că Józsi a jucat-o de Paști. „Eh, Jóska, ieri ți-au sfîrșit picioarele mai abitir ! Ți-ar trebui o țiteră și la cîmp, ce ? Îți dau eu ție, afurisitule, Dumnezeii mine-ta !...”

Nouă, burghezilor, ne plăcea să ne mîndrim cu obîrșia noastră „ungurească”, fie, unul, cu așa-numita-i nemeșie, fie, altul — mai ales azi —, cu originea lui țărănească, dar nu știam exact pînă unde se întind în urmă firele, pentru că aici, sus, așadar într-o altă clasă, oamenii uitaseră cît de adînci erau umilirea, chinul, și cît de opacă speranța eliberării — și-apoi, e comod să uiți. Dacă exista ceva unguresc, era chinul unguresc — și aparținea celor din pustă, era însăși viața lor, chiar dacă ei n-o știau, n-o înțelegeau așa, ci pur și simplu doar își blestemau zilele. Și limba, cuvîntul. Cum ședea acum aici, pe scăunelul din bucătăria cu miros de lapte, față-n față cu bunica, Józsi îmi amintea această obîrșie, cea adevărată, aceea care a existat înaintea părinților mei. Făptura lui

parcă mă îndemna să nu uit niciodată un lucru pe care nu l-am cunoscut concret, și despre care bunica nu putea oferi decît un tablou cețos și înfrumusețat, dar care se întîmpla totuși în realitate cu ei acolo, în pustă, și pe care zilnic trebuia să-l suporte, și anume, neomenia, disperarea. Bunicul mai știa croata. Dar cine ar fi luat-o asta acolo în nume de rău ? Cine și-ar fi pus acolo întrebarea : care din noi e mai ungur ? Așa ceva le-ar fi dat prin cap oamenilor de pe la hodăi tot atîta, cît s-ar fi gîndit pămîntul că e pămînt. Pămîntul e pămînt. Îl calcă oamenii, și-atît.

Ședea Józsi pe scăunel, și sfiala lui tulbure mă emoționa, în el era prezentă acum această realitate, toate tainele deschise și uitate ale obîrșiei noastre. El, cel mai tînăr bărbat din toată familia noastră, el, ca un simbol venit din demult, care acum se pregătea să meargă pe cîmpul de luptă, și noi simțeam că n-o să-l mai vedem niciodată, că pornește la ultimul drum, în deznădejdea urgiei aducătoare de nenorocire și moarte, unde tot mai mulți își pierdeau viața. Nu știam cîți — zeci de mii, sute de mii, milioane ?... Poate că îl jenau și lacrimile pe care bunica nu și le putea ascunde, și poate că se trezise și conștiința noastră ațipită, pentru că brusc simțirăm, noi, mama și tata, că în aceste clipe ar trebui să fim neobișnuit de buni cu el, că are multă nevoie de bunătatea noastră. Încercam cu vorbe liniștitoare și de îmbărbătare, ba chiar vesele, să-l mai înviorăm pe Józsi, dar el tăcea, nu-și găsea cuvintele, de parcă în drumul acesta ar fi adus cu el neliniștea, deznădejdea întregii lumi a pusteii pornite pe calea destrămării.

Mama o puse pe bunica să macine repede cafea și-i prepară flăcăului într-o ceașcă mare, cu buline, cafea cu lapte, tăie o felie zdravănă din piinea albă, moale, coaptă

de bunica, și-o unse cu un strat gros de unt, cu miere aurie, pe care Józsi o recunoscă după culoare și miros, doar era strînsă de albinele din pustă.

Tata făcu foc în baie. Asta era plăcerea cea mai mare a lui Józsi cînd venea la noi, să facă o baie pe cînte în cada plină ochi cu apă fierbînte. Pentru el, tatei nu-i părea rău de apa consumată. Am fript în pripă cîteva bucăți de carne și i-am pus lui Józsi la pachet, și prăjituri, să aibă de drum, dulciuri, salam, cașcaval, adică tot mîncături pe care desigur Józsi nu le-ar fi schimbat cu costița, slănina și ceapa împachetate în fundul lăzii, dar nu îndrăzni să ne refuze văzînd ardoarea cu care i le oferim. Lada i se umplu, abia izbutea s-o ridice.

Poate că ardoarea noastră îl și impresionează, dar de fapt cel mai mult i-ar fi plăcut totuși să rămînă singur cu bunica, să vorbească, să tacă împreună cu ea despre anii cînd bunicul mai trăia și făcea colivii pentru prepelițe, țitere cu glas duios pentru tinerii ce dănuiau, copăi frumoși încrustate pentru nepoței. I-ar fi plăcut să mai stea de vorbă o dată cu bunica, să tacă împreună — despre oamenii din pustă, despre jitari, despre treburile celor de la hodăi, să-și mai treacă o dată ochii minții peste toate, înainte de a porni la drumul ce se arăta cel din urmă și de care se temea. Numai din așezarea lor de pe pustă muriseră pînă acum trei inși, în trei zări, unul în sud, în Serbia, unul la răsărit, în Volhinia, unul la apus, pe pămînt italian, și cîți alții din cele două sate învecinate, apoi mulți alții căzuseră prizonieri.

Pe Józsi l-am condus la gară cu toții.

Veni cu noi și bunica. Se plîngea că e tare bătrînă și că abia acum se vede, cînd nu poate ține pasul cu noi. Căci numai în asemenea prilejuri, cînd ieșim împreună în lumea dinafară, care copiilor și bătrînilor li se pare mai

mare decît în realitate, băgăm de seamă că distanțele-s mai mari, circulația mai amenințătoare. Bunica s-ar fi apucat de brațul lui Józsi, dar era de-ajuns lada aceea grea, s-ar fi lipit de el, parcă presimțind că nici unul n-are să mai apuce liniștea, trista liniște. Era lung drumul acesta pînă la birjă, cu lada, grea ca plumbul. O duse și tata, dar nu mult.

Birja lucioasă, lăcuită în negru, străbătu cu noi tot orașul, hurducîndu-se. Cînd și cînd, vechea ladă de cătănie trosnea și zornăia sub picioarele bătrînului birjar, de parcă s-ar fi scuturat în ea tot trecutul ei, tot conținutul ei de odinioară, uscat de-a lungul vremii, deși era burdușită pînă la refuz. Străbăteam străzile gălăgioase ale orașului, ca o cometă pe cerul întunecat. Drumul făcut în acea zi prin orașul golit de oameni și întunecat a însemnat neobișnuit de mult, cred că l-a trezit la realitate pe tata, care privea încruntat în gol, deși totul părea atît de simplu, atît de obișnuit. Apoi, și faptul că mama își ștergea din cînd în cînd cîte-o lacrimă, sub voalul ce-i ascundea fața. Mii și mii vor fi călătorit așa în aceeași clipă în mii și mii de puncte ale Europei, spre gări și spre moarte, și fiecare își tîra viața și lumea sa aparte. Józsi se apropia cu fiecă clipă de sfîrșitul necunoscut ce-l pîndea. Și totuși, mai adevărat era că noi ceilalți ne gîndeam la altceva : tata la afacerile lui, mama la mîncarea ce-o gătea pentru oaspeții noștri și admiratorii ei tainici, iar bunica desigur și la cimitir. Iar eu la joaca mea din grădină, sau la cine știe, poate la Annuska, ori chiar la istoria lăzii lui Józsi.

Dar oare la ce se gîndea Józsi acolo, în birja în care de data asta nu noi eram oaspeții lui, nu el ținea hăturile în mîinile-i bătătorite, grele, ci birjarul. Fața proaspăt spălată a lui Józsi încă strălucea, rumenă de la baia fier-

binte, în razele aurii ale soarelui, părul i se lipea umed sub clopu-i ponosit, cu boruri unsuroase, și ochii albaștri îi rătăceau speriați pe tablourile mereu schimbătoare ale orașului străin, ca și privirile mele neliniștite, când vara goneam cu căruța, stînd în spatele lui Józsi, printre ogoare, spre pustă și spre trecut.

În Centru, birja noastră se opri brusc. O mulțime forfotitoare baricada drumul. Ne-am ridicat toți în picioare și ne-am întors curioși spre oamenii care unduiau ca valurile în stradă. Tata se urcă emoționat pe capră, lîngă birjar, pentru a vedea de acolo ceea ce și altminteri putea fi imaginat, manifestația patriotică, de care, chiar dacă mai rar, tot se mai nimerea cîte una în Centru ; se mai găseau oameni care să creadă că au de ce să se arate entuziasmați.

Vuind de strigăte, mulțimea înainta încet spre noi, și se scurse prin fața noastră ca un puhoi nămolos. În mijloc, jandarmi cu pene de cocoș, cu baioneta la armă, cu priviri tăioase, aspre, cu fâlcile strînse, repezite în afară, cu dinții încleștați, și între ei, cu mîinile legate la spate, bărbați cu plete lungi, cu bărbi încîlcite, cu fețe supte și alungite, cu ochii înfundați în găvane, bătrîni și tineri de-a valma. Să fi fost douăzeci, douăzeci și cinci, ori poate mai mulți. Primul care-îzări fu tata.

— Popii români, instigatorii ! strigă agitat și fără voia lui și, brusc, se ambală și el, obrajii i se înroșiră, de parcă ar fi explodat sub ei un material incendiar. Blestema cu cuvinte grosolane pe cei ce pășeau cu ochii în pămînt printre baionete, în timp ce mulțimea de pe trotuare privea mută, încruntată, scena, dar nu se amesteca cu ceata care înconjură îndeaproape cordonul de jandarmi ce înainta cu prizonierii, și înjura, blestema urlînd. Și din hoarda asta înnebunită, urlătoare, cei ce ajungeau aproape de români scuiپau și azvîrleau în ei cu pietre și bulgări

de pământ, trăgeau de chicile unsuroase, încălțate, lungi ale plopilor, loveau cu pălăriile în capetele ciufulite, aplecate în jos, nu se uitau dacă cel lovit e tânăr ori bătrîn, ci loveau, și fiecăare insultă mai reușită era însoțită de rîsete tari. Urla și birjarul nostru. Vocea lui aspră, de bețiv, răzbea vacarmul ; își ridicase biciul și plesnea în draci pe deasupra capetelor lăsate în jos, îngrozite, mînjite de sînge.

— Așa, așa le trebuie ! striga tata, repetînd titlul unui articol din ziarul de dimineață, ce-i atîrna din buzunar : Au atacat Ardealul ! Instigă împotriva noastră ! și mai adăugă : Ucigașilor !

Din pricina plesnetelor de bici, bielele gloabe costelive săltară din loc, și noi toți am căzut pe spate în birjă, claie peste grămadă, de-a valma cu bagajele, speriați foarte. Tata, surprins și ca și cum ar fi avut el vreun motiv anume, izbucni într-un rîs strident, dar numai o clipă, căci îndată se îndreptă iar și mai strigă o dată după convoiul ce se scurgea mai departe pe stradă, în timp ce birja înainta și ea, ca o umbră de nor vara, pată ucigătoare și mobilă, mică oaste de stihii ale groazei. Înjurăturile tatei se risipiră, se topiră în văzduh. Înaintam în lege, dar el tot mai gîfîia, căutînd după aer. Mama privea drept în față, tulburată. Bunica nu pricepea despre ce e vorba, ce are tata cu românii. A doua așezare dincolo de pustă era un mic sat de români, cu foarte puțin pământ. Bunica îi cunoștea bine pe români, neam de oameni blînzi, liniștiți, săraci ; bunicul le făcea și lor care. Erau oameni ca toți oamenii. Vechilul era cîinos, dar cu nevastă-sa, româncă, femeile din pustă se înțelegeau bine, mai bine ca oamenii lor cu bărbatul ei.

Józsi nu strigă, nu luă parte la scena asta. Ceea ce vedea era străin, neînțeles pentru el, nu pricepea această

joacă de stradă, nu cunoștea acest soi de „obiceiuri de la oraș“, de nebunie, de metamorfoză, această dezumanizare. În ochii săi vom fi apărut drept niște nebuni și descreierați, dacă pur și simplu o fi stat să ne privească. Da, ne-a privit. Îl măsura uluit pe tata, care gîfîia și clo-cotea, dar și mama îl privea nedumerită, ce l-o fi apucat, nu pricepea ce treabă are el cu Ardealul, de unde s-o fi stîrnit în el această neașteptată țîfnă războinică... „Și-a pierdut mințile?“, „Zău așa, ce amestec avem noi cu războiul?“ Însă Józsi nu scoase o vorbă.

Încet, atît de încet încît în tropotul copitelor pe pietrele de bazalt cenușii, în scîrțîitul arcurilor și în zgomo-tul roților abia i-am înțeles cuvintele rostite rar, cu jumă-tate gură, Józsi spuse :

— Bunicu' povestea că... pe vremea foametei celei mari... s-a dus din pustă în satul învecinat, de români... acolo a fost rotar...

— Da, seceta cea mare și foametea au fost în optzeci și șapte, adăugă bunica, în optzeci și șapte și optzeci și opt. Nu s-a făcut nici grîu, nici porumb. Pămîntul era ca pielea tăbăcită. Anul ce-a urmat, au năboit apele peste arături. Și puținul ce-a încolțit, l-a pîrjolit soarele. Pe la sfîrșitul lui august am măcinat ultima baniță de grîu...

— În optzeci și șapte, 'ș-ai bunico ? reluă Józsi, țărani români v-au dat porumb, altfel ați fi murit de foame...

Deci fusese într-adevăr atent...

— Au adus mălai, spuse bunica cufundată în gînduri, atunci se tocmise bunicu-tău la ei pe un an, nu mai știu care din copii era în scutece. Au adus brînză și oi. Nu cereau bani pe ele, aduceau bucatele și le puneau pe masă făr' să scoată o vorbă. Cînd le mulțumeam, ziceau : deh, oameni sîntem ! Cînd s-a întors înapoi în pustă,

bunicu-tău plîngea ca un copil. Și-a luat rămas-bun de la oamenii din satu-nvecinat ca de la cei mai buni frați. Și așa i-au și rămas, pînă la groapă. Abia de mai trăiește vreunul dintre ei...

Tata asculta ursuz întîmplarea povestită. Era un bărbat îndărătnic, dur. O întrerupse pe bunica aspru, supărat :

— Ce se pricepe mama la politică și la război ? ! Alea erau alte vremuri. O mie opt sute optzeci și șapte ! Și rise nervos. Fosta-i lele cînd ai fost ! Ce știți voi ce oameni de nimic apărați, niște instigatori și spioni ! Sînt mai răi decît socialiștii !

Bunica tăcu ; amuți și Józsi.

Birja zbură cu noi, traversînd orașul. Cînd și cînd, tata își saluta vreun cunoscut, ridicînd mîna la capela-i militară. Pe cîte unul îl cunoșteam și noi, dar de cei mai mulți habar n-aveam cine-s și ce-s, cutare n-o fi tocmai vreun om de nimic, un escroc bun de spînzurătoare — după cum n-or fi fost chiar tîlhari și ucigași, cîtiva ani mai tîrziu, toți acei unguri, evrei și Dumnezeu mai știe ce neam de oameni, care la fel erau alungați, persecutați, hăituiți dintr-o țară în alta, prin Europa distrusă, ca atunci românii aceia purtați pe străzi între baionetele jandarmilor. Fusesse tirită în război și România, la fel ca Monarhia și Germania, ca Italia, Franța, Anglia, Rusia și Serbia, în război și pustiire, în distrugerea fără sfîrșit. Războiul dura de doi ani.

Atunci, acolo în birjă, Józsi nu i-a răspuns tatei, deși dăscăleala emfatică se adresa nu numai bunicii, ci și lui. Dar Józsi pur și simplu nu pricepea mentalitatea tatei. Nu înțelegea ce se putuse schimba de-a lungul anilor sau chiar în timpul războiului, de ce oamenii din satul românesc învecinat ar fi azi altfel decît fuseseră înainte, de ce această ură fără noimă și toată agitația asta, tot spec-

tacolul ăsta exploziv ? Józsi nu înțelegea nimic din lecțiile patriotice ale tatei, dar poate că nici nu voia să înțeleagă. Adevărata învățătură avea s-o primească tata odată cu scurgerea anilor, cînd apărură alți jandarmi, alți soldați și alți administratori, și i s-au spulberat iluziile ; tot ce crezuse pînă atunci s-a dovedit a fi profund greșit. Această învățătură despre realitate sosi tîrziu, și dacă ea n-a prins în lume și nici lui nu i-a fost de folos, i-a procurat totuși momente neplăcute, pentru că nu o dată îi aducea aminte de acea călătorie cu birja, cu Józsi, spre gară, de blestemele aruncate după prizonieri, de plesnete-biciului, de discuția cu bunica și cu Józsi, care de fapt nu fusese o discuție, ci un mic duel între umanitarismul simplu, înțelept și o oarbă izbucnire patriotardă.

După cuvintele minioase ale tatei, bunica n-a mai scos o vorbă. Poate pentru că se obișnuise să se lase condusă de fiul ei devenit domn, sau poate pentru că știa că discuția, explicația dată cu binișorul tot nu ajută la nimic. Sau poate își spunea că știu ei domnii ce fac. Și biata de ea socotea că tata face parte din tagma domnilor, și de unde ar fi știut oare că fiul ei nu e decît un mărunț, dezorientat conștopist al Monarhiei ? Dacă Józsi i-ar fi cerut tatei să-i spună ce-i Monarhia, n-ar fi fost în stare să-i răspundă.

Am ajuns la gară. Sub potopul de raze fierbinți ale soarelui stăruia un strat de fum înecăcios. În preajma clădirii gării, zarvă și forfotă, şuierături ascuțite. Jur-împrejur, cît cuprindea ochiul, bărbați tineri și mai vîrstnici, cu arme, cu capete bandajate, împovărați de gînduri, tineri, bătrîni, oameni aroganți, triști, întunecați, surizători. Alții cu lăzi, ca Józsi. Trenul său staționa în afara gării, departe, nădușit, fierbinte și sufocat de dogoarea soarelui — o pîrtică dinainte planificată a iadului. Vagoanele erau gata întesate cu bărbați ce mergeau în

taberele de instruire rapidă din spatele frontului, toți tineri și încă aproape copii, ca și Józsi, care se vîrîse printre ei, le cerceta prietenește fețele, se interesa ba de una, ba de alta, sfios, așa cum obișnuiesc străinii într-o lume în care se învîrt inevitabil cu stîngăcie, pentru că nu-i cunosc încă regulile și obiceiurile, deși aici nu prea mai stăpînea nici o regulă sau vreun obicei. Plutonieri, ofițeri alergau de colo-colo, urlau, dădeau ordine. Dar nici dracu' nu le dădea atenție. Noi ne tot foiam pe sub geamuri, așteptînd ca Józsi să-și găsească un loc și să ne luăm apoi bun-rămas. Mama își ridicase voalul, să-l vadă mai bine pe Józsi. Bunica plîngea. Din toate părțile ne priveau fețe străine. Dealtfel, nici nu făceam parte din această lume. Eu, în haine albe ca zăpada și mult prea îngrijite, mama în rochia ei maro, cu pălăria-i înflorată și cu voalul bej, transparent și fin, bunica în fusta-i țărănească, neagră, de parcă s-ar fi îmbrăcat pentru înmormîntare, pe cap cu o broboadă neagră, și tata, care, deși purta uniformă militară, fiecă gest îl trăda că n-are nici în clin, nici în mîneacă cu milităria, cu trenurile, cu această lume întoarsă pe dos și cu gara asta, unde mii și mii de vieți omenești se vor rupe peste cîteva minute de tot ce a fost viața lor. Din tren, ne priveau ochi neliniștiți, speriați. În fiecare pereche de ochi — peisaje, întîmplări și lumi necunoscute, dureri ascunse ; fiecare om era o părticică, un univers al lui, aparte. Fiecare față, o împărăție de amintiri aparte, o viață aparte, alte și alte relații, alte și alte experiențe și dorințe. Dar una și aceeași teamă.

Am mai schimbat cîteva cuvinte cu Józsi. Am vorbit despre lucruri indiferente, la întîmplare, i-am și spus să aibă grijă de sănătatea sa. Și să ne scrie în fiecare lună. Dacă are nevoie de bani, să ne ceară cu încredere, are să-i restituie după război. Tata cumpără cîteva pacuri de

tutun ieftin, foiță și chibrituri, și i le dădu lui Józsi, dimpreună cu ziarul cumpărat pe drum. Ambalajul foitelor de țigări înfățișa un domn distins, cu barbă și ochelari, în costum albastru, citind gazeta de seară, savurînd vizibil fericit fumul, într-o lume fără griji pentru el. De pe ambalajul tutunului zîmbea împăratul, bărbos, de asemenea bine dispus, mulțumit și parcă spunînd : cît e el acolo, să n-avem nici o grijă. Pe prima pagină a gazetei, în armonie cu domnul cel bărbos care fuma și cu expresia atît de sigură a împăratului, un titlu uriaș : „Îi vom călca în picioare pe agresorii români ! Toate semnele arată că războiul cu ei e cîștigat încă de pe acum. Primul atac românesc s-a soldat cu eșec. Armatele noastre îi alungă pe inamici“.

Uite însă că, în ciuda excelentelor titluri din gazetă, Józsi pornea cu încărcătura de tineri soldați spre front, la război. Glasul micii trîmbițe de alamă feroviare răsună anunțînd pornirea trenului, locomotiva scoase un șuierat prelung. Ca și cum în clipa asta s-ar fi spart în el un buboi adînc și îngrozitor, Józsi izbucni în plîns. Dar n-am mai apucat să vedem decît cîteva clipe, depărtîndu-se odată cu trenul, contururile umede ale feței lui și fluturarea batistei sale albe în mîna-i mare, arsă de soare, printre sutele de alte batiste ce fluturau, căci trenul luă cotul și dispăru pentru totdeauna cu Józsi...

Stăteam toți lîngă șinele goale și plîngeam.

Plîngea și tata.

Mama a rostit doar atît :

— Bietul băiat...

Tata a tras-o lîngă el și-a îmbrățișat-o. În ziua aceea mama s-a arătat neobișnuit de răbdătoare pînă și cu bunică. Bătrîna plîngea fără glas și ofta întruna.

După trei luni am primit o carte poștală și o poză, care-l înfățișa pe Józsi într-o uniformă militară prea mare, ce-i venea ca aruncată cu furca. Ne privea din poză straniu, străin și ireal, ca o amintire străină și rece. Era schimbat, nu mai semăna cu el însuși. Pe dosul cărții poștale așternuse cu litere încâlcite și apăsate următoarele : „Dragă bunico și scumpele mele neamuri, aflați despre mine că am ajuns pe frontul rusesc. Eu sînt bine sănătos, care sănătate v-o doresc și vouă. Le-am trimis carte și părinților mei la Șandra. Dacă n-au primit-o încă, arătați-le-o pe asta și lor. Am să vă scriu cît de curînd o scrisoare. Vă sărut pe toți, Józsi. O sărut pe bunica !“

Dar n-a mai apucat să scrie acea scrisoare.

N-am mai primit niciodată vreo veste de la Józsi... Zadarnic l-a așteptat următoarea vară însorită să se întoarcă. Zadarnic l-au așteptat merii din marginea drumului. Zadarnic casa, grajdul, caii și ogoarele. Nu l-a mai văzut niciodată danțul de Paști, în șură. Nici fetișcana aceea, pe care mai târziu, după zece ani, mi-a arătat-o odată vară-mea Mariska, sora lui Józsi, spunîndu-mi : „Uite, ea ar fi trebuit să fie nevasta lui Józsi“. Abia am izbutit s-o recunosc. Era Annuska.

Și Józsi nu mi-a mai putut arăta niciodată beciul singurei case cu etaj din sat, unde zăcea, năpădit de pinzele de păianjen și mucegai, „calul“ înnegrit de sîngele iobagilor bătuiți, și unde și azi se mai puteau vedea, în adîncul beciului, butucii și lanțurile mîncate de rugină, care-i așteptau cîndva pe țărani iobagi pentru a-i supune la cazne și a le aduce suferințe, lacrimi, rușine și moarte.

Nu l-am mai văzut pe Józsi niciodată. Cîmpul verde, mlaștina, cuiburile de păsări, hodaia din pustă, pereții azi poate crăpați ai căsuței cu acoperiș de trestie rezemată

de atelierul de rotărie, colbul drumului, nopțile pustii și mute, iarna, vara, toamna și primăvara îl vor fi așteptat poate încă o vreme, apoi l-au uitat. L-am așteptat și noi, toate rudele. Cine știe, ne spuneam, poate că-i în Siberia prizonier. Apoi au început să se întoarcă și prizonierii, dar nimeni nu știa nimic de Józsi.

ÎN BECI

Din ticsita galerie a războiului și copilăriei, se desprinde făptura unei femei înalte, slabe, cu față osoasă. Nici pe departe ca unele femei frumoase, care, făcînd parte din anturajul părinților mei, îmi stăruie limpede în amintire datorită anumitor gesturi, prospețimii, farmecului lor, materialului vaporos al rochiei sau cîte unei pete de culoare pastelată, ori cum îți minte, să zicem, un tablou văzut într-un muzeu, de pildă portretele de femei ale lui Renoir, cu desen fin, în culori dulci, vibrînd transparente în lumina zorilor, pe fundalul unei grădini cu flori roz și frunze parcă legănate de o adiere, sau amestecat cu amintirea altor picturi. Desigur, oglinda acestor modele ce emanau poezia intimă a propriului lor univers, n-ar putea exprima adevărul concret despre acea vreme. Ele au fost create, cît au trăit, pentru a lăsa în amintire numai farmecul pe care l-au avut, și nu cred că merită a fi reținute atmosferele mereu mai șterse născute de amintirea lor, că pur și simplu mai e important să le pun în lumină viețile, care de la Balzac pînă la Proust, de la nașterea burgheziei

pîna la apusul ei, și-ă etalat propria istorie și, firește, și trecătoarea epocă de strălucire, în timpul căreia și-au cîștigat glorie numai prin viziunile portretiștilor lor. Aceste frumuseți ale noastre nu aveau nici măcar distincție, ca marile eroine de roman ale secolului trecut, și chiar dacă ar prilejui un desen vizionar, n-am putea da viață decît unor imitații, atît de mărunte și de neinteresante erau. Însă femeia pe care încerc s-o descriu era altfel. Acea femeie cu mîini crispate, vînoasă și înaltă, care se apropie acum de mine din adîncul vremii, parcă cerînd socoteală, gata să dea seamă și ea, și renaște atmosfera umedă, sumbră, cu iz de cocleală și mucegai a locuinței de subsol de pe malul canalului.

Printre artiștii vremii ei, puțini portretiști demni și-a găsit ; cel puțin nu aici, la noi. Încă nu. Pentru aceia care, privilegiați prin naștere sau cel puțin datorită lipsei de memorie, au cunoscut numai în contacte mărunte, de piață, din plictisitoare plimbări de periferie și din rarele lor excursii obligatorii în alt climat social, acest soi de femei din rîndul sărăcimii, și pe deasupra în acele vremuri cînd „frumusețile“ înfloritoare ale unei epoci fericite erau încă preocupate de plăcerile și nu de primejdiile existenței sociale, pentru aceia, zic, o astfel de figură, cum era această femeie, nu le poate spune nimic. În schimb, cu atît mai mult îmi spune mie. Ea a destrămat iluziile lumii noastre calpe, a dezvăluit adevăratele, realele și simbolicele profunzimi ale străzilor periferane, a întors pe dos pielea socială pe care o purtam noi, atărînd realitatea ce se ascundea după acea societate inconștientă ce trăia într-o ceață trandafirie, din care, ca dintr-o groaznică bulboană, ne-am ridicat și noi luptînd pe viață și pe moarte, adaptîndu-ne burgheziei, noi, ramura „domnească“ a familiei. Femeia aceea, acea „materie străbună“, tanti Giza, era sora

tatei, care n-a devenit nici eroină a luptelor sociale, nici „subiect de roman“, ci doar una dintre miile, zecile de mii de femei cu care „artele“ nu au ce face ; nici caracter mare, nici monstru —, ci pur și simplu o făptură umană în contextul unor împrejurări inumane. O inumanitate în care existența noastră „privilegiată“, dar nenorocită, era la fel de determinată și determinantă, ca și existența ei personală, care firește purta mai pregnant premisele dezlegării, decît cea a noastră.

O clipă, un colțișor încă necercetat al copilăriei mele îmi apare contopit cu figura ei, oarecum ca atunci cînd, trezindu-ne, nu sîntem în stare să ne aducem aminte de visele ce le-am avut, facem eforturi, dar în păienjenișul amintirilor legate de vis nu se prind decît crîmpeie. Tot atît de fărîmițat în detalii contingente îmi apare acum — din derularea de stofe moi și foșnitoarele mătăsuri, fețe de masă de damasc, așternuturi de pat, mese îmbelșugate, parcuri, alei, atelaje gonind în zbor, și cafenele luminate a giorno — reînviata lume a domnilor și beametrilor și, ca după o perdea de fum, mătușa-mea Giza, contopind în ea chipurile tuturor acelor rude și făpturi care încă și azi, ba azi chiar mai mult, sînt aceleași, la fel, cum erau în depărtata-mi copilărie din vremea războiului, făpturi ale celeilalte realități, după cum neschimbătă rămîne și ambianța lor dezolantă, pustie. Cu Renoir, ori cu alte modele, eventual literare, nu ajungem să cunoaștem nimic din toate acestea. Trebuie să descoperim singuri cum și în ce fel să le reînviem. Vom încerca.

Bucătăria în care locuiește tanti Giza e învăluită într-o semiobscuritate albăstruie. În primele clipe, pînă cînd ochiul se obișnuiește cu lumina estompată, contururile acestei femei înalte — în ciuda mișcărilor ei iuți — par

de-a dreptul ireale. Nu-mi dau seama încă exact, dar pare-se că tocmai spală rufe. La urma urmelor, imaginea îmi revine totuși din ceața unui sfert de veac. Dar poate că spală vasele de la prînz în apa fierbinte, aburindă, din ciubărul desigur înnegrit de vreme. În orice caz, totul în preajma ei plutește în aburi și fierbințeală. Ochii, plămînii trebuie să se obișnuiască întîi cu acest aer dens. Cînd și cînd, făptura femeiască se îndreaptă din șale și cercetează la lumina ce vine de sus, printre gratiile geamului ce dă spre curte, dacă acel ceva pe care-l înalță sus este curat. Apoi iar se apleacă, freacă, șterge și pune deoparte, ca să-și reia, la altă bucată, mișcările inversunate, furioase. Totuși, parcă spală rufe. Îndreptîndu-se, în fața geamului, în această lumină, făptura ei deșirată pare mai lungă chiar decît e în realitate, tot trupul îi rămîne în întuneric, lumina nu-i atinge decît profilul cu linii asprite, gîtul brăzdat de inelele zbîrciturilor, strălucind de transpirație, și mîna ei de spălătoreasă, ridicată în sus. Basmaua violacee innodată la ceafă, care îi îmbătrînește și mai mult fața, îi înconjoară capul ca o ramă de umbră mare, întunecată, și șuvițele de culoare ocru, aproape încărunțite, țîșnesc din această cadră parcă vrînd să scape din coada răsucită în vîrfurile capului și prinsă ordonat cu niște ace de păr mari, negre, de oțel. Acum o văd limpede în fața mea. Acum îmi amintesc clar de ea, cum freacă mereu, spală, cară pe spetite, ridică și din cînd în cînd își pierde cumpătul bombănind, blestemînd minioasă viața asta păcătoasă, în care n-a avut parte de nimic, decît să nască copii, să îngroape, să muncească pînă dă în brînci, să rabde, să ascundă, să mintă, să joace teatru, să lingusească. Niciodată, de la nimeni pe lumea asta, o vorbă bună, un gest de îmbărbătare. Și chiar dacă da, la ce i-a folosit? Niciodată o clipă de odihnă, nici măcar un vis

plăcut. Pină și visele i se transformau în imagini groaznice, înfricoșătoare, cu foc, omor, bătăi, certuri, sinucideri! Cine-și imaginează că într-o astfel de stare, în astfel de condiții poți avea vise „plăcute“, se înșală.

În spatele mătușii Giza, într-un colț întunecat, stătea nenea Ádám, cumnatul tatei. Hainele îi erau întotdeauna pline de sus pină jos de așchii de la rindea, care pină și duminică stăruiau pe vestonul în dungi căpătat din mila tatei și, firește, ponosit de atîta purtat, ca și cînd ar fi vrut să demonstreze că zadarnic și-ar curăța, și-ar peria haina, tot n-ar scăpa niciodată de talaș, că pină și-n sicriu tot în talaș ar fi așezat. Cu o oarecare doză de romantism, m-aș putea mîndri cu faptul că ne tragem nu numai din țărani, ci și dintr-o familie de tîmplari, dar la ce-ar folosi, de vreme ce părinții mei nu mai aparțineau nici unora, nici altora, și treaba asta nu mai juca nici un rol în viața lor. Ceasurile petrecute acasă de bătrînul bărbat, duminicile ce treceau zburînd, nopțile cu picioare supărător de iuți, bătrînețea din ce în ce mai biruitoare, deveniseră oarecum auxiliare, ca, să zicem, pentru un condamnat la închisoare pe viață, plimbarea în curtea închisorii, sau precum coașa pentru un infirm. Căci el de fapt nu simțea că există, că trăiește, decît în atelier. Casa, familia? Tanti Giza îndura această existență aspră, sinistră, insuportabilă numai anulîndu-se pe ea însăși, tîrîndu-se printre făpturile și decorurile ponosite din preajma sa, în aburi și fum, fără de care n-ar fi putut totuși trăi, exista. Nenea Ádám se așeza — acasă, și pe cît se putea, în ciuda tuturor, stătea acasă — pe scaunul său stricat, ori noaptea se culca lîngă nevasta-i ciolănoasă, aproape lipit de marginea patului, și-apoi alungat și de acolo, pe o laviță de bucătărie, ca un om care pină și atunci cînd mănîncă, bea, fumează și doarme, e gata în orice clipă, dacă e chemat, dacă răsună

vocea stăpînului atelierului, să-și strîngă catrafusele și să alerge la bancul de geluit...

Un roman care ar descrie fie și numai viața acestor mobile scorjite, strîmbe și jerpelite, cîndva desigur luctuozitate și îngrijite, ar putea spune mai mult despre cei ce locuiau printre ele, decît cine știe ce istorioară cu „iz de sărăcie“, istorioară pe care nu mă încumet s-o scriu, tocmai pentru că atunci cînd eram copil sărăcia asta îmi era tot atît de străină, de exterioară, pe cît de străină îmi era și lumea hodăilor. Iar dacă, în ciuda acestora, mă străduiesc să evoc oarecare clipe ale acestei vieți, o fac nu pentru a crea un contrapunct artificial al lumii noastre, adică al lumii formate din familia mea mai restrînsă, ci mai degrabă pentru a mă avertiza pe mine însumi că în fond lumea noastră nici n-a fost chiar atît de închisă, ci dimpotrivă, tocmai în paradoxurile ei avea contingente cu viața lor, ca și cu a rudelor de la țară. Legătura de sînge ne îmboldea și dintr-o parte, și din alta, ne lega și de ici, și de colea, de sărăcimea satului, ca și de sărăcimea din oraș provenită de la țară. Totuși, nu cred în miturile obîrșiei. De ce aș fi eu mai bun ori mai rău decît unul al cărui tată, și nu bunic, a fost țăran ? De ce aș fi eu mai bun dacă m-aș fi născut sau aș fi crescut în acest sărac mediu de oraș, de pe malul Begăi ? De ce aș fi mai rău, ori mai bun, dacă m-am născut acolo unde m-a adus în viață întîmplarea ? Sau poate-i mai bine că azi nu optez pentru mediul care m-a născut, îl dau deoparte, și-l consider pe celălalt mai apropiat, deși despre el știu mai puține decît despre mediul meu direct, nemijlocit ? Cealaltă realitate, lumea țărănimii sărace și a proletarilor, se străvede doar ca printr-o perdea de ceață. Omul e singur. Dacă n-ar fi așa, n-ar căuta sensul existenței sale pînă și în origine, într-o mitologie chiar, pe care fiecare și-o ocrotește și hrănește

inevitabil, unii dintre noi lepădându-se de ea și înlocuindu-o cu altă realitate sau închipuire, alții străduindu-se să cerceteze, să scoată la iveală miezul mitului, adevărul. Dar oare cu asta ia sfârșit singurătatea noastră pe mișcătoarea insulă a existenței, adică viața noastră personală ? Greu de crezut. Poate că aflăm o mângâiere, o confirmare, că drumul ales de noi, decizia noastră — în legătură cu partea de care stăm — e justificată, și pentru a nu rosti cuvinte mari, aş spune : singura alegere etică ; și poate că decizia asta e și-un pas făcut dincolo de pragul singurătății, înspre o conștiință colectivă reală, dacă nu chiar înspre colectivitate. La toată urma, nu putem ieși din propria-ne piele, cel mult ne putem ascunde după niște iluzii, cum au făcut și părinții mei, o întreagă pătură a acelei societăți, împotriva căreia a te bizui tocmai pe iluziile contrare anevoie ar duce la țință. Împotriva iluziilor : realitate!... Țes oare reflecții în șuvoiul dezordonat al scrierilor, povestirilor, amintirilor și ideilor mele ? Dar unde, dacă nu aici, să răzbească dincolo de „literatură“ frământările conștiinței, aici și acum, când vorbesc de rudele noastre din locuința de la subsol ? Ele n-au cunoscut niciodată legile revoluțiilor, ale societății, erau pur și simplu doar niște oameni săraci de la oraș și așa au și rămas ; și probabil că ne urau pe noi ; nu-i impresiona faptul că „rudele bogate“ coborau pînă la ei și fie și la cadoul cel mai neobișnuit nu puteau răspunde — după prima explozie de „recunoștință“ și după ce aceasta se stingea — decît cu învidie și supărare, că obțineau ba una, ba alta, numai din „bunătate“, lucruri la care ar fi avut și ei un drept firesc, ca orice om, pentru că de vreme ce omul trăiește aici, pe lumea asta blestemată, dacă pur și simplu „trăiește“, atunci de ce n-ar avea dreptul să locuiască nu în beciul acela igrasios, de ce n-ar avea dreptul la o pîine comestibilă, la

zahăr, untură, carne, la o haină mai ca lumea, la un pahar de vin bun, la omenie, la un cuvînt bun, și nu la umilințe, înșelăciuni, la recunoștință sinceră și nu la o bucurie prefăcută, falsă. Dar, de ce recunoștință ? Și cui ? Și de ce dreptul la bucurie ? Am impresia că dacă, acolo în beci, tinerii, copiii mătușii se vor mai fi putut bucura de ceva, apoi tanti Giza și nenea Ádám tare demult au uitat ce va să zică senzația asta !

Și de ce să se fi bucurat tanti Giza ? Pur și simplu pentru ce, de ce mai trăiește pe lumea asta — se va fi gîndit ea uneori, cînd în faptul zilei sosea în spălătoriile vilelor sau blocurilor, unde cu o seară înainte servitoarea muiase rufăria murdară, și sub cazanul în care apoi tanti Giza trebuia să care la apă toată ziua ardea focul, și aburii umpleau spălătoria. O așteptau acolo săpunul, soda, albăstrea și peria, și mereu urma același lucru. Separat rufe colorate, separat lenjeria albă, de fiert, lenjeria de pat, cearșafurile, lenjeria de corp, fețele de masă și șervețelele, gulerele bărbătești și manșetele, frecatul, fiertul, clătitul, scrobitul, întinsul pe sforile din podul măturat de un curent ce răscolea toate reumatismele, „dar-ar dracu-n viața asta“.

Ziua începea cu gustarea de dimineată. O ceașcă mare de cafea. O bucată mare de pîine goală. Apoi, cînd tanti Giza abia-și mai simțea spinarea, cînd pînă și cerul și Dumnezeu au fost blestemați și trimiși în fundul iadului, de atîta trudă — urma prînzul. După ce-și netezea rochia umedă pe burta transpirată, cocul destrămat de aburii cu miros de săpun și rufe, și intra pe ușa bucătăriei, și încă de acolo, din ușa bucătăriei de la parter ori de la etaj, zărea farfuria încărcată vîrf cu mîncare de cartofi ori cu fasole, deasupra cu o biată bucățică de carne, i se și întorcea stomacul pe dos. Însă chiar dacă i se servea cu

măsură, și nu ca să se „îndoape“, să-și „umple burdihanul“, și-atunci i se răscolea stomacul și i se făcea greață. Când cucoana apărea la bucătărie și-o întreba zîmbind dacă i-a plăcut mîncarea, ea își lăsa ochii în pămînt și spunea : „A fost foarte gustoasă, doamnă...“ Dar că în același timp își mai zicea și : „Lua-te-ar moartea, scirba dracului !“ — iată ceva ce cucoana n-avea de unde bănuî, se bucura că spălătoreasa e mulțumită și nu poartă vorba prin celelalte case boierești că a tratat-o prost. Altceva e călcatul. Lucra, oricît, sus în bucătărie, pe culoar, în odaia servitoarei, nu pe scîndura culcată pe cărămizi stivuite pe cimentul umed, lucra la loc uscat, cu picioarele uscate, pe cît posibil în dreptul geamului, și se mai și distra, auzea tot felul de întîmplări de la servitoare, despre stăpîinii lor, sau discuții ce răzbeau din casă, nu o dată certuri infernale și întotdeauna din cauza banilor, sau din pricina rudelor, ceea ce aproape întotdeauna e tot o chestiune bănească, din cauza copiilor, sau pentru că soțul sau soția îl bănuia pe celălalt că are amantă sau amant, că s-a încurcat cu X sau cu Y, prieten sau prietenă. „Dar-ar bengă-n ei, că alte griji n-au !“ Călcatul, da, îi făcea plăcere, iar ce afla ea în timp ce călca, seara, în pat, acasă, forfeca împreună cu fata ei mai mare, Fanny, care nu era atît de bleguță ca fata cea mică, Katica, și ea însăși se întorcea acasă în fiecare zi cu o tolă întreagă de povești de la brutăria unde vindea pîine. Bineînțeles, lui nenea Ádám n-avea ce să-i povestească. Trecuse de mult vremea cînd își mai povesteau cîte ceva, întîmplări adunate de prin afara casei. Dealtfel, nenea Ádám ajungea seară de seară afumat acasă, ochii i se încrucișau, răsufila zgomotos pe nas, și poate că nu se gîndea la nimic și nici nu voia să se gîndească la nimic. Lui tanti Giza îi părea rău de banii aruncați pe băutură, dar faptul că nenea

Ádám, deși afumat, tăcea, fuma fără să scoată o vorbă și nu făcea scandal ca bărbații vecinelor din subsol, care o luau razna și spărgeau tot ce le pica sub mână, era un lucru pe care ea îl socotea chiar bun și știa să-l aprecieze. „Mai bine așa, decît altfel.“ Căci i se părea a fi bun tot ce putea fi răbdat, și deci nu se mai supăra pe bărbatul ei, nu-l ura, nu-l boscorodea, și chiar dacă nu-i era recunoscătoare, îi suporta cu indiferență și îngăduință prezența, chiar dacă o făcea pentru ea, știa și ținea seama că viața lui nenea Ádám nu e mai ușoară decît a ei, doar amîndoi trebuiau să suporte unul lîngă altul niște lucruri pe care nici unul din ei nu le putea dori, mai ales că erau exact așa cum nu le doreau. Era apoi bine și că nu avea multă bătaie de cap cu fetele. Își cîștiga fiecare partea ei. Katica din cusut — „of, numai de n-ar fi atît de mototoală“ ! —, și Fanny la brutărie. E drept, o cam bănuia pe Fanny că umblă cu bărbați, dar — cu o singură excepție — nu auzise niciodată ceva rău despre ea și dacă are grijă de ea și nu rămîne însărcinată, nu contează. Deși de la o vreme o neliniștise zvonul că trăiește cu bătrînul Goldgraeber, proprietarul brutăriei. Treaba asta o știa dintr-o aluzie făcută de slujnica Goldgraeberilor, căci o dată pe lună tanti Giza spăla la butar, dealtfel pe Fanny așa o băgase acolo, căci, vorba ei, „madam Goldgraeber e o femeie cu inimă de aur“. Cu inimă de aur, însă cu vreo zece ani mai vîrstnică decît Goldgraeber, care-și înființase brutăria de lux din banii femeii, în scurtă vreme cel mai căutat și mai prosper centru de pîine și specialități de brutărie din oraș, unde pînă și în cel de al doilea an de război se vindea pîine de secară, Graham și pîine cu cartofi, apoi pîine neagră și nu mai știu cîte feluri de pîine albă, iar dimineața devreme și seara cornuri proaspete, chifle cu unt și covrigi. E drept, tanti Giza nu-i vorbea fetei ei

despre cele auzite, dar înainte de a adormi se gîndea îndelung ce se întîmplă dacă moare „madam Goldgraeber cea cu inimă de aur“, poate că bătrînul văduv o ia de nevastă pe Fanny, că Fanny e și frumoasă, și tînără, cunoaște și negustoria lor, nu avea nici douăzeci de ani cînd i-au încredințat ei toată prăvălia, unde pînă atunci stătuse la casă madam Goldgraeber, și vreme de doi sau trei ani o ținuse sub ochi pe fată, ca pînă la urmă să se convingă că e cinstită, isteată, o ființă cumsecade, că poate să-i încredințeze cu inima împăcată afacerile, frumusețea și buna ei dispoziție chiar atrăgînd clienți, dar lucrul cel mai important e că nu fură și deci merită toată încrederea. „E ca și fata mea“ — i-a spus odată Goldgraeber lui tanti Giza, la masa de prînz, cînd s-a întors din atelier în pantalonii-i albi și halatu-i alb, s-a așezat la masa de bucătărie și i-a zis slujnicei : „Adă, copilo, osu' ăla cu măduvă, să-l mănînc cu nana Giza ; vezi, prăjește niște jimble și pune coala pe masă sarea și piperul.“ Era singura casă unde-i făcea plăcere lui tanti Giza să meargă. Acolo nu-i încărcău farfuria ca unei cerșetoare, ci puneau față de masă, șervețele, mergea ea însăși la mașina de gătit și-și lua cît poțea din supa de carne, din cartofii fierți și din sosul de mărar, usturoi sau de roșii. Madam Goldgraeber se îngrijea pînă și ca bucătăreasa să prepare mereu alt fel de sos. Iar seara, tanti Giza se întorcea acasă cu o paporniță plină ochi, și Goldgraeber nu uita niciodată să vîre în coș o sticlută de pălîncă. „Du-i-o bețivanului ăla bătrîn, arză-l-ar focu' ! Și spune-i că duminică poate veni să vopsească rafturile și tezgheaua din prăvălie.“ Ce-i drept, pantalonii albi, halatele lui Goldgraeber erau ca spuma, gulerele halatelor bine scrobite, așternuturile de pat ca neaua, cămășile, capoațele și toate celelalte ieșeau așa fel din mîinile lui tanti Giza,

că nu exista casă aristocratică în Pesta să aibă parte de ceva mai bun. Ce-i drept, madam Goldgraeber nici n-o zorea pe tanti Giza, nu conta dacă spăla două sau trei zile la rînd, sau cît calcă. La fel cu brutăria, și spălătoria era pusă la punct, madam Goldgraeber se îngrijea ca tanti Giza să nu aibă de ridicat peste puteri, o ajutau oricînd ucenicii. Ei da, dacă Goldgraeber ar lua-o pe Fanny... S-ar sfîrși cu iadul ăsta. Ar părăsi subsolul. Ar putea-o mărita și pe Katica. Cu zestre. Fanny e fată isteată, ce face și cum tanti Giza nu vrea să știe, dar e frumos îmbrăcată, banii ei din scrin sporesc, ca și lenjeria de pat, fețele de masă, stofele. Le primește de la Goldgraeber ? Le ia de ici, de colea ? Cine să știe ?! Și bineînțeles, tanti Giza ar putea lucra și pe la case mai acătării ca a lui Goldgraeber, dar frate-său Ferenc s-ar rușina de ea. Ar putea spăla la alde Tischler, la Dragonescu, la doctorul Klein, dar i-e rușine lui Ferenc. Într-o vreme mergea la căpitanul Faragó, să facă curat, să spele și să gătească, în locuința din incinta închisorii, dar renunțase, nu numai pentru că mereu găsea altă fufiștină în patul căpitanului, care o tot dirija, ci pentru că odată porcul de Faragó a vrut s-o pună la orizontală și pe ea. L-a pocnit cu ce i s-a nimerit la mîină, a lăsat mîncarea așa cum era pe foc, rufele în ciubăr, a trîntit ușa în urma ei și-a plecat ca furtuna — „să-i muncească pațachinele lui !” Că ce s-a întîmplat de fapt, tanti Gizi n-a povestit decît după ce astma l-a obligat pe căpitanul Faragó să părăsească hôtarele ținu-tului ; i-a povestit mamei toată întîmplarea, care la urma urmelor era și un răspuns la acuzațiile tatei că tanti Giza e o ființă cu care nu te poți înțelege, doar căpitanul Faragó se gîndise s-o tocmească jupîneasă. „Zău dacă pe voi vă poate ajuta cineva !”, era refrenul tatei.

András, roșcovanul, era altceva. Era băiat. Învățase tâmplăria, căci „toți” erau tâmplari în familie, și cine nu era tâmplar era rotar, ceea ce-i cam totuna. Învățase meșteșugul. Colinda de la un meșter la altul. Dar, mă rog, era flăcău. Nu aveai griji cu el. Deși zilele cînd tanti Giza nu pleca la spălat erau un adevărat iad. Curat iad. Căci taman atunci cînd spăla și călca la ea acasă pentru cei doi burlaci, cum, necum, nenea Ádám ori mocoșea toată ziua în subsol, ori sosea acasă mai devreme de la atelier. Nu schimbau nici un cuvîntel, dar el ședea moț pe capul ei, și fie că simțea nevoia, fie că se făcea doar, nu se știe, își încălzea piciorul reumatic la cuptor, ședea și-și holba ochii săi verzi-apoși și trăgea zgomotos din pipă. Curat iad. În asemenea zile tanti Giza, în ciuda oricărei înțelegeri pe care o avea față de bărbatul ei, simțea că-i vine să-și ia cîmpii, să dispară în alte locuri, mai liniștite, ce-i drept necunoscute și nesigure, dar în orice caz în afara zonei cu iz de alcool. Să plece din acel iad, fie și-n iad, oriunde.

În timp ce Fanny și András își câștigau piinea cea de toate zilele în medii mai blînde, mai animate, Katica aștepta nu numai noaptea, ci și ziua, legată de camera de subsol și de zgomotoasa mașină de cusut, ca bucătărese mai de casă mare și cameriste să-și aducă pînzeturile de bumbac ori stofele, înfășurate în ziare pătate de grăsime, pentru a le face șorturi, rochii, paltoane. De obicei soseau după sărbătorile Crăciunului, cînd în sfîrșit cadourile promise un an întreg de stăpînele lor pentru multășteptatele sărbători deveneau o realitate decepționantă, întristătoare, toare, ieftină.

Foarte rar ajungeam în preajma Katicei, dar lîngă ea, lîngă mașina-i de cusut cu vuiet magnetizant, mi-am petrecut totuși cele mai fascinante ceasuri ale copilăriei. Degetele iuți ale blondei fete îmbinau cu o sprinteneală

de vrăjitoare materialele înflorate și cu buline, făcînd veșminte de oraș ; ori numai pe jumătate de oraș, sau încă țărănești, pentru mica slujnicuță, trupeșă bucătăreasă sau pretențioasa muncitoare, după dorința fiecăreia. Pentru că primele cuvinte ale Katiciei sunau : „Cum porunciți s-o fac ?“ Katica dădea întotdeauna tuturor sfaturi sincere și chibzuite, nu se temea să-i spună cîte unei cameriste ce-și dădea prea multe aere : „Nu face din dumneata o paiată, drăguțo, că nu ajunge doar atîta ca să fii luată de contesă. O ființă atît de frumoasă ca dumneata, inimioaro, nici nu are nevoie de așa ceva !“ De obicei, argumentele ei lucide convingeau pe cliențe. Katica ședea acolo lîngă mașina de cusut, în dreptul geamului locuinței de subsol ce da înspre stradă, în locul unde lumina venită de sus cădea cel mai intens, și în timp ce afară în bucătărie se-auzea larmă, zgomot de vase, certuri, harța vecinilor de subsol, aici înăuntru zumzetul mașinii de cusut acoperea totul, prindea viața o mică lume de vis, închisă, și Katica își trăia fericită viața-i de reverii. N-o tulbura maică-sa, cu hodorogeala ei. Cînd nu era plecată pe la casele boierești să spele și să calce, tanti Giza se agita furioasă și plină de amărăciune prin bucătărie, împovărîndu-se cu de zece ori mai multă treabă decît ar fi avut de fapt. Altminteri, cu ce altceva și-ar fi omorît ne-cazul ?

Încă era bine că nenea Ádám și András dormeau afară în bucătărie, cînd băiatul nu se nimerea să lucreze la un meșter unde să capete masă și casă, adică un culcuș, undeva prin vreun cotlon, cu miros de clei, din atelier. În odaie dormeau cele trei femei, pentru că tanti Giza sfîrșise prin a se muta înăuntru, la fete ; Katica făcea ordine și curat, iar colțul unde se afla canapeaua și măsuța ei trăda că acolo-i împărăția ei. O arătau carpeța de perete,

apoi puzderia de nimicuri, dintre care nu unul de la mama, căreia Katica îi făcea halatele. Picioarele ei mînau ușor, repede, mașina de cusut, ca și cînd ar fi alergat prin aer, despovărate de orice greutate. Și cînta. Eu priveam, lipit de ea, emoționat, cum aleargă materialul sub degetele ei, și urmăream cîntecele ce-și luau zborul de pe buzele ei frumos arcuite, lipsite de sînge. Nu mai țin minte cîntecele, minunatele modulații, văd doar mișcările moi ale buzelor, și dinții ei frumoși, sănătoși, albi, strălucind umezi. Văd ca aievea ochii ei cenușii sau mai degrabă viorii, umbriți de gene lungi, bărbia-i delicat rotunjită, fruntea bombată și linia fină a nasului. Da, nu mai țin minte cîntecele ei, dar melodiile le mai păstrez în mine, chiar dacă nu le pot exprima ori descrie, și totuși parcă știindu-le perfect, ca și, de pildă, acea vrajă a basmului de demult, care curgînd lent de pe buzele buniciei, aducea tot mai aproape și mai aproape de mine aroma somnului, a visului, deși n-aș fi în stare să-mi reamintesc nici basmul, nici visul, oricît m-aș strădui. Oarecum așa era acea muzică din preajma Katicei și din mine, deși aceste cîntece suave își luau zborul din visele simple și neînsemnate ale unei mici croitorese ce cusea pentru slujnice, cîntecele care își trăiau fiecare viața lor aparte, și se poate să le fi născocit chiar Katica. Adesea răsunau fără întrerupere și ziua, și seara, seara la lumina lămpii cu gaz, cînd nu mai puteai ști ce aruncă lumină mai tare asupra degetelor harnice, lungi și ușoare ca fulgul, feștila care sfi-rîia, ori de colo, din înalt, tăcuta și muștrătoarea lună a săracului, strecurată pe geam. Luna, care își trimitea din înalt razele printre gratiile negre ale geamului deschis de sub tavan și aburit pînă și vara, de departe, de dincolo de trotuar, de frunzele mari, triste, tremurătoare, pline de

colb ale castanilor, de dincolo de norii ce lunecau încet, și ale căror margini le tivea uneori cu panglici de lumină ireală, întocmai ca acelea care stăteau ghemotocite într-o cutie de-a Katiciei. Pînă cînd în cele din urmă, cîntatul se auzea tot mai slab și dispărea ca un înecat. Obosită, fata amuțea, și noaptea căzută brusc devenea pustie. Cîntecul amuțea odată cu zgomotul mașinii de cusut, ori cu clănțănitul foarfecii celei mari, de croit. Toate aceste sunete se destrămau, se evaporau, ca urmele unei ploii repezi de vară, de pe frunzele și tufele din crînguri. În locuință, nu se mai auzea decît răsufierea celor scufundați într-un somn greu, cu scrișnete de dinți, ca și cînd în aceste ceasuri de noapte, adinci ca marea, și-ar fi măcinat soarta grea pe care noi o numim soartă umană. Liniște. Mirosuri urîte. Oameni dormind ca morți. Flacăra lămpii pîlpiia, și cei cinci oameni de-acolo, de jos, parcă erau cinci morți plutind pe oglinda nemișcată a unei ape; apoi adormea și Katica, devenea și ea un mort.

Dar îndată ce se trezea soarele dincolo de ziduri, de trotuar și de frunzișul copacilor, se trezea și ea, se înse-nina, bine dispusă și zîmbind ca înseși zorile. Și dacă în ceasurile zorilor, în timp ce oamenii se pregăteau ursuzi să meargă la lucru, nu îndrăznea încă să cînte, căci toți ai casei erau încă morocănoși, ciripea totuși cite o frîntură din cîntecele ce o străbăteau vagabonde, și care odată cu scurgerea orelor se deschideau nestăvilite și, în ciuda larmei, necazurilor și furtunilor, prindeau iar viață pe buzele Katiciei, care cînta, ca un neînfrînt vestitor al istoriei, îndemnînd și îmboldind, aproape numai prin simpla existență, oare ce și cite, poate doar mobilele, pînzeturile, materialele și pe însăși cîntăreața închisă în beci, legată cu lanțuri de mașina-i de cusut. Erău cîntecele tinereții : dorul după o lume mai dreaptă și mai frumoasă.

Oare cîntecul face ca viața să fie mai suportabilă, pînă și acolo, jos, în mediul acela păstos, persistent, de mucegai, izuri de fasole, varză și gaz, unde existența pare în vecii vecilor lipsită de speranțe și de neschimbat? Pentru că aici timpul se oprea, se oprea pe loc, încremenit, și ceea ce se petrecea în durata lui era numai acțiune relativă, fără orizont și fără țintă.

În casa asta, iarna, prînzurile de duminică erau îndelung savurate — Dumnezeu știe cum făcea tanti Giza, dar duminica întotdeauna avea masă mare — și după truda spălatului, terminată în mare grabă, pe scaunele împletite, pe marginea patului, pe canapea și pe locurile de șezut improvizate, începeau să se adune rudele și cunoscuții. În asemenea momente, Katica era cea care însenina moleșita societate din penumbra cea tristă, și descătușa din nemișcare inimile strînse ale celor prezenți. Mai țin minte și-acum de cîte ori m-am rugat de mama să pot merge duminică dimineața la Katica, să mănînc de prînz acolo, pentru că acele douăzeci-treizeci de minute pe care le petreceam duminica după-masă la ei, îmbrăcați îngrijit — își puneă și tata costumul civil, din stofă fină! — cu o distincție nouă, mută, acele minute scurse în grabă mi se păreau întotdeauna foarte puține. Coboram iute, aproape strecurîndu-ne nevăzuți, cele zece-douăsprezece trepte mîzgălite cu desene obscene, care duceau la locuința lui tanti Giza. Nu cred că din pricina rușinii zoream așa, rușine că trebuie să dăm ochii cu adevărata familie, consîngeană, deși nici asta nu era exclus. Însă chiar de-ar fi fost așa, eu unul, fie că soseam ținîndu-mă de mîna mamei, înmănușată cu mănuși de dantelă, fie sub ocrotirea bunicii, aici în infernul pe care, în naivitatea mea, îl vedeam fericit, eu unul, zic, încă nu puteam cunoaște senzația asta, căci copiii nu pricep, nu sînt receptivi la deosebirile so-

ciale, care pe oamenii mari îi jenează adesea atât de mult. Aceste „deosebiri“ ni le viră, ni le imprimă abia mai târziu, și cu de-a sila, în conștiință mediul, și în primul rînd familia, care se structurează totuși potrivit intereselor sale. Așadar, eu mă simțeam bine aici, ba mai mult, eram categoric fericit în acest cadru de duminică după-masă, unde, în afară de rude, adesea veneau odraslele de odinioară, de mult adaptate la oraș și îmbătrînite, ale pusteii, unii oameni de serviciu la Bancă, alții portari, alții încă muncitori zileri, „nisipari“, dar în orice caz oameni cinstiți, îmbrăcați în haine negre, de duminică. De bine de rău, tata mai „înghițea“ acest „anturaj“, dar mama nu se împăca, socotea umilitor faptul că trebuie să petrecem cîteva ceasuri între acești „neciopliți“, la urma urmelor ea personal se considera pe bună dreptate ca aparținînd „societății mai alese“.

Destul de des apărea acolo, în subsolul de pe malul Bogaî, la aceste după-amieze de duminică și o rudă de-a noastră, meșter pălărier, care se tot împăuna cu istoria rănirii lui și cu aventurile trăite la asediul Przemyslului. De atunci, ruda asta, biata de ea, și-a terminat cariera sa pămînteană, și la mormîntul său n-a cuvîntat nici vreun primar, nici vreun ministru; nici măcar un popă n-a bălmăjit deasupra gropii sale o rugăciune. A murit la balamuc și l-au îngropat pe șirul săracilor. Poate că nici copiii lui nu-și amintesc cu plăcere de acest pălărier fanfaron, bețivan și cu un sfîrșit lipsit de glorie. El o irita cel mai mult pe mama, nu pentru că vorbea prăpăstii, ci pentru că nici măcar nu se rușina că-l întreține tocmai aceea fată a lui care se prostituă la Budapesta, pe strada Dob. Dar hăbăucul ăsta de pălărier avea și un băiat, despre care scrisese la ziar că mereu era condamnat de tribunal pentru furt de buzunare. „Mulțam de-așa rude, n-am nevoie

de ele !" Mama de obicei se retrăgea cu Katica pe colțul divanului și pe cât posibil cu spatele spre oaspeți, și vorbea cu ea despre modă, dantele, capoate, în timp ce tata, înfierbîntîndu-se, ținea tirade despre situația de pe fronturi.

Dar îmi plăcea rîsul cu miros de vin și talaș al lui nenea Adam, foarte rar, dar cu atît mai puternic, un adevărat uragan, pentru că în după-amiezele astea de duminică bătrînul redevenea el însuși, de parcă l-ar fi schimbat cineva, și îmi plăceau sunetele acelea stranii, jilave, care țîșneau din pipa sa, cînd și-o sugea mulțumit, îndelung, în semn că s-a săturat bine. Și îmi plăceau istorioarele despre poznașii ucenici de la atelier, pentru că, spre marea mea ușurare și nu mai puțină mea bucurie, se terminau întotdeauna așa fel, că zadarnic încerca nenea Adam să-i snopească în bătai pentru ticăloșiile lor, afurisiții „dispăreau ca fumu”.

Punctul de atracție al acestor după-amieze de duminică era totuși atunci cînd, din fundul unei oale uriașe, apărea porumbul fiert, porumb obișnuit, cu boabe galbene, din acela cu care hrăneam noi acasă puii, gîștele și purceul. Vecinii și rudele mai stilate își scoteau cu lingura cam cît să umpli palma cu porumb moale bine fiert. În timp ce vorbeau sau tăifăsuiau, mînceau încet și cumpătat bob după bob, cu o nesfîrșită răbdare și cu atîta evlavie, de parcă acest pospai de hrană strălucitoare, aurie, și îndulcită cu un pic de zaharină obținută dracu' știe de unde, ar fi fost cea mai fină delicată din lume. Luam și eu din oală, și mîncam emoționat și fericit, cu toate că mama îmi tot făcea semne, supărată. „Nu-i pentru tine, așa ceva e pentru porci.” Cu porumb, chipurile vinul luneca mai bine, căci întotdeauna se nimereau cîteva sticle de vin pe masă, și-apoi nici tata nu venea niciodată cu mîna goală.

Oamenii după-amiezilor de duminică erau altfel decît noi. Tata, ce-i drept, stătea la taclale cu ei, dar de fapt nu-i mai înțelegea. Gustau cu totul alte lucruri, savurau alte cele, îi înveseleau cu totul alte întîmplări, rideau altfel, alte întîmplări, alte impresii îi mișcau și, firește, cu totul alte lucruri îi indignau decît pe cei din anturajul nostru. Glumele lor, vorbele lor, izbucnirile lor pătimașe, izvorîte din trecutul comun, mama le simțea adesea ca jignitoare, primitive, ba chiar grosolane, în timp ce tata, cînd se plictisea și el de anturajul acesta, de enervare, considera absurdă nesăbuinta cu care se chiverniseau la ciștigul lor, și nu se putea abține ca uneori, în astfel de după-amieze de duminică, să nu le reproșeze ursuz și furios :

— ...așa nu se poate realiza nimic, așa nu se poate face avere !

La care apoi rudele se ciondăneau îndelung, și nu țineau partea lui tanti Giza, ci, bincînțeles, îi dădeau dreptate tatei, cu excepția bunicii. Zadarnic argumenta tanti Giza că nu-i de colea să-i vezi pe copii cît de cît mai „domni“. Și, ce-i drept, Fanny se îmbrăca foarte cochet, Katica purta întotdeauna o bluză de croială englezească, albă ca neaua, la care purta o fustă plisată lungă, neagră și întotdeauna niște pantofi cu cataramă impecabili. Adică nu contează că fata asta mereu îngrijită pășea pe stradă cu grație ca o cucoană tinăra ? Abia răzbea să se apere de ofițerii ce-o urmăreau. Cîte un ofițer tinerel i se adresa delicat, rotindu-și privirile prin jur cu rușine, să nu-l vadă vreun cunoscut. Alții însă, mai hîrșiți, mai ales din aceia mai vîrstnici, îi ofereau fără înconjur, de-a dreptul cu neobrăzare, bani, ciorapi de mătase, pantofi, fetei cu fața brusc împurpurată, ce căuta să scape, ori conserve, ciocolată, untură, zahăr tos, furate din rațiile ostașilor, așadar îi ofereau numai lucruri care atunci erau considerate rari-

tăți și pare-se că puteau fi destul de tentante pentru a cuceri o tânără croitoreasă flămînzită. Însă Katica respingea indignată orice avans. Și treaba asta-i de colea ?

— Asta ar mai lipsi, izbucnea tata, ca fetele tale să se mai și curvăsească ! Atît ar mai lipsi...

Degenerînd discuția, tanti Giza se retrăgea în bucătărie, unde blestema și bombănea. Iar nenea Ádám, pentru că nu avea de-a face cu meșterul său bolnav de stomac cu care să se certe, își îneca răbdarea în vin și nu se contrazicea cu tata. Pe colțul canapelei, Katica și mama se gîndeau la cu totul alte lucruri, fără să audă nimic din harța celorlălți. Katica povestea în șoaptă, pe-ndelete, cum se leagă neobrazății de ofițeri de ea pe stradă, cînd pleacă în oraș la cumpărături, **ce** propuneri murdare îi șoptesc la ureche, și cu ce cuvinte, **dar** își făcea totuși iluzii. Odată o acostase un sublocotenent tinerel, unul care se roșise pînă-n vîrfurile urechilor, și poate că l-ar fi plăcut pe băiatul acela drăguț, acum îi pare rău că l-a lăsat mască, cine știe, de-a-tunci o fi murit pe frontul italian, pentru că-i spusese : „Domnișoară, ascultă-mă un pic, mîine plec pe frontul italian“, dar ea îl plantase acolo, în mijlocul străzii. În revelațiile ei, își construia o lume în care nu mai avea pereții igrasioși, mirosind a mucegai, pe care n-o învăluia izul bihilit, rece al mîncărurilor, o lume în care, dacă privea afară, în fața casei nu se mai întindea trotuarul murdar, ci o grădiniță cu flori. Cu o dragoste pentru toată viața, cu simțăminte frumoase ; îi ura pe ofițerii înfigăreți, obraznici, derbedei. Oh, acel sublocotenent drăguț ! Bietul băiat ! Visa o lume în care nu trebuia ca în douăzeci și patru de ore ale zilei, paisprezece să le petreacă aplecată peste mașina de cusut, deși îi plăcea să coasă, le iubea pe fetele și femeile cărora le cusea, dar dorea să danseze și ea măcar o dată... Poate că visa la o lume ca dintr-un roman de duzină, la

lucruri imposibile, la un trai îmbelșugat, cu baluri și ferici-
cure, la copii în casă, însă chiar de-ar fi fost așa, tot m-aș
crampona de amintirea ei, fie ea oricum, pentru că era
poate singura ființă care mă trăgea uneori lângă ea și-mi
povestea că ea nu vrea o viață ca asta, ci cu desăvîrșire
alta, și poate cu aceleași cuvinte pe care le șoptea mamei.
Ea era singura care-mi vorbea de la egal la egal, ca unui om
care-o poate înțelege, de care are nevoie, cu care e foarte
important să vorbească. Ședeam acolo, între Katica și
mama, duminică după-amiază, și ascultam șușoteala lor.
Nu se fereau de mine, mă lipeam de ele, și încrederea lor,
vorbăria lor mă făcea fericit, în prezența Katicei pînă și
mama era mai apropiată, mai naturală cu mine. Iată de ce
mi-a rămas adînc întipărită în memorie atmosfera acelor
șușoteli cu Katica, murmurul vorbeii estompate între pe-
reții umezi, ca de închisoare, și-apoi și eu mă simțeam pri-
zonier între ai noștri, ca și Katica, și la toată urma și mama
era desigur prizonieră în belșugul ei, printre așternuturile
brodate, în bucătărie, în anturajul gălăgios, ori în grădină,
unde îngrijeam împreună straturile. Dar în vreme ce
Katica visa, mama nu mai avea la ce să viseze, pare-se că
în general își realizase reveriile de cîndva, și reieșise că
ținta, atinsă într-un fel ori altul, e goală, că de fapt nimic
nu se dovedise a fi așa cum crezuse.

În privința asta, toate femeile pe care le-am cunoscut
cînd eram copil semănau, în felul cum visau, cum își făceau
iluzii : erau străine de tot ce se petrecea în lume. Semănau
și mama și Katica, și erau la fel ca atîtea croitorese, bro-
deze — mama își comanda cînd la una, cînd la alta, ba una,
ba alta — toate semănau între ele, de parcă ar fi fost niște
coppii, identice. Mama mă lua de mîină și mă tîra cu ea de la
o brodeză, de la o croitoreasă la alta, pentru a căuta pe cea
mai ieftină și cea mai pricepută dintre ele, ca pentru o

gospodină bună și chibzuită cum era ea. Acest tablou — populat de croitorese, de brodeze, cu odăițele lor, cu gus-turile lor — se contopește cu amintirea ce-o port despre Katica, un tablou în care toate, ca într-o existență de vis, de vrajă, fac probe cu un zel disperat, fără oprire, acul lucește între degetele lor, și în vârful degetului degetarul, fără a ajunge însă, măcar cât de cât, la un liman. Putea trece peste ele tinerețea, războiul, dar terminau comen-zile mamei, și peste zece sau douăsprezece ani le găseai șezînd în același loc, în fața aceluiași geam, pe același scaun tocit, și lucrau cu aceeași ucidătoare răbdare ca în urmă cu mii de ani — cel puțin așa face impresia. Deasupra capetelor lor atîrnă și azi, neschimbată, icoana lito-grafiată, prinsă în rame aurite, a Fecioarei Maria cea cu ochi albaștri și nimb strălucitor ; însă peșemne că Sfînta Fecioară nu le ajută să-și schimbe soarta. Cine sau ce le-ar ajuta ? Și pur și simplu există vreun ajutor ?...

Nu peste mult, într-o zi de toamnă timpurie, a început să tușească și Katica...

Într-o după-amiază, tanti Giza a sosit acasă la noi cu ochii plînși, tulburată, aducîndu-ne vestea cea rea. Tocmai ședeam la masă, în anturajul oaspeților noștri. Afară bătea un vînt de toamnă, smulgînd parcă în ciudă frunzele încă abia îngălbenite ale nukului. Am presimțit îndată o mare nenorocire, și eu, de emoție, am alergat cu sufletul la gură după cei ce se retrăseseră în coridor. Tata mi-a făcut semn cu degetul său osos să plec. Dar am mai apucat și eu să aud atît : „...batista era plină de sînge. Abia se mișcă. Zace la pat...” Simțeam absolut sigur, fără ca ei să-i fi rostit numele, că e vorba de Katica, prietena mea scumpă, cu inimă caldă, cîntătoarea Katica. Într-o clipă am înțeles că acele frumoase minute de vrajă sînt în pericol, acele ore cînd mă trăgea ușor lingă ea și eu, așezîndu-mă în poala

ei și lăsându-mi capul pe pieptul ei, ascultam fericit cum îmi vorbește despre planurile ei, destăinuirile ei, poveștile despre feericul bal unde va apărea ea în rochie de tafta albă, ca neaua, cu pantofi albi și mănuși albe, în mână cu o poșetă ornată cu mărgelile albe, și toți o vor privi, iar proștii își vor șopti unul altuia la ureche : „a sosit Katica“ și voi fi și eu acolo în hainele mele albe, cu pantofii mei albi, și ea va alerga drept la mine, iar eu îi voi săruta mîna, „uite-așa“, și ea mă va săruta, „uite-așa“... O oscultam emoționat, trăiam împreună cu ea, scena, în timp ce-o juca, și nu zîmbeam, o ascultam doar, adesea pierdut în ochii ei mari, albaștri, care-mi atrăgeau privirile, cum i le atrăgea pe ale ei, noaptea, luna, strălucitoare, neînțeleasă, trista lună a săracilor, cînd Katica o privea îndelung pe geamul din subsol, iar fără în bucătărie era zgomot, dar ea nu-l auzea, ci visa cu ochii deschiși. Katica își dezvăluia față de mine toate gîndurile pe care nu le putea spune altora — știa că alții ar fi rîs de ea —, eu îi eram prietenul, confidentul, admiratorul care îi sorbea cu sete fiecare cuvînt, fiecare gest, cum soarbe nisipul uscat ploaia, și prietenia asta ne făcea pe amîndoi fericiți.

Știrea despre boala Katicei ne-a răscolit exact ca acele înspăimîntătoare comunicate de război care nu dădeau date amănunțite despre pierderi, dar lăsau să se întrevadă că în acel sector de front unde se afla întîmplător un prieten, o rudă, un frate, un băiat sau un părinte, vor fi murit sute și sute de oameni. Nu știam dacă biata Katica va supraviețui hemoptiziei sau va muri și ne și gîndeam la ea, de parcă n-ar mai fi trăit.

Tata parcurea zilnic în fugă anunțurile din ziare, ca toți ceilalți cetățeni, dar comunicatele de pe front, care dealtfel nu informau decît despre faptele eroice săvîrșite undeva, departe, nu-l mai interesau. Știrea despre Katica,

și anume că fata asta înfloritoare se află pe pragul morții, l-a înșăfat de piept, aducînd aproape de el și de noi măcinătoarea realitate a vieții. Îngrozitoare descoperire ! Dar nu ne-am dumirit decît o clipă că, iată, pentru ei, cei de acolo, de pe malul canalului, războiul înseamnă cu desăvîrșire altceva decît pentru noi și pentru alde Klein, Tischler, Schmüller sau pentru ofițerii de aprovizionare, puși pe îmbogățire și ghiftuială. În anturajul acesta, cuvîntul „patrie“, deși era rostit cîteodată, răsuna tot mai rar ; îl amintea și tata acolo printre rudele din subsol, însă mai degrabă doar ca să-și dea aere că pe el îl preocupă gînduri mult mai înălțătoare ca pe ei, care nu știu să vorbească decît despre „de-ale burții“, ca și cînd la întrunirile desfășurate în casa noastră nu tot despre „de-ale burții“ se vorbea, și abia dacă schimba ceva faptul că se ajungea și la „subiecte elevate“, că făceau politică și mereu revenea și cuvîntul „patrie“. Dar ce simțeau tanti Giza și ai ei la auzul acestui cuvînt ? Simțeau, puteau simți oare ceva, orice, cînd acest cuvînt degenerase și în societatea noastră într-o noțiune tocită, și la urma urmelor ce putea deveni, cînd conținutul lui era viața pe care-o trăiam așa cum o trăiam ?

Și ce puteau simți ei, cei de pe malul Begăi, cînd Katika zăcea cu temperatură, cu fruntea palidă, brobonită de transpirație, cu pete roșii, fierbinți, pe paloarea feței supte, cu cearcăne vinete sub ochii lucind de febră ? Ce puteau simți ei, cînd biata fată zăcea așa în fața lor, mută, ca și moartă, abia răsuflînd pe canapeaua ei, gemînd fără vlagă, în cămașa udă de transpirație ? Fața de pernă, husa pilotei erau albe ca neaua, pe noptiera veche, lăcuită, pe care-o pusese ră acolo în locul măsuței ei, într-un pahar verde — în care cîndva tanti Giza ținea saramură de pește, hamsii, iar în vremuri mai bune smîntină — pahar

cu sclipiri verzi, era lapte fiert, transparent, un lapte ca apa. Dar toate acestea nu alungau mirosul umed, înecăcios, al pereților, izul aburilor din bucătărie și nici temperatura, care ba urca, ba cobora în organismul atacat și doborât, când urcînd ca un flux periculos, când scăzînd, dar fără a se opri nici măcar o clipă. Ce puteau simți ei auzînd tot felul de cuvinte goale, pe care le șușoteau vizitatorii ? „Ce tot vorbesc ăștia ?” Și, dealtfel, la ce se puteau gîndi acolo, lîngă bolnavă ? La măsuta de lucru. La mașina de cusut. La lighean. La peria de frecat pe jos. La petele de mucegai de pe pereți, pe care le vedeau în fața ochilor. La aceleași lucruri. Mereu la aceleași lucruri. Asta-i patria lor, și poate încă pusta de pe nesfîrșita moșie a episcopului de Zagreb, de unde porniseră la oraș, într-o zi umedă de april, mergînd în urma carului încărcat pînă la cer. „Oh, de-am fi rămas acolo !” Acolo, patria lor era acea odaie podită cu pămînt, unde muștele umblau cu picioarele lor lipicioase pe gura, nasul și urechile pruncilor. Unde deasupra sobei reci se uscau pelincile îngălbenite. Copiii țipau fără istov. Și toate duhneau cînd, chinuiți de diaree, făceau pe ei, și nu se putea ca măcar unul dintre ei să nu facă pe el. „Erau niște diavoli împielîțați ! Animale ! Toți niște diavoli buni de azvîrlit în focul gheenei !” Și care era patria acestor copilandri aici, la oraș, patria lui Katica, a lui Fanny, a băiatului, András ? Pentru András, colbul încins al străzii, dîlmele de gunoi din marginea orașului, atelierul și școala de ucenici. Pentru fete, parcul chilug, unde răsunau săruturi sălcii, și domni rafinați le șopteau scîrboasele lor propuneri de dragoste, asta era patria lor, a fetelor, iar a lui András bordeiul ieftin, dărăpănat, luminat de un bec roșu, de unde pînă la urmă îl azvîrleau afară pe sfiosul ucenic, pe András : nu zornăia în buzunarele sale peticite nici un sfanț, măcar de-un sifon. Și ce mult

tinjeau fetele să meargă la școala de dans ! Dar nu ajungeau acolo niciodată, nici o fată de muncitori nu-i putea trece pragul.

Asta era patria lor ? Însă noi nu înțelegeam asta, pentru că ajunsesem departe de ei, și omul uită repede. Nici nu puteam realiza că e vorba de această patrie murdară și bună de azvîrlit la coș, atunci cînd afără, în coridor, tanti Giza n-a spus, cu ochii plîși, decît atîta, în timp ce înăuntru patrioții mînceau de zor : „Batista era plină de sînge...”

Așadar e explicabil că în atîtea după-amieze de duminică din acei ani negri de război, tata, tot făcînd politică acolo în pivniță, aproape că ajunsesese să fie supărat rău pe rude din pricina „patriei”, și mai cu seamă pe cumnatul lui, care, în timp ce-și îndesa jarul în pipă și scuipa pe jos îndesat, asculta mut, încuviințînd totul, asculta mut, pînă cînd însă deodată își lua inima-n dinți, își rumega temeinic cuvintele și rostea alene, cumpănit :

— Cită vreme nădragii mi-s rupti, și patria ta, cumnate, nu se-ngrijește să nu-mi vadă tot orașul fundul gol prin izmenele găurite, mă doare-n cot de patrie și din partea mea n-are decît să tot facă război ! Tisza Pista, sau cine-o pofți ! Că eu nu vreau. Nu vreau ca fecioru-meu, ticălos cum o fi, s-o mierlească pentru patria ta, cumnate. Nici pentru Franz Joseph. Pricepi ?...

Din astfel de discuții se stîrnea zîzanie mare și cum nici acuzația că sînt niște elemente destructive, „socialiști”, nu-i dezarma pe cei din subsol. și nici măcar nu-i jignea, tata sfîrșea prin a azvîrli iar asupra capetelor acestor rude trădătoare de țară acuzația capitală că sînt risipitori, că nu-s în stare să pună deoparte nimic, că își mănîncă și beau toți banii, sînt necultivați, nu știu carte și trăiesc iresponsabil. Zadarnic încerca mama să-l potolească pe tata. Abia că-l înfuria și mai tare. Murdăria — argumenta el — care s-a strîns grămadă în casa asta e insuportabilă,

nu-i de mirare dacă și ziua-n amiaza mare te pomenеști călcând pe-un gîndac. E o duhoare permanentă și-i plin de purici. „Nu mai prididim să tot prîndem puricii, cînd ne-n-toarcem acasă de la voi.“ În clipa asta, în plină încăierare provocată de „patrie“ tușă-mea Giza înhăța brusc și cu un gest hotărît piciorul unui scaun smuls de sub un scaun hodorogit, și scotea un țipăt atît de puternic, încît afară, pe stradă, cavalerii șchiopi, chiori ori cu caș la gură, înțoliți cu haine de duminică, se opreau în fața geamului împreună cu fetele pe care le țineau la braț, să asculte scandalul și cearta. Tanti Giza se îndrepta, cît era de lungă, arăta cu mîna spre ușă și, gesticulînd amenințător cu cealaltă mînă, agita furioasă piciorul de scaun. Ne spunea pe șleau :

— Marș afară cu domnii ! Acolo unde nu-s nici purici și nici nu pute. Da' repede, că de nu, dar-ar bengă-n voi de domni, acuș vă fărîm capu' !

Ochii ei aruncau scînteii verzi, și pînza bluzei vălurea agitată deasupra sînilor ce-i atîrnau veștezi. Răsufla greu, fruntea i se îmbrobonea de sudoare, gîtul îi lucea brusc transpirat.

N-aș îndrăzni să afirm că, în această atitudine, tanti Giza, cu ochii strălucind, semăna cu zeița revoluției, cea care țîșnea nestăvilită în timp și viitor, din pictura 28 iulie 1830 a lui Delacroix. N-avea bonetă roșie, frigiană, în cap, în loc de pușcă, agita în mîna-i vînjoasă piciorul scaunului și sub tălpile ei nu se aflau ruinile lumii feudale, ci doar dușumeaua putredă, spartă, ce trosnea, amenințînd s-o înghită pe femeia împurpurată de mînie, să înghită toată suflarea înmărmurită și palidă de spaimă din odaie, pentru ca toți cîți eram să ne scufundăm fără a ne opri pînă-n fundul canalului de gunoaie ce trecea pe sub cameră, de unde apoi acele scursori puturoase să ne tîrască

mai departe, pînă în apele celui mai apropiat rîu. Nu, nu era acea femeie în veșmînt alb, cu bonetă roșie pe cap, de pe pînza lui Delacroix, care, pășind în fruntea proletarilor din Paris și a cetățenilor victorioși, trecînd prin fum, flăcări și peste cadavrele martirilor din o mie opt sute treizeci, triumfa după optzeci de ani în această femeie din odăița de subsol, cuprinsă de mînie, din care izbucnea în sfîrșit sălbatic furia pînă acum înăbușită, nemulțumirea, dezrădăcinarea și supărarea, și care stătea ca o furtună aspră acolo, în lumina chioară, agitînd piciorul scaunului —, ci doar o biată femeie necăjită, care în clipa asta ura de moarte rudele-i bogate, obraznice, simandicoase, o biată femeie în stare să ucidă...

În viața unor familii de acest gen, într-adevăr cîtuși de puțin „distinge”, asemenea scene încolțesc, dospesc, cresc încet-încet, ca furtuna, pînă cînd se dezlănțuie. Dar apoi tot acel vuiet dramatic, cu trăsnete și fulgere, se estompează, și în familie se restaurează o pace aparentă, „sfînta tihnă de familie”, în spatele căreia, în ciuda oricărui legămînt rostit pe față ori numai gîndit, continuă să orbecăiască acea îndreptățită invidie, să mocnească jarul dușmăniei, ciudei, neîncrederii și suspiciunii, ura, furia desconsiderării, care nu pot exploda nicăieri mai ușor, mai nestăvilite și mai repede decît tocmai în cercul cel mai restrîns, în familie. Și, într-adevăr, biblica arătare dispăru în curînd, și cînd tanti Giza pătrunse val-vîrtej, ca năucă, în casa noastră și, cu ajutorul bunicii, îi chemă afară pe părinții mei, ceea ce nu făcuse pînă atunci niciodată, poate pentru motivul că simțea că fratelui său „domn” nu în orice situație îi făcea plăcere apariția ei necioplită, îmbrăcămintea aproape ca de la țară, vorba ei aspră, mai degrabă bărbătească, așadar cînd apăru la noi cu vestea, care de atîtea ori își făcuse drum în familia noastră împrăștiată prin toată lumea, iscînd tot de atîtea ori groaza, că biata Katica scuipă

sînge, pur și simplu dispăru și cea mai mărunță urmă de supărare, se împrăstie precum fumul albăstrui al chibritului după ce s-a stins, supărarea se șterse din amintire, pentru a face loc unui alt simțămînt, milei față de cel ce solicita ajutor, și obișnuitei spaime, disperării pentru cel apropiat. Supărarea mocnită, ce dăduse naștere unor raporturi distante, reci, se transformă în spaimă, în spaima că, trecînd peste tanti Giza, ne venea și nouă rîndul, și că poate că și noi ne înrudim cu primejdia de moarte, cu boala sărăcimii. Primul gînd al mamei fu acesta : „Doamne, copilul a stat nu de mult în brațele Katicei !“...

În sufragerie, tacîmurile răsunau vesel. Paharele se ciocniră cu clinchet și de pe corzile viorii albite de sacîz a tatei, pe care o preluase căpitanul Fazakas, se înălță un vesel cîntec ostășesc. Rîsul bubuitor al plutonierului Mathesz acoperi o clipă orice zgomot. Cînd ~~am~~ apărut iar, pe furiș, în coridor, mama, de parcă și-ar fi dat seama abia acum, după paloarea tatei, de realitate, căzu brusc la pieptul lui tanti Giza, și cele două femei ibzucniră într-un plîns înăbușit, mut. Tata își lăsă capul în piept. Am înțeles tot. Bunica stătea nemișcată în ușa bucătăriei, fără glas.

Am înțeles că acum de fapt ar fi trebuit să mă bucur de neașteptata apariție a tușei Giza, dacă faptul că familiile noastre lasă deoparte supărarea, harța, ar însemna că eu aș putea zbura iar la Katica, însoțit de bunica, uneori pe furiș și în taină, în cîte-o zi a săptămîinii, sau alteori cu părinții mei, duminică după-masă, și i-aș putea săruta fața trandafirie și gîtul, m-aș putea lipi de ea, aș putea-o asculta cum îmi vorbește iar și iar despre o rochie minunată, în materialul căreia meșteri pricepuți țesuseră mătase și lînă, mătase franțuzească și lînă englezească, despre un cordon de catifea împodobit cu sute și sute de mărgele rubinii, tivit cu pamblică de culoarea nalbei, și fiecă mărgică

ar fi o picătură arzătoare a fericirii, iar pamblica de culoarea nalbei — flamură strigînd viața și tinerețea sub razele de lună ale omului sărac. Dar în loc de asta, trebuia să înțeleg că de-acum toate acestea sînt imposibile, că totul s-a năruit, n-o mai pot vedea niciodată pe Katica, n-o pot atinge, nu mă strînge în brațe și nu-i mai aud glasul legănat, cristalin. Că nu mai pot fi martorul reveriilor ei. Că biata Katica moare.

Mi-era frică.

RĂZMERIȚA FEMEILOR

Zilele de toamnă se scurgeau... Încet, încet natura deveni golașă. Peste Katica trecură săptămîni mohorîte, luni grele, tîrîndu-se cu încetineala viermelui păros, trecură spaimele primelor crize. Făcea impresia că organismul fetei va înfrînge totuși boala ce aproape că o ucisese. Încă nu aveam voie s-o văd, deși tînjeam după ea.

Cînd se întorcea de la tanti Giza, bunica trebuia să se spele pe mîini și să-și aerisească hainele. Însă nimeni n-o putuse sili să-și clătească gura și gîtlejul cu odol.

Primele ei cuvinte fură, și de data asta :

— Katica îți trimite sărutări. Zice că se simte mai bine. I-a spus doctorul că se face sănătoasă. E pe cale să se vindece. Îndată ce se face bine, te poți duce la ea... dacă ești cuminte.

Acestea mi le spuse din ușă, căci nu putea să intre în odaie, dealtfel, din năframa ei neagră, ce împrăstia un puternic miros de lînă udă, încă mai picura apă. Dar se întoarse îndată, mă strînse în brațe, și-mi povesti într-un suflet de-afir-a-păr tot ce știa despre Katica, noutăți pe care apoi le repetă și-a doua, și-a treia zi la cină, iar eu o

ascultam cu o nesecată emoție, astfel că pînă la urmă aș fi putut povesti eu însumi cuvînt cu cuvînt totul, întoemai ca poveștile acelea care trăiesc de-a lungul secolelor, transmise din generație în generație. Fiecare drum făcut de bunica la Katica se transforma în legendă, într-o poveste cu urmare, ce ducea spre un deznodămînt fericit. Însă mai presus de toate îmi plăcea să ascult acele cîteva cuvinte pe care Katica mi le transmitea mie, și pe care nu le-aș fi împărțit cu nimeni, mi le păstram cu atîta teamă și emoție, încît n-aș fi suportat să le audă nici măcar mama, pentru că rămînînd numai ale mele, puteam crede în voie și din toată inima că se gîndește la mine, că are nevoie de prietenia mea, s-o ascult, și să vadă pe fața mea ce tare mă impresionează, ce mult mă bucură faptul că îmi trimite vorbă numai și numai mie, din toți cei ce trăiesc pe lumea asta ferice, și dacă se întîmpla ca bunica să repete în fața părinților mei cuvintele ce mi le transmitea Katica, mă rușinam și-mi venea să fug, pentru că pe noi doi ne lega o prietenie întărită și înfrumusețată de taină.

Într-adevăr, Katica simțea că încet-încet se înzdrăvește și că în curînd va putea sta iar, fredonînd și cîntînd, la mașina de cusut, în ale cărei tainițe praful se strînsese peste roțile unse cu ulei și peste tot felul de piese ascunse, zăcînd gros, ghemotocit, ca un fatal vestitor al necruțătoarei distrugerii. Nu mai scuipa sînge, tusea i se mai potolise și ea ședea toată ziua în dreptul ferestrei de sub tavan, îmbrăcată în haine călduroase, învelită pe picioare cu pătura vieneză, în carouri albastre și galbene, cu fir scurt, pe care i-o trimisese madam Tischler, și pe umeri cu paltonul ei flocos, împodobit la guler cu o blană gri-închis, veche, năpîrlită ici-colo, căpătată de la mama. Avea și gulerul ăsta de blană povestea lui, dacă o fi adevărat că provenea de la mătusa din Alsacia a mamei și a lui tanti Agnes, și călăto-

rise în lung și-n lat jumătate din Europa pînă să poposească aici, tîcîită și roasă de molii, aici în — după toate semnele — ultima ei gară : pe umerii slăbănogiți ai Katiciei, ai bolnavei ce gogea în odăița din subsol.

Toamna cea cu aripi șuierătoare ajunsese cam prin a doua parte a lunii noiembrie, cînd la un ceas de după-amiază ușa cu ochi aburit a bucătăriei de subsol, ce dădea în coridorul cu iz de mucegai, se deschise val-vîrtej, și în ea apăru capul lui András. Aducea cu el, în hainele-i pono-site, în păru-i roșcat, jilăveala haină și rece a toamnei, și umezeala vîntului de noiembrie ce galopa printre case. Pletele-i fluturînde erau mai roșii ca oricînd, pistruii îi dispăruseră sub rumeneala fierbinte a feței, în cadrul ușii, în obscuritatea ei, capul său apărea doar ca un ghemotoc de flăcări. Strigă cu răsufierea tăiată :

— *Mutter !* Femeile... tot orașul... aleargă spre primărie. E demonstrație. Pentru pîine... din cauza cartelelor de făină. Tata vă trimite vorbă de la atelier, să mergeți și voi.

Zadarnic strigă după el tanti Giza, cu glas prelung și subțiat, întîi furioasă, apoi disperată, parcă plesnind din bici în semiobscuritatea sticloasă : „András ! András !” Băiatul era departe, gonind, ca măturat de vîntul umed, rece, și luat pe sus spre centrul orașului, în direcția primăriei.

Tanti Giza nu mai șovăi. Își aruncă în spinare ponosita năframă cu franjuri, care flutura în juru-i ca o uriașă velă neagră, așa cum părăsise bucătăria, străbătuse într-un suflet coridorul întunecos cu miros de salpetru, fără să mai țină seama de găinile administratoarei, ce piscuiau la picioarele treptelor, în mizeria găinațului. Tanti Giza aproape că uitase de Katica, care zăcea ghemuită în fotoliu. Se năpustise în stradă așa cum era, cu năframa cea mare, cu picioarele goale, numai în papuci, înfruntînd vîntul și

toamna. Abia cînd ajunse în dreptul geamului de lîngă trotuar, îi strigă Katiciei, pe care glasul fratelui o speriasese atît de tare, încît scăpase cartea din mînă :

— Rămii liniștită, mă întorc îndată ! Mă duc doar să văd ce e. Ai grijă, nu ieși pe-afară. Și ia-ți temperatura.

Tanti Giza nu alerga singură pe caldarîmul plin de gropi, altădată atît de gol și mut. Femeile umpluseră strada cît ai bate din palme, cu zarvă mare și țipete. Iar vîntul scutura furios copacii golași, de parc-ar fi vrut să-i frîngă brusc, dintr-o singură opintire uriașă și sălbatică, și tăvălea pe trotuare frunze veștede, galbene ca lămîia, roșii, portocalii și sîngerii, mîinindu-le cu o forță neînduplecată și nestăvilită. Nu ploua, deși toate luceau ca ude.

Un timp, Katica urmări cutremurată, nemișcată toată această goană, tot acest vîrtej și zbor, torentul de fuste și frunze ca focul, crengile goale clătinate și scăturate de vînt, și dincolo de ele, sus, foarte departe și totuși atît de aproape, încăierarea și buluceala amenințătoare a norilor, în care peticele de umbră sure și brune-întunecate se urmau ca sunetele dureroase, pline, ale suflătorilor și instrumentelor de coarde cu glas profund, într-un amplu marș funebru. Își ridică apoi cartea și căută fraza întreruptă. Citea, cum o sfătuisese medicul, pentru a nu se adînci în gîndurile ei, pentru a-și abate atenția de la ea însăși și, atunci cînd rămînea singură, s-o preocupe mai degrabă soarta personajelor de roman decît propria situație. Mama îi trimisese Katiciei *Industriașul* lui Ohnet. Ea îl citise de cîteva ori. Însă acel mare și inexprimabil spectacol în care se avîntaseră femeile din oraș — azvîrlindu-se într-un șuvoi pînă acum necunoscut, mai puternic decît orice șuvoi, și pe care goana, vîlvora de acolo de sus de pe trotuar îl făcea să se simtă în tot întregul lui — nu putea fi privit cu

indiferență ; Katica simțea că acolo sus, dincolo de geam, de zidurile închisorii ei, se cutremură nu numai lumea de-afară, o lume îngrozitoare, cuprinsă de febră, ci că în același timp se petrece ceva și undeva, în ea însăși, ceva asemănător, că temperatura ei e înghițită de o temperatură de mii de ori mai mare decât a ei. Că în pieptul ei bătut în chingi de fier — când răsufla, simțea de parcă era strinsă în cercuri de fier —, în inima ei, în timpurile care-i pulsau nebune, devine realitate tot ce semnalează acum lumea dinafară, cu goana, strigătele, sunetele ei orbitoare, asurzitoare și nestăvilite.

E poate inutil să spun că pentru mama, bunica și pentru mine acea după-amiază nu însemna nimic. Căci noi nu auzeam trosnetele lumii de afară și nici vuietul orașului, nu vedeam oceanul arzând al fustelor, nu auzeam decât vuietul vântului de noiembrie, presimțeam apropierea iernii, simțeam toamna și atîta tot. Bunica își vedea de treburile prin bucătărie, mama zvîrlea din cînd în cînd cărbuni în sobă, apoi iar se apleca peste broderia ei.

Cînd și cînd, o ploaie mărunță, rece, durînd doar cîteva minute, mătura în lung și-n lat orașul, făcînd și mai lucioase acoperișurile caselor, încît aduceau cu niște spinări de pisici ude, și frunzele care nu apucau să se lipească de trotuar și de pavelele cenușii ale străzilor zburau, se rostogoleau, se învîrtejeau, străbătînd de-a valma orașul, în direcția vîntului. O mîină nevăzută ne stropea geamurile, sau mai degrabă părea să aștearnă o perdea opacă în dreptul lor, ca să nu putem vedea nici măcar întîmplător lumea clocotindă de afară și realitatea, în mijlocul căreia noi trăiam întocmai ca locatarii nebuni, fericiți și neștiutori ai unui ospiciu. Ploua mărunț, apoi ploaia se oprea, și iar pornea. Coroanele copacilor din parcuri se clătinau îngrozite, și din străduțele cartierelor periferane, firește nu din

străzile liniștite și mulțumite ca a noastră, părea că urlă o vietate ghemuită sub pământ, o vietate obligată să tacă și multă vreme ferită vederii, ascunsă cu grijă.

Orașul lipsit de bărbați — pentru că cei ce tîndăleau aici printre zidurile sale, aprovizionarea armatei, chiulangiii, leprele și învîrțiții de prin birouri, bătrînii și răniții, abia dacă se puteau numi bărbați —, orașul lipsit de bărbați își arăta abia acum, după trei ani, pentru prima oară adevărata față, abia acum își făcea auzit pentru prima oară adevăratul glas, mai înspăimîntător decît vuietul unui cutremur, mai îngrozitor decît trosnetele unei păduri cuprinse de flăcări. Bunica veni în grabă din bucătărie în odaie și întreabă speriată ce-i vuietul ăsta, ce se întîmplă în oraș; mama își lasă de-o parte broderia și ascultă mută. „Adevărat, ce să fie oare?” Zgomotul surd venit de departe nu inceta, mai degrabă sporea...

La ceasul acesta întunecat, plumburiu, ce se rostogolea greu, în fabrici încetă lucrul; muncitoarele se scurgeau afară pe porți, alergînd de zor spre Centru. Cite-o femeie își căra pruncul pe braț, purtînd încă în feșele zdrențuite și-n pled mirosul greu, acru al creșei, dar în jurul capetelor cu fețe palide, îndurerate și ochi roșii ale copiilor nu se vedea nici un nimb, nimic nu vestea speranța că din acești prichindei, cîndva vor ieși totuși oameni mai omeñoși, într-o lume mai umană.

Muncitoarele își luară plozii de la creșa fabricii; sora ce îngrijea de copii, o femeie cu ochelari, lăsînd acolo duhoarea, murdăria și ploșnițele, încuie cu multă grijă ușa acestei mici clădiri părăginite, anexă a fabricii. Năucită de plînsurile copiilor, de mirosul nevoilor mici și mari, stoarsă de vlagă, se azvîrli și ea în aerul lumii de afară, să-și curețe gîtlejul și plămînii; alergă după celelalte; nu știa unde,

dar se ținea după ele, să fie cu ele. Zadarnic vîrîse cheia tocmai în fundul buzunarului, și zadarnic o lăsase din mînă brusc, de parcă i-ar fi ars buricele degetelor, vacarmul, plînsetele copiilor continuau să vibreze, să i se zvîrcolească în coșul pieptului, pe pereții stomacului, în mîini, în tremurul picioarelor. Dîmburile negre de pe maidanul cu deșeuri le mai ocroteau pe femei de vîntul ce se năpustea dinspre cîmp pătrunzînd în oraș — deasupra lor plutea un vîrtej sur : colb, cenușă și fum cu miros de pucioasă, pe care ploaia nu le putuse doborî încă la pămînt —, dar în poartă, de unde în sfîrșit se putea zări pajiștea ce se îngusta spre oraș, dincolo de hotarul existenței închisorii lor diurne, vîntul le ajunsese din urmă pe femeile pornite din afundurile curții fabricii. Alergau, pe umeri cu nedespărțitele năframe ale muncitoarelor, pe braț cu papornița pentru merinde ; le vînturau de parc-ar fi vrut să scuture din ele toate clipele amare ale acestei zile, ceasurile înăbușitoare petrecute în fabrică, ca și cînd în coșurile lor s-ar fi strîns grămadă toți anii de ură. Abia le ajunsese din urmă, că femeile îi strigară din toate părțile : „Repede ! Repede ! Cere lapte mai bun ! Mai mult ! Și orez ! Strigă și dumneata că ne mor copiii de foame ! Repede, hai repede !“ Șuvoiul o înghiți, o tîrî, înșfăcînd-o, ducînd-o cu el. O năpădiră frînturi de gînd, îngrozind-o : ce poate face ea, o soră de caritate, cînd toate depind de îndurarea lui Dumnezeu ? Știe și ea, vede și ea că laptele e rău, străveziu, albastru, se văd contururile lingurițelor în el, ca într-o apă murdară ; dacă ar avea lapte în sîni, l-ar oferi ; și firește că așa copiii se prăpădesc, e singură la creșă, nu poate să-i îngrijească singură, se prăpădesc sub ochii ei. Undeva departe, dincolo de fabricile ce se înălțau între blocurile mohorîte, dincolo de apele involburate ale canalului și

de acoperișurile parcă scăldate în sudoare, prinse glas un clopot, apoi altul, în altă parte ; sunau, sunau, răsunau toate clopotele orașului, clopote răgușite, și vîntul împingea dangătul lor febril, vibrant, ca un uriaș tremur, purtîndu-l pe deasupra orașului umed, nervos. „Războiul ! Da, ăsta-i războiul !“ își spuse înspăimîntată sora. Își făcu cruce, își potrivi ochelarii pe nas. Pretutindeni, la dreapta, la stînga, în față și-n spatele ei aceleași fețe. Fete și muieri. Mame și femei sterpe. Nu putea fugi de-acolo, nu le putea părăsi. „E război.“ Acum, ploua întruna, turna cu găleata. Trebuie să bată tot acest drum de azi, care cine știe unde duce...

Porțile mari, ca de închisoare, ale fabricii de încălțăminte, înconjurată cu un brîu de oarbe și nevinovate tufe de liliac, ale mohorîtei fabrici de mașini, plină toată de funingine — demult, se numea uzina de armament ! — ale fabricii de spirt, arătînd ca o ruină de ev mediu părăsită, ale fabricii de rulmenți, fabricii de țesături, întinsă pe o suprafață uriașă, și pe care, de cînd izbucnise războiul, o păzeau niște soldați cu fețe zbîrcite, amare, rezerviști bătrîni ce mormăiau, pufăiau din pipe și scui-pau, ca și porțile fabricii de chibrituri, fabricii de săpun, fabricii de ciorapi și fabricii de bere, revărsau de pretutindeni șuvoiul imens al femeilor — cine știe cîte mii ? ! Cele venite de acasă, slujnicele, văduvele, gospodinele, spălătoresele, femeile ce-și amărau zilele pe la cozi, se contopeau în coloanele acestea dezordonate. Se revărsau în străzile cu arcade și bolți din centru, ca un nestăvilit șuvoi de lavă, al cărui izvor țîșnea fierbinte, clocotitor tocmai afară, în suburbii, la marginea ascunsă în ceață și nori a orașului, dar capul, trunchiul se și înșurubase în inima cu sînge adormit, dar nu lipsită de pulsații, în cartierul

cafenelelor, instituțiilor, în citadela administrativă, între clădirile cu aspect austriac — toate zugrăvite în galben —, printre clădirile de unde se pune la cale soarta distrusă a unei părți a țării, fără de cei care se adunau acum, aici, pe neașteptate, surprinzător, „fără noimă“, cu vuiet mare, și încă nu se știe ce voiau — întunecată masă de oameni, amenințătoare. Acest șuvoi viu, clocotitor, se revărsa printre clădirile oficialităților, pe străzi și în piețe, acolo unde beamterii se ocupau imperturbabili de viața și moartea acestui șuvoi de femei, ei înșiși scribi cu ochii legați și executanți ai întregii aparaturi nevăzute și impersonale care subordona totul războiului și manevra toată suflarea asta nenorocită de civili, cum era manevrată armata de către Statul major german de sud, de la birourile din clădirea de vizavi de primărie, cu aparatura lor de telefoane și telegrafuri. Cine anunțase, cine dăduse ordin că aici, în piața asta, e locul de întâlnire al femeilor venite din toate direcțiile orașului, din cele patru zări ? În piața asta, în patruleterul cuprins între primărie și comandamentul german, avînd pe celelalte două laturi cazinoul ofițerilor, și vizavi Banca Națională, în mijloc cu statuia Mariei Tereza cocoțată pe un pedestal baroc, reprezentînd un fel de turn zvelt, în juru-i cu salcîmi desfrunziți, uzi, la umbra cărora pe vremuri o fanfară distra pe trecători, și în primele zile de război fanfara garnizoanei executase însuflețitoarele-i concerte la care am luat parte și noi. Tabloul estival din 1914 ! Unde-a dispărut ? Ce-a devenit entuziasmul, avîntul, patriotismul, ferîcirea, acel „nu durează mult“, unde au dispărut lozincile care cereau moarte sîrbilor, *Gotterhalte*-ul, unde, și iată în ce se transformaseră acum, în ceasul acesta, cînd femeile alergau din toate părțile aici, într-un nesfîrșit

șuvoi ? Cine le-a chemat aici ? Cum s-a răspîndit, cum a ajuns chemarea de la uzină la uzină, de la o casă la alta ? Ce s-a întîmplat, ce e aici, că la un semn, la un glas, la un strigăt, femeile își părăsiseră mașinile, locurile de muncă, bucătăriile, rîndul la cozile din fața prăvăliilor cu alimente, copiii, ori, ca și Giza, bolnavii ?

Sînd la nivelul trotuarului, sub geam, Katica auzea, la fel ca în celălalt capăt al orașului mama și eu, clocotul, vuietul, muzica asta neliniștită și necunoscută. Prin fața geamului, Katica vedea alergînd muncitoarele de la fabrica de armament, și pe asfaltul ud bocăneau papucii lor de lemn, bocăncii cu talpă de lemn, tocurile pantofilor rupte, și ea privea incremenită cum acolo sus, prin fața geamului, dispărea foșnind și ultima fustă. Cîteva minute nu se mai auzi decît liniștea aceea umplută de vuiet îndepărtat. Apoi iar pași bocănind în goană, undeva, foarte departe. O femeie se opri gîfîind, cu sufletul la gură, în fața geamului. Se putea auzi cum trage adînc aer în piept. De sus, de la etaj, un glas speriat, de femeie :

— Spune-mi, ce se întîmplă ? Unde alergați ?

Femeia se îndepărtă de geam. Katinca îi vedea acum și chipul înălțat spre etaj. Nu-i putea stabili vîrsta. Să aibă treizeci, patruzeci sau cincizeci de ani ? Își făcu palmele pîlnie la gură :

— Se dau bonuri de făină și de zahăr la primărie. Ajutoare.

De la un alt etaj răspunse un glas de bărbat, dogit de băutură :

— Nu se dă nimic. A izbucnit răzmerița-n oraș. Mai bine du-te acasă, femeie !

— Dumnezeule ! țipă femeia și-și lipi palmele de gură, apoi, după cîteva clipe de ezitare, porni în goană spre oraș.

— Nebună !... se auzi în urmă ei, de la etaj, vocea bărbatului.

Geamurile se închiseră repede.

Apoi cineva închise cu zgomot o ușă de pe coridor, ușă pe care curentul o tot hîțînase, făcînd-o să scîrțîie.

— Sînt singură, spuse Katica, și, auzindu-și glasul, tresări : „De ce-oi fi vorbind cu glas tare ? Adevărat, sînt singură“...

La vecini, ușa era încuiată în grabă, cheia se răsuci de două ori ; cineva apăsă pe clantă, să vadă dacă cheia cea mare, cu coadă lungă, a prins. Pași alergători pe cimentul coridorului. Patru locuințe de subsol. Toate goale. Au plecat toți. „Sînt singură.“ Pe perete, ceasul ticăia cu o regularitate necruțătoare. Limba cu disc de aramă se legăna imperturbabilă. „Stînga-dreapta, dreapta-stînga, stînga-dreapta, dreapta-stînga... Sînt singură.“

Katica se descotorosi de pătură, se sculă, trupul ei zvelt, tulpină de floare, se îndreptă, precum o garoafă veștejită de sete cînd rădăcinile-i primesc pe neașteptate puțină apă, și apa se urcă în tulpina moleșită. Katica se întinse un pic. În membre simți un val de căldură, dar tusea îi crispă iar pieptul. Ca și cînd i-ar fi deschis cineva o rană în spinare. În semiobscuritate, spălă lingura cu sclipiri ca de solzi de pește, scutură conținutul brun, aproape negru din sticlă. „Ce scîrbos !“ Încet-încet, întunericul după-amiezilor de noiembrie cuprinse ca o ceață neagră odaia. Prin dreptul geamului mai trecură în goană cîteva femei întîrziate. Dar poate că erau doar copii, atît de ușor le bocăniseră pașii. Afară mai era lumină, nu se înserase decît aici, înăuntru. Aici, înăuntru, întotdeauna se însera mai curînd.

Katica se așeză iar în scaunul scîrțîitor, cu fața la

geam. În odaie era frig. Focul se stinsese și în bucătărie, altfel s-ar fi mutat acolo. Sus, crengile copacilor se zgâlțiau și se putea vedea cum norii întunecați, buluciți unul peste altul, sînt mînați de vînt.

Pe canal, răsună adînc și dureros sirena unui remorcher hodorogit, ca un mesaj necunoscut și, ca întotdeauna, înconjură și acum, încărcat de secrete, de spaime, casele fantomatice, și cei rămași acasă parcă știau, toți știau, că răbdarea robilor a ajuns la capăt. Sirena de ceață urla prelung, fără oprire ; semiobscuritatea odăii cu iz de mucegai de sub trotuar se umplu de glasul ei ce pătrundea pînă la os. Părea un puhoi năboit în locuința de subsol, puhoi ce pătrunse în căușele cu ecou ale cratițelor ciocnite și scorjite atîrnate pe peretele bucătăriei, între perini și pilote, în sertare, în cotloanele prăfuite ale mașinilor de cusut, în sobă, și de acolo sus în horn, precum și în crăpăturile setoase, cu respirație umedă, mortală, ale pereților coridorului. Glasul, reîntors ca un zăpor din țării, se revărsă de-a lungul străzii în tot cartierul de lîngă canal și sfîrși prin a vui deasupra orașului cuprins de freamăt. La etaje, nevestele de funcționari deschiseră iritate, speriate, geamurile ce-și căscau ochii în ceață, umezeala și zgomotul acelei după-amieze. Perdelele, martore ale aparenței lor liniști și ale atîtor păcate, zbucniră fluturînd înspre străzi și trotuare și mulțime. Speriate, cu brațele strîns încrucișate pe piept, cucoanele priveau tremurînd și ascultau de după aripile deschise ale geamurilor. Ce-s strigătele acestea îngrozitoare, acolo, pe străzile orașului ? Scrutau uluite depărtarea, pe care o auzeau, dar n-o puteau vedea. Vuietul acesta, acest sunet nemaiauzit, vreodată, le trezea oare conștiința neliniștită ? Nici pome-neală !

Katica simțea iarăși febra. Iar i se ridicase temperatura ! Sunetul sirenei șerpuia, se răsucea fără oprire, în-

nebunitor, ajungându-se pe sine însuși din urmă, când mai încet, când înălțându-se din nou. Apoi iar se prăbușea trosnind peste oraș, peste frunzele umede, îmbrăcînd în chip diabolic mereu alt veșmînt, pe trotuarul umed sunetul își reducea viteza, și se rostogolea cu un ton parcă mai adînc de-a lungul zidurilor, se învîrtea în jurul lui însuși pe pavajul drumului și printre firele de iarbă, ici-colo încă verzi de pe mal, ca pisica în jurul propriei cozi, apoi cobora pe oglinda apei și se scufunda în adînc. Pieptul și spinarea Katicei se umeziră iar de un val de transpirație. Bluza spălată și călcată cu grijă i se lipea de trup. Se sculă să se tîrască pînă la pat. Cu fiecare pas simțea că n-o să mai ajungă la culcuș. Sirena vasului răsună iar. De data asta se înșurubă drept spre cer, ca un tirbușon răsucit în sus, pînă cînd vîntul îl înhăță și-l buși de pămînt, dar se ridică și, aidoma unui harapnic, începu să izbească orașul, șuierînd, vîjiind. Fluierul unei locomotive spintecă în două glasul vîntului și al sirenei, apoi încă un fluierat, pînă cînd zidurile începură să tremure. Katica simți că toate se amestecă în juru-i val-vîrtej. Glasul clopotelor. Sirena vaporului. Fluieratul locomotivelor. Nu mai știa ce face. Se sculă. Își trase în picioarele goale ghetetele. Ghetetele cu carîmbi înalți, cu nasturi, primite de la mama. Își înfășură peste cap șalul de lînă. Își îmbracă în grabă paltonul. Se pomeni în stradă. Acolo se opri amețită. Abia acum vuia cu adevărat semnalul de alarmă al vaporului. Fluierau locomotivele, cel puțin o duzină de locomotive. Clopotele răsunau. Aerul umed, violaceu, lipicios, o izbi drept în față. Un ultim avertisment disperat : „Întoarce-te înapoi ! Mai ai timp să te întorci, Katica !“

În spatele ei, vîntul, ori poate destinul, trînti poarta cu zgomot, închizînd-o. Mai putea să se întoarcă. Mai putea să apese pe clanța ispititoare. Mai putea să se întoarcă în casă... Dar vuietul, vîrtejul de glasuri îi pătrunse în haine,

în franjurile fluturînde ale şalului. Pieptul ei şuierător se umplu de un aer cu alt iz, altă densitate, altă temperatură. De stradă şi de libertate. Înfulca aerul ca beată. Porni uşurată, hotărîtă şi eliberată, să înfrunte oraşul plin de ecouri, băltoace şi noroi. Fiece trunchi de copac, gropile trotuarelor, crăpăturile din zidurile caselor, gardurile de şipci aproape prăbuşite, muşchiul dintre pavelele de granit ale stăzilor, toată lumea părea că se ridică din marea unor vise. Katica ajunsese sus, pe podul de peste canal, şi îşi roti privirile. De pretutindeni o urmăreau case cu ochi întunecaţi. Dedesubt, apa se scurgea brună-roşcată, ca sângele încheagat, gata să se răcească. Şirul lung, galben, al tramvaielor zăcea gol pe şinele lucitoare. În depărtare, coşurile fabricilor şi turelele bisericilor păreau că se clatină bete. Pe canal, steagul unui vapor negru, cu aspect de ladă, atârna murat de ploaie, pe prăjina catargului. Pe sirena de tablă nevopsită a vaporului aburii ţişneau într-un jet subţire. Katica nu zări pe nimeni pe punte. Deasupra valurilor întunecate ale apei se legăna o găleată, la capătul unui lanţ ce scîrţîia. Sirena de alarmă continua să urle. Cine făcea să răsunе acest glas ce conţinea presimţirea morţii ? Cine le mînase la drum pe femei, pe fete ? Cine o chemase, cine o alungase aici, în ploaie, în frig, în nenorocire ? Cine le răscolise pe femeile din oraşul nostru, care se zbuciumau în ceaţa şi ploaia adîncă, de parcă în acelaşi timp, fără ca să fi ştiut, s-ar fi rostogolit dimpreună cu ele, de-a lungul oraşului, mamele, văduvele şi orfanele Vienei, Budapestei, Germaniei, Franţei, Italiei ? Iată o întrebare fără răspuns, oricît de des s-a pus ea mereu şi mereu. Cel puţin „amicii“ tatei nu puteau răspunde, nici ofiţerii, nici femeile lor la cafenea, nici poliţia, nici statul-major german, miniştrii, şi nici măcar secretarii de stat. „Le-au asmuţit ?“ „Unde sînt instigatorii ?“ „Oare chiar

ele, ele însele, administrațiile să le fi ațîțat ?" „Să lăsăm gluma !" „Doar tocmai ele au păzit ordinea !" „Să le fi asmuțit condițiile pe care le-au creat administrațiile ?" „Cum adică ?" „Ce fel de condiții ?" În adîncurile fabricilor, suburbărilor, cartierelor periferane, ale subsolurilor, se cutremura, se frîgea ceva, ca și cînd s-ar fi urnit pămîntul de sub un oraș, sau ca atunci cînd se sparge un vas de sînge pe creier. Dacă existau în acest oraș destui oameni care-n imaginația lor deformată credeau că războiul nu poate ajunge aici, în paradisul lor, acum aceștia puteau privi speriați, uluiți, în lungul străzilor și piețelor din centru, năpădite de șuvoiul omenesc ; acest tremur, care trecea prin pielea, prin arterele și inima orașului ce se zbuciuma sub spărtura ivită în nori, însemna că războiul, iată, a sosit și aici. Cu altă față, în alt veșmînt, cu altă fire. Războiul își arăta reversul. Era cealaltă față a războiului. Clădirile cu frontoane înnegrite de vreme, cu ziduri galbene, de pe străzile înguste, cu aer vienez, stucaturile baroce, măcinate de ani, de deasupra vechilor porți și geamurile cu arcade gotice ale cetății ascultau toate, surprinse, minunîndu-se, vacarmul urletelor, și priveau mulțimea ce vâlurea neliniștită. Miile de femei cu fețe supte, cu năframe ude trase peste ochi, cu pălării ponosite, înfolite în paltoane rupte, înfruntau pieptiș vîntul și poaia. „Spălătorese cu gura spurcată" — va fi spus vreuna din cucoanele la care spăla tanti Giza, la vreun etaj al vreunei case din centru, din spatele ușii baricadate de la intrare. Or fi scris oare poeții ode către spălătorese ? Azi, mi le imaginez în acea furtunoasă după-masă de război, în orașul nostru, amestecate cu muncitoarele, și simt că fiecă poet ar trebui să le glorifice, să cînte mîinile acelea rănite și roase de sodă, cu care freacă și spală rușinea și murdăria din lenjeria lipicioasă a altora, a clasei străine, din cearșafurile

pătate și din prosoapele umplute de boritură. Ar trebui să le glorifice gurile turuitoare, cu vorbele crude, ochii injectați de aburii spălătorilor, membrele, trupurile chinuite de durere, mișcările lor greoaie deasupra ciuberelor cu doage ruginite, a covășilor pline de așchii, artritele, durerile stomacale, gemetele și blesteme lor. Ode pentru tanti Giza, cea neliniștită, înrăită, supărăcioasă, cea care blestemă și înjură ! O văd ca aievea clatinându-se printre e.e pe Katica, o făptură de umbră, făclia bătută de p'oaie și afumată a copilăriei mele, a instinctelor mele tulburi, fără nume. Și brusc, printre imaginile ce mă așa'tează, țîșnește poemul unui poet american, terminat așa : *Trăiască mașina de spălat automată !...*

Se strecurară afară pe ușile bucătăriilor și micile slujnicuțe cîrne și dispărură ca niște șopîrle în talmeș-balmeșul uriașului șuvoi al mulțimii. Alergau de colo-colo ciufulite și asudate, chicotind, nepricepînd nimic din toată vînzoleala asta ; și nu le șerpuiau pamblici în cosițe, iar din haine se răspindea aburind izul acru, bihilit al bucătăriilor, miros de gazornită, la a cărei flacăară rece, albăstruie, întotdeauna clocotea, aburea, mirosea urît ceva. Și mirosurile acestea se înălțau valuri-valuri dimpreună cu mirosul de sudoare, dospit, al trupurilor celorlalte femei, sus spre înaltul cerului, precum fumul din ofrande. Fetișcanele se simțeau ca acasă, înrudite cu femeile ce grăbeau alergînd pe străzi, ori oprindu-se brusc, cu inima bătîndu-le iute. Se simțeau ca acasă între ele, și se strecurau chicotind, îmbrîncindu-se, de parcă s-ar fi jucat printre copacii pădurii verzi, dese, de acasă, țîpînd, căutîndu-se și găsindu-se una pe alta ; șuvoiul ce înainta era pădurea deasă, zorînd cu pas vioi.

Undeva izbucni un strigăt și se transmise din gură în gură, pînă cînd mii și mii de guri începură să urle :

„Vrem pîine ! Jos războiul !“ Las' să vuiască acest uriaș urlet la femeilor : „Vrem pîine ! Jos războiul !“ Să sune ! Să răsune ! Las' să scuture acest strigăt ferestrele palatelor cu obraz austriac. Să smulgă părul, chica bine pieptănată a acestei mici Viene zburdalnice, lipsite de griji ! Să se strecoare pe crăpăturile ușilor și ferestrelor ! Să se furișeze prin hornurile fumegătoare, să se strecoare în comodele saloane îmbrăcate în catifele ! Să se vîre cu umeda-i răcoare în desfrînatele paturi ! Să scuture din perini și pilote ninsoarea fulgilor ! Să doboare de pe pereți tablourile cu rame aurite ! Să răstoarne vasele japoneze cu desenul lor fin ! Să doboare de pe polițele cămărilor bine zăvorâte șirurile perfecte ale borcanelor cu dulcețuri ! Să răstoarne bidoanele cu miere ! Să împrăstie zahărul, ceaiul și delicatețele de acest soi adunate grămadă prin tainice ascunzișuri ! Măghiranul ce-ți stîrnește strănutul. Piperul cu bob negru ! Să împrăstie muștarul franțuzesc ! Și să trîntească de perete sticlele de rom indian îmbrăcate în papură, ca și butelcile de vin ! „Vrem pîine ! Jos războiul !“ Însă strigătul nu sparse geamurile. Nu pătrunse în cămărilor cu aromă grea, de mirodenii. Nu sfîșie catifeaua saloanelor. Nu răvăși senzualele paturi. Nu le pedepsi pe petrecărețele femei din casele boierești. Strigătul, pala sa puternică se prinse numai de fustele femeilor bulucite pe stradă, smulgîndu-le. Deasupra trotuarelor talgerele lucitoare ale frișeriilor scrișneau, tăbliile atîrnate în stradă se legăneau zgîlțîindu-se, tremurau berzele, pisicile vopsite pe firmele de tinichea, herbul regal maghiar, pe care „furnizorii Curtii“ îl zugrăviseră în toate părțile vizibile ale prăvăliilor lor, prevalîndu-se de dreptul pe care și-l cîştigaseră cu sume considerabile de la aceeași Curte unde oricine își putea cumpăra pînă și un titlu nobiliar. Șuvoiul fierbinte

al aburindelor trupuri femeiești se opri nemișcat, buluc, în baroca piață a primăriei, unde se plimba zilnic generalul Mackensen. Nimic nu-l tulbura pe general de la plimbările sale — nici ploaia, nici gerul ori zăpușeala. Era soldat. Cu mâinile la spate, cu sprâncenele-i stufoase și barba-i zbîrlită, apărea zi de zi la prînz, la douăsprezece și jumătate fix, pe poarta boltită a reședinței sale, își consulta ceasul, apoi își ridica ochii la statuia Mariei Tereza cea cu piept bogat și, inspirînd adînc aerul proaspăt, pornea la plimbarea sa obișnuită în jurul pieții. Acum, cîțiva flăcăi bine legați, prusieni, închiseseră cu mișcări iuți poarta tocită a *Korpskomando*¹-ului, unde se află reședința sa. În dosul ei postară o mitralieră cu țeavă rece, și ofițerii comandamentului de sud, amestecați cu camarazii lor austrieci, se retraseră cu nasurile-n vînt din sala de dezbateri, plină de miros de fum de țigară, ce da spre piață, în sala dinspre curte, neîncălzită, ale cărei geamuri erau bătute fantomatic de crengile goale ale uriașilor caștani. Însă zarva, strigătele truditelor muncitoare din fabrică, spălătoreșelor, servitoarelor palide și amărîtelor portărese, acel „Vrem pîine ! Jos războiul !“ se auzea și acolo. Ofițerii mai tineri tropăiau neliniștiți în jurul comandantului cu barba zbîrlită, care își expunea calm părerea despre ultimele operații militare, ale căror puncte strategice mai importante erau însemnate pe hartă cu mici stegulețe roșii ca niște pete de sînge.

Katica se opri într-o străduță laterală ;nu înțelegea ce se întîmplă, de ce e aici, deși stigătul femeilor explica tot : „Vrem pîine ! Jos războiul !“ Simțea că se prăbușește. Se rezemă de un felinar.Deasupra ei cîntau cablurile, dar

¹ Comandamentul Corpului de armată (germ).

muzica asta n-o putea auzi nimeni. Sub fruntea-i fierbinte ochii albaștri arătau de parcă ardeau două căușe de spirt, cu flacăra albastră. Ici-colo, ca din greșeală, se aprindeau lămpi, legănându-și lumina în tainica semiobscuritate a înserării. Fanny desigur urmărea acest amplu spectacol ce se desfășura în fața ei, așezată comod, dintr-un loc excelent. Zadarnic o tot căuta Katica, n-o găsi nicăieri nici pe ea, nici pe maică-sa.

Tanti Giza, pierdută undeva în mulțime, cam pe la mijlocul pieței, era și ea o unică vibrație febrilă printre femeileperate, hotărâte de orice, încercate greu de viață. Se înghesuise lângă o prăjină de femeie mai înaltă chiar decît ea, o femeie uscată, cu părul roșcat fluturînd în vînt. Nu se cunoșteau, dar, ținîndu-se una pe alta de mijloc cu încredere, așteptau să audă ce va spune, din spatele grilajului de fier forjat al balconului primăriei, acel omuleț căruia nu-i distingeau de aici decît contururile. În piață, mulțimea amuțise. Dar tanti Giza și vecina ei nu auzeau cuvintele oratorului, nu distingeau decît că ridică din umeri neputincios, ca și cînd ar fi săltat în aer uriașa povară pe care cerul i-o așezase pe umeri, pentru ca apoi, disperat, s-o scape jos, dînd parcă semn pînă și celor ce se înghesuiau cel mai departe că nu le poate ajuta, nu înțelege toată întîmplarea asta, să-l lase-n pace, el e funcționar, n-are nici un amestec cu războiul, cu cartelele de pîine și cu zahărul, are și el copii, dar în orice caz are să facă un raport către guvern, așa că să plece toată lumea acasă. Katica privea dintr-o stradă ce dădea în piață, de unde vedea pînă la balcon. Deasupra capului ei, la geamul de la etajul al doilea, o slujnică bătrînă, după toate semnele cam într-o doagă, uitată de capul ei, așeza niște borcane cu dulceață pe tocul geamului deschis; în ciuda vîntului și ploii,

și ca și cînd n-ar fi existat mulțimea de jos, ștergea de praf, absentă, borcanele.

— Ia-ți borcanele înăuntru, hoasca dracului! strigă cineva de pe trotuarul de vizavi.

Apoi zbură o piatră și nimeri în plin un borcan. Dulceața se împrăstie și, întocmai ca într-un film rulat cu încetinitorului, se scurgea jalnic sub geam, de-a lungul peretelui. Slujnica dispăru, apoi fața ei apăru încă o dată. Strigă ceva în jos, spre stradă. Strigătul ei strident fu primit cu hohote de rîs. Rîsul se întinse de-a lungul mulțimii îngheșuite pe strada îngustă, mulțime care acum privea numai geamul. Văzduhul înșfăcă hohotele de rîs, le mătură pe deasupra capetelor femeilor, ducîndu-le din stradă în piață. În timp ce oratorul, înspăimîntat, își trăgea și mai adînc capul între umeri, iar nenorocita de slujnică de la etajul al doilea, speriată cum era, răsturnă cu mîinile-i tremurînde, mai-mai să nimerească în capul celor de jos, borcanele pázite cu teamă, rîsul inundă nu numai piața, ci și străzile învecinate, înșesate de lume. Toți credeau că trebuie să rîdă de oratorul într-adevăr caraghios, ce se agita neputincios, căci piața speriată voia să cîștige lupta împotriva lor cu niște cuvinte goale, dintr-o obligație funcționarească, dînd din umeri și cu niște argumente care, chiar dacă le-ar fi înțeles acești „canibali“, n-ar fi impresionat pe nimeni, căci pe cine-l mai interesa că el nu-i decît un funcționar nevinovat, că a fost numit fără voia lui în fruntea secției de aprovizionare a populației, dar că pentru asta nu primește leafă mai mare, însă de muncit are de muncit dublu, și că nu poate împărți mai mult mălai, mai mult zahăr brun, sau ulei, decît este. Tare mult ar fi vrut oratorul să vorbească și despre necazurile lui de acasă, de vreme ce tot trebuia să vorbească. Înainte de toate-ar fi vrut să le

spună că băiatul lui mai mare e un șarlatan înrăit, mereu vine acasă cu materiale explozibile, și, cu mintea lui de șaispe ani, vrea cu orice preț să se prezinte voluntar în armată, ca artilerist, când, vezi bine, în fiecare semestru rămîne corigent la latină, matematică, istorie, geografie, ba, în ciuda pasiunii arătate pentru explozibile și spre rușinea sa, și la chimie, căci, de ce n-ar recunoaște, băiatul e piro-maniac, dar ce le interesează pe femeile astea sălbăticită că într-o frumoasă zi Bandi va arunca în aer casa, cuibul familiei ? Astea rîd de parcă le-ar gîdila cineva. Și aici, șeful secției de aprovizionare a populației, luîndu-și inima în dinți, păși lîngă balustrada balconului, își sprijini mîinile larg desfăcute pe ea, și brusc începu să urle, parcă îngrozit de o fantomă, fără a mai ști ce face :

— Ce rîdeți, doamnelor ? Ce vă rîdeți ?...

Brusc, rîsul amuți. Spaima îl înșfăcă de gît pe funcționar. Din gîtlejul strîns țîșni un geamăt surd. Da, nu el, cineva altcineva urlă aici. Nu vedea că sub balcon, în poarta cu boltă de piatră a primăriei, pe umerii oamenilor se înălța, ca un steag fluturînd a doliu, o femeie în haine negre, cu năframă neagră în cap, cu ochi negri, păr negru, gură neagră. Se zărea fluturînd, parcă purtată pe niște mîini fantomatice. Dar femeia asta nu era o arătare ireală, cuvintele ei se rostogoleau zornăind tare ca niște bucăți de fier, de-a lungul și de-a latul pieței, limpezi și clare, nu ca bîlmăjelile beamterului cu prune-n gură.

— Femei, rosti ea, primarul a promis delegaților noștri că brutarii vor coace pîine normală, comestibilă, nu numai pentru cafenele și populația din centru, ci și pentru noi. A promis că dacă ne împrăștiem, primim din pîinea asta normală. Pe cartelă. A promis că în fabrici cartofii vor

fi împărțiți de comitete alcătuite din muncitoare. Dar primarul a mințit. Depozitele sînt goale. Guvernul...

Aerul se umplu de electricitate.

„Jos guvernul ! Vrem pîine ! Jos războiul !“ ...

Arătînd cu degetu-i lung, negru, spre balconul primăriei, și cu cealaltă mîină ridicată în sus, femeia în negru continuă :

— Guvernul e neputincios. Primarul tot promite aiurea, ca să scape de noi. A zis că problema pîinii și cartofilor trebuie s-o prezinte în fața ministrului. Delegația noastră i-a răspuns că e bine ca guvernul să se pregătească : facem grevă. E vorba de copiii noștri ! Lucrăm în locul bărbaților, pentru că pe bărbați i-au dus la abator. Totuși, primarul a zis că în orașul ăsta se mănîncă mai mult ca oriunde în lume. Se vede că și foamea a ajuns să se numească : „mîncăți prea mult“ ...

Vîntul răsucea cuvintele și le azvîrlea în fața mulțimii. Pămîntul scoase un muget și cîteva minute ploaia începu să cadă zgomotos, într-un ritm sălbatic. Sub străzi, adîncurile canalelor vuiră și inundară orașul cu răsufierea lor otrăvită. Apărură jandarmii. „Jandarmii ! Jandarmii cu pene de cocoș !“ Se spărgeau geamuri. Țipete. Urlete. Iadul se dezlănțui. Femeia cu haine negre dispăru. O trasă la pămînt agenții. Se smulse din mîinile lor și se absorbi în mulțimea ce se repezise spre ea, ca o picătură de apă în nisipul fierbinte. Oratorul amuți în balconul primăriei, se retrase cu genunchii tremurînd din fața pietrelor ce zburau spre el, în spatele ușii cu geam a balconului. La cele două capete ale pieței, ca în ultima scenă a unei drame excelent regizate, se iviră polițiștii. Fură primiți cu huiduieli, fluierături, strigăte și înjurături. Femeia cea lungă, cu păr roșcat, de lîngă tanti Giza, îl înșfăcă de piept

pe un plutonier de poliție și, ținându-l de revere, țipă cu un glas subțire, ca ața, asurzitor :

— Dați-mi înapoi bărbatul, dați-mi-l înapoi, aduceți-mi-l înapoi ! Tilharilor ! Tilharilor !

Katica, palidă ca moartea, se gîndi să se întoarcă, dar picioarele parcă îi prinseseră rădăcini, nu putea face nici un pas, nu pricepea, nu știa ce se întîmplă în jurul ei. Toate se învîrteau cu ea. Zidurile caselor se prăbușeau. În piață, salcîmii îmbătrîniți, uscați, se răstunaseră în cap și-și agitau rădăcinile printre norii foarte joși. În jurul Katicii mulțimea se retrase, ca și cînd fruntea rîndurilor ar fi fost izbită în piept și acum toți cei ce se înghe-suiseră în strada asta dădeau îndărăt. Katica auzi sem-nalele de alarmă ale vaporului apropiindu-se, apoi înde-părtîndu-se brusc. O încerca senzația că nu are nimic sub picioare, că plutește în gol. Îi curgea sudoare pe frunte ? Sau ploaia ? O mișcare bruscă a mulțimii o izbi de perete. Șalul îi alunecă de pe cap, ajunse pe jos, îl călcară în picioare. Peste creștet îi cădeau plesne de apă rece ca gheața, cu o forță grozavă, fără oprire. Se îneca, ochii, gura, nasul i se umplură de apă. În cîteva clipe era toată numai apă. Leoarcă pînă la piele. Simțea că, brusc, în jurul ei s-a căscat un gol. Simțea că, brusc, toți fugiseră, că tîmplele îi sînt lovite din amîndouă părțile în ritm egal. O clipă avu senzația că vede ochii doctorului. Apoi cineva o cu-prinse în brațele-i tari, calde și o trase la sine. Izbuti să deschidă ochii. Nu era doctorul. Un bărbat cu fața brăz-dată, un soldat. Curgea apa și de pe el. Acum îi auzi lim-pede vocea. Ținînd-o strîns, bărbatul o tîra de-a lungul străzii goale. Vorbi aproape strigînd, gîfîind :

— Acolo, după poartă... după poartă... Pompierii, te ucid cu jeturi de apă.

Bărbatul o întinse pe Katica, leșinată, pe ciment, sub bolta porții.

Afară se auzea bubuitul pașilor celor ce fugeau și a urmăritorilor lor. Conștiința Katicei se întoarse de undeva de foarte departe, niște femei îi trăgeau palme ușoare peste obraji, o frecau pe gât și în dreptul inimii, și ceva răsună ca niște valuri ce se încălecau unul pe altul, papucii de lemn, pantofii luați de la cucoane, bocancii cu tocuri scîlciate — vuiet de bocanci, cizme, apă, zornăit de geamuri sparte, înjurături. Apoi toate acestea ajunseră din ce în ce mai departe de Katica. Trupul îi era acoperit de apă, de apă și gheață, inconștiență rece, de gheață, nimicul.

Bărbatul, lăsat pe un genunchi, acolo, în spatele porții închise, ținea în brațe trupul necunoscutului. Îi învălui întunericul. Soldatul scoase cu grijă mîna de sub față și scotoci din buzunarul paltonului larg o lanternă de buzunar militară. Lumină fața lipsită de viață. O scutură un pic pe bolnavă și, cum nu primi răspuns, o tot întreba speriat, disperat :

— Dormi ? Dormi ? Ce ai, copilo ?

Nu primi răspuns. „Parc-ar dormi.“ Lanterna se stinse. Mușenia amenințătoare și bezna deasă, compactă a nopții, ca o mamă înspăimîntată, cuprinsă de disperare, se lăsă peste acoperișurile caselor și peste orașul femeilor pitite prin cine știe ce maghernițe, cu necazurile lor. Deasupra pieței pustii, acum pluteau liniștit norii. Inima orașului bătea încet, poticnindu-se.

Seara, tata s-a întors acasă devreme. De la el am aflat ce s-a întîmplat. Arestări în tot orașul. Pe o femeie au călcat-o-n picioare, au ucis-o chiar lîngă tanti Giza, cînd pompierii au golit piața cu tulumbele. Au călcat-o în picioare pe roșcata aceea cu care se împrietenise tanti Giza. Pe Katica au adus-o acasă leșinată, fără cunoștință.

Tata a tocmit o trăsură și a internat-o la spitalul Salezia-
nilor, unde a văzut-o doctorul Klein :

— Of, Doamne, dacă are pneumonie...

Tata n-a mai continuat. S-a sculat de la masă și s-a
retras grăbit în dormitor. L-am auzit cum plîngea cu glas
tare.

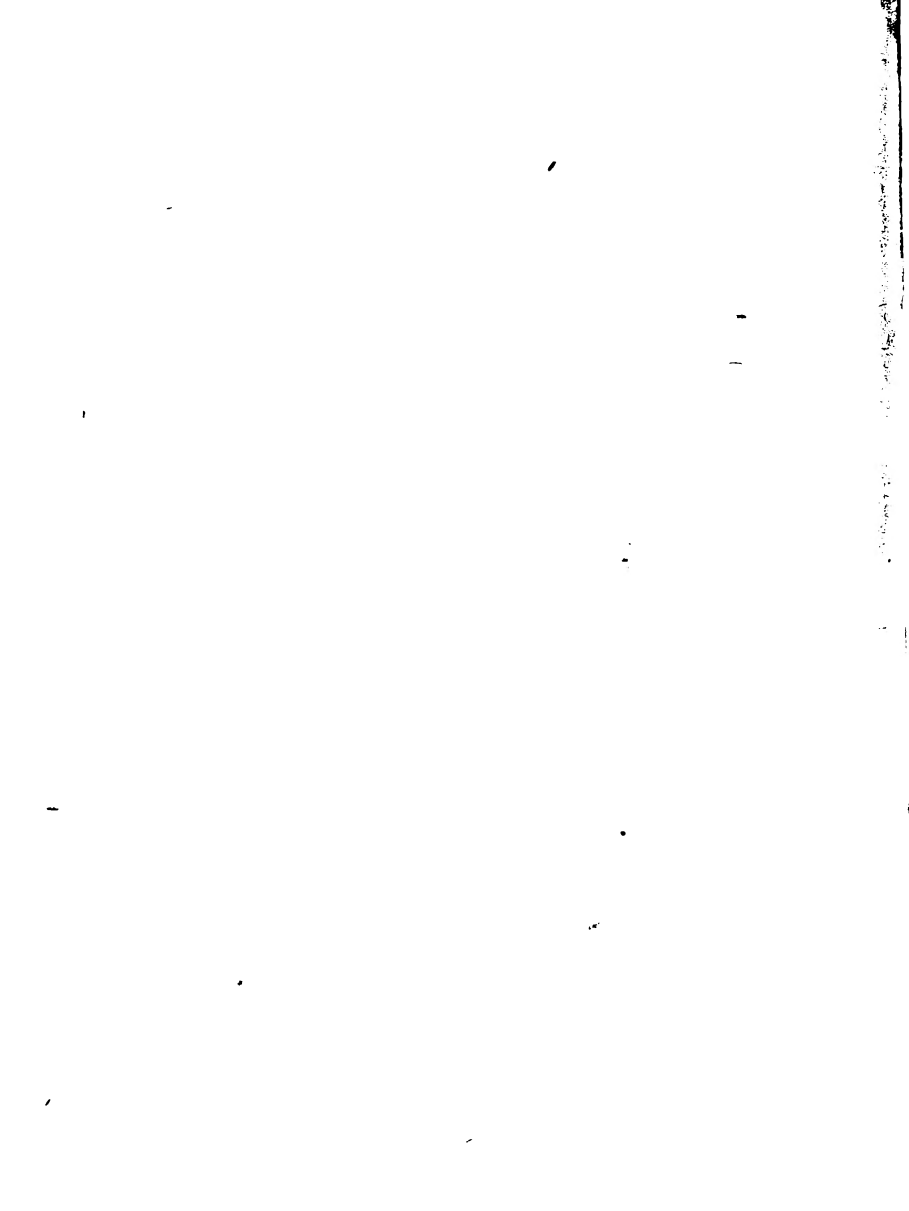
Nu îndrăzneam nici să clipim.

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XVII

„ORAȘUL PIERDUT ÎN CEĂȚĂ

Primii soldați	3
Spînzurați-i ! Impușcați-i !	27
Entuziasm național și muzică militară	51
O zi la „Capra de argint“	71
Urmare la „Capra de argint“	91
În vîltoarea puhoiului	111
Locotenentul cu ochii ca marea	130
Ani grași	166
„Fără îndoială, am învins“	189
Józsi	213
În beci	249
Răzmerița femeilor	280

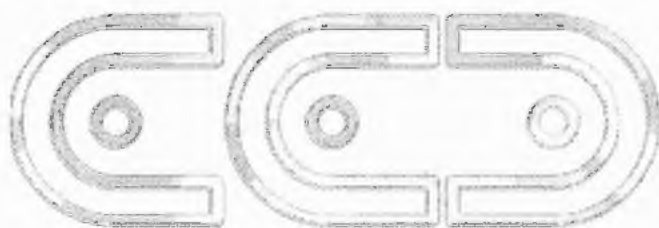

Lector : RODICA IOAN
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar 24.XII.1981. Apărut 1982.
Coli ed. 1591. Coli tipar 10,5.

Comanda nr. 10 407
Combinatul poligrafic „Casa Scintei”,
Piața Scintei nr. 1, București,
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

